TITI LIVII
HISTORIARUM ROMANARUM
LIBRI QUI SUPERSUNT.

EX RECENSIONE

IO. NIC. MADVIGII.

EDIDERUNT

IO. NIC. MADVIGIUS ET IO. L. USSINGIUS.

VOL. III. PARS I.

HAUNIÆ MDCCCLXVII.

SUMPTIBUS LIBRARIÆ GYLDENDALIANÆ (F. HEGEL).

TYPIS SCHULTZIANIS.

LIPSIÆ. APUD T. O. WEIGEL. LONDINII. APUD WILLIAMS & NORGATE. PARISIIS. APUD. A. FRANCK.

Sumptibus librariæ **Gyldendalianæ** prodierunt:

Io. Nicolai Madvigii

opuscula academica.

Ab ipso collecta, emendata, aucta.

Vol. I ($34^3/_4$ plag.). — 2 thal. 64 sol. (mon. Danic.)

Continentur: De L. Apuleii fragmentis de orthographia nuper inventis. — De locis aliquot Iuvenalis interpretandis disputatio. — De loco Ciceronis in libro IV de re publica ad ordinis equestris instituta spectante disputatio. — De L. Attii didascalicis commentatio. — Præfatio editioni orationum selectarum Ciceronis præposita. — De emendatione locorum aliquot orationum Ciceronianarum. — De locis aliquot selectarum Ciceronis orationum disputatio altera. — De iure et condicione coloniarum populi Romani quæstio historica. — De aliquot lacunis codicum Lucretii. — De locis aliquot Ciceronis orationum Verrinarum dissertatio critica. — De emendatione aliquot locorum orationis Tullianæ pro M. Caelio disputatio. — De emendandis Ciceronis orationibus pro P. Sestio et in P. Vatinium disputatio.

Vol. II ($24^1/_2$ plag.). — 2 thal.

Continentur: De emendandis Ciceronis orationibus de provinciis consularibus et pro Balbo disputatio. — De formarum quarundam verbi Latini natura et usu disputatio. — De emendandis Ciceronis libris de legibus disputatio. — De locis aliquot Iuvenalis explicandis disputatio altera. — De locis quibusdam grammaticæ Latinæ admonitiones et observationes. — De tribunis ærariis disputatio. — Præfatio editioni Hauniensi Ciceronis Catonis et Lælii præposita. — Præfatio editioni repetitæ Ciceronis orationum selectarum præposita. — Miscellanea critica.

Io. Nicolai Madvigii

emendationes Livianæ.

(40 plag.). — 4 thal.

M. T. Ciceronis

Cato major et Lælius sive de senectute et de amicitia dialogi. Recensuit et præfatus est Dr. *I. N. Madvig.* — 28 sol.

Vid. p. 3 et 4.

TITI LIVII

HISTORIARUM ROMANARUM

LIBRI QUI SUPERSUNT.

EX RECENSIONE

IO. NIC. MADVIGII.

EDIDERUNT

IO. NIC. MADVIGIUS ET IO. L. USSINGIUS.

VOL. III PARS I.

LIBROS A TRICESIMO PRIMO AD TRICESIMUM QUINTUM CONTINENS.

HAUNIÆ MDCCCLXIII.

SUMPTIBUS LIBRARIÆ GYLDENDALIANÆ (F. HEGEL).

TYPIS SCHULTZIANIS.

PRÆFATIO

Io. Nicolai Madvigii.

Quoniam in decem Livii libris, quorum priores quinque hic tertii voluminis fasciculus prior continet, omne de scripturæ veritate iudicium duorum codicum fide nititur, qui a reliquorum recenti et contaminato grege separantur, Moguntini et Bambergensis, illius a libri XXXIII capite 17 fere medio (6) usque ad finem libri XL, huius ab initio libri XXXI ad libri XXXVIII cap. 46 (4), qui rectam viam in his libris recensendis tenere vult, ei ante omnia horum codicum auctoritas caute ponderanda et comparanda est exquirendumque, quantum utrique per se et utri in dissensu plus credendum sit; atque etiam, ubi, quod alterutro caremus, altero standum necessario est, non parvi interest scire, quam fidum ducem sequamur. De quo etsi in emendationibus Livianis (p. 361 sqq.) dixi, tamen, quod nuper, etiam postquam illa scripsi, aberratum incertaque et fluctuanti sententia iudicatum video, breviter explicanda res est confirmandaque veritas. Quod enim codex Bambergensis et exstat et diligenter collatus multa, quæ olim solius Moguntini fide nitebantur, sua auctoritate confirmavit et nova bonaque non pauca obtulit, Moguntini contra, qui non comparet, tantum scripturas ante tria sæcula minime plene excerptas tenemus Bambergensique a Moguntino discrepanti adhæret fere codicum vulgarium turba cum eo originis communione copulata, homines autem raro argumentorum vi freti bono, sed longinquo testi et uni contra præsentem, aliorum speciem secum trahentem, firmiter credere audent, factum est, ut Gu. Weissenbornius in Livii a se editi et enarrati volumine VII et VIII (1860 et 1862) et subinde codicem Bambergensem, quem primo inter omnes loco ponit („die beste Handschrift“), Moguntino iniuria aperte præferret et in aliis locis non paucis, ubi in ipsa oratione, quasi con-

vicio veritatis victus, scripturas Moguntini teneret, tamen in annotatione et inanes coniecturas ex ceteris duceret et pravas interpolationis suspiciones in codicem Moguntinum coniiceret dubitationesque moveret, quas sæpe vel ipsa illorum locorum forma et codicum in iis comparatio reprimere debuerat, multo autem magis totius rei consideratio. Quid est enim, si singulos tantum locos consideramus, perversius quam quum, ut hoc utar, libr. XXXV, 2, 7 in codice, quod omnes concedunt, perantiquo et cui permultis locis credas, sic scriptum legatur: *placere tumultuarios milites extra Italiam scribi a prætore. Mens ea senatus fuit, ut in Hispania tumultuarii milites legerentur*, optima oratione et sententia extremorum verborum aptissima ad ea præparanda, quæ subiiciuntur Valerio Antiate teste de militibus etiam ex aliis provinciis adscitis, in ceteris autem codicibus (B et vulgaribus), quos persæpe verborum omissione peccare necessario ipse confiteare, sic: *placere tumultuari milites extra Italiam legerentur*, oratione prava (neque enim de decretis dicitur usquam *placere hoc fiat*), hoc „fortasse rectius" putare, quum, cui homini et quo consilio illa addere in mentem venerit, nemo ne suspicari quidem possit, cur autem omissa sint, causa manifestissima sit; oculus enim scribentis sic aberravit a *tumultuarios* ad *tumultuari*, ut tamen illa *extra Italiam* arriperet. Eiusdemque perversitatis est, quum eiusdem libri c. 11, 11 in M sit: *in agrum latiorem evecti omnia propinqua viæ tecta incendunt; proximo deinde vico inferunt ignem; ferro flammaque omnia pervastant*, in ceteris autem tantum: *in latiorem agrum evecti omnia pervastant*, omissa prorsus incendii significatione, quam postulant proxima (*fumus primo conspectus*), potius dilucidam et uberem et Livianam rei narrationem a nescio quo inauditi generis interpolatore sine umbra causæ interpositam putare quam intelligere, quod iam alii dixerant, librarii, a cuius opera B et vulgares codices orti sunt, oculum a priore *omnia* ad alterum transiluisse. Et advocatur etiam testis Frontinus, quasi non is, quum rem suo modo breviter et nude narraret, item reliqua, quæ Livius amplificat, omiserit, de fumo, de clamore, de senioribus et pueris, cetera. Nihilo autem his prudentius, quod ad XXXIV, 57, 8 annotatur, qui locus, ut Emendd. Livv. p. 364 ostendi, vel apertissimus est ad codicum dignitatis ordinem constituendum. Nam ibi in M aptissime, oratione propria et antiqua, scribitur: *aut ex formula iuris antiqui aut ex partis utriusque commodo*; quum autem in eo codice, ex quo B et vulgares orti sunt, *F* in *E* mutato, natum esset: *ex eo rmula*, hinc in codice vulgarium principe mirabili corrigendi simplicitate effectum est *ex eo simul a*. Bambergensis autem codicis librarius, quod fecit

sæpissime, obiecta etiam in notissimis verbis vel propter ductuum obscuritatem vel propter litterulæ errorem vel propter litteras evanidas aut chartam pertusam dubitatione, pro his *ex eo rmula iuris antiqui* spatium vacuum reliquit. Quid Weissenbornius? Ubi codicis B scriba caute spatium reliquerat, veterem lacunam varie suppletam putat. Atqui nulla est varietas supplendi, quoniam ridicula illa *ex eo simul a* manifestissimum est nihil aliud significare nisi *ex formula*. Hoc autem supplementum quomodo ex M, a vulgaribus remotissimo, in illos venit, qui ubique cum B coniunguntur, asseclæ sane longe inferiores et depravati? Postremo quis illis sæculis, quorum est codex Moguntinus, huiusmodi supplementum, tam Latinum ac proprium, excogitavit? Sed (nam casu accidit, ut aptissimo exemplo veritatem confirmare liceat) ut hoc loco *formula antiqui iuris* in B sublata tota est, sic XXXV, 16, 6, ubi nec Weissenbornius nec quisquam dubitat, quin Livius scripserit, ut in M est: *in antiquum ius repetit*, in B (quod scriptum erat *anticum*) factum est *Antiochum repetit*, deinde in vulgaribus corrigendo *Antiochus repetit*. Apparet depravatio in B incipiens, in ceteris longius progrediens. Verum ne in paucis locis morari videamur, dicam primum universe, codicem Moguntinum, quem qui viderunt (Carbachius, Gelenius, alii), omnes summæ antiquitatis indicia habuisse et a noviciis, quos multos tractarant, specie et scripturæ genere remotum fuisse testantur, compluribus certe sæculis ante scriptum fuisse, quam recentior illa codicum corrigendorum et lacunas explendi consuetudo nata sit, superioris autem temporis interpolationem, quam etiam antiquissimos codices hic illic attigisse, sæpe exposui, longe alius generis fuisse, simplicem et rudem, qualem in emendationibus Livianis multis locis adumbravi (p. 13, 14, p. 208, p. 336 n. cett., de huius autem ipsius decadis codicibus p. 401 sq.), qualem ipse Moguntinus ostendit lib. XXXV, 4, 3, post *inter pacatos* addens *agros*, interpretamentum infelicissimum. Deinde hoc ponam, nusquam quicquam labis aut maculæ in M reperiri, quod ex communibus B et ceterorum erroribus mendisque in illum transisse videri possit[1]); itaque absurdum esse quicquam in eo suspicari ad ceterorum errores tegendos lacunasve explendas interpolando natum. Postremo ad rem conficiendam, duabus longioribus partibus libri XXXIV et XXXV sine ullo dilectu sumptis, perpetuam exemplorum seriem sub conspectum adducemus ostendemusque, et quot aliorum generum menda codicis B et vulgarium communia unius M ope sublata sint (nam proprios B scribendi errores

---

[1]) De XXXIV, 46, 4 (*idoneis*) dicetur paulo post.

et vulgarium menda interpolationemque omitto), et quot locis verba quum in illis utrisque, tum vero singulari negligentia in B omissa Moguntinus servarit et quam nihil illa in B vacua spatia reconditi occultent; hoc enim declarat ipse in his locis deteriorum codicum, qui in ceteris a codice Bambergensi simili pendent, cum M consensus aut error originis apertæ. Quum autem simul animadverterimus, per hæc plurium capitum spatia quam fere nihil boni, quod non in M fuerit, ex B prolatum sit, summam hanc faciemus, ita Bambergensem vulgares, quibuscum cognatione coniungitur, longe vincere, ut Moguntino non paulo inferior sit; itaque neque propter Bambergensem et ceterorum in errore lacunave conspirationem rectis Moguntini scripturis diffidendum esse et (quod nunc, omnibus minimis per duos libros exactis, certius et confidentius dico quam Emendatt. p. 366) in iis locis, in quibus scripturæ ad sententiam et orationem fere æque bonæ certent, præferendas esse Moguntini ob auctoritatem. Bonarum autem aliquot scripturarum, quæ ex solo B enotatæ sunt, complures etiam in M fuisse, sed in excerpenda varietate omissas, quod earum bonitas non intelligeretur, eo liberius affirmo, quod ne in B quidem repertæ statim probatæ sunt; velut XXXIV, 2, 11 (*sine tutore auctore*) et 19, 8 (*deni*) Kreyssigius primum non attendit, 4, 18 (*exorabilis es*) nemo ante me (Em. p. 396); lib. XXXVIII, 13, 4 verum Kreyssigius neglexit, 16, 3 (*vectigales*) et 17, 6 (*adsueti*) omnes ante me (Em. p. 439, 440). Quod autem in libro XXXIII (a cap. 17) Moguntino, quemadmodum quidem hic lectus et expressus sit, parem Bambergensem et pæne superiorem esse dixi (Em. p. 365), videntur sane Nic. Carbachius et W. Angustus, quum partem libri XXXIII e primis codicis M foliis fortasse male habitis nondum ad eum legendum exercitati et nulla impressorum librorum comparatione adiuti ederent, permulta male legisse et edendo corrupisse (ut statim c. 17, 8 *inexpugnabilis* pro *expugnabilis* ediderunt) nec Gelenius omnia correxisse[1]). Sed Bambergensem in prioribus libris integriorem esse videri et sensim in deterius vergere dixi iam ante (Em. l. c.). Et tamen hic quoque vacua illa spatia sunt, velut XXXIII in uno capite X quattuor (§ 1 pro *ut*, § 6 pro *irrumpunt* et pro *ex parte* et pro *quinque*). Sed veniendum est ad duplicem illam, quam propositurum me dixi, exemplorum seriem. Itaque libr. XXXIV

---

[1]) Carbachius ipse quantopere legendi difficultatem exaggeret, Geleniusque quid de Carbachio et Angusto queratur, intelligitur ex præfationibus expressis apud Drakenborchium vol. VII p. 268 et 273.

a cap. 41 ad 50 hæ scripturæ e solo M ductæ sunt contra B et vulgares: 42, 6 *et Buxentum* (B *exbuxenium*), 43, 9 *senatus censuisset* (*senatus voluisset;* de Lov. 1 cave credas silentio), 44, 3 *pridie calendas* (*idus*), 45, 2 *Buxentum* (*Buxenium*), 47, 7 *quæ imperio* (*qui imperio*), 49, 5 *Acrocorinthum* (*ac Corinthum*)[1] 11 *ac munus* (*hinc munus*), 50, 8 *ab agro Corinthio*, h. e., *ab Acrocorintho* (*ab Corintho*). (Quæ in B rectiora sunt quam in vulgatis, ut 41, 4 *tyrannus* et *præbebant* et 6 *populum Romanum*, etiam in M fuerunt, ex his quidem tribus duo a Gelenio indicata, tertium, *præbebant*, tacite ab eo in Frob. 2 receptum).

In iisdem capitibus hæc in B et vulgaribus omissa e M suppleta sunt: 42, 6 *qui*, 45, 5 *et C. Salonius*, 46, 1 *Flaccus* (Weiss. om.) 46, 2 *pondo*, *bigati centum viginti tria milia*, *Oscensis quingenta quadraginta*[2], 3 *ex præda* (W om.), 48, 1 *Ligurumque*, 48, 6 *hærentem visceribus nobilissimæ civitatis*[3], 49, 8 *et* (ante *civitatibus*) 50, 9 *liberatorem.* Debuerat præterea, ut nunc feci, c. 48, 2 pro *Eodem anno* scribi e M *Eodem hoc anno*, coll. XXXV, 40, 5.

Præterea B solus, quod sciamus, hæc omittit: 41, 4 *quantum*, 44, 2 *magnos*, 5 *publica*, 6 *in carcerem*, 45, 7 *Nare*, vacuo spatio relicto, ibd. *lac*, 46, 5 *in*, 47, 4 *a*. Ex his W *magnos* c. 44, 2 commemoravit, de ceteris tacuit.

In duodecim primis capitibus libri XXXV hæ scripturæ codici Moguntino soli debentur: 1, 1 *hæc gesta sunt* (B, vulg. *gesta sunt hæc*), ibd. 5 *prætor hæc gesserat* (B *præcesserat*, alii *prægesserant*) 4, 1 *per extremos* (*præter extr.*) 5, 11 *paululum anniterentur* (*paulum niterentur*), 8, 1 *gerebantur* (*agerentur*, al. *gererentur*)[4] 9 *supplicatio decerneretur* (*supplicationes decernerentur*, quod W tenuit, ipse prope confessus pravum esse), 10, 2 *decesserat* (B *excesserant*, al. *recesserat*) 5 *in P. Scipione* (*Sci-*

---

[1]) Quod Gelenius scribit: „Lege *Acrocorinthum*“, non minus e codice duxit quam c. 41, 4 *tyrannus* et 6 *populum Romanum*, in quibus eadem voce utitur, codicis auctoritatem significans, ut nunc ex B apparet. 49, 11 dicit „restituimus“.

[2]) Hæc W., etsi tenet, putat fortasse coniectando suppleta (willkürlich ergänzt). Quis illa ætate, cuius est codex, deesse aliquid sensisset? Quis ulla ætate tam recte et proprie supplesset (*bigati .. Oscensis*)? Quam facile contra hæc exciderunt ob repetitum *pondo*, retento tamen *auri*?

[3]) Hæc W. uncis inclusit, fortasse ex c. 41, 4 (ubi est *lateri adhærens tyrannus*) aut similibus locis (?) huc translata ratus. Miram translationem in aptissimum locum cum magna mutatione!

[4]) De 8, 7, ubi M vestigia veri habet, v. Em. 409.

pionis, quod W secutus est), 8 *pro legato* (*pro collega*, cui inanem defensionis speciem W quærit), 12, 6 *Nicander* (*Nicander navigat*) 9 *Romanæ amicitiæ coniungeret se cum* (*Romæ amicitias iungerent cum*), 12 *nam neque* (*namque*) 13 *quam Romani* (*cum Romanis*)[1].

Suppleta e M, quæ in B ceterisque desunt, hæc: 1, 1 *permultæ*, 2, 6 *a* et *temere* (in codd. vulgaribus deinde pro *ad rumores privatis* factum *ad rumores privatos*), ibd. *aut prætores*, 7 quattuordecim verba (v. supra p. IV; W ne de proximæ quidem paragraphi duplici incuriæ indicio cogitavit), 3, 1 *quotidie*, 7, 2 *quod* (ante *quum*), 9, 3 *que* (post *murus*), 10, 4 *que* (post *Cornelium*; itaque etiam ex *Quinctium Corneliumque* factum *Q. Cornelium*, unde W locus suspectus fit!), 11, 6 *hostium*, 11, 11 duodecim verba (vid. supra p. IV).

Præterea B solus hæc omittit: 3, 4 *ex* (post *et*), 5, 11 *et dubio* (etiam Voss. Drakenborchii), 7, 3 *ius*, 7 *milites*, *magis*, 8, 2 *is*, 9 *si*, 10, 2 *nuper*, 4 *petebant*, 11, 2 *exercitus*, 5 *in eos*, 7 *et* post *paululi*, 10 *adequitare*, spatio vacuo relicto, ibd. *hostium*, 12, 4 *que* post *civitatium*[2]. (In M c. 3, 2 *non plus* prave omissum videtur.)

Hæc qui consideraverit, quorum similia ex quavis horum librorum parte proferri possunt[3]), timidas Weissenbornii nescio

---

[1]) Quod c. 2. 2 restitutum e B est: *adversæ quam secundæ res... magis sermonibus* (pro *tam adversæ quam sec.... magnis serm.*) e M non annotatur.

[2]) Cap. 11, 8 librarius, quum verba *cursus rigida* pæne omisisset, retraxit se; c. 5, 6 ex voce *redintegrata* scripsit *re grata* interposito spatio vacuo, quod medias litteras non legebat aut non intelligebat.

[3]) Addam ex uno capite libri XXXIV specimen, ex uno libri XXXV. Nam in illius capite 31, ut dem. *nequivi* § 2 non e M esse, hæc e M contra B vulgaresque sumpta sunt: § 4 *video* (om.) 6 *eam* (om.; omisit etiam W; abesse nequit) 7 *et accepi quum* (*et accepi urbem*, *quum*, etiam W, pessundata orationis figura), 8 *iam* (om., etiam W) 18 *fortunæ* (*fore*). Nec dubito, quin etiam *ac dignitatis* Gelenius („lege") ex M scripserit, correcto Carbachii errore. In libri XXXV cap. 26 hæc e solo M sunt: 1 *pristesque* (*tris isque* et similia) 2 *harum novarum navium .. ut* (*harum ut novarum tum navium*); ibd. *simul ut* (*simul*), ibd. *simulacris* (*simul Achæis!!*), 3 *vel usu* (*usu*), 5 *ignarus. Navis erat* (om.), ibd. *Nicæam* (*Nicolam* et similia), 6 *fuerat enim* (om., relicto in B spatio, addito alio in vulgaribus errore), 9 *speculatoria* (*piscatoria*). Præterea B § 4 om. *Creta*, vacuo spatio relicto. Tacite his omnibus locis Moguntinus probatur; dein subito in proximo suspicaces homines fiunt.

dicam an audaculas suspiciones de interpolatione in codice Moguntino grassata et errorum mendorumque, quæ in B et vulgaribus sunt, tentatas excusationes aut coniecturas inde ductas facile abiiciet et quum ceteras Moguntini bonas scripturas libenter accipiet, tum voces in illo, quum in ceteris desint, servatas. Nam prorsus iis, quæ pluribus verbis commemoravi, lacunarum supplementis similia cetera sunt, in quæ maxime illa suspicio interpolationis coniecta est; nihil in iis, quod ad sententiam constructionemve male intellectum explendam pertineat, reperitur, sed res ad Livii orationem sententiamque aptæ, quas tamen, si a Livio positæ non essent, addere nemini in mentem venisset, a grammaticorum et librariorum inferioris ætatis captu remotæ, bonis et antiquis verbis comprehensæ ceterisque rectissime inclusæ. Huiusmodi illa sunt in XXXIV, 7, 2, ubi Weissenbornius interpolationis accusationem pluribus peragit, *hic Romæ infimo generi, magistris vicorum*, de quibus quæ dicit, permira sunt. Aptissime enim L. Valerius, cuius illa est oratio, ut demonstret, quam late pateat purpuræ usus, urbanis magistratibus municipales adiungit, his urbanos (*hic Romæ*) ne magistratus quidem, sed ministros. Ad Valerii autem argumentationem quid pertinet, quot in anno dies purpura usi sint? Nam ne ceteri quidem magistratus sacerdotesve' nisi festis diebus prætextati erant. Illo vero nihil incredibilius, quod XXXIV, 58, 12 Bekkerus, Weissenbornius, Hertzius putarunt, quum Livius scripsisset *Græcas Asiæ urbes*, ut est in B et vulgaribus (etsi horum saltem tres habent *Græcas et Asiæ*), exstitisse, qui interpolando substitueret, quod e M sumptum a Gelenio ad Drakenborchium servatum erat, *Asiæ urbes, quæ Graii nominis sint*, antiquo vocabuli, quod est *nomen*, usu, antiqua adiectivi forma, quam prosa oratione bona non excludi Ciceronis loci complures ostendunt (de rep. 1, § 58, II, 9, III, 15, VI, 16 s. somn. Scip. c. 3, de nat. deor. II, 91, III, 53, de divin. II, 82). De XXXIV, 16, 1 et 2 dicam suo loco. Et horum locorum comparatione et per se certissimum est, ne lib. XXXIV, 35, 4 quidem *sine dolo malo* interpretandi causa adscriptum esse ad *recte*. iurisconsultorum formulam ad pervagatissimum et apertæ significationis adverbium. XXXIV, 44, 6, non nego, fieri potuisse, ut, casu veritatem imitante, quum *ludi votivi* scribendum esset, primum *Romani* scriberetur, quod eorum mentio brevi ante facta esset, tum *votivi*. Ac ne deficiente quidem codicis M testimonio ulla minima est causa, cur bona et necessaria verba in ceteris conservata propter vacua Bambergensis spatia in suspicionem vocentur, quod W fecit multis locis, velut XXXII, 17, 17; 19, 7; 21, 6; 26, 6 et 7, cett.

Hæc quum ita sint, sequitur, ut iam supra dixi, ut in iis, quæ, quum per se dubia sint, auctoritate magis quam argumentis conficiuntur, Moguntinus Bambergensi ceterisque præferendus sit; multo quidem magis, ubi ex ipsa re commendatio accedat. Itaque, ut ex iisdem partibus exempla sumamus, et XXXIV, 46, 7 *ad pugnandum* tenuimus (M), non *ad pugnam*, quod recentiores e B vulgaribusque posuerant, et 47, 6 *circa vallum morata est* (B vulgg. *perstitit ad vallum*); et XXXV, 2, 4 *sex millia et quingentos* (pro *ducentos*) et 3, 2 *dixerat*, quod per se rectius est, (*edixerat*) et 5 *emittebant* (*mittebant*) et 6, 9 *non deletum* (*elapsum*) et 7, 2 *obruebant*, quod propter *libero fenore*, quæ libertas ad creditores pertinet, pæne necessarium est, (*obruebantur*) et 11, 10 *inter medias*. Ex hoc genere minora quædam nos in libro XXXIV fugerunt, nondum animadversa firmiterve comprehensa tota re, quæ hic indicabo. Nam c. 1, 3 scriptum oportuit ex M *C. Oppius* (pro *M. Oppius*), 2, 11 *prope* (*quoque*), 14 *feceritis* (*facietis*) 3, 2 *exæquari* (*æquari*), 4, 3 *quo magis imperium crescit*, 5, 2 *clarissimus* (*gravissimus*), 9, 6 *moris causa tantum aut legis* (cum W), 11, 2 *nisi præsidio Romanus miles esset* (Romanos aliquot copias Belistages petit), 17, 7 *renuntiatum* (*nuntiatum*), 22, 3 *circum* (*circa*) 27, 1 *vere suas hostiumque æstimanti vires*, 5 *iussit* (*iubet*) 28, 11 *minus infida ac trepida* (infida fuga est, quæ spem salutis fallit), ibd. 12 *porta excedente*, 35, 3 *confirmaretur; et qua die ... ea dies* (nam *ex* h. l. pravum, rectum est paulo post: *ex ea die intra decimum diem*), 36, 4 *vanis sicut*, 40, 4 *deducta res est*. Debuerat etiam c. 44, 8 teneri *sociorum*, non *consciorum*, quod in recentibus aliquot codicibus factum est e barbaro vocabulo, sed infima ætate usitato, *consociorum*, quod B et alii habent. Ne 46, 4 quidem nunc veri similius videtur ex (*locis*) *apertis* primum factum *aptis*, deinde in M substitutum *idoneis*, quam contra pro *idoneis* (ad pugnandum et tamen Gallis Romanos, si fines intrassent, opperientibus opportunioribus) subiectum *apertis*, quod ad dimicandi voluntatem significandam videretur aptius.

Apparet, quam incommode accidat, quod meliorem e duobus bonis codicibus parum plene novimus, ut et maiora non pauca et minora multa nos fugiant incertaque sint, velut quæ ad verborum ordinem pertinent, quæ raro commemorantur, nisi cum alia varietate coniuncta sunt. Itaque in hoc genere fere B sequimur, aliquot locis M, cum molesto inconstantiæ sensu. Molestum illud etiam, quod Gelenius non solum in indicandis scripturis ambiguitate quadam verborum effecit, ut interdum suas coniecturas protulisse iniuria putaretur, sed in editione Frobeniana altera minuta non ita pauca tacite codicis Moguntini auctoritate correxit, quæ sane non ubique

certo a coniecturis discernas. Sed tamen, ut hoc utar, XXXIV, 41, 4 nemo dubitare possit, quin non solum *et . . tyrannus*, quod legi iubet („lege"), sed etiam *præbebant* pro *præbebat*, quod tacite posuit, e M sumpserit, quum utrumque B confirmet. Hoc autem constituto, non magis dubitandum est, quin XXXV, 28, 6 *foret* pro *esset* Gelenius non animi causa, sed a M monitus posuerit, etsi h. l. B non adiungitur. Sed XXXIII, 47, 3 nunc, vera scriptura reperta, apparet, quod in edit. Mog. expressum erat, *extortis* in ed. Frob. altera coniectura prava in *extorto* mutatum esse. Atque illam, quam dixi, brevissime annotandi varietatem et ambiguitatem („vetus v. antiqua lectio", „lege", „legendum", „legi debet", „legitur rectius", „restituimus", „redundat" hoc et hoc, „nescio quis hoc in hoc depravavit", cett.) nihil aliud significare nisi codicis scripturam, infinitis locis apparet, in quibus idem aut in aliis omnibus codicibus (quod error editionum corrigebatur) aut in B aut denique in ipsa Carbachii annotatione reperitur, velut in uno capite XXXV, 19 ter; nam § 4 et 5 („vetusta scriptura *inveniam toto*" et „*quam* redundat") et B et vulgares assentiuntur et § 6 („legi debet *alium*, *cum quo deliberes*") *alium*, quod in ceteris codicibus deest, etiam Carbachius inter alia enotavit e M, sed editio Moguntina neglexerat. Itaque etiam § 6 („*odi odioque sum* legi debet") non coniectura annotatur, etsi coniectura non difficili inveniri hoc poterat, sed Moguntini scriptura ceteris hic quoque integrioris. Nihil apertius in hoc genere quam hæc c. 13, 5 in nomine urbis obscura brevitas: „*Selgam*, non *Sicam*", ubi perverse coniectura quæritur aliud nomen pro aptissimo ab optimo codice oblato. Adeoque hoc est certum, ut c. 17, 3, ubi Carbachius e codice enotavit *eo spe gratiæ maior erit*, Gelenius autem hæc adscripsit: „Lege *spes*, non *spe*", non Carbachii iudicium codicem sequentis, sed legendi errorem, ut persæpe, a Gelenio corrigi contendam [1]). Sed hæc res cum alia coniuncta est, commemoratione non indigna, quam a nullodum recentiorum post protractum codicem Bambergensem commemoratam video. Nam Gelenius præter codicem Moguntinum saltem in libro XXXI et XXXII usus est altero codice Bambergensi per omnia simillimo, nisi quod, quo B a vulgaribus segregatur,

---

[1]) Ad XXXIII, 19, 1 Gelenius „Hæ voces" inquit „*ab contentu concessit cum* plane hic superfluunt". Damnat verba, non in codice esse negat, quæ etiam B habet Perizoniusque egregie correxit; itaque hic *superfluere* dixit, non simpliciter „redundat". Sed ad 28, 12 scribit: „in vocibus *quam ad agendam rem, rem* redundat". Et abest a B. Hic sane errari ante B collatum poterat.

librum XXXIII non habuit. Eum codicem distincte commemorat et a M seiungit ad XXXII, 10, 11 nec in XXXII libro finiri significat; sed tamen in libris a XXXIV ad XL nusquam separatim appellat nec, etsi sæpe plurali numero codices, **archetypa sua**, exemplaria sua testatur (vid., ut ex uno libro quædam ponam, ad XXXVIII, 4, 6; 5, 4; 14, 10 bis; 15, 2 et 4; 17, 12; 34, 7; 52, 3; 53, 10; 56, 5), ullam usquam, quantum memini, eorum discrepantiam significat, ut alterum, si a Moguntino discreparet, non numerasse videatur. Neque tamen prorsus negari potest, ne semel quidem Gelenium ex altero codice, quod ipsi placuisset, posuisse, neglecto Moguntino. Sed ex illo codice, ut continuæ alicuius partis specimen ponam, in libri XXXII decem primis capitibus, has profert scripturas, omnes sine exceptione cum B contra vulgares consentientes aut (duas) proxime accedentes: c. 1, 10 („prò *Saturni* reposuimus") *Sangi* (B *Sangus*), 4, 1 *Thaumacos* („habent scripta exemplaria"; B *Thaumachos*, vulgg. *Thaumastos*, *Thaumatos*), 5, 2 („legendum") *laxaverat animum* (vulgares: *animus*), ibd. 10 („adiecimus duas voces") *ad muniendum* (des. in vulg.), 7, 3 (omitto iam annotandi formam) *venalicium* (*venalium*) 8, 3 *vetitusque* (*ut aut ipse* similiterve), ibd. 15 *facturum senatui* (*facturum et senatui*), 9, 3 *Suessæ Auruncæ* (*Suessæ auruspices* aut *S. aruspices*, nisi quod Lov. 4, Mead. 2 *Suessæ Aruncæ*), 10, 2 *Pausanias prætor et Alexander magister equitum* (*Pausali hii populus Ro ex Alexander magnis equitibus* et similia monstra), ibd. 11 („scripsimus") *genus armorum erat*, *aptum urgendis regiis*; *pro hoste* („duarum vocum, scilicet *urguendis regiis*, loco vestigia magis litterarum quam litteræ apparebant"; B *genus armorum erat amplum tegendis corporibus*; *pro hoste*; vulgg. *g. a. erat ad prælium* [*erat amplum*] *iungendis cariora his robusta loca* et similia monstra). Semel in his capitibus, 6, 7 editionum errorem (*equites* pro *equos*) corrigenti assentiuntur etiam codices vulgares. Eadem est per universum hunc librum et per librum XXXI ratio (inde a 9, 5, ubi primum *quinum millium æris* pro *quina millia quinquaginta æris* et similibus annotat, et 11, 4, ubi sex voces in vulgaribus omissas restituit; nam ad 3, 3 ex aliis Livii locis de nominibus coniectura et argumentis utitur, ut suspicer prima folio codici defuisse ideoque nihil ante c. 9 inde proferri). Apparet, intercidisse post Gelenium codicem horum librorum (aut partis eorum) Bambergensi prorsus parem, fortasse meliorem, si paulo minus vitio illo omittendarum vocum inquinatus fuit, quod ut prope suspicer, facit nunc (nam antea non attenderam) XXXI, 41, 13 ex illo uno codice annotata aptissima scriptura („lego"):

quum universi sexcentorum ægre, simul equites peditesque, numerum explessent („ubi *universi* dictio interciderat"). Nemo sane additurus eam vocem erat. Illud extremo huius disputationis loco ponamus, illa, quam declaravimus, Bambergensis codicis propria in verbis omittendis labe fieri, ut suspicione iusta careant XXXII, 21, 27 hæc verba *scilicet nos urbes*, quum præsertim hic librarius vacuo spatio usus sit, et alia, ad quæ tuenda expressum Gelenii aut post XXXIII, 17 Moguntini testimonium non habemus.

Restat, ut eadem, qua in superibus voluminibus fecimus. forma indicemus scripturas exempli Weissenborniani (Weidm. 1860, in libro XXXV 1862) a nostro exemplo discrepantes, Illud tamen ante dicamus, non potuisse in hoc volumine servari constanter consuetudinem vocum, quæ contra codices fide dignos addita sunt, litterarum forma notandarum propter parum plena et interdum incerta de M testimonia. In XXXI, XXXII, XXXIII, 1—17, quæ nec in B nec in vulgaribus sunt, sane coniectura niti videntur; et tamen obiicitur illud XXXI, 41, 13 *universi* e Gelenii codice Bambergensi pari. Dissensus uberior materia fit inde a libro XXXIII medio vel potius a XXXIV propter codicem M.

Lib. XXXI. Cap. I, 4 quadringenti octoginta septem (*codd. sic*: LXXVIII. *Livium sibi in his constitisse, certum non est; cfr. XXXIV, 54, 6.*) | primus (*B*) 8 (causa *Heinsius; codd.* causæ, *B* causai) II, 6 quam tribum (*Mg. Em. 366*) 11 fœdus fecit (*edd. vett. Codd.* f. iecit. *Em. 213 n.*) IV, 2 prætor urbis (*codd. 2 recc.*) 4 Sergius Plancus (*B hic et c. 6, 2, cui nescio cur magis in prænomine* C *quam in cognomine pareatur.*) V, 2 (*Probabiliter Gron.* primam) 9 Macedonica *errore* VII, 3 Punico *sine uncis* (*Mg. Em. 367*) 7 inde *sine uncis* (*Mg. Em. 368*) 8 ne Carth. (*B*) | (æquabitis *semel codd., Drak. Geminavit Fr. Iacobsius.*) VIII, 1 uti rogaret (*Sig. Vid. præf. vol. II, 2 p. XXVI ad XXX, 43, 3*) 3 eo nuntiari, fetiales (*interp.*) 8 præsidio (*Mg. Em. 386 n. XXVI, 39, 1 Put.* præsidium *ex* præsidi.) IX, 1 Ptolomæo (*et sic alibi in hac decade ex B mendoso*) 3 liceat (*Muret. Quin liceret, nulla dubitatio erat; itaque contrarium est*: si malint.) 7 pecunia voveri debere (*Mg. Em. 368*; *codd.* vovere debere. *In B verba* vovere debere quia pecunia *in litura sunt.*) | (quia ea *Bekker e B*: quia. *Drak.* si ea) 10 totiens ante (*B. Epiphonema illud inane est nec rectum* toties *pro* sæpe, *quod rectum esset in comparatione, cur non et nunc eodem modo voverentur; cfr. Cic. de leg. agr. II, 7, 17. Contra Livii mori convenit huiusmodi annotatio ex alicuius annalibus repetita.*) XI, 3 L. Furio | prætori (*codd. Cfr. Em. 50 sq.*) 12 si quid ei

(*Mg. Em. 369*) 17 (permittenti *Rubenius; codd.* permittente; *Drak.* arbitrium eis p. R. permittente.) | mutari vellet (*codd. præter B; cfr. XXXVIII, 38, 18.*) XIII, 4 (tanquam noxia *W e B*: tanquam noxiam. *Drak.* tanquam ob noxam) 9 (trientabulumque *Hearnius. B* trieñ tabulũque *similiaque ceteri. Edd.* Trientius Tabuliusque) XIV, 2 discriptis 9 hostiliter gens Acarnanum factum (*ed. Frob. 1535*) XV, 8 recipit (*codd. aliq. recc.*) 10 tenuere. et neque (*Duk.*) 11 (Thraciæ *Gron.; Codd., Drak.* Græciæ) XVI, 4 (Callimedis *Bekk. e B*: Gallim. *Vulg.* Ganymedis) 8 (*Non satis certa sunt, quæ Em. 369 tentavi.*) XVII, 5 in gymnasium (*Mg. Em. 370*) XVIII, 4 mihi quoque animo est facere; et (*Mg. Em. 370*) 5 (*Dure admodum inter* auro argentoque .... accepto *interponitur* quæ coac. erant, *etiamsi de vasis rebusque aureis argenteisque accipias.*) 6 repente *sine uncis* (*Crev.*) XX, 7 ex præda *sine uncis* (*W. Idem probabiliter coniecit, scribendum* centenos vicenos asses.) XXI, 4 militum timuit, quod (*Mg. Em. 371. B* militum quod; *altera manus supra scripsit* timuit) 5 repetivere et postero...progressi. nec (*Mg. Em. 214*) 12 (Diovi *v.* Diiovi *H. Valesius, Preller; codd., Drak.* deo Iovi) XXII, 6 Megaram (*codd. aliq. recc. Vid. præf. vol. II, 1 p. XXVII ad XXIV, 30, 9. Etiam apud Ciceronem accusativo casu editur* Megaram *de divin. I, 27, 57, Sulpic. in epist. ad Fam. IV, 5, 4, itidemque in versibus apud scriptorem ad Herenn. I, 9, 14, sed ablativo casu* Megaris *de divin. II, 66, 135.* Patara *Livius constanter dixit, non* Pataram.) 7 sed nec extra fr. Eur. committere (*Mg. ad Cic. Fin. p. 821. Codd.* sed ne extra fr. Eur. comm.) XXIV, 2 milibus peditum et trecentis (*B*) 11 (*Excidisse* iram *aut* odium *non sine sausa W suspicatur; poterat etiam* animum.) 18 humanique (*codd. recc.? edd. vett.*) XXV, 1 passum 2 Eleusinam (*ed. Mog.*) | Megaram (*codd. recc.*) 3 (Cycliadam *Drak. Codd.* Cycliadem) 4 (*Scribendum opinor* pollicitus est.) XXVI, 13 (Erat *ex* deerat *dure et nullo exemplo sumi, Siesbye admonet.*) XXVII, 5 (*Huiusmodi attractione*: Codrionem, ut dedatur, efficio, *in tali verbo et hoc verborum ordine neque Livius neque quisquam bonus scriptor usus est. Ignoti nominis nominativus positus erat.*) XXIX, 3 (*Nonne* Qui in nulla nova re, *geminatis duabus litteris?*) 11 prodigium, relicta crudelius (*interp.*) XXX, 6 (*Nominativus* habitantes *grammatice ad* reliquerint *accommodatus sententia pertinet ad* consecrata, *ut significentur templa, quæ quondam, pagatim in castellis vicisque habitantes, consecrarint; quomodo XLI, 10, 13 Livius dixit*: contione adveniens habita, *hoc est*: *quum adveniens* [*in adventu*] *contionem habuisset, et XLIV, 31, 15*: vix gladiatorio accepto X talentis ab rege rex, *hoc est*: *quum rex ab rege*

vix gladiatorium accepisset. Breviter admoneo, ne attrectetur coniectando, quod attingere enarrando nemo ausus est; dicam alibi fusius de re Em. p. 311 adumbrata, nominativo interposito sententiis participialibus aut gerundiis addito apud Livium et alios.) 7 (*Recte fortasse codd. recc.*: semusta et truncata) 9 Eleusiniæ (*edd. rett.*, *Sig. Codd. recc.* Eleusinæ? *Et ordo verborum et anaphora* Eleusine-Piræi *ablativum commendat, adiectivum excludit.*) XXXI, 3 superos inferosque (*B*) XXXII, 3 (*Audacius hæc et fortasse sine causa tentavi Em. 372.* Tempus *hactenus*, ita, *saltem* statui posse *dicitur, ut non necessario alterumutrum concilium exspectandum sit.*) XXXIV, 7 quattuor milibus equitum (*B*) 8 discripta XXXV, 1 vero *sine uncis* (*edd. vett. B. Lov. 4* non) XXXVI, 8 et *sine uncis* (*Uss.*) XXXVII, 7 (Ut primo *pro* ut primum *Livianum non videtur*; *fuitne*: ut prima signa suorum?) 11 (per vias inviaque *Drak.*, *Lov. 2. Vulgo* pervias inviasque) XXXVIII, 3 [erat] (*B*) XXXIX, 8 (propere permuniit *I. H. Vossius*; *codd.* opere permuniit; *Drak. tantum* permuniit) 9 facit (*codd. recc.*) XL, 4 abduxit et libera (*Mg. Em. 372*) 9 auctor *sine uncis* (*Lov. 2*, *Harl.*, *edd. quædam rett. Em. 372*) XLI, 8 Phæcæ urbi (*Uss. Codd.* Phæcado urbi. *Strabo IX, 5, 17 p. 438 C*: ἔστι δὲ καὶ Φαρκαδὼν ἐν τῇ Ἱστιαιώτιδι. *Polyænus IV, 2, 18. Phæca XXXII, 14 inter Gomphos et fauces, quæ Thessaliam ab Athamania dirimant, esse dicitur; Ætoli, neglecto Amynandri consilio Gomphos petendi, in plana Thessaliæ descenderant. Pharcadonem Uss. nunc putat eo loco sitam fuisse, quo Bursianus in Græciæ geographia p. 53 iudicat, ubi nunc est Kolokoto.*) 9 passum 13 (*Scrib.* quum universi sexc. *V. supra p. XII ima.*) XLII, 6 (*Nonne* ad tumulum ac castra?) 9 luce prima (*B*) XLIII, 2 talis *sine uncis* (*B, duo codd. recc. Nollem uncos addidissem.*) XLIV, 1 gesta erant; classis (*Mg. Em. 372*) 2 in Philippo (*codd. recc.*) 4 statuæ, imagines (*Mg. Em. 372.*) | dies festi (*B aliique, etsi B primum* diesque sacra festi, *sed transponendi nota prima manu addita.*) | sacerdotesqne quæ (*B alii* sacerdotesque ipsius) | maiorumque (*codd. recc.*) XLV, 2 in iram (*codd. aliq. recc.*, *Gron.*) 3 Gaurelon (*Drak. Xenoph. Hell. I, 4, 22*) XLVI, 7 Phthiniæ id super (*W. Dici debet, cuius regionis promuntorium fuerit;* obiectum *refertur ad* Demetriadem.) 10 ingerentes. et... saxa iaciebant et cuniculos (*Kreyssig. Em. 373 n.*) 11 animis et castigationibus regis (*Gron. Em. ibd.*) 12 quod satis *militum* videbatur (*Drak.; codd. quid. recc.? Ceteri codd.* quod satis videbatur. Quod *ex* quot *ortum traxit verbi numerum.* Relictis, quod militum *aut similia, plurali numero participii ad huiusmodi circumlocutionem adiuncto, Livius nunquam dixit.*) 13 quoque Ægeleon (*Rupertius.*

B Egeleon) 15 Romani [quæ super portum est] in arcem (*Büttner*) XLVII, 6 imminens, quem absente...ratus Romam ...cum venisset (*Mg. Em. 373*) 7 petit (*Mg.*) XLVIII, 4 extrahere; et quod (*Hertz e B*: extraheret quod) 8 prætoris absenti sed (*Mg. Em. 374 fere e codd.*; absenti *in ceteris codd. abest, in B inductum est.*) | (senatus consulto *Duker; codd., Drak.* senatusconsultum) XLIX, 2 prætor, [et] in (*B alii*) | centum milia quingenta pondo (*codd.*, *B quidem tantum*: viginti milia ∞ *D*, *aberrante oculo ad alterum* milia. *Em. 375.*) 9 esset, et *non* eorum, qui (*Stürenburg*, *Em. 376. Codd.* esset et eorum) 10 ut veritatem rerum gestarum (*Mg. Em. 377. B* ut rerum gestarum... p. R. videret, *vacuo spatio inter* ut *et* rerum *relicto; cett. codd. aut* ut virtus rerum gestarum ... publice videretur *aut* ut virtutes... publice videret) L, 8 (*Num* ut ii ad pleb.?) 10 est factum rogantibus ... post annos. plebes Cn. Cornelio (*interp. mutata. Em. 377.*)

Lib. XXXII. Cap. I, 2 Q. Villio *errore* 6 prorogatum imperium (*Gron.; Em. 380 n. Codd.* prorogato imperio) | (C. Sergio *Bekker; B* L. Sergio; *Drak.* Cn. Sergio) 14 edicta (*W e B*: dicta) II, 7 datum *omisso* erat (*codd. recc.*) IV, 3 sunt, in ipsis faucibus imminentes, quam Cœlen vocant Thessaliam; quæ transeunti (*Mg. B* quam cœlen vocant Thessaliæque transeunti. *Aliter locum corrigere tentavi Em. 378.* Cœle Thessalia *est ipsa media Thessalia montibus cincta, non fauces, per quas a Pylis Lamiam itur.*) V, 1 (quanticunque *Gron.; codd., Drak.* quantacunque) | 5 Triphylian, Megalopolitis Alipheran (*codd. Nemo pro* Megalopolitis *scribendo* Eleis *substituit. Aut Livius dormitans oblitus est Eleos in contrariis Romanis partibus fuisse et eos, quasi dissoluta Megale Poli, Alipheras repetisse animo finxit aut ad hanc fere formam scripsit*: Eleis ademptam, Megalopolitis Alipheran) 6 firmabat: Macedonum animos cum Heracliden amicum * * maxime (*Mg. Em. 379, addito* ad *scripturæ codicis B.*) VII, 3 portoria venalicium *sine uncis* (*Mg. Plura in h. l. dubitationem habent. Neque hæc coniunctio* portoria..., item portorium *admodum placet et multo minus* portorium venalicium, *genitivo casu; nam neque* venalicius *pro* venali *recte dicitur neque usitate* venalicium *pro* venaliciorum *et superfluus plane videtur genitivus; neque* castra *illa sic nude posita Hannibalis in Bruttiis, quod olim ipse putavi, intelligi ullo modo possunt neque* castrum *pro* castrorum *Livianum est.* Castrum, *ut iam Drakenborchius indicavit, locus est Capuæ Puteolisque propinquus. Quid denique Capuæ, loco mediterraneo, cum portorio? Agitur de* venalicio, *rerum venalium vectigali, novo onere Capuæ et Puteolis imposito.* Castrum portorium, *appositionis forma,*

dicitur, quod ad Castrum exigitur. Colonia ibi postea lege condita est.) VIII, 2 sociorum et Latini *errore, ut videtur* 6 (prætoribus *Crev.; Drak.* prætores) 7 socium Latini (*codd., ut vid., omnes*) 14 in potestatem (*ed. Tarvis.*) IX, 3 porcum humano (*Duk.*) 6 Et *sine uncis* (*Mg. Em. 380*) X, 2 concilio (*Lov. 6, edd. vett.*) 5 arbitrio quo vellent (*Mg. Em. 380*) XI, 3 deducturum (*Gron.*) 10 (instat apud stationes *Mg. Opusc. II, 295. B* instat capit stationes; *cett.* instat capi st.) XII, 2 miles virtute *errore* 5 pars, quia magis locus (*Muret.*) XIII, 1 (quas inter valle se *W e B*: quas inter valles. *Drak.* qua se inter valles) 10 Cymines et Angeas (*B*) 12 Theuma (*B*) XIV, 2 adortus, et (*Mg. Em. 215*) (eo demum *Perizon.; codd., Drak.* eodem) 3 Stimonem (*B*) | habent, aliaque (*interp.*) XV, 3 et a Cierio (*Lov. 1, 6; ceteri* Pyrea, Pyrhea, Pieria; *nomen incertum. Πηρεῖς Thessaliæ nominantur apud Steph. Byzant. v. Πηρεία et in inscriptione Melitæensi apud Ussingium Inscriptt. Gr. Ined. p. 5; apud Thucydidem V, 13 et Ælian. Hist. Anim. III, 37 est Πιέριον τῆς Θεσσαλίας.*) | (*Suspectum* eisdem; *nam abundat, etiamsi enarres, qui urbem dederint, simul veniam petisse.*) XVI, 3 ratus, Zamam *omisso* quum ad *errore* (*B; nomen corruptum videtur*) | dimisso Lucio Apustio (*codd. omnes; et sane sic* § *5 subiicitur* ab L. Apustio legato, *ut vix brevi ante omissa legati appellatione nominatus videatur. Vereor, ne Livius, qui res superioris anni brevissime c. 1—7, ne nominata quidem classi, narraverit, omiserit ibi Livium aliquem, qui L. Apustio successerit et inter eum et L. Quinctium interiectus sit. Et tamen poterant Athenis naves esse a L. Apustio relictæ, quum Livius ille Athenas non venisset.*) 9 peterent (*Mg. post Crev.* Iubeor faciam *passive, hoc est*, iubeo te facias, *neque Livius usquam dixit neque poetæ; Livius ne* iubeo facias *quidem; XLII, 39, 9 veritas apparet ex adiuncto* dare vel, *coll. Em. 519; de XLIV, 2,* 5 *dixi Em. 558 n. Prorsus nihil huc pertinent loci a W collecti, ubi post* iussus, *audita communi decernendi notione, adiungitur* et ut .. fiat, *non* faciat *de eodem subiecto. Hic coniunctivus ortus est ex* ut *ante* quæque *male intellecto.*) 17 signa tabulæ (*Mg.*) XVII, 9 oppugnandæ (*codd. recc.* Oppugnandæ *urbis nulla mora erat.*) 17 [trepidationemque ... armatis] (*codd. præter B, in quo vac. spatium est; vid. supra; sed pro* insanam *Livius* ingentem *similemve vocem posuit.*) XVIII, 1 generis armorumque (*Baumg.-Crusius. B* generis armorum) XIX, 4 Corinthum iis contributuros (*B*) 7 [pro eius crudelitate perfidiaque] (*codd. præter B, in quo spat. vac.*) XX, 2 neque mirum, si, quibus (*Mss.* = mirumst) 5 aut illam (*B*) XXI, 1 aut inde sine ... eos non dimittendos (*W et Mg. ex B*: aut non sine .... eos non dim. *Em. 381*) 2 die pro (*Mg. Nam* pro sententiis

sane dictæ non erant. In vulgarium editionum — nam de codicibus præter B non constat — ordine: dictas, pro sententiis, *quem Em. 382 commendavi, non recte* pro sententiis *aliter dicitur atque ante* pro sententia, *nec tum orationes* dictas, *sed* habitas *Livius scripsisset. De ablativo temporis sine participio ad verba* orationes leg. *adiuncto vid. gr. nost. Lat. § 278 b ed. Germ.*) 6 [Achæi] (*codd. præter B, in quo spat. vac.*) 11 depopulandosque (*B*) 14 amnem [aut vi aut metu aut voluntate], relictoque, . . . abiit? si sua voluntate (*Mg. Sex verba illo, quo in codicibus leguntur, loco incommodissime interponi Bekkerus sensit. Nunc rectissime responso omnia, quæ dici possunt, complectenti adiungitur ducta ex singulis argumenti conclusio.*) 16 potius *sine uncis* (*Periz.*) 20 eius urbes (*B*) 23 (Charitelen *Bekker; codd.* Garitelen) 24 filii etiam uxorem (*Mg. B* interfectos eius uxorem *cum spatio vacuo ante* eius; *dett.* pili eius uxorem. *Sed teneri debuit* etiam, *in Frob. II sine dubio ex M positum.*) 25 (ne sit *Duk. Codd.* ne sint) 27 Issaici (*Mg. Em. 521. Codd. recc.* Isaci, Hissaci, *similia*) 28 unde. . . implorem *sine nota* (*Em. 382*) 29 alienæ clades (*B*) 30 (summopere *Gæll. e B*: summare. *Ceteri et Drak.* summa ope) 32 (*Non recte Opusc. II, 125, Em. 382* nolunt *scribi iussi; neque enim* nolunt pepercisse *recte dicitur de consilio destinato postea, si quid delictum fuerit, non parcendi; parcendi voluntas contraria est cogendi, quod facere Romani poterant, cum pernicie consilio. Etiam XXIII, 15, 10 Livius* sibi assumpsisse maluit *sic dixit, ut nihil significetur nisi actionis perfectio.*) XXII, 5 Risias (*Mg. Em. 382*) XXIII, 1 (Attalo *notavimus, quia B et alii* cum Romanis ac Rh., *alii* cum Rh. *Quid M?*) 4 Romani ad Cenchreas (*Hertzius; codd.* Romani Cenchr.) 6 pugnantibus (*Gron.*) 12 pertinacius [Quinctius] Romanus (*W. Nihil aliud latet.*) XXIV, 3 (admoto quum *Iacobsius e B*: admotoq; *Drak.* admoto, quantum. . . proruto, quum ingenti) | inter turres (*Mg. Em. 382*) XXV, 10 statu motus (*Mg. Em. 383 e codd.*: statu modo) XXVI, 6 *et* 7 empta [ex præda mancipia cum coniurationem] fecissent (*codd. præter B, in quo vacuum spatium est, nisi quod* ea *addidi; debebam fortasse* ii, *aut potius*: Cum iis quum coniur. *Prorsus nihil est, quod reprehendas. Nam in* mancipii *nomine nunquam usu loquendi ea significatio est, quam Iustinianus etymologiæ accommodat; itaque* captiva mancipia *universe dicuntur; ea quomodo Setiam venerint, significatur verbis* ab Set. empta ex præda. *Vacua spatia, omissis verbis, B in c. 24 tria habet, duo verba sine spatio omittit.*) 8 capta [Norbam et Circeios occupare] * * * servitia. (*B post* capta *trium versuum spatium habet;* servitia *vulgares omittunt. Apparet lacuna in vulgaribus occultata, in*

B amplificata, ut in eo fieri solet, quattuor verborum omissione. Cfr. § 13. Ex his lacunis inter se comparatis, quantum in quaque codicis omnium, quibus in hoc libro utimur, id est, omnium huius decadis præter M, parentis pagina scriptum fuerit, computari potest). | prætorem urbis (*Mg.*) 13 [qui vestigarent] (*B hæc quoque abiecit, lacuna trium versuum spatio vacuo indicata; ceteri lacunam occultarunt scripto* dimissi.) XXVIII, 7 nunc prope (*Crev.*) 11 præesse idem, qui præerat (*Mg. e B*: præesse eidem, qui pr. *Si ageretur de classis imperio eidem homini continuato, scriptum esset*: classi præesse idem, qui pr., L. Qu. *In vulgata scriptura ridicule classis imperium et sociorum navalium coniunctum dicitur, quasi divelli potuerit. Livius, commemorato supplemento sociorum navalium, classem ipsam numero navium eandem mansisse dicit.*) XXIX, 2 (Æsulæ *Kreyss. B* Æfulo, *vulgg., si silentio fides,* Asculo) 6 educto (*codd. tres recc.*) XXX, 1 traiecerat Padum. iunxerat se (*codd. recc.*) 8 (*Vellem Livius scripsisset*: aut etiam, si qua occ. fuisset, adiuvarent. *Codd. recc.* si qua ut iam. *Fuitne* si qua tuta?) 10 fugatique essent (*B*) 12 et carpenta *** Gallorumque quæ Insubrum; (*Kreyss. e B*: et carpent [*spat. vac.*] Gallorumque quæ Insubrum; *recc.* et carp. supra [*spat. vac.*] quæ defectionem secuta. *Deest aliquid ad* oppida *notanda, quoniam Insubres ipsi Galli sunt, velut* multa *aut numerus aliquis.*) XXXI, 6 gestis prospere (*Mg. Em. 383*) | prætor urbis (*Bekk.*) XXXII, 1 hiemps iam eo tempore erat. (*Hæc adiuncta superiori capiti*) Quum T. Qu. (*B*) 6 concessum regi (*B. Ceterum cfr. Em. 384 n.*) 15 (*Neque coniunctivus rectus est et tota sententia condicionalis prava, periculum perfidiæ esse, si nulla fides sit. Gelenius* ut nulla, *codd. recc. aliq.* ut in nullo. *Credo pæne fuisse*: ne nulla fides sit; *omisso* ne *ante* nulla *ab aliis* ut, *ab aliis* si *adiectum esse.*) XXXIII, 1 silentium fuit. Cum Romanus....acciperet, tum Romanus (*interp. emend.*) 7 (Perinthum *Sigon.; Drak.* Panopolim; *in B. spat. vac. est.*) XXXIV, 4 possent (*edd. vett.*) 6 et, quia me (*ed. Ascens. 1513*) XXXV, 2 (Philippus *Duker; codd., Drak.* Philippi) 3 (*Oportuit retentum e codd. recc.* se consumpsisse.) XXXVI, 2 (*Fort.* petiit) XXXVII, 2 moverunt cum maxime (*Drak. B. et duo recc.* moverunt eo maxime, *septem recc.* moverunt enim max., *tres* mov. eum m.) 6 quod ut satis (*Crev.*) XXXVIII, 7 principium (*codd. recc.?*) | clausæ. Paucis... elapsis, eorum (*interp. emend.*) 9 (rogationes *Crev.; codd., Drak.* rogationem) XXXIX, 2 et Attalum (*Mg.*) 6 (*Vid. Em. 367*) XL, 1 Argivis, ut se defenderet, accitum (*codd. Em. 384*) 9 redit (*edd. vett.*) 11 domum *om.* (*codd. præter B*).

Lib. XXXIII. Cap. I, 1 *et* 3 Bœotiorum (*Gron., cfr. præf. II, 2 p. XIV ad XXVIII, 5, 5.* Bœotiorum *B hic et c. 2, 1, sed* Bœotorum *c. 27, 8,* Bœotos *c. 27, 7; c. 29, 1 et 7 et 8; XXXVI, 7, 4*) 2 distantis. (*Gron. Accusativus nullam in ordine verborum brevi et legitimo anacoluthi excusationem recipit; Græcorum prorsus alia est ratio, apud quos legitime dicitur ἔξεστί μοι ἀπιέναι ἔχοντα τὰ ὅπλα. Synt. Gr. § 158 b. Livii usus apparet XXIV, 47, 13, XLIII, 18, 11. De ablativo et accusativo in* is *permutatis cfr. Em. 240*). II, 1 Bœotiorum (*Gron.*) 2 (senior *Gron.; B., Drak.* segnior). 3 (perferuntque *vereor ut sanum sit.*) III, 7 indictum tenuit (*Duk.*) 9 (sexcenti *nobis quoque corruptum videtur.*) IV, 1 (ter a *marg. ed. Paderborn.; B.* terra; *Drak.* territa) V, 7 (*Num:* Nam quia?) 10 (*Probabiliter W* ramis) | ut neque ** quæ cuiusque (*Crev.*) 11 adeo *sine uncis* (*Uss. Sive cum* acuti *sive cum* non relinquunt *coniungas, rei et Polybio repugnat.*) | immissi radii (*Mg.* κεραῖαι *apud Polybium sunt, quos Livius ter ramos dixit; neque radiorum appellatio ad rem apta est.*) VI, 8 Scotusam (*cfr. ad XXVIII, 5, 12 in præf. vol. II, 2*) VII, 5 abstitere *errore* 8 implorabant. sed ut qui (*Iacobsius*) | effusam (*Gron.*) VIII, 2 et dicentem ** temere fieri (*Vacuum spat. in B* temere *relictum videtur.*) 7 (prope *Kreyss. B* propere, *Drak.* propero) 13 (*Non sine causa W suspicatur Livium scripsisse:* locat, in sinistro cætratos; Macedonum phalangem cet. *Nam quæ sequuntur, de sola phalange recte dicuntur. Sed Livius quum apud Polybium primum imperium cætratis et phalangi communiter dari legisset:* τοῖς δὲ πελτασταῖς καὶ τοῖς φαλαγγίταις παρήγγειλε, *postea separari:* τοῖς δὲ εὐζώνοις κερᾶν, *aut non attendit aut voci* κερᾶν *quid faceret, non habuit.*) IX, 1 his 5 quæ venerat, agmen (*interp.*) 8 (*B* extemplo capto; *emend. Duk.*) X, 2 (*Non improbabiliter Iacobsius* armis fulgere hostium, et ipse. Tum *in cod. inter versus additum eadem, opinor, manu.*) 4 in animum (*Quærengius. Plautus frustra advocatur.*) XI, 2 (*Hertzius:* venundatis partim, partim mil. *Livii usus postulat:* partim ven., partim mil.) XII, 4 consilia. falli autem (*Mg. Em. 385*) 5 memores (*Gron.*) 9 (*Quid pravi sit, dixi Em. 385; nec, qui parcit victis,* magnum animum adversus eos habere *recte et Latine dicitur; apud Polybium (XVIII, 20), quem Livius interpretatur,* μεγαλόφρων *est excelsus et fortis, abiecto contrarius:* ἡττωμένους γενναίους καὶ μεγαλόφρονας [εἶναι δεῖ τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας], νικῶντάς γε μὴν μετρίους καὶ πραεῖς καὶ φιλανθρώπους. *Hæc aut Livius pervertit,* μεγαλόφρονας *in alteram sententiam inscite transferens, aut aliter scripsit. Sed probabilem formam rectæ sententiæ non efficio.*) 13 (*B*

illigabitur pax ut; *corr. Iacobsius*) XIII, 10 præda, rerum (*interp. Em. 385 n.*) 13 (causa *Crev.; cod.* causæ) XIV, 3 quod iam...fuerat (*Drak.; Em. 386 n.*) 4 et M ac ducentos (*Kreyss.*) 5 et *ex* ipsorum (*Kreyss.*) 12 (dimissis...opperiebatur *Periz.; B* dimissi...opperiebantur. *Idem lacunam notavit.*) XV, 2 ibi parte dimidia exer. dimissa, dimidiam — trifariam divisit — et omnes (*Mg. Em. 386*) | Pellenensium (*Iac. Gron.; Em. 387*) 5 (*B* clipeati dein aliarum gentium exercitibus; *emend. Kreyss.*) 6 (*B* fecerunt; *corr. Crev.*) 7 raro (*Duk.*) | (*B* ad Cleonis; *emend. Mg. Opusc. II, 366*) 13 magnam ibi quoque (*Gron. B* magna ibique) 15 sparserant (*Crev.*) XVI, 1 societatem (*ed. prim.*) 3 sed et principes (*Gron. Alterum sic dicitur, quasi id principes omnes consensu pervicerint, quod contra esse apparet. De* et *pro* II *scripto cfr. Em. 305.*) | (privatum decretum *vix recte dicitur. Fuitne* privatim?) XVII, 7 (eæ W; *B* hæe) 10 diem ac noctem (*M, qui ab huius cap. § 6 incipit. De ea re, quæ sine intermissione interdiu noctuque fiat, huius ætatis. scriptores singulari numero* die ac nocte *dixisse puto, non* diem ac noctem, quod *est per unum diem noctemque, ut XXXV, 40, 8. Pluralis numerus,* dies noctesque, *hoc est, per dies noctesque, aliam habet rationem, quo accusativo antiquiores, Terentius, Cicero, Livius, alii constanter utuntur, ablativo inferioris demum ætatis scriptores, ut Quintilianus VI proœm. 2, Suet. Nero 31. De singulari numero præter rationem credo etiam poetis; nam solum* nocte dieque *versus admittit apud Ovidium Met. IV, 260, XII, 46, ex Ponto III, 1, 40, Iuven. III, 105, Martial. X, 58, 11; et tamen licuisset* noctemque diemque *includere. Codicum apparet quam exigua sit in hac re auctoritas. Ablativus apud Livium est XXIV, 20, 13, accusativus pro ablativo XXVII, 45, 11, XXXVI, 25, 4, XLII, 54, 3, idemque apud Ciceronem de leg. agr. II, 26, 68; de divin. II, 27, 59* diem noctem; *apud Sallustium ter utrum* diu noctuque *an* die noctuque *scripserit, dubitatur.*) XVIII, 2 possessum maioribus (*M, saltem ed. Mog.*) | 3 et Trahi ex Afr. (*ed. Mog.* T *ex* et *adhæsit*) 4 regiis, qui tenuerant (*Ruben. Certum est nomen loci et* erant *subesse. Theram Cariæ Steph. Byz. nominat.*) 7 ex *sine uncis* (*Mg.*) 9 accepit (*ed. Mog.*) 10 Achæos dextro cornu sinistra mercennarios milites, lectam peditum manum, habuere, medios mixta (*B. Moguntini editores locum videntur interpolasse, quod cornua distincte commemorari volebant; sed* cornibus circumiectnm *intelligitur* in cornibus positum. Lecta peditum manus *non erat colluvio mercenariorum Africanorum et Asianorum, sed Achæi, qui postero die pugnam decreverunt, v. § 15, 16. Nec mercenarii, si ab Achæis separantur, qui ipsi quoque mercenarii erant, diversi sunt a mixtis ex*

pluribus gentibus auxiliis, sed ea ipsa.) 12 ripam, qui tenui t. a. interfluebat, torrentis (*B. Uncos add. Ussing. Fort. fuit:* quippe tenui t. a. *W* qua tenui) 16 Achæi ** et ipsi (*Mg. Em. 388 e B*: Achæi et ipsi. *Numerus alius fuisse potest.*) 18 effunduntur. Bargylias pet. fugerunt (*Mg. Em. 388*) XX, 2 (*Cod.* legibus; *emend. Gœller*) 4 *et* 5 oppugnabat. Zephyrio . . Selinunte recepto omnibus his. . . .tenebat eum. (*interp. mut. Em. 388*) 5 in deditionem (*MB*) XXI, 4 (*B* uxor ac liberos; *emend. Iacobsius*) | liberis — quattuor s. h. —, mitis (*Mg. Em. 388 n. ex MB*: liberos duos s. h. mitis) 5 descenderet (*ed. Mog.*) 8 Bardonem (*B*) | (*B* Etruriam; *emend. Gœller*) 9 [et peregrinos] (*Em. 52*) XXII, 8 nominabant etiam tr. militum, . . Ligurium, leg. qu., adversa p. (*interp. Em. 388*) XXIV, 4 a Sergio (*Mg.*) 5 senatus datus (*e M*: sen. est habitus) 8 eo die *sine nota mendi* (*Prorsus mire dies talis rei postulatæ notatur, et incredibile est, hoc in senatu in æde Bellonæ pacis faciendæ causa legatis Macedonibus dato postulatum esse. Aut alius subest error aut* Eo anno *Livius scripsit; fortasse*: Cosanis eo anno denno petentibus, *coll. XXXII, 2, 7.*) XXV, 9 fugatum (*M ed.*[1]) 11 (*Cum W Creverii coniecturam, tria verba tollentis, ei præluli, quam Em. 389 posueram.*) XXVI, 6 (aut hi *W; B* et hi; *edebatur* hi) 8 ædis XXVII, 7 ipsis [iis] et (*B* ipsos iis, *M* ipsi id a Quinctio) XXVIII, 5 destinabant * et cædis (*M ed.* Et *ex* t *ortum est.*) 6 ex his 7 Zeuxippus * et constanti (*Hertz. M ed.* Zeuxippus consimili animo) 8 argumentatus (*Iac. Gron.*) 9 pro indicio usi Zeuxippum (*B; Em. 389*) XXIX, 8 quorum cum fieret neutrum (*M. B* utrum cum fieret neutrum) XXX, 2 ex his 3 (deduceret et *Kreyss.; B* duceret ut) | his 8 (ducena *W pro* ducenta, *B* ducentum) | ducena, præsens (*Mg. Em. 390*) XXXII, 2 humano generi concilium, Asiæ (*interp. Em. 390*) 3 esset alii alia (*interp. Em. l. c. Opusc. II, 367*) XXXIII, 6 [iunctis] (*B; Em. 390*) XXXIV, 3 neu unquam lacesseret (*Mg. Em. 391 e B*: ne umquam) 5 decreto decem legatorum civitates (*Crev.; Em. l. c.*) 6 Dolopes quoque liberi (*MB.* Quoque *si transponendum esset, post* Magnetes *ponendum erat. Sed Livio maius nescio quid visum est apud Polybium ἠλευθέρωσαν* quam *αὐτονόμους ἀφεῖσαν. Nec Polybius scripsit ἠλευθέρωσαν δὲ καί* —.) 7 (excepta *Kreyss.; B M* excepto) 10 regis (*M ed.*) | dabant. dissentiente Quinctio ea (*interp.*) | his (*B*) XXXV, 8 solet — Pylaicum appellant — conventus

[1]) *Sic, ubi opus videbitur, notabo M non nominatim appellatum, sed editione Mog. expressum.*

(*M*, *nisi quod* Phylaicum. *B* solet Pilaiconventus appellant) 9 monuit, constanter (*M ed.*) 12 ne in altercationem cresceret res (*Sig. e M*: ne altercat. excederet res) XXXVI, 3 missus, alios iam congregatos (*Mg. Excidit alterum membrum huiusmodi*: Alios vagos per agros oppressit, alios iam *cet. Nam quod Em. 392 conieci scribendum* aliquot, *nimis infinitum est*, *nec apparet*, *quid reliquis factum sit.*) 4 inter tumulos quosdam (*M ed.*) 7 (ex *suppl. Drak.*) 13 (octoginta *Kreyss.*, *B* otingenta, *M* et quingenta) XXXVIII, 8 (ab *add. Kreyss.*) 10 terrestribus (*M ed.*) 12 tecta muros (*M ed.*) 14 [reficiendæ urbis] (*M; om. B*) XXXIX, 7 potuerit, quid quod iam (*M ed. Solœcum est*: quid ...quantum...abesse?) XL, 1 faciundum, at quousque... fuerit ipsis, non cogitare. Asiam nihil ad senatum pertinere, nec (*MB*, *nisi quod pro* ad se *edit. Mog. habet* ad pop. Romanum *ex manifesta interpretatione. Em. 392*) 4 (Ne *Imm. Bekker; edeb.* Nec) 5 usurpandæ alienæ (*Mg. Em. 393*) 6 Chersonesum (*Kreyss. Attractio eo minus locum habet*, *quod per se non dicitur* dubitare rem.) XLI, 5 Ephesum, legatis... agerent, oram (*interp. Em. 393 n.*) 7 (*B* multæ fractæ multæ naves; *M ed.*, *Drak.* multæ naves eiectæ. *Emend. Iacobsius*) | enaret (*M ed.*) XLII, 1 tresviri (*B* III viri, *M ed.* triumviri) | creandis his (*Mg.*) | [item ut pontificibus] (*Pigh. MB* item ut pontifici) 8 discripserunt 10 (maximus *notavit Drak.*) XLIII, 9 ad Etruriam *sine uncis* (*Mg. Em. 394 n.*) | (Ti. Sempronio *W; B* T. Semp. *Drak.* Sempr.) XLIV, 1 (*B* iussit facere; *Med.*, *Drak.* ex pontificum iussu fecere. *Emend. Baumgarten-Crusius*) 4 hominibus, quod cum Hispania m. b. negligerent (*M*, *de quo nunc non dubito*, *perspecta Gelenii consuetudine. E B efficiebam*: cur, quod H. m. b., negligerent. *Em. 394*) XLV, 1 tum *sine uncis* (*Uss.*) 6 (hospitibus *Iacobs; B* hostibus; *Drak.* amicis) 7 (*Debebat restitui ex M Gelenii fide*: otio situque. *Ed. Mog.* otio tum.) XLVI, 1 indices *errore* 7 pertulitque, in singulos (*M*) | (neu *Duker; ed.* ne) 8 (quo bono *Heinsius; edeb.* quod) 8 divisui et principum (*M*) | erant quin et pecunia (*B*) XLVII, 3 (ii *Bekker e B*: iis; *Drak.* isti) | (furtorum manubiis extortis *Mg. Opusc. II*, *365 e B M*: furtorum [*ex M Gelenius* furto eorum] manibus extortis. *Drak.* furto eorum manibus extorto.) XLVIII, 1 Acyllam (*Sigon.*) 5 umbræ — tum m. æ. f. erat — c. in l. fierent (*Mg. Em. 395*) 6 perductum (*M ed.*) 7 (quum primum *ed. Lugd. 1553; B* quod pr.; *Drak.* quam pr.) 8 in naves *et* collocandis armamentis (*M*, *nisi quod* que *Kreyss. addidit. Librarii alterius codicis oculus aberravit in litteris* andis *bis positis.*) 9 (et *notavit W*) 11 idque magis, vulgo frem. (*interp.*) XLIX, 2 (concisset *Drak.; B*, *Drak.* conscisset).

Lib. XXXIV.[1]) Cap. I, 4 M. et Titus Iuni (*M*) 6 conciliabulis (*M? codd. recc.*) | convenerant (*M*) II, 2 singulas sustinere non potuimus. (*Mg. Em. 395 e B*: singulas non potuimus. *De M tacetur. Si sustinere non potuissent, nulla culpa erat.*) 7 si ad feminas concit. trib. sed. (*M? pars recentiorum*) 12 aliam *sine uncis* (*Heller*) 13 facturas, nisi vos facietis. minimum (*interp. emend. Uss. Alioquin esse debebat*: si vos non faciatis. *Nec recte hæc cohærent*: Date frenos...nisi v. m. f.) III, 1 Recensete omnia muliebria (*Mg. Em. 395; B* recens et ea omnia) | nostri (*B*) | per quæque subiecerint (*Uss. B* per q̄'. *Neque recte* per quæque *dicitur pro* et per quæ *neque commode* licentiam *ad* subiecerint viris *auditur. Ex* quæeasubiecerint, *semel scripto* s, *ortum* per quæ subi.) 5 (prodest *verum vix est. Livius videtur scripsisse* prosit, *deinde, quum ex* prositsi *ortum esset* prosi, *corrigendo factum esse* prodest si.) IV, 16 (Ne *eas* simul *Lentzius. Codd.* Ne simul) 18 impetrant, adversus...tuos inexorabilis: simul (*B. Em. 396*) V, 9 iam urbe capta a Gallis, [aurum] quo...est? Nempe matronæ (*Mg. Em. 396 e M, sed damnato* urbe.) VI, 6 latæ (*B*) 7 *et* 8 abrogamus? quippe vetus regia lex, simul....abrogemus! (*Mg. Em. 397 e B*: abrogamus quæ vetus regia lex. *Drak.* abrogamus? an vetus r. l., s. c. i. u. nata? an (quod s. est) ab *cet. Sed præterea scribendum videtur*: Regia scilicet, simul —. *vid. Em. l. c. Seyffertus*: Regiane lex...?) 10 si ista lex ideo (*Mg. Em. l. c. e B*: si ista lex aut ideo) | indicavit (*Gron.*) 15 Oppia *sine uncis* (*Mg. Em. 398. B* Opp. lex, *ceteri, ut videntur*: l. Opp.) 16 et quia *sine uncis* (*Gron. Recte dicitur*: inopia scripsit legem, quia *cet., pravissime*: scripsit legem inopia et quod —) 17 causa aut decrevit (*quod retentum oportuit e M*) VII, 2 [hic Romæ...vicorum] (*Em. 398 n., supra p. IX*) | habendæ ius est (*M*) | solum *sine uncis* (*Mg. Em. 398. C. F. W. Müller in Novis Ann. Philol. 85 p. 281 adhibitis vestigiis cod. B locum sic scribi vult*: sentient?..utimur..togis utuntur,..ius est..nec id vivi solum habent, ut utantur, insigne, *cet., pluribus modis prave, maxime in illis* habent, ut utantur) 3 in veste stragula (*B*) 4 (manupretium *pro* manus pretium *Bekker e B*: manui pretium) VIII, 2 (*M* rogationi collegæ. *Vereor, ne in ceteris correctus Livii error sit, de uno L. Valerio cogitantis,*

---

[1]) *In hoc libro et deinceps paulo aliter editionis Moguntinæ scripturæ ponderandæ sunt atque in XXXIII. Ibi enim quicquid in ea legebatur, aut e codice sumptum aut editoris coniectura ortum erat; hic e superioribus editionibus multa servata sunt non commemorato codicis dissensu. Itaque M? significat scripturam in ed. Moguntina sine mentione codicis servatam.*

quem dicentem pro rogatione induxit.) 6 edixerat (*B*) IX, 6 moris causa tantum aut legis (*quod retentum oportuit e M*) | portus *errore* X, 1 occurrerunt (*B* accurrunt) 4 CXIX. CCCC. XXXVIII (*B et recc.*) XI, 2 (*vid. supra p. X*) 4 posset (*I. H. Voss.*) XII, 5 (*Fort.* respondet; *Siesbye*) 6 (*Non improbabiliter lac. Perizonius* iussit *tolli voluit. Alia forma est loci XXXI, 11, 7—9; offendit enim* iubet — que — iussit *et ob* que *et ob variatum tempus, sequente* iubet.) XIII, 2 (hiberna *notavit Drak.*) 4 [satis] admodum (*Duker; Em. 399.* Satis *tuetur consensus M? et recentiorum.*) 5 ostendere (*M? recc. Cfr. Em. 291 n.*) 6 conferetis manum (*M*) 7 cum Hispania Carthaginiensium et imp. ibi et exercitus (*Mg. Em. 399*) | addere (*Mg. l. c.*) XIV, 2 discurrere ipsi (*Duker*) 4 tutissimum, in (*M? recc.?*) 6 educit (*M*) 8 reprenderit verteritque in hostem (*M, nisi quod* adversos, *quod Gron. correxit. Etiam* Ita, *quod sequitur, solus M dedit.*) XV, 3 erat, revehitur (*M*) | signa præ se ferri (*Seyffertus. Cfr. Em. 400.* Signa proferre *IV, 32, 10, XXII, 42, 3.*) 6 ea secundæ (*M? codd. quid. recc.*) XVI, 1—2 [Tria... iussit.] (*Ex M suppleta. Nemo huiusmodi quicquam additurus erat; Livius, inspecto, ut ex verbis* numerum non adscribit *apparet, Originum libro, hoc ut alia forte oblata non commodissimo loco intertexuit; nec quicquam valet, quod hic demum Livius* procul a navibus *abductum exercitum scribit; quoties enim ipse W annotat Livium postea significare, quæ suo loco in ipsa rei narratione non posuerit? Quid sit in verbis* ad portam *non accurati, nescio.*) | spem nisi (*Uss. Crev. malebat*: ubi spem nisi in virtute non haberent) 5 [vinoque et cibo curatos] (*Ex M. Hæc quoque de Catonis libro, sua ubertim narrantis, Livius transtulit.*) 9 deducto (*Gron.*) XVII, 4 parabant (*Uss.*) 6 passi, ut (*W*) XVIII, 3 (*Videndum, ne Livius scripserit* obiret, *non* adiret.) XX, 2 est occupatus (*Mg. Em. 400 n. Præter indicativum perfectum quoque prave dicitur tanquam de uno tempore occupationis cœptæ.*) XXI, 8 res gestas supplicationem (*M*) XXIII, 2 imploratos auxilium adversus (*I. H. Vossius, Mg. Em. 401*) 6 questus deinde [est] Achæos (*Ald.*) | eius fortuna (*B*) 8 soliti sunt (*cod. un. rec., A. Periz.*) XXIV, 4 (hæc *om. B. Potest Livius scripsisse*: pacatam relinquatis) XXV, 5 quæ opportuna (*M*) 6 agenda hæc (*B*) 8 hortatusque coniuratos (*Kreyss.; Em. 215*) XXVI, 1 motum eum fut. fuisse (*M*) 5 ordiendi belli. (*M Gelenio teste; Carbachius enotavit* ordiundi bellum, *quod si in codice fuit, prave gerundivum accommodatum est ad præcedens* belli. *Neque* sententia est ordiendi belli *Latine dicitur multoque minus*: omnium sententia est ordiendi belli.) XXVII, 1 esset vere vires (*v. p. X*) 6 *et* 7 et pauca præfatus, ...molientis. itaque... emissurum. sub hæc (*Em. 215; cfr.*

præf. vol. II p. 2 ad XXVII, 43, 7 et 8.) 7 custodiam (*edd. quæd. vett.*) | (*Dure in sententia relativa inclusa, non extremo loco adiecta, infinitivus ponitur; sed tamen corrigere, ut aut fiat* caveretur.. esset *aut* caveatur.. sit, *audax sit, quum præsertim non valde dissimilis sit locus XXX, 42, 3.*) XXVIII, 8 ab tergo adgrederetur (*M? recc.*) 11 minus [infida ac] trepida (*B recc. Vid. supra p. X*) 12 unde cum (*M*) | movit castra (*B*) | XXIX, 1 Eodem tempore (*M*) 7 conantur (*M*) XXX, 2 audivit esse, cum ab terra omnibus circa * * hostibus nihil (*Drak.; Em. 402 n.*) 7 Sosilao (*edd. vett. B recc.* Sosilia) XXXI, 1 ut *sine uncis* (*Duk.*) 2 nequeo (*ed. Frob. 1535*) 5 eum esse (*Siesbye. Ex M* respexissem *effici etiam poterat* respexi, me eum) 6 ego violavi (*M*) 7 et accepi urbem, cum (*M*) 8 cum Argos (*M*) 12 eum esse (*M*) 14 liberandis (*M*) 19 me et ipse (*M. B recc.* met ipse) | pro patrio sermone [brevitatis] (*Mg. Em. 402*) XXXII, 3 et tyranno quam qui unquam (*Mg. Em. 403*) 7 (nihil esse *ed. Ascens. pro* nihil sit [*B* nihil si in]. *Sed scribi debuit cum Hertzio* nihil est, *in quod ipse incideram.*) 12 produci; miseri..sciant. (*nescio quis editor vetus*) 18 pepigisti; et bellum (*Duker*) XXXIII, 9 fore et * * diuturnam (*M?*) 14 inchoata (*M? recc. In altera scriptura vitiose abundat* belli.) XXXIV, 2 obsid. Laced., quando ita placet: (*M*) [illud modo ne fallat] ceterum (*Mg. e M; ceteri quattuor illa verba omittunt. Miror tamen, unde* ceterum *in ipso M sit; nam in reliquis potuit, illis verbis omissis, addi ad orationem vinciendam.*) 5 censeo *et* explorandum (*M?*) 7 ad respicienda cuique domestica (*Uss. Alioquin ferri dativus nequit.*) XXXV, 2 pax [ex] auctoritate (*Duk.*) 4 (*Vitium subesse monstrat M, in quo est*: educeretur sine dolo malo si qua publice aut privatim ante educta forent; *nemo enim librarius hæc additurus erat. Sed quod Em. 404 verba* sine dolo malo, *quæ parum recte sententiæ universe educi quemquam servum vetanti adiunguntur, ad sequentia trahi, iniuria feci; nam abundat tum, quod sequitur,* recte, *et alterum membrum contrarium orationis incipere debet a* si qua. *Magnopere præterea offendit diligens illa omnium generum enumeratio, quum satis esset*: ne quod mancipium. *Regia mancipia video intelligi Philippi regis; sed cur de iis hic caveatur, non apparet, et admodum ambigua illa significatio esset, nulla præcedente in hac tota re Philippi mentione; imo Nabidis significantur, de quo etiam c. 36, 4* regius *dicitur; suos ipse servos ut educeret, permittebatur. Nisi fallor, Livius sic scripsit*: ne quod inde mancipium nisi regium publice aut privatim educeretur sine dolo malo; si qua ante educta *cet. Recte iam cavetur, ut dolus malus absit, ne pro regiis alii educantur. Vetatur*

autem et Nabis publice et Nabidis præfecti milites que privatim educere. Quum publicumve aut privatum *scriptum esset, altera scriptura, in margine annotata, in alienum locum translata videtur.*) 7 liberos, coniuges (*M? Potest etiam fuisse*: bona, liberos, coninges) 10 quosque [et] ipse (*Bekk.; ed. Frob. 1535* quas ipse) 11 (*Scribendum videtur* argenti præsentia; *Em. 390*) XXXVI, 3 ad *sine uncis* (*Mg. Em. 404*) XXXVII, 1 in circulis (*B recc. aliq. Em. 405*) 3 iussit. ibi (*M*) XXXVIII, 4 clamore sublato (*B*) 5 parte una... altera... tertia (*Mg. Em. 405*) 6 laborabat (*M, ut II, 38, 1, III, 18, 10; sed III, 50, 13* ut quisque occurrerat.) XXXIX, 9 tunc vero (*M?*) XL, 4 proficerent (*ed. Camp.*) 5 prope *sine uncis* (*P. R. Müller in Philol. v. XII, p. 59; Em. 405*) XLIII, 5 haud dubie (*Gron.*) XLIV, 6 ludique votivi (*M; Th. Mommsen Rh. Mus. N. F. XIV, 87 n. 18; res dubia.*) XLV, 4 civ. Rom. coloniæ (*B recc.*) 5 (Q **, C. Salonius *W e Frob. 1535:* Merulaque et C. Salonius. *Gel. e M profert* Merula et C. Salonius. *Hertz*: Q. et C. Salonius) 8 factum est (*quod retentum oportuit*) XLVI, 1 Flaccus *om.* (*M*) 3 ex præda *om.* (*M*) 7 ad pugnam (*M*) 12 iecerunt (*M*) 13 eiecere (*B*) XLVII, 6 hostium perstitit ad vallum (*M*) XLVIII, 2 Eodem anno (*M; cfr. XXXV, 40, 5*) | dicendo (*M*) 5 (*Num* ventum est?) 6 [hærentem — civitatis] (*M; v. supra.*) XLIX, 3 possit (*B m. 1, M?*) 7 ut factis (*ed. Med. 1505, M?*) 8 præcipitem et effrenatam (*M. Mallem abesset* et effrenatam *aut scriberetur:* nimiam et effrenatam et aliis.... habeant, præcipitem esse. *Vitium sensit etiam Ritschelius Mus. Rh. XVIII, p. 479*) L, 4 pio ac nec. (*M*) 6 argumentum est (*M, Priscian. p. 1348 Putsch.*) LI, 1 civitatium habuit (*B*) LII, 5 fuit X et octo milia pondo, et ducenta septuaginta facti, vasa multa (*Mg. Em. 406*) 6 (tetrachma *Imm. Bekker e vest. B; Drak.* tetradrachma) | (quattuor *Gron. Codd.* trium) LIII, 1 ut (*B*) 4 locaverant (*M*) LIV, 1 subrogandos rediit (*M*) | (*Verba hæc*: com. cons. fuere, quibus *cet.*, *inanissimam abundantiam habere, Forchhammer sensit; excidit nomen diei*: consulum com. fuere a. d. *, *quibus cet. Sic habet, quo referatur, illud*: postero die.) 3 scenicos Atilius (*Drak.*) 4 tributum existimantibus (*M*) 5 (æquæ *Crev., codd.* æque) LVI, 2 præfectus Pisis (*M*) 3 ex auct. senatus (*M*) 6 discripsit LVII, 5 est. Quinctio (*M*) 6 venisset (*ed. Ald.*) 9 eas *errore* | nec acc. (*M*) 10 quasdam intrare (*M? recc.*) LVIII, 5 Antiochum **, quæ (*Mg. Em. 407*) | ab Thracibus partim possessa armis (*M. Em. l. c.*) 7 expetere Romanorum (*ed. Frob. 1535*) 12 ab Ant. Græcas Asiæ urbes liberare (*M. vid. supra p. IX*) LIX, 4 quali Antiochus (*M*) LXI, 7 serere; in occ. (*M*) (coqui *Crev.; codd., Drak.* colloqui) 10 *et* 14 Ariston (*M*) 13 *in* quæ frequen-

ter (*Drak. Codd.* quæ frequ.) | commearent (*Frob. 1535. B recc.* commeant) 14 magistratum 16 et senatum (*M*) LXII, 10 (Aphthirem *W; Drak.* Aphirem) 13 probare eos posse non modo... eos possedisse (*Mg. Em. 408. Pro* cœperint *fortasse scrib.* ceperint).

Lib. XXXV. Cap. I, 10 ferme (*M*) 12 est *sine uncis* (*ed. Frob. 1535 om.*) II, 5 sex milia et ducentos (*M*) 8 et in Siciliam (*M*) III, 2 edixerat (*M*) 3 ferme (*M*) 5 mittebant (*M*) 6 per quos (*edd. vett. M?*) IV, 1 C. Cornelius *errore* 4 Boi ubi (*B*) | egressum finibus (*M*) V, 1 sociorum [equitum] ala (*Lipsius*, *cod. Voss.*) 3 iussit; inde (*B*) 11 paulum (*M*) | dum turbatos (*M*) | sivissent (*Gron.*, *Lov. 4. Duo recc.* scissent, *unus* issent) 13 cæsa sunt (*B*) VI, 6 (*E M effici potest et fortasse debet:* senatum velle, ut is ad mag. subr. Romam veniret; ni veniret, potius quam *cet.*) 9 fuerit, elapsum (*M*) VII, 2 obruebantur (*M*) 3 ius cred. redderetur (*M. B* creditori redderetur *om.* ius) 4 inde postquam (*M*) VIII, 3 deinde, supplicationem (*M*) 7 de industria, qui ea... præsens dicere et arguere coram, et si (*M*, *nisi quod is* diceret aut argueret. *B* qui ea... præsens diceret arguere coram et si. *Em. 409*) 9 supplicationes decernerentur (*M*) IX, 2 CXXXXIII. DCCIIII (*M*) X, 5 gloria Scipionis (*M. Deinde recte fortasse Drak.* set quo) XI, 10 per medias (*M*) XII, 1 inimice infesti (*edd. vett. M? cod. unus rec.* Inimice infestus *non dicitur potiusque* infeste inimicus, *quoniam non omnes inimicitiæ infestæ sunt*, *quod plus est.*) 8 prætermisisset; [et] nullum (*Frob. 1535. Mox* propter *damnarunt Gron. Mg. Em. 409*) 10 orationis (*M*) 18 Et *sine uncis* (*Frob. 1535*) XIII, 1 maritimos vicos (*M*) 3 eum *om.* (*M*) 5 circa Sidam (*M; vid. supra p. XI.*) XV, 6 redit (*codd. recc.*) XVI, 2 statuistis (*Iac. Gron.*) 5 Zmyrna Lampsaco (*edd. vett.*) 6 maioribus, stipendiarias (*M*) 9 mutaverint (*Duker*) 10 venere (*codd. recc. tres; ceteri præter B* venerunt) 12 nihil nobis (*Codd. præter B*) XVII, 5 in patriam suam et patriam Lacedæmonem (*Mg. B et recc.* in patria sua et patriam Lacedæmonem) 8 temptationem Romanis (*Gron.*) | agi; et alias (*Crev.*) 9 spem cuiusque (*ed. Ascens. 1513, M?*) XVIII, 1 Philippo (*M*) | (*Probabiliter Bauer*: amicus, nuper.. secutus... et.. acceptus. Is, *om.* erat.) XIX, 4 sciam, inveniam (*Mg.; sed vulgo edebatur:* huc veniam; in *ex* m *præcedenti ortum est. Quod scimus ubi sit, non invenitur.*) XX, 4 (*E M scribi debuit* Latini nominis) 6 scriberentur centum (*M*) 9 plebei (*M*) 10 A. Atilio (*Frob. 1535*) 12 Romanos darent pedites (*M*) XXI, 3 terram (*Frob. 1535; cfr. Müller in novis annal. philol. LXXXV p. 283 sq.*) 5 quam priore impetu (*Tan. Faber. Etsi dicitur* infestiore quam priore impetu, *hoc est*, *quam prior fuerat*, *quemadmodum*

IV, 23, 6 maiore quam proximo conatu, *tamen prorsus prave impetus fluminis exundantis cum priore* impetu *comparatur.*) XXII, 6 Vesceliam (*M*) XXIII, 5 (tenendos *Tan. Faber; codd., Drak.* tuendos) 6 decrevit, inde (*Frob. 1535*) XXV, 2 infestus Achæis (*M*) · XXVI, 2 novarum tum navium (*M*) 5 ante LXXX (*M, etsi is* antequam Cratere) XXVII, 3 essent, pauci (*ed. Ascens. Asyndeton in transitu a communi stativorum commemoratione ad descriptionem formæ castrorum bipartitam ferri nequit.*) 3 harundinibus (*M*) 8 (*Ex* tamen *recc. codicum fieri poterat* tam ex; *Em. 411 not.; sed M* ex tam) 13 Barnosthenem (*vest. codd. h. l., c. 30, 9 edd. vett., M?*) 15 (maxima parte *Iac. Periz. Codd., Drak.* maxime a parte) XXVIII, 1 in pace se ad id maxime exerc. (*M*) 2 ab his 3 directa acie (*codd. recc., M?*) 6 agminis esset (*Frob. 1535*) 7 iis 9 coniectam (*MB*) 10 (*Codd., Drak.* qualia in propinquis; *emend. Duker*) XXIX, 2 Cretenses *sine uncis* (*Ordo verborum impeditus et pravus; nam hostium, alterius partis, nomen primum locum tenere debet. Ad* idem genus hominum *efficiendum satis est, etiam hostium auxiliares præsidio fuisse.*) 6 in castra (*M*) 10 simul etiam (*M*) XXX, 4 [et diripiunt] (*Addita e M*) 6 (*Probabiliter Duker* transversæ) 9 Barnosthenem 11 ubi prægressi ea sunt (*M*) | descenderant (*Ald., M?*) XXXI, 1 circuire (*edd. vett. Em. 411. Lib. I, 37, 6 M et H 1* ire *pro* iere; *VI, 1, 2 M m 1, L H 1* interire *pro* interiere.) 4 alienati Romanis (*edd. vett. M?*) 10 pro noto et experto (*M*) XXXII, 2 forte tempore (*B*) 4 moveri credebant (*B; ceterum cfr. Em. 411*) 7 sunt propter et (*M; cfr. XXXI, 2, 1.*) | petit (*edd. vett.*) XXXIV, 1 (*Em. 413. Offendit tamen* inde *pro* deinde, *quum referri videatur ad Corinthum, et particula* et *ante* sedentes) 3 novare (*Sigon.*) 4 (*Verba* uno die *corrupta esse demonstravi Em. 412; sed emendatio incerta.*) 6 alia erat (*M*) 7 sordida veste **, tenentes v. s., cont. frequentem adierunt (*Mg. Em. 413*) 8 movit: pro se (*M*) XXXV, 9 quoque et ipsi (*M. Em. 414 n.*) 14 adequitandi (*M*) | (se *in B aliis om., in aliis post* tyrannum *ponitur. Dixitne Livius* recipiendi *pro* recipiendi sui *aut* se, *ut Cæsar B. G. VII, 52, quanquam ibi hoc in re militari de copiis dictum propius accedit ad notionem substantivi, quod est* receptus, *de quo genere dixi post alios ad Cic. Fin. 130? Eodem fere modo Livius XXXI, 21, 6 dixit:* vix spatium instruendi fuit, *hoc est, se instruendi, Ciceroque pro Mil. § 11* potestatem defendendi. *Similiter accusativo casu Cæsar B. C. III, 46* ad recipiendum, *hoc est, ad se recipiendos, et Livius XXVIII, 22, 13* ad instruendum, *durius autem nominativo gerundivi Cæsar B. G. I, 48:* si quo erat... prodeundum aut... recipiendum, *sublato in gerundivo discrimine verbi intransitivi, quod est* prodire, *et reflexivi* se recipere,

quod ne permittebat quidem huius ætatis usus, ut nominativo gerundivi impersonaliter positi accusativum se *adderet, et Livius VI, 35,* 2: accingendum ad eam cogitationem esse.) 16 dextras, ne (*ed. Ascens.*) XXXVI, 9 est templum æreum (*B*) XXXVII, 2 habenda ab Alexameno (*B recc. De M non constat.*) 3 ad idem forte (*M*) 7 Thoas et ducentos (*Lov. 2 et 6; ceteri* et Thoas duc.; *particula ex* t *orta est.*) XXXVIII, 8 ad se oppugn. venirent (*M*) XXXIX, 5 Magnetum omnis (*B*) | venisse se (*M*) XL, 6 duplex equiti (*M*) 7 (in *ante* triduum *usitatius afuturum fuisse Siesbye admonet.*) XLI, 1 magis fama de Antiochi bello (*M*) 3 iam esse (*Mg. Em. 414*) 6 sors duæ, urbanaque (*Mg. Em. l. c.*) 8 Iovis (*M recc.*) 10 (*B recc.* positæ et in cella.. ædiculæ et duodecim; *Frob. 1535* positæ in c...ædic. et duodecim; *emend. Kreyss.*) XLII, 3 (*Cf. Em. 414 not.*) 8 posset (*M*) 11 [prope] (*M? ceteri præter B.*) 13 Hannibale duce (*B*) XLIII, 1 virtutem et bonum (*Crev.*) 4 collectis in alto quæ (*interp. In alto rex naves collegit, portum non intrans.*) 9 vulgi significatur (*M*) XLIV, 1 [introductus] (*M, B* in) | dicere orsus rex (*M*) XLVI, 3 qui Demetriade (*Frob. 1535*) 6 liberandæ re (*M*) 7 (tutas *Duker,* tutam *codd.*) XLVII, 2 (Bœotos *addidit Iac. Periz.*) 3 Brachylli (*edd. vett., M?*) 5 (Apamam *Sigon. pro* Apamiam) 6 inclutam (*Mg. Em. 415. Incluta solis regiis nuptiis femina esse non poterat. Kochius* iunctam.) 7 in spem, quod is v. r. s. esset, regni Maced. (*B recc. De M tacetur. Gron.* quasi vere) XLVIII, 3 (averso refugientis equo *W e B*: aversos refugientis equo. *Vulgo*: aversos refugiente equo) 10 petit, ut (*Frob. 1; B* peti ut) XLIX, 4 apparere: mentiendo (*interp.*) 6 (*Probabiliter W* et hom. boni et sciti convivatoris) | tam varia et multa (*Frob. 1535*) 7 non quam isti sunt (*Mg. M* non quam ut isti sunt. *Ad reliquam de* non quam *pro* non tam.. quam *dubitationem, de qua dixi Em. 313, accedit h. l., quod* quam *omisso* tam *interponitur ante adiectivum. Nec recte hospes Chalcidensis negatur gloriosus esse; nam utrorumque gloriationis genus comparatur; ille quoque gloriabatur, sed alia re, condiendi arte.*) 13 (dicunt *Crev., Lov. 3; reliqui codd.* dicant; *Em. 415 not.*) L, 7 et omni classi (*codd. recc.*) 11 ut *sine uncis* (*Uss. Non simulatio consilii, sed consilium significatur.*) LI, 4 eos *sine nota* (*Latere numerum Crev. vidit. Fortasse fuit* ccc) 9 comportari (*B*) 10 caput erat Eubœæ, teneret (*interp.*) | eius insulæ (*B*).

Errores ante usum libri emendandi.

	Scriptum est:	Scriptum oportuit:
P. 14 v. 1	Thræciæ	Thraciæ
- - - 6	milibus	millibus
- 36 - 20	mminet	imminet
- 38 - 7	[talis]	talis
- 50 - 10 ab imo	castrum	Castrum
- 79 - 7	cousumpsisse	se consumpsisse
- 121 - 9 ab imo	otii situ	otio situque
- 132 - 9	decrevit	aut decrevit
- 142 - 13	inventutis	iuventutis
- 163 - 1	factum	factum est
- 189 - 23	coufuso	confuso
- 192 - 7 ab imo	nomiuis Latiui	Latini nominis
- 210 - 7 ab imo	ire	ire.

De scriptura locorum quorundam e codice Moguntino aliterve emendanda monitum est in præfatione p. X et XII.

Liber XXXI.

Me quoque iuvat, velut ipse in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici pervenisse. 1 Nam etsi profiteri 2 ausum, perscripturum res omnes Romanas, in partibus singulis tanti operis fatigari minime conveniat, tamen, quum in mentem 3 venit, tres et sexaginta annos (tot enim sunt a primo Punico ad secundum bellum finitum) æque multa volumina occupasse mihi, quam occupaverint quadringenti duodenonaginta 4 anni a condita urbe ad App. Claudium consulem, qui primum bellum Carthaginiensibus intulit, iam provideo animo, velut 5 qui proximis litori vadis inducti mare pedibus ingrediuntur, quicquid progredior, in vastiorem me altitudinem ac velut profundum invehi, et crescere pæne opus, quod prima quæque perficiendo minui videbatur.

Pacem Punicam bellum Macedonicum excepit, periculo 6 haudquaquam comparandum aut virtute ducis aut militum robore, claritate regum antiquorum vetustaque fama gentis et 7 magnitudine imperii, quo multa quondam Europæ, maiorem partem Asiæ obtinuerant armis, prope nobilius. Ceterum 8 cœptum bellum adversus Philippum decem ferme ante annis triennio prius depositum erat, quum Ætoli et belli et pacis fuissent causa; vacuos deinde pace Punica iam Romanos et 9 infensos Philippo quum ob infidam adversus Ætolos aliosque

10 regionis eiusdem socios pacem, tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam missa Hannibali Pœnisque, preces Atheniensium, quos, agro pervastato, in urbem compulerat, excitaverunt

2 ad renovandum bellum. Sub idem fere tempus et ab Attalo rege et Rhodiis legati venerunt nuntiantes, Asiæ quoque civitates solli-
2 citari. His legationibus responsum est, curæ eam rem senatui fore; consultatio de Macedonico bello integra ad consules,
3 qui tunc in provinciis erant, reiecta est. Interim ad Ptolemæum Ægypti regem legati tres missi, C. Claudius Nero, M. Æmilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus, ut nuntiarent victum Hannibalem Pœnosque, et gratias agerent regi, quod in rebus dubiis, quum finitimi etiam socii Romanos descrerent,
4 in fide mansisset, et peterent, ut, si coacti iniuriis bellum adversus Philippum suscepissent, pristinum animum erga populum Romanum conservaret.

5 Eodem fere tempore P. Ælius consul in Gallia, quum audisset a Boiis ante suum adventum incursiones in agros sociorum factas, duabus legionibus subitariis tumultus eius
6 causa scriptis additisque ad eas quattuor cohortibus de exercitu suo, C. Ampium præfectum socium hac tumultuaria manu per Umbriam, qua tribum Sapiniam vocant, agrum Boiorum invadere iussit; ipse eodem aperto itinere per montes duxit.
7 Ampius ingressus hostium fines primo populationes satis prospere ac tuto fecit; delecto deinde ad castrum Mutilum satis idoneo loco, ad demetenda frumenta (iam enim maturæ erant
8 segetes) profectus, neque explorato circa nec stationibus satis firmis, quæ armatæ inermes atque operi intentos tutarentur, positis, improviso impetu Gallorum cum frumentatoribus est
9 circumventus. Inde pavor fugaque etiam armatos ccpit. Ad septem millia hominum palata per segetes sunt cæsa, inter
10 quos ipse C. Ampius præfectus; ceteri in castra metu compulsi. Inde sine certo duce consensu militari proxima nocte, relicta magna parte rerum suarum, ad consulem per saltus
11 prope invios pervenere. Qui, nisi quod populatus est Boiorum

fines et cum Ingaunis Liguribus fœdus icit, nihil, quod esset memorabile, aliud in provincia quum gessisset, Romam rediit.

3 Quum primum senatum habuit, universis postulantibus, ne quam prius rem quam de Philippo ac sociorum querelis ageret, relatum extemplo est; decrevitque frequens senatus, ut 2 P. Ælius consul, quem videretur ei, cum imperio mitteret, qui classe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octavius reduceret, in Macedoniam traiiceret. M. Valerius Lævinus proprætor 3 missus, circa Vibonem duodequadraginta navibus ab Cn. Octavio acceptis, in Macedoniam transmisit. Ad quem quum M. 4 Aurelius legatus venisset edocuissetque eum, quantos exercitus, quantum navium numerum comparasset rex, quemadmodum 5 circa omnes non continentis modo urbes, sed etiam insulas, partim ipse adeundo, partim per legatos, conciret homines ad arma; maiore conatu Romanis id capessendum bellum esse, 6 ne, cunctantibus iis, auderet Philippus, quod Pyrrhus prius ausus ex aliquanto minore regno esset, hæc scribere eadem Aurelium consulibus senatuique placuit.

4 Exitu huius anni quum de agris veterum militnm relatum esset, qui ductu atque auspicio P. Scipionis in Africa bellum perfecissent, decreverunt patres, ut M. Iunins prætor 2 urbanus, si ei videretur, decemviros agro Samniti Apuloque, quod eius publicum populi Romani esset, metiendo dividendoque crearet. Creati P. Servilius, Q. Cæcilius Metellus, C. 3 et M. Servilii (Geminis ambobus cognomen erat), L. et A. Hostilii Catones, P. Villius Tappulus, M. Fulvius Flaccus, P. Ælius Pætus, T. Qninctins Flamininns.

Per eos dies P. Ælio consule comitia habente, creati 4 consules P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta. Prætores exinde facti Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpurio, Q. Fulvius Gillo, C. Sergius Plautus. Ludi Romani scenici eo 5 anno magnifice apparateque facti ab ædilibus curulibus L. Valerio Flacco et T. Quinctio Flaminino; biduum instauratum est; frumentique vim ingentem, quod ex Africa P. Scipio 6 miserat, qnaternis æris populo cum summa fide et gratia di-

7 viserunt. Et plebeii ludi ter toti instaurati ab ædilibus plebi L. Apustio Fullone et Q. Minucio Rufo, qui ex ædilitate prætor creatus erat; et Iovis epulum fuit ludorum causa.

5 Anno quingentesimo quinquagesimo primo ab urbe A. u. c. 554. A. Ch. 200. condita, P. Sulpicio Galba, C. Aurelio consulibus, bellum cum rege Philippo initum est, paucis mensibus post pacem Cartha-2 giniensibus datam. Omnium primum eam rem idibus Martiis, quo die tum consulatus inibatur, P. Sulpicius consul retulit; 3 senatusque decrevit, uti consules maioribus hostiis rem divinam 4 facerent, quibus diis ipsis videretur, cum precatione ea, quod senatus populusque Romanus de re publica deque ineundo novo bello in animo haberet, ea res uti populo Romano sociisque ac nomini Latino bene ac feliciter eveniret; secundum rem divinam precationemque ut de re publica deque provinciis 5 senatum consulerent. Per eos dies opportune irritandis ad bellum animis et litteræ ab M. Aurelio legato et M. Valerio Lævino proprætore allatæ et Atheniensium nova legatio 6 venit, quæ regem appropinquare finibus suis nuntiaret, brevique non agros modo, sed urbem etiam in dicione eius 7 futuram, nisi quid in Romanis auxilii foret. Quum renuntiassent consules, rem divinam rite peractam esse, et precationi annuisse deos haruspices respondere, lætaque exta fuisse, et prolationem finium victoriamque et triumphum portendi, tum litteræ Valerii Aureliique lectæ et legati Atheniensium auditi. 8 Senatus inde consultum factum est, ut sociis gratiæ agerentur, quod diu sollicitati ne obsidionis quidem metu fide decessissent; 9 de auxilio mittendo tum responderi placere, quum consules provincias sortiti essent atque is consul, cui Macedonia provincia evenisset, ad populum tulisset, ut Philippo regi Macedonum indiceretur bellum.

6 P. Sulpicio provincia Macedonia sorti evenit, isque rogationem promulgavit, vellent iuberent Philippo regi Macedonibusque, qui sub regno eius essent, ob iniurias armaque illata sociis 2 populi Romani bellum indici. Alteri consulum Aurelio Italia provincia obtigit. Prætores exinde sortiti sunt C. Sergius Plautus urbanam, Q. Fulvius Gillo Siciliam, Q. Minucius Rufus

Bruttios, L. Furius Purpurio Galliam. Rogatio de bello 3 Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata est. Id quum fessi diuturnitate et gravitate belli sua sponte homines tædio periculorum laborumque fecerant, tum 4 Q. Bæbius tribunus plebis, viam antiquam criminandi patres ingressus, incusaverat bella ex bellis seri, ne pace unquam frui plebs posset. Ægre eam rem passi patres, laceratusque 5 probris in senatu tribunus plebis; et consulem pro se quisque hortari, ut de integro comitia rogationi ferendæ ediceret castigaretque segnitiam populi atque edoceret, quanto damno 6 dedecorique dilatio ea belli futura esset. Consul in campo 7 Martio comitiis, priusquam centurias in suffragium mitteret, contione advocata, „Ignorare" inquit „mihi videmini, Quirites, 2 non, utrum bellum an pacem habeatis, vos consuli (neque enim liberum id vobis Philippus permittet, qui terra marique ingens bellum molitur), sed, utrum in Macedoniam legiones transportetis an hostes in Italiam accipiatis. Hoc quantum intersit, si 3 nunquam alias, [Punico] proximo certe bello experti estis. Quis enim dubitat, quin, si Saguntinis obsessis fidemque nostram implorantibus impigre tulissemus opem, sicut patres nostri Mamertinis tulerant, totum in Hispaniam aversuri bellum fuerimus, quod cunctando cum summa clade nostra in Italiam accepimus? Ne illud quidem dubium est, quin hunc ipsum 4 Philippum, pactum iam per legatos litterasque cum Hannibale, ut in Italiam traiiceret, misso cum classe Lævino, qui ultro ei bellum inferret, in Macedonia continuerimus. Et quod tunc 5 fecimus, quum hostem Hannibalem in Italia haberemus, id nunc, pulso Italia Hannibale, devictis Carthaginiensibus, cunctamur facere? Patiamur expugnandis Athenis, sicut Sagunto 6 expugnando Hannibalem passi sumus, segnitiam nostram experiri regem; non quinto inde mense, quemadmodum ab Sagunto 7 Hannibal, sed quinto [inde] die, quam ab Corintho solverit naves, in Italiam perveniet. Ne æquaveritis Hannibali Philip- 8 pum nec Carthaginiensibus Macedonas; Pyrrho certe æquabitis. *Æquabitis* dico? Quantum vel vir viro vel gens genti præstat!

9 Minima accessio semper Epirus regno Macedoniæ fuit et hodie est. Peloponnesum totam in dicione Philippus habet Argosque ipsos, non vetere fama magis quam morte Pyrrhi 10 nobilitatos. Nostra nunc compara. Quanto magis florentem Italiam, quanto magis integras res, salvis ducibus, salvis tot exercitibus, quos Punicum postea bellum absumpsit, aggressus Pyrrhus tamen concussit et victor prope ad ipsam urbem Romanam 11 venit! Nec Tarentini modo oraque illa Italiæ, quam maiorem Græciam vocant, ut linguam, ut nomen secutos crederes, sed 12 Lucanus et Bruttius et Samnis ab nobis defecerunt. Hæc vos, si Philippus in Italiam transmiserit, quietura aut mansura in fide creditis? Manserunt enim Punico postea bello. Nunquam isti populi, nisi quum deerit, ad quem desciscant, ab nobis 13 non deficient. Si piguisset vos in Africam traiicere, hodie in Italia Hannibalem et Carthaginienses hostes haberetis. Macedonia potius quam Italia bellum habeat; hostium urbes agrique 14 ferro atque igni vastentur; experti iam sumus, foris nobis quam domi feliciora potentioraque arma esse. Ite in suffragium bene 15 iuvantibus divis et, quæ patres censuerunt, vos iubete. Huius vobis sententiæ non consul modo auctor est, sed etiam dii immortales, qui mihi sacrificanti precantique, ut hoc bellum mihi, senatui vobisque, sociis ac nomini Latino, classibus exercitibusque nostris bene ac feliciter eveniret, læta omnia prosperaque portendere."

8 Ab hac oratione in suffragium missi „uti rogas" bellum 2 iusserunt. Supplicatio inde a consulibus in triduum ex senatus consulto indicta est, obsecratique circa omnia pulvinaria dii, ut, quod bellum cum Philippo populus iussisset, id bene ac 3 feliciter eveniret; consultique fetiales ab consule Sulpicio, bellum, quod indiceretur regi Philippo, utrum ipsi utique nuntiari iuberent, an satis esset, in finibus regni quod proximum præsidium esset, eo nuntiari. Fetiales decreverunt, utrum 4 eorum fecisset, recte facturum. Consuli a patribus permissum, ut, quem videretur ex iis, qui extra senatum essent, legatum 5 mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exercitibus

consulum prætorumque actum. Consules binas legiones scribere iussi, veteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui novum ac magni 6 nominis bellum decretum erat, permissum, ut de exercitu, quem P. Scipio ex Africa deportasset, voluntarios, quos posset, duceret; invitum ne quem militem veterem ducendi ius esset. Prætoribus 7 L. Furio Purpurioni et Q. Minucio Rufo quina millia socium Latini nominis consules darent, quibus præsidiis alter Galliam, alter Bruttios provinciam obtineret. Q. Fulvius Gillo ipse 8 iussus ex eo exercitu, quem P. Ælius consul habuisset, ut quisque minime multa stipendia haberet, legere, donec et ipse quinque millia socium ac nominis Latini effecisset; id præsidii Siciliæ provinciæ esset. M. Valerio Faltoni, qui prætor priore 9 anno Campaniam provinciam habuerat, prorogatum in annum imperium est, uti proprætor in Sardiniam traiiceret; is quoque 10 de exercitu, qui ibi esset, quinque millia socium nominis Latini, qui eorum minime multa stipendia haberent, legeret. Et consules duas urbanas legiones scribere iussi, quæ, si quo 11 res posceret, multis in Italia contactis gentibus Punici belli societate iraque inde tumentibus, mitterentur. Sex legionibus Romanis eo anno usura res publica erat.

9 In ipso apparatu belli legati a rege Ptolemæo venerunt, qui nuntiarent, Atheuienses adversus Philippum petisse ab rege auxilium; ceterum, etsi communes socii sint, tamen nisi ex 2 auctoritate populi Romani neque classem neque exercitum defendendi aut oppugnandi cuiusquam causa regem in Græciam missurum esse; vel quieturum eum in regno, si populo Romano 3 socios defendere libeat, vel Romanos quiescere, si malint, passurum atque ipsum auxilia, quæ facile adversus Philippum tueri Athenas possent, missurum. Gratiæ regi ab senatu 4 actæ responsumque, tutari socios populo Romano in animo esse; si qua re ad id bellum opus sit, indicaturos regi, reguique eius opes scire subsidia firma ac fidelia suæ rei publicæ esse. Munera deinde legatis in singulos quinum millium æris ex 5 senatus consulto missa.

Quum dilectum consules haberent pararentque, quæ ad

bellum opus essent, civitas religiosa, in principiis maxime 6 novorum bellorum, supplicationibus habitis iam et obsecratione circa omnia pulvinaria facta, ne quid prætermitteretur, quod aliquando factum esset, ludos Iovi donumque vovere consulem, 7 cui provincia Macedonia evenisset, iussit. Moram voto publico Licinius pontifex maximus attulit, qui negavit ex incerta pecunia vovere *licere*; *ex certa voveri* debere, quia *ea* pecunia non posset in bellum usui esse seponique statim deberet nec cum alia pecunia misceri; quod si factum esset, 8 votum rite solvi non posse. Quanquam et res et auctor movebat, tamen ad collegium pontificum referre consul iussus, si posset recte votum incertæ pecuniæ suscipi. Posse, rec- 9 tiusque etiam esse, pontifices decreverunt. Vovit in eadem verba consul, præeunte maximo pontifice, quibus antea quin- 10 quennalia vota suscipi solita erant, præterquam quod tanta pecunia, quantam tum, quum solveretur, senatus censuisset, ludos donaque facturum vovit. Octies ante ludi magni de certa pecunia voti erant; hi primi de incerta.

10 Omnium animis in bellum Macedonicum versis, repente nihil minus eo tempore timentibus Gallici tumultus fama exorta. 2 Insubres Cenomanique et Boii, excitis Celinibus Ilvatibusque et ceteris Ligustinis populis, Hamilcare Pœno duce, qui in iis locis de Hasdrubalis exercitu substiterat, Placentiam inva- 3 serant; et direpta urbe ac per iram magna ex parte incensa, vix duobus millibus hominum inter incendia ruinasque relictis, 4 traiecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinæ urbis audita clades spatium colonis dedit ad claudendas portas præsidiaque per muros disponenda, ut obsiderentur tamen prius, quam expugnarentur, nuntiosque mitterent ad prætorem Ro- 5 manum. L. Furius Purpurio tum provinciæ præerat, cetero ex senatus consulto exercitu dimisso præter quinque millia socium ac Latini nominis; cum iis copiis in proxima regione provinciæ circa Ariminum substiterat. Is tum senatui scripsit, 6 quo in tumultu provincia esset; duarum coloniarum, quæ ingentem illam tempestatem Punici belli subterfugissent, alteram 7 captam ac direptam ab hostibus, alteram oppugnari; nec in

exercitu suo satis præsidii colonis laborantibus fore, nisi quinque millia socium quadraginta millibus hostium (tot enim in armis esse) trucidanda obiicere velit, et tanta sua clade iam inflatos excidio coloniæ Romanæ augeri hostium animos. His litteris recitatis decreverunt, ut C. Aurelius consul exer- **11** citum, cui in Etruriam ad conveniendum diem edixerat, Arimini eadem die adesse iuberet, et aut ipse, si per commodum 2 rei publicæ posset, ad opprimendum Gallicum tumultum proficisceretur, aut Q. Minucio*) prætori scriberet, ut, quum ad 3 eum legiones ex Etruria venissent, missis in vicem earum quinque millibus sociorum, quæ interim Etruriæ præsidio essent, proficisceretur ipse ad coloniam liberandam obsidione. Legatos 4 item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Carthaginem, eosdem in Numidiam ad Masinissam, Carthaginem, ut nuntiarent, civem eorum Hamilcarem relictum in Gallia (haud sa- 5 tis scire, ex Hasdrubalis prius an ex Magonis postea exercitu), bellum contra fœdus facere, exercitus Gallorum Ligurumque 6 excivisse ad arma contra populum Romanum; eum, si pax placeret, revocandum illis et dedendum populo Romano esse. Simul nuntiare iussi, perfugas sibi non omnes redditos esse 7 ac magnam partem eorum palam Carthagini obversari dici; quos comprehendi conquirique debere, ut sibi ex fœdere restituantur. Hæc ad Carthaginienses mandata. Masinissæ 8 gratulari iussi, quod non patrium modo recuperasset regnum, sed parte florentissima Syphacis finium adiecta etiam auxisset. Nuntiare præterea iussi, bellum cum rege Philippo susceptum, 9 quod Carthaginienses auxiliis iuvisset, iniuriasque inferendo 10 sociis populi Romani, flagrante bello Italia, coegisset classes exercitusque in Græciam mitti, et distinendo copias causa in primis fuisset serius in Africam traiiciendi; peterentque, ut ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum. Dona ampla 11 data, quæ ferrent regi, vasa aurea argenteaque, toga purpurea et palmata tunica cum eburneo scipione et toga prætexta cum curuli sella; iussique polliceri, si quid eis ad firmandum 12

*) L. Furio scribi debuit; nisi nomen a librario additum est.

augendumque regnum opus esse indicasset, enixe id popnlum Romanum merito eins præstaturum.

13 Verminæ qnoque Syphacis filii legati per eos dies senatum adierunt, excusantes errorem adolescentiamque et culpam om-
14 nem in fraudem Carthaginiensium avertentes: et Masinissam Romanis ex hoste amicum factum; Verminam quoque annisurum, ne officiis in populum Romannm aut a Masinissa aut ab ullo alio vincatur; petere, ut rex sociusque et amicus ab senatu
15 appellaretur. Responsum legatis est, et patrem eius Syphacem sine causa ex socio et amico hostem repente populi Romani factum, et eum ipsnm rudimentum adolescentiæ bello lacessentem
16 Romanos posuisse. Itaque pacem illi prius petendam ab populo Romano esse, quam ut rex sociusque et amicus appelletur; nominis eius honorem pro magnis erga se regum meritis dare
17 populum Romanum consuesse. Legatos Romanos in Africa fore, quibns mandaturum senatum, ut Verminæ pacis dent leges, liberum arbitrium eius populo Romano permittenti; si quid ad eas addi, demi mutarive vellet, rursus ab senatu ei
18 postulandum fore. Legati cum iis mandatis in Africam missi C. Terentius Varro, Sp. Lucretius, Cn. Octavius; quinquеremes singulis datæ.

12 Litteræ deinde in senatu recitatæ sunt Q. Minncii prætoris, cui Bruttii provincia erat, pecuniam Locris ex Proserpinæ thesauris nocte clam sublatam, nec, ad quos pertineat facinus,
2 vestigia ulla exstare. Indigne passns senatus, non cessari ab sacrilegiis, et ne Pleminium quidem, tam clarum recensque
3 noxæ simul ac pœnæ exemplum, homines deterrere. C. Aurelio consuli negotium datum, nt ad prætorem in Bruttios scriberet, senatui placere, quæstionem de expilatis thesauris eodem exemplo haberi, qno M. Pomponius prætor triennio ante habuisset;
4 quæ inventa pecnnia esset, reponi; si quo minus inventum foret, expleri, ac piacularia, si videretur, sicnt ante pontifices censuis-
5 sent, fieri. Curam expiandæ violationis eins templi prodigia etiam snb idem tempus pluribus locis nuntiata accenderunt. In Lucanis cælum arsisse afferebant, Priverni sereno per diem

totum rubrum solem fuisse, Lanuvii templo Sospitæ Iunonis 6 nocte strepitum ingentem exortum. Iam animalium obsceni fetus pluribus locis nuntiabantur: in Sabinis incertus infans natus, masculus an femina esset; alter sedecim iam annorum item ambiguo sexu inventus; Frusinone agnus cum suillo 7 capite, Sinuessæ porcus cum capite humano natus, in Lucanis in agro publico eculeus cum quinque pedibus. Fœda omnia 8 et deformia errantisque in alienos fetus naturæ visa; ante omnia abominati semimares, iussique in mare extemplo deportari, sicut proxime, C. Claudio, M. Livio consulibus, deportatus similis prodigii fetus erat. Nihilo minus decemviros 9 adire libros de portento eo iusserunt. Decemviri ex libris res divinas easdem, quæ proxime secundum id prodigium factæ essent, imperarunt. Carmen præterea ab ter novenis virginibus cani per urbem iusserunt, donumque Iunoni reginæ ferri. Ea 10 uti fierent, C. Aurelius consul ex decemvirorum responso curavit; carmen, sicut patrum memoria Livius, ita tum condidit P. Licinius Tegula.

13 Expiatis omnibus religionibus (nam etiam Locris sacrilegium pervestigatum ab Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in thesauros reposita), quum consules in provincias proficisci vellent, privati frequentes, quibus ex pecunia, quam 2 M. Valerio, M. Claudio consulibus mutuam dederant, tertia pensio debebatur eo anno, adierunt senatum, quia consules, 3 quum ad novum bellum, quod magna classe magnisque exercitibus gerendum esset, vix ærarium sufficeret, negaverant esse, unde iis in præsentia solveretur. Senatus querentes eos non 4 sustinuit: si in Punicum bellum pecunia data in Macedonicum quoque bellum uti res publica vellet, aliis ex aliis orientibus bellis, quid aliud quam publicatam pro beneficio tanquam noxia suam pecuniam fore? Quum et privati æquum postu- 5 larent, nec tamen solvendo ære alieno res publica esset, quod medium inter æquum et utile erat, decreverunt, ut, quoniam 6 magna pars eorum agros vulgo venales esse diceret et sibimet emptis opus esse, agri publici, qui intra quinquagesimum lapidem

7 esset, copia iis fieret; consules agrum æstimaturos et in iugera asses vectigal, testandi causa publicum agrum esse, impositu-
8 ros, ut, si quis, quum solvere posset populus, pecuniam habere quam agrum mallet, restitueret agrum populo. Læti eam
9 condicionem privati accepere; trientabulumque is ager, quia pro tertia parte pecuniæ datus erat, appellatus.

14 Tum P. Sulpicius, secundum vota in Capitolio nuncupata,
2 paludatis lictoribus profectus ab urbe Brundisium venit, et veteribus militibus voluntariis ex Africano exercitu in legiones descriptis navibusque ex classe Cn. Cornelii electis, altero die,
3 quam a Brundisio solvit, in Macedoniam traiecit. Ibi ei præsto fuere Atheniensium legati orantes, ut se obsidione eximeret. Missus extemplo Athenas est C. Claudius Cento cum viginti
4 longis navibus et mille militum. Neque enim ipse rex Athenas obsidebat. Eo maxime tempore Abydum oppugnabat, iam cum Rhodiis et Attalo navalibus certaminibus, neutro feliciter
5 prœlio, vires expertus; sed animos ei faciebat, præter ferociam insitam, fœdus ictum cum Antiocho Syriæ rege divisæque iam cum eo Ægypti opes, cui, morte audita Ptolemæi regis, ambo imminebant.

6 Contraxerant autem sibi cum Philippo bellum Athenienses haudquaquam digna causa, dum ex vetere fortuna nihil præter
7 animos servant. Acarnanes duo iuvenes per initiorum dies non initiati templum Cereris, imprudentes religionis, cum ce-
8 tera turba ingressi sunt. Facile eos sermo prodidit absurde quædam percontantes, deductique ad antistites templi, quum palam esset per errorem ingressos, tanquam ob infandum
9 scelus interfecti sunt. Id tam fœde atque hostiliter factum gens Acarnanum ad Philippum detulit, impetravitque ab eo, ut, datis Macedonum auxiliis, bellum se inferre Atheniensibus
10 pateretur. Hic exercitus primo terram Atticam ferro ignique depopulatus cum omnis generis præda in Acarnaniam rediit. Et irritatio quidem animorum ea prima fuit; postea iustum
11 bellum decretis civitatis ultro indicendo factum. Attalus enim rex Rhodiique persecuti cedentem in Macedoniam Philippum

quum Æginam venissent, rex Piræum renovandæ confirmandæque cum Atheniensibus societatis causa traiecit. Civitas omnis 12 obviam effusa cum coniugibus ac liberis; sacerdotes *cum* insignibus suis intrantem urbem ac di prope ipsi exciti sedibus suis acceperunt. In contionem extemplo populus vocatus, ut **15** rex, quæ vellet, coram ageret; deinde ex dignitate magis visum, scribere cum, de quibus videretur, quam præsentem aut re- 2 ferendis suis in civitatem beneficiis erubescere aut significationibus acclamationibusque multitudinis assentatione immodica pudorem onerantis. In litteris autem, quæ missæ in contio- 3 nem recitatæque sunt, commemoratio erat beneficiorum primum in civitatem suorum, deinde rerum, quas adversus Philippum gessisset, ad postremum adhortatio capessendi belli, dum se, 4 dum Rhodios, tum quidem dum etiam Romanos haberent; nequicquam postea, si tum cessassent, prætermissam occasionem quæsituros. Rhodii deinde legati auditi sunt, quorum recens 5 crat beneficium, quod naves longas quattuor Atheniensium, captas nuper ab Macedonibus recuperatasque, remiserant. Itaque ingenti consensu bellum adversus Philippum decretum. Honores regi primum Attalo immodici, deinde et Rhodiis 6 habiti. Tum primum mentio illata de tribu, quam Attalida appellarent, ad decem veteres tribus addenda, et Rhodiorum 7 populus corona aurea virtutis ergo donatus, civitasque Rhodiis data, quemadmodum Rhodii prius Atheniensibus dederant. Secundum hæc rex Attalus Æginam ad classem se recepit, 8 Rhodii Ciam ab Ægina, inde per insulas Rhodum navigarunt, omnibus, præter Andrum Parumque et Cythnum, quæ præsidiis Macedonum tenebantur, in societatem acceptis. Attalum 9 Æginæ missi in Ætoliam nuntii exspectatique inde legati aliquamdiu nihil agentem tenuere. Sed neque illos excire ad 10 arma potuit, gaudentes utcunque composita cum Philippo pace, et ipse Rhodiique, quum, si institissent Philippo, egregium liberatæ per se Græciæ titulum habere potuissent, patiendo rursus eum in Hellespontum traiicere occupantemque 11

Thræciæ opportuna loca vires colligere, bellum aluere gloriamque eius gesti perfectique Romanis concesserunt.

16 Philippus magis regio animo est usus, qui, quum Attalum Rhodiosque hostes non sustinuisset, ne Romano quidem, quod 2 imminebat, bello territus, Philocle quodam ex præfectis suis cum duobus milibus peditum, equitibus ducentis ad populandos 3 Atheniensium agros misso, classe tradita Heraclidi, ut Maroneam peteret, ipse terra eodem cum expeditis duobus millibus 4 peditum, equitibus ducentis pergit. Et Maroneam quidem primo impetu expugnavit; Ænum inde cum magno labore, postremo per proditionem Callimedis, præfecti Ptolemæi, cepit; 5 deinceps alia castella, Cypsela et Doriscon et Serrheum, occupat. Inde progressus ad Chersonesum Elæunta et Alope-6 connesum tradentibus ipsis recipit; Callipolis quoque et Madytos dedita et castella quædam ignobilia; Abydeni, ne legatis qnidem admissis, regi portas clauserunt. Ea oppugnatio diu Philippum tenuit, eripique ex obsidione, ni cessatnm ab Attalo 7 et Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in præsidium, Rhodii quadriremem unam ex classe, quum ad 8 Tenedum staret, miserunt. Eodem postea, quum iam vix sustinerent obsidionem, et ipse Attalus quum traiecisset, spem tantum auxilii ex propinquo ostendit, neque terra neque mari adiutis sociis.

17 Abydeni primo tormentis per muros dispositis non terra modo adeuntes aditu arcebant, sed navium quoque stationem infestam 2 hosti faciebant; postea, quum et mnri pars strata ruinis et ad interiorem raptim oppositum murum cuniculis iam perventum esset, legatos ad regem de condicionibus tradendæ urbis miserunt. 3 Paciscebantur autem, ut Rhodiam quadriremem cum sociis navalibus Attalique præsidium emitti liceret, atque ipsis nrbe 4 excedere cum singulis vestimentis. Quibus quum Philippus nihil pacati nisi omnia permittentibus respondisset, adeo renuntiata hæc legatio ab indignatione simul ac desperatione iram 5 accendit, ut ad Saguntinam rabiem versi matronas omnes in templo Dianæ, pueros ingenuos virginesque, infantes etiam cum

suis nutricibus, in gymnasio includi iuberent, aurum et argen- 6
tum in forum deferri, vestem pretiosam in naves Rhodiam
Cyzicenamque, quæ in portu erant, coniici, sacerdotes victi-
masque adduci et altaria in medio poni. Ibi delecti primum, 7
qui, ubi cæsam aciem suorum pro diruto muro pugnantem
vidissent, extemplo coniuges liberosque interficerent, aurum, 8
argentum vestemque, quæ in navibus esset, in mare deiicerent,
tectis publicis privatisque, quam plurimis locis possent, ignes
subiicerent; id se facinus perpetraturos, præeuntibus exse- 9
crabile carmen sacerdotibus, iure iurando adacti; tum militaris
ætas iurat, neminem vivum nisi victorem acie excessurum.
Hi memores deorum adeo pertinaciter pugnaverunt, ut, quum 10
prœlium nox diremptura esset, rex prior, territus rabie eorum,
pugna abstiterit. Principes, quibus atrocior pars facinoris 11
delegata erat, quum paucos et confectos vulneribus ac lassi-
tudine superesse prœlio cernerent, luce prima sacerdotes cum
infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt.

Ante deditionem ex iis legatis, qui Alexandream missi **18**
erant, M. Æmilius trium consensu, minimus natu, audita ob-
sidione Abydenorum, ad Philippum venit. Qui questus Attalo 2
Rhodiisque arma illata, et quod tum maxime Abydum op-
pugnaret, quum rex ab Attalo et Rhodiis ultro se bello laces-
situm diceret, „Num Abydeni quoque“ inquit „ultro tibi in-
tulerunt arma?“ Insueto vera audire ferocior oratio visa 3
est, quam quæ habenda apud regem esset. „Ætas“ inquit
„et forma et super omnia Romanum nomen te ferociorem
facit. Ego autem primum velim vos fœderum memores ser- 4
vare mecum pacem; sin bello lacessitis, mihi quoque animos
facere et regnum et Macedonum nomen, haud minus quam
Romanum nobile, sentietis.“ Ita dimisso legato, Philippus, 5
auro argentoque, quæ coacervata erant, accepto, hominum
prædam omnem amisit. Tanta enim rabies multitudinem in- 6
vasit, ut [repente,] proditos rati, qui pugnantes mortem occu-
buissent, periuriumque alius alii exprobrantes et sacerdotibus
maxime, qui, quos ad mortem devovissent, eorum deditionem

7 vivorum hosti fecissent, repente omnes ad cædem coniugnm liberorumque discurrerent seque ipsi per omnes vias leti interficerent. Obstupefactus eo furore rex suppressit impetum militum et triduum se ad moriendum Abydenis dare dixit.
8 Quo spatio plura facinora in se victi ediderunt, quam infesti edidissent victores, nec, nisi qnem vincula aut alia necessitas mori prohibuit, quisquam vivus in potestatem venit. Philippus,
9 imposito Abydi præsidio, in regnum rediit. Quum velut Sagunti excidium Hannibali, sic Philippo Abydenorum clades ad Romanum bellum animos fecisset, nuntii occurrerunt, consulem iam in Epiro esse et Apolloniam terrestres copias, navales Corcyram in hiberna deduxisse.

19 Inter hæc legatis, qui in Africam missi erant, de Hamilcare Gallici exercitus duce responsum a Carthaginiensibus est, nihil ultra se facere posse, qnam ut exsilio eum multarent,
2 bona eius pnblicarent; perfugas et fugitivos, quos inquirendo vestigare potuerint, reddidisse, et de ea re missuros legatos Romam, qui senatni satisfacerent. Ducenta millia modium tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miserunt.
3 Inde in Numidiam ad reges profecti legati. Dona data Masinissæ mandataque edita. Equites mille Numidæ, qunm
4 duo millia daret, accepti. Ipse in naves imponendos curavit et cum ducentis millibus modium tritici, ducentis hordei in
5 Macedoniam misit. Tertia legatio ad Verminam erat. Is ad primos fines regni legatis obviam progressus, ut scriberent
6 ipsi, quas vellent, pacis condiciones, permisit; omnem pacem bonam instamque fore sibi cum populo Romano. Datæ leges pacis, iussusque ad eam confirmandam mittere legatos Romam.

20 Per idem tempus L. Cornelius Lentulus pro consule ex
2 Hispania rediit. Qui quum in senatu res ab se per multos annos fortiter feliciterque gestas exposuisset postulassetque, ut triumphanti sibi invehi liceret in urbem, res triumpho
3 dignas esse censebat senatus; sed exemplum a maioribus non accepisse, nt, qui neqne dictator neque consul neque prætor
4 res gessisset, triumpharet; pro consule illum Hispaniam pro-

vinciam, non consulem aut prætorem obtinuisse. Decurre- 5
batnr tamen eo, ut ovans urbem iniret, intercedente Ti. Sempronio Longo tribuno plebis, qui nihilo magis id more maiorum aut ullo exemplo futurum diceret. Postremo victus consensu 6
patrum tribunus cessit, et ex senatus consulto L. Lentulus ovans urbem est ingressus. Argenti tulit [ex præda] quadra- 7
ginta tria millia pondo, auri duo millia quadringenta quinqnaginta; militibus ex præda centum viginti asses divisit.

Iam exercitus consularis ab Arretio Ariminum traductus **21**
erat et quinque millia socium Latini nominis ex Gallia in Etruriam transierant. Itaque L. Furius, magnis itineribus 2
ab Arimino adversus Gallos Cremonam tnm obsidentes profectus, castra mille quingentorum passuum intervallo ab hoste posuit. Occasio egregie rei gerendæ fuit, si protinus de via 3
ad castra oppugnanda duxisset; palati passim vagabantur per 4
agros, nullo satis firmo relicto præsidio. Lassitudini militum *pepercit*, quod raptim ductum agmen erat. Galli clamore 5
suorum ex agris revocati, omissa præda, quæ in manibus erat, castra repetivere. Postero die in aciem progressi; nec Ro- 6
manus moram pugnandi fecit; sed vix spatium instruendi fuit; eo cursu hostes in prœlium venerunt. Dextra ala (in alas 7
divisum socialem exercitum habebat) in prima acie locata est, in subsidiis duæ Romanæ legiones. M. Furius dextræ 8
alæ, legionibus M. Cæcilius, equitibus L. Valerius Flaccus (legati omnes erant) præpositi; prætor secum duos legatos, 9
C. Lætorium et P. Titinium, habebat, cum quibus circumspicere et obire ad omnes hostium subitos conatus posset.
Primo Galli omni mnltitudine in unum locum connixi obruere 10
atque obterere sese dextram alam, quæ prima erat, sperarunt posse. Ubi id parum procedebat, circnmire a cornibus et am- 11
plecti hostium aciem, quod multitudine adversns paucos facile videbatur, conati sunt. Id ubi vidit prætor, ut et ipse dila- 12
taret aciem, duas legiones ex subsidiis dextra lævaque alæ, quæ in prima acie pugnabat, circumdat; ædemque Diovi vovit, si eo die hostes fudisset. L. Valerio imperat, ut parte una 13

duarum legionum equites, altera sociorum equitatum in cornua
14 hostium emittat, nec circumire eos aciem patiatur; simul et
ipse, ut extenuatam mediam diductis cornibus aciem Gallorum
vidit, signa inferre confertos milites et perrumpere ordines
15 iubet. Et cornua ab equitibus et medii a pedite pulsi, ac
repente, quum in omni parte cæde ingenti sternerentur, Galli
16 terga verterunt fugaque effusa repetunt castra. Fugientes
persecutus eques; mox et legiones insecutæ in castra impetum
17 fecerunt. Minus sex millia hominum inde effugerunt; cæsa
aut capta supra quinque et triginta millia cum signis militaribus septuaginta, carpentis Gallicis, multa præda oneratis,
18 plus ducentis. Hamilcar dux Pœnus eo prœlio cecidit et tres
imperatores nobiles Gallorum. Placentini captivi, ad duo
22 millia liberorum capitum, redditi colonis. Magna victoria
lætaque Romæ fuit; litteris allatis, supplicatio in tridnum decreta est.
2 Romanorum sociorumque ad duo millia eo prœlio
ceciderunt, plurimi dextræ alæ, in quam primo impetu vis
3 hostium ingens illata est. Quanquam per prætorem prope
debellatum erat, consul quoque C. Aurelius, perfectis, quæ
Romæ agenda fuerant, profectus in Galliam victorem exercitum a prætore accepit.

4 Consul alter quum autumno ferme exacto in provinciam
5 venisset, circa Apolloniam hibernabat. Ab classe, quæ Corcyræ subducta erat, C. Claudius triremesque Romanæ, sicut
ante dictum est, Athenas missæ quum Piræum pervenissent,
despondentibus iam animos sociis spem ingentem attulerant.
6 Nam et terrestres ab Corintho, quæ per Megara incursiones
7 in agros fieri solitæ erant, non fiebant, et prædonum a Chalcide naves, quæ non mare solum infestum, sed etiam omnes
maritimos agros Atheniensibus fecerant, non modo Sunium
superare, sed ne extra fretum Euripi *quidem* committere aperto
8 mari se audebant. Supervenerunt his tres Rhodiæ quadriremes, et erant Atticæ tres apertæ naves, ad tuendos maritimos agros comparatæ. Hac classe si urbs agrique Atheniensium defenderentur, satis in præsentia existimanti Claudio esse

maioris etiam rei fortuna oblata est. Exsules ab Chalcide **23** regiorum iniuriis pulsi attulerunt, occupari Chalcidem sine certamine ullo posse; nam et Macedonas, quia nullus in pro- 2 pinquo sit hostium metus, vagari passim, et oppidanos, præsidio Macedonum fretos, custodiam urbis negligere. His auc- 3 toribus profectus, quanquam Sunium ita mature pervenerat, ut inde provehi ad primas angustias Eubœæ posset, ne superato promuntorio conspiceretur, classem in statione usque ad noctem tenuit. Primis tenebris movit, et tranquillo per- 4 vectus Chalcidem, paulo ante lucem, qua infrequentissima urbis sunt, paucis militibus turrim proximam mnrumque circa scalis cepit, alibi sopitis custodibus, alibi nullo custodiente. Progressi inde ad frequentia ædificiis loca, custodibus inter- 5 fectis refractaque porta, ceteram multitudinem armatorum acceperunt. Inde in totam urbem discursum est, aucto etiam 6 tumultu, quod circa forum ignis tectis iniectus erat. Con- 7 flagrarunt et horrea regia et armamentarium cum ingenti apparatu machinarum tormentorumque. Cædes inde passim fugientium pariter ac repugnantium fieri cœpta est; nec ullo 8 iam, qui militaris ætatis esset, non aut cæso aut fugato, Sopatro etiam Acarnane, præfecto præsidii, interfecto, præda omnis primo in forum collata, deinde in naves imposita. Carcer etiam ab Rhodiis refractus emissique captivi, quos 9 Philippus tanquam in tutissimam custodiam condiderat. Statuis 10 inde regis deiectis truncatisque, siguo receptui dato conscenderunt naves et Piræum, unde profecti erant, redierunt. Quod si tantum militum Romanorum fuisset, ut et Chalcis 11 teneri et non deseri præsidium Athenarum potuisset, magna res principio statim belli, Chalcis et Euripus adempta regi forent; nam ut terra Thermopylarum angustiæ Græciam, ita 12 mari fretum Euripi claudit.

Demetriade tum Philippus erat. Quo quum esset nun- **24** tiata clades sociæ urbis, quanquam serum auxilium perditis erat, tamen, quæ proxima auxilio est, ultionem petens, cum expeditis quinque millibus et trecentis equitibus ex- 2

templo profectus cursu prope Chalcidem contendit, haud-
3 quaquam dubius opprimi Romanos posse. A qua destitutus
spe, nec quicquam aliud quam ad deforme spectaculum semi-
rutæ ac fumantis sociæ urbis quum venisset, paucis vix, qui
sepelirent bello absumptos, relictis, æque raptim, ac venerat,
transgressus ponte Euripum per Bœotiam Athenas ducit, pari
4 incepto haud disparem eventum ratus responsurum. Et respon-
disset, ni speculator (hemerodromos vocant Græci, ingens die
uno cursu emetientes spatium), contemplatus regium agmen ex
specula quadam, prægressus nocte media Athenas pervenisset.
5 Idem ibi somnus eademque negligentia erat, quæ Chalcidem
6 dies ante paucos prodiderat. Excitati nuntio trepido et prætor
Atheniensium et Dioxippus, præfectus cohortis mercede mili-
tantium auxiliorum, convocatis in forum militibus, tuba signum
7 ex arce dari iubent, ut hostes adesse omnes scirent. Ita
undique ad portas, ad muros discurrunt. Paucas post horas
Philippus, aliquanto tamen ante lucem, appropinquans urbi,
conspectis luminibus crebris et fremitu hominum trepidantium,
8 ut in tali tumultu, exaudito sustinuit signa et considere ac
conquiescere agmen iussit, vi aperta propalam usurus, quando
9 parum dolus profuerat. Ab Dipylo accessit. Porta ea, velut
in ore urbis posita, maior aliquanto patentiorque quam ceteræ
est, et intra eam extraque latæ viæ sunt, ut et oppidani
10 dirigere aciem a foro ad portam possent, et extra limes mille
ferme passus longus, in Academiæ gymnasium ferens, pediti
equitique hostium liberum spatium præberet. Eo limite Athe-
nienses cum Attali præsidio et cohorte Dioxippi, acie intra
11 portam instructa, signa extulerunt. Quod ubi Philippus vidit,
habere se hostes in potestate ratus et diu optata cæde (neque
enim ulli Græcarum civitatium infestior erat) expleturum,
12 cohortatus milites, ut se intuentes pugnarent scirentque, ibi
signa, ibi aciem esse debere, ubi rex esset, concitat equnm,
13 non ira tantum, sed etiam gloria elatus, quod, ingenti turba
completis etiam ad spectaculum muris, conspici se pugnantem
14 egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus

paucis evectus in medios hostes ingentem quum suis ardorem, tum pavorem hostibus iniecit. Plurimos manu sua cominus 15 eminusque vulneratos compulsosque in portam consecutus et ipse, quum maiorem in angustiis trepidantium edidisset cædem, in temerario incepto tutum tamen receptum habuit, quia, qui 16 in turribus portæ erant, sustinebant tela, ne in permixtos hostibus suos coniicerent. Intra muros deinde tenentibus 17 milites Atheniensibus, Philippus, signo receptui dato, castra ad Cynosarges (templum Herculis gymnasiumque et lucus erat circumiectus) posuit. Sed et Cynosarges et Lyceum et quic- 18 quid sancti amœnive circa urbem erat, incensum est, dirutaque non tecta solum, sed etiam sepulcra, nec divini humanive iuris quicquam præ impotenti ira est servatum.

Postero die quum primo clausæ fuissent portæ, deinde **25** subito apertæ, quia præsidium Attali ab Ægina Romanique ab Piræo intraverant urbem, castra ab urbe retulit rex tria ferme millia passuum. Inde Eleusinem profectus spe impro- 2 viso templi castellique, quod et imminet et circumdatum est templo, capiendi, quum haudquaquam neglectas custodias animadvertisset et classem a Piræo subsidio venire, omisso incepto Megara ac protinus Corinthum ducit; et quum Argis Achæorum concilium esse audisset, inopinantibus Achæis contioni ipsi supervenit. Consultabant de bello adversus Nabim, 3 tyrannum Lacedæmoniorum, qui, tralato imperio a Philopœmene ad Cycliadam, nequaquam parem illi ducem, dilapsa cernens Achæorum auxilia, redintegraverat bellum agrosque finitimorum vastabat et iam urbibus quoque erat terribilis. Adversus hunc hostem quum, quantum ex quaque civitate 4 militum scriberetur, consultarent, Philippus dempturum se eis curam, quod ad Nabim et Lacedæmonios attineret, pollicitus, nec tantum agros sociorum populationibus prohibiturum, sed 5 terrorem omnem belli in ipsam Laconicam, ducto eo extemplo exercitu, tralaturum. Hæc oratio quum ingenti assensu 6 hominum acciperetur, „Ita tamen æquum est“ inquit, „me vestra meis armis tutari, ne mea interim nudentur præsidiis.

7 Itaque, si vobis videtur, tantum parate militum, quantum ad Oreum et Chalcidem et Corinthum tuenda satis sit, ut, meis ab tergo tutis, securus bellum Nabidi inferam et Lacedæmoniis."
8 Non fefellit Achæos, quo spectasset tam benigna pollicitatio auxiliumque oblatum adversus Lacedæmonios; id quæri, ut obsidem Achæorum iuventutem educeret ex Peloponneso ad
9 illigandam Romano bello gentem. Et id quidem coarguere Cycliadas prætor Achæorum nihil attinere ratus, id modo quum dixisset, non licere legibus Achæorum de aliis rebus
10 referre, quam propter quas convocati essent, decreto de exercitu parando adversus Nabim facto, concilium fortiter ac libere habitum dimisit, inter assentatores regios ante eam diem
11 habitus. Philippus magna spe depulsus, voluntariis paucis militibus conscriptis, Corinthum atque in Atticam terram rediit.

26 Per eos ipsos dies, qnibus Philippus in Achaia fuit, Philocles præfectus regius ex Eubœa profectus cum duobus millibus Thracum Macedonumque ad depopulandos Atheniensium fines regione Eleusinis saltum Cithæronis transcendit.
2 Inde dimidia parte militum ad prædandum passim per agros dimissa, cum parte ipse occultus loco ad insidias opportuno
3 consedit, ut, si ex castello ab Eleusine in prædantes suos impetus fieret, repente hostes effusos ex improviso adoriretur.
4 Non fefellere insidiæ. Itaque revocatis, qui discurrerant ad prædandum, militibus instructisque, ad oppugnandum castellum Eleusinem profectus cum multis inde vulneribus recessit, Phi-
5 lippoque se venienti ex Achaia coniunxit. Tentata et ab ipso rege oppugnatio eiusdem castelli est; sed naves Romanæ a Piræo venientes intromissumque præsidium absistere incepto
6 coegerunt. Diviso deinde exercitu, rex cum parte Philoclem Athenas mittit, cum parte Piræum pergit, ut, dum Philocles subeundo muros et comminanda oppugnatione contineret urbe Athenienses, ipsi Piræum levi cum præsidio relictum expug-
7 nandi facultas esset. Ceterum nihilo ei Piræi quam Eleu-
8 sinis facilior, iisdem fere defendentibus, oppugnatio fuit. A

Piræo Athenas repente duxit. Inde eruptione subita peditum equitumque inter angustias semiruti muri, qui brachiis duobus Piræum Athenis iungit, repulsus, omissa oppugnatione urbis, 9 diviso cum Philocle rursus exercitu, ad agros vastandos profectus, quum priorem populationem sepulcris circa urbem diruendis exercuisset, ne quid inviolatum relinqueret, templa 10 deum, quæ pagatim sacrata habebant, dirui atque incendi iussit; et ornata eo genere operum eximie terra Attica et copia 11 domestici marmoris et ingeniis artificum præbuit huic furori materiam. Neque enim diruere modo ipsa templa ac simu- 12 lacra evertere satis habuit, sed lapides quoque, ne integri cumularent ruinas, frangi iussit. Et postquam non tam ira 13 satiata, quam iræ exercendæ materia deerat, agro hostium in Bœotiam excessit, nec aliud quicquam dignum memoria in Græcia egit.

27 Consul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam ac Dyrrachium ad Apsum flumen habebat castra, quo arcessitum L. Apustium legatum cum parte copiarum ad depopulandos hostium fines mittit. Apustius extrema Macedoniæ popu- 2 latus, Corrhago et Gerrunio et Orgesso castellis primo impetu captis, ad Antipatream, in faucibus angustis sitam urbem, venit. Ac primo evocatos principes ad colloquium, ut fidei 3 Romanorum se committerent, pellicere est conatus; deinde ubi magnitudine ac mœnibus situque urbis freti dicta aspernabantur, vi atque armis adortus expugnavit, puberibusque inter- 4 fectis, præda omni militibus concessa, diruit muros atque urbem incendit. Hic metus Codrionem, satis validum et 5 munitum oppidum, sine certamine ut dederetur Romanis, effecit. Præsidio ibi relicto, Cnidus (nomen propter alteram in 6 Asia urbem quam oppidum notius) vi capitur. Revertentem legatum ad consulem cum satis magna præda Athenagoras quidam, regius præfectus, in transitu fluminis a novissimo agmine adortus, postremos turbavit. Ad quorum clamorem 7 et trepidationem quum revectus equo propere legatus signa convertisset et, coniectis in medium sarcinis, aciem direxisset,

non tulere impetum Romanorum militum regii. Multi ex iis
8 occisi, plures capti. Legatus, incolumi exercitu reducto ad consulem, remittitur inde extemplo ad classem.

28 Hac satis felici expeditione bello commisso, reguli ac principes accolæ Macedonum in castra Romana veniunt, Pleuratus Scerdilædi filius et Amynander Athamanum rex et ex
2 Dardanis Bato Longari filius; bellum suo nomine Longarus cum Demetrio, Philippi patre, gesserat. Pollicentibus auxilia respondit consul, Dardanorum et Pleurati opera, quum exer-
3 citum in Macedoniam induceret, se usurum; Amynandro Ætolos concitandos ad bellum attribuit. Attali legatis (nam ii quoque per id tempus venerant) mandat, ut Æginæ rex, ubi hibernabat, classem Romanam opperiretur, qua adiuncta bello
4 maritimo, sicut ante, Philippum urgeret. Ad Rhodios quoque missi legati, ut capesserent partem belli. Nec Philippus segnius
5 (iam enim in Macedoniam pervenerat) apparabat bellum. Filium Persea, puerum admodum, datis ex amicorum numero, qui ætatem eius regerent, cum parte copiarum ad obsidendas an-
6 gustias, quæ ad Pelagoniam sunt, mittit. Sciathum et Peparethum, haud ignobiles urbes, ne classi hostium prædæ ac præmio essent, diruit. Ad Ætolos mittit legatos, ne gens inquieta adventu Romanorum fidem mutaret.

29 Concilium Ætolorum stata die, quod Panætolium vocant, futurum erat. Huic ut occurrerent, et regis legati iter accelerarunt, et a consule missus L. Furius Purpurio legatus
2 venit; Atheniensium quoque legati ad id concilium occurrerunt. Primi Macedones, cum quibus recentissimum fœdus erat, au-
3 diti sunt. Qui nulla nova re nihil se novi habere, quod afferrent, dixerunt; quibus enim de causis, experta inutili societate Romana, pacem cum Philippo fecissent, compositam semel
4 pacem servare eos debere. „An imitari“ inquit unus ex legatis „Romanorum licentiam, an levitatem dicam, mavultis? qui quum legatis vestris Romæ responderi ita iussissent: „Quid ad nos venitis, Ætoli, sine quorum auctoritate pacem cum Philippo
5 fecistis?“ iidem nunc, ut bellum secum adversus Philippum ge-

ratis, postulant, et antea propter vos et pro vobis arma sumpta adversus eum simulabant, nunc vos in pace esse cum Philippo prohibent. Messanæ ut auxilio essent, primo in Siciliam 6 transcenderunt; iterum, ut Syracusas oppressas ab Carthaginiensibus in libertatem eximerent; et Messanam et Syracusas 7 et totam Siciliam ipsi habent, vectigalemque provinciam securibus et fascibus subiecerunt. Scilicet, sicut vos Naupacti 8 legibus vestris per magistratus a vobis creatos concilium habetis, socium hostemqne libere, quem velitis, lecturi, pacem ac bellum arbitrio habituri vestro, sic Siculorum civitatibus Syracusas aut Messanam aut Lilybæum indicitur concilium. Prætor 9 Romanus conventus agit; eo imperio evocati conveniunt; excelso in suggestu superba iura reddentem, stipatum lictoribus vident; virgæ tergo, secures cervicibus imminent; et quotannis alium atque alium dominum sortiuntur. Nec id mirari debent 10 aut possunt, quum Italiæ urbes, Regium, Tarentum, Capuam, ne finitimas, quarum ruinis crevit urbs Roma, nominem, eidem subiectas videant imperio. Capua quidem sepulcrum ac mo- 11 numentum Campani populi, elato et extorri eiecto ipso populo, superest, urbs trunca, sine senatu, sine plebe, sine magistratibus, prodigium relicta, crudelius habitanda, quam si deleta foret. Furor est, si alienigenæ homines, plus lingua et mori- 12 bus et legibus quam maris terrarumque spatio discreti, hæc tenuerint, sperare quicquam eodem statu mansurum. Philippi 13 regnum officere aliquid videtur libertati vestræ, qui, quum merito vestro vobis infensus esset, nihil a vobis ultra quam pacem petiit, fidemqne hodie pacis pactæ desiderat. Assuefacite 14 his terris legiones externas et iugum accipite; sero ac nequicquam, quum dominum Romanum habebitis, socium Philippum quæretis. Ætolos, Acarnanas, Macedonas, eiusdem linguæ 15 homines, leves ad tempus ortæ causæ disiungunt coniunguntque; cum alienigenis, cum barbaris æternum omnibus Græcis bellum est eritque; natura enim, quæ perpetua est, non mutabilibus in diem causis hostes sunt. Sed unde cœpit oratio mea, ibi 16 desinet. Hoc eodem loco iidem homines de eiusdem Philippi

pace triennio ante decrevistis, iisdem improbantibus eam pacem Romanis, qui nunc pactam et compositam turbare volunt. In qua consultatione nihil fortuna mutavit, cur vos mutetis, non video."

30 Secundum Macedonas, ipsis Romanis ita concedentibus iubentibusque, Athenienses, qui fœda passi iustius in crudelitatem 2 sævitiamque regis invehi poterant, introducti sunt. Deploraverunt vastationem populationemque miserabilem agrorum; neque id se queri, quod hostilia ab hoste passi forent; esse 3 enim quædam belli iura, quæ ut facere, ita pati sit fas; sata exuri, dirui tecta, prædas hominum pecorumque agi, misera 4 magis quam indigna patienti esse; verum enimvero id se queri, quod is, qui Romanos alienigenas et barbaros vocet, adeo omnia simul divina humanaque iura polluerit, ut priore populatione cum infernis deis, secunda cum superis bellum 5 nefarium gesserit. Omnia sepulcra monumentaque diruta esse in finibus suis, omnium nudatos manes, nullius ossa terra tegi. 6 Delubra sibi fuisse, quæ quondam pagatim habitantes in parvis illis castellis vicisque consecrata ne in unam urbem quidem 7 contributi maiores sui deserta reliquerint. Circa ea omnia templa Philippum infestos circumtulisse ignes; semusta, truncata simulacra deum inter prostratos iacere postes tem- 8 plorum. Qualem terram Atticam fecerit, exornatam quondam opulentamque, talem eum, si liceat, Ætoliam Græciamque om- 9 nem facturum. Urbis quoque suæ similem deformitatem futuram fuisse, nisi Romani subvenissent. Eodem enim scelere urbem colentes deos præsidemque arcis Minervam petitam, eodem Eleusine Cereris templum, eodem Piræi Iovem Miner- 10 vamque; sed ab eorum non templis modo, sed etiam mœnibus vi atque armis repulsum in ea delubra, quæ sola religione tuta 11 fuerint, sævisse. Itaque se orare atque obsecrare Ætolos, ut miseriti Atheniensium, ducibus diis immortalibus, deinde Romanis, qui secundum deos plurimum possent, bellum susciperent.

31 Tum Romanus legatus: „Totam orationis meæ formam Ma- 2 cedones primum, deinde Athenienses mutarunt. Nam et Ma-

cedones, quum ad conquerendas Philippi iniurias in tot socias nobis urbes venissem, ultro accusando Romanos, defensionem ut accusatione potiorem haberem, effecerunt, et Athenienses in 3 deos inferos superosque nefanda atque inhumana scelera eius referendo quid mihi aut cuiquam reliquerunt, quod obiicere ultra possim? Eadem hæc Cianos, Abydenos, Æneos, 4 Maronitas, Thasios, Parios, Samios, Larisenses, Messenios hinc ex Achaia existimate queri, graviora acerbioraque eos, quibus nocendi maiorem facultatem habuit. Nam quod ad ea attinet, 5 qnæ nobis obiecit, nisi gloria digna sunt, fateor ea defendi non posse. Regium et Capuam et Syracusas nobis obiecit. Regium Pyrrhi bello legio a nobis, Reginis ipsis, ut mitteremus, 6 orantibus, in præsidium missa urbem, ad quam defendendam missa erat, per scelus possedit. Comprobavimus ergo id facinus? 7 An bello persecuti sceleratam legionem, in potestatem nostram redactam, tergo et cervicibus pœnas sociis pendere quum coegissemus, urbem, agros suaque omnia cum libertate legibusque Reginis reddidimus? Syracusanis oppressis ab externis tyrannis, 8 quo indignius esset. quum tulissemus opem, et fatigati prope per triennium terra marique urbe munitissima oppugnanda essemus, quum iam ipsi Syracusani servire tyrannis quam capi a nobis mallent, captam iisdem armis et liberatam urbem reddidimus. Neqne infitias imus, Siciliam provinciam nostram 9 esse et civitates, quæ in parte Carthaginiensium fuerunt et uno animo cum illis adversus nos bellum gesserunt, stipendiarias nobis ac vectigales esse; qnin contra hoc et vos et omnes gentes scire volumus, pro merito cuique erga nos fortunam esse. An Campanorum pœnæ, de qua ne ipsi quidem queri 10 possunt, nos pæniteat? Hi homines, quum pro iis bellum adversus Samnites per annos prope septuaginta cum magnis nostris cladibus gessissemus, ipsos fœdere primum, deinde 11 connubio atque cognationibus, postremo civitate nobis coniunxissemus, tempore nostro adverso primi omnium Italiæ populorum, præsidio nostro fœde interfecto, ad Hannibalem defecerunt; deinde indignati se obsideri a nobis, Hannibalem ad

13 oppugnandam Romam miserunt. Horum si neque urbs ipsa neque homo quisquam superesset, quis id durius quam pro 14 merito ipsorum statutum indignari posset? Plures sibimet ipsi conscientia scelerum mortem consciverunt quam ab nobis supplicio affecti sunt. Ceteris ita oppidum, ita agros ademimus, 15 ut agrum locumque ad habitandum daremus, urbem innoxiam stare incolumem pateremur, ut, qui hodie videat eam, nullum oppugnatæ captæve ibi vestigium inveniat. Sed quid ego Capuam dico, quum Carthagini victæ pacem ac libertatem de- 16 derimus? Magis illud est periculum, ne nimis facile victis ignoscendo plures ob id ipsum ad experiundam adversus nos 17 fortunam belli incitemus. Hæc pro nobis dicta sint, hæc adversus Philippum, cuius domestica parricidia et cognatorum amicorumque cædes et libidinem inhumaniorem prope quam crudelitatem vos, quo propiores Macedoniæ estis, melius nostis. 18 Quod ad vos attinet, Ætoli, nos pro vobis bellum suscepimus adversus Philippum, vos sine nobis cum eo pacem fecistis. 19 Et forsitan dicatis, bello Punico occupatis nobis, coactos metu vos leges pacis ab eo, qui tum plus poterat, accepisse. Et nos, quum alia maiora urgerent, depositum a vobis bellum et ipsi 20 omisimus. Nunc et nos, deum benignitate Punico perfecto bello, totis viribus nostris in Macedoniam incubuimus, et vobis restituendi vos in amicitiam societatemque nostram fortuna oblata est, nisi perire cum Philippo quam vincere cum Romanis mavultis."

32 Hæc dicta ab Romano quum essent, inclinatis omnium animis ad Romanos, Damocritus prætor Ætolorum, pecunia, ut fama est, ab rege accepta, nihil aut huic aut illi parti 2 assensus, rem magni discriminis consiliis nullam esse tam inimicam quam celeritatem dixit; celerem enim pænitentiam, sed eandem seram atque inutilem sequi, quum præcipitata raptim consilia neque revocari neque in integrum restitui possint. 3 Deliberationis eius, cuius ipse maturitatem exspectandam putaret, tempus ita iam nunc statui posse: quum legibus cautum esset, ne de pace belloque nisi in Panætolico

et Pylaico concilio ageretur, decernerent extemplo, ut prætor 4 sine fraude, quum de bello et pace agere velit, advocet concilium, et quod tum referatur decernaturque, ut perinde ius ratumque *sit*, ac si in Panætolico aut Pylaico concilio actum esset. Dimissis ita suspensa re legatis, egregie consultum 5 genti aiebat; nam utrius partis melior fortuna belli esset, ad eius societatem inclinaturos. Hæc in concilio Ætolorum acta.

Philippus impigre terra marique parabat bellum. Navales copias Demetriadem in Thessaliam contrahebat; Atta- 2 lum Romanamque classem principio veris ab Ægina ratus moturos, navibus maritimæque oræ præfecit Heraclidam, quem et ante præfecerat. Ipse terrestres copias comparabat, magna 3 se duo auxilia Romanis detraxisse credens, ex una parte Ætolos, ex altera Dardanos, faucibus ad Pelagoniam a filio Perseo interclusis. Ab consule non parabatur, sed gerebatur 4 iam bellum. Per Dassaretiorum fines exercitum ducebat, frumentum, quod ex hibernis extulerat, integrum vehens, quod in usum militi satis esset, præbentibus agris. Oppida vicique 5 partim voluntate, partim metu se tradebant; quædam vi expugnata; quædam deserta, in montes propinquos refugientibus barbaris, inveniebantur. Ad Lyncum stativa posuit prope 6 flumen Bevum; inde frumentatum circa horrea Dassaretiorum mittebat. Philippus consternata quidem omnia circa pavoremque ingentem hominum cernebat; sed parum gnarus, quam partem petisset consul, alam equitum ad explorandum, quonam hostes iter intendissent, misit. Idem error apud consu- 7 lem erat; movisse ex hibernis regem sciebat, quam regionem petisset, ignorans. Is quoque speculatum miserat equites. Hæ duæ alæ ex diverso, quum diu incertis itineribus vagatæ per Dassaretios essent, tandem in unum iter convenerunt. Neutros fefellit, ut fremitus procul hominum equorumque ex- 8 auditus est, hostes appropinquare. Itaque priusquam in conspectum venirent, equos armaque expedierant; nec mora, ubi primum hostem videre, concurrendi facta est. Forte et nu- 9

mero et virtute, utpote lecti utrinque, haud impares æquis viribus per aliquot horas pugnarunt; fatigatio ipsorum equo-
10 rumque incerta victoria diremit prœlium. Macedonum quadraginta equites, Romanorum quinque et triginta ceciderunt. Neque eo magis explorati quicquam, in qua regione castra hostium essent, aut illi ad regem aut hi ad consulem retule-
11 runt; per transfugas cognitum est, quos levitas ingeniorum ad cognoscendas hostium res in omnibus bellis præbet.

34 Philippus aliquid et ad caritatem suorum et ut promp-
2 tius pro eo periculum adirent, ratus profecturum se, si equitum, qui ceciderant in expeditione, sepeliendorum curam habuisset, afferri eos in castra iussit, ut conspiceretur ab omni-
3 bus funeris honos. Nihil tam incertum nec tam inæstimabile est quam animi multitudinis. Quod promptiores ad subeundam omnem dimicationem videbatur facturum, id metum pigri-
4 tiamque incussit. Nam qui hastis sagittisque et rara lanceis facta vulnera vidissent, cum Græcis Illyriisque pugnare assueti, postquam gladio Hispaniensi detruncata corpora, brachiis cum humero abscisis, aut, tota cervice desecta, divisa a corpore capita patentiaque viscera et fœditatem aliam vulnerum vide-
5 runt, adversus quæ tela quosque viros pugnandum foret, pavidi vulgo cernebant. Ipsum quoque regem terror cepit,
6 nondum iusto prœlio cum Romanis congressum. Itaque revocato filio præsidioque, quod in faucibus Pelagoniæ erat, ut iis copiis suas augeret, Pleurato Dardanisque iter in Mace-
7 doniam patefecit. Ipse cum viginti millibus peditum, duobus millibus equitum, ducibus transfugis ad hostem profectus, paulo plus mille passus a castris Romanis tumulum propin-
8 quum Athaco fossa ac vallo communivit; ac subiecta cernens Romana castra, admiratus esse dicitur et universam speciem castrorum et descripta suis quæque partibus quum tendentium ordine, tum itinerum intervallis, et negasse barbarorum ea
9 castra ulli videri posse. Biduum consul et rex, alter alterius conatus expectantes, continuere suos intra vallum; tertio die
35 Romanus omnes in aciem copias eduxit. Rex [vero], tam

celerem aleam universi certaminis timens, quadringentos Tralles (Illyriorum id, sicut alio diximus loco, est genus) et Cretenses trecentos, addito his peditibus pari numero equitum, cum duce Athenagora, uno ex purpuratis, ad lacessendos hostium equites misit; ab Romanis autem (aberat acies eorum 2 paulo plus quingentos passus) velites et equitum duæ ferme alæ emissæ, ut numero quoque eques pedesque hostem æquarent. Credere regii genus pugnæ, quo assueverant, fore, ut 3 equites in vicem insequentes refugientesque nunc telis uterentur, nunc terga darent, Illyriorum velocitas ad excursiones et impetus subitos usui esset, Cretenses in invehentem se effuse hostem sagittas coniicerent. Turbavit hunc ordinem pugnandi 4 non acrior quam pertinacior impetus Romanorum; nam haud 5 secus quam si tota acie dimicarent, et velites, emissis hastis, cominus gladiis rem gerebant, et equites, ut semel in hostem evecti sunt, stantibus equis, partim ex ipsis equis, partim desilientes immiscentesque se peditibus pugnabant. Ita nec 6 eques regius equiti par erat, insuetus ad stabilem pugnam, nec pedes concursator et vagus et prope seminudus genere armorum veliti Romano parmam gladiumque habenti pariterque et ad se tuendum et ad hostem petendum armato. Non 7 tulere itaque dimicationem, nec alia re quam velocitate tutantes se in castra refugerunt.

36 Uno deinde intermisso die, quum omnibus copiis equitum levisque armaturæ pugnaturus rex esset, nocte cætratos, quos peltastas vocant, loco opportuno inter bina castra in insidiis abdiderat, præceperatque Athenagoræ et equitibus, ut, si 2 aperto prœlio procederet res, uterentur fortuna, si minus, cedendo sensim ad insidiarum locum hostem pertraherent. Et 3 equitatus quidem cessit; duces cætratæ cohortis, non satis exspectato signo, ante tempus excitatis suis, occasionem bene gerendæ rei amisere. Romanus et aperto prœlio victor et tu- 4 tus a fraude insidiarum in castra sese recepit.

Postero die consul omnibus copiis in aciem descendit, ante prima signa locatis elephantis, quo auxilio tum primum

Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, usi sunt.
5 Ubi latentem intra vallum hostem vidit, in tumulos quoque ac sub ipsum vallum exprobrans metum successit. Postquam ne tum quidem potestas pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis stativis parum tuta frumentatio erat, dispersos milites
6 per agros equitibus extemplo invasuris, octo fere inde millia, intervallo tutiorem frumentationem habiturus, castra ad Otto-
7 lobum (id est loco nomen) movit. Quum in propinquo agro frumentarentur Romani, primo rex intra vallum suos tenuit,
8 ut cresceret simul [et] negligentia cum audacia hosti. Ubi effusos vidit, cum omni equitatu et Cretensium auxiliaribus, quantum equitem velocissimi pedites cursu æquare poterant, citato profectus agmine inter castra Romana et frumentatores
9 constituit signa. Inde copiis divisis, partem ad consectandos vagos frumentatores emisit, dato signo, ne quem vivum relinquerent; cum parte ipse substitit itineraque, quibus ad castra
10 recursuri videbantur hostes, obsedit. Iam passim cædes ac fuga erat, necdum quisquam in castra Romana nuntius cladis pervenerat, quia refugientes in regiam stationem incidebant,
11 et plures ab obsidentibus vias quam ab emissis ad cædem interficiebantur. Tandem inter medias hostium stationes elapsi quidam trepidi tumultum magis quam certum nuntium intu-
37 lerunt castris. Consul, equitibus iussis, qua quisque posset, opem ferre laborantibus, ipse legiones e castris educit et ag-
2 mine quadrato ad hostem ducit. Dispersi equites per agros quidam aberrarunt, decepti clamoribus aliis ex alio exsistentibus loco, pars obvios habuerunt hostes. Pluribus locis simul
3 pugna cœpit. Regia statio atrocissimum prœlium edebat; nam et ipsa multitudine equitum peditumque prope iusta acies erat, et Romanorum, quia medium obsederat iter, plurimi in
4 eam inferebantur. Eo quoque superiores Macedones erant, quod et rex ipse hortator aderat et Cretensium auxiliares multos ex improviso vulnerabant, conferti præparatique in
5 dispersos et effusos pugnantes. Quod si modum in insequendo habuissent, non in præsentis modo certaminis gloriam, sed in

summam etiam belli profectum foret; nunc aviditate cædis 6 intemperantius secuti, in prægressas cum tribunis militum cohortes Romanas incidere, et fugiens eques, ut primo signa 7 suorum vidit, convertit in effusum hostem equos, versaque momento temporis fortúna pugnæ est, terga dantibus, qui modo secuti erant. Multi cominus congressi, multi fugientes inter- 8 fecti; nec ferro tantum periere, sed in paludes quidam coniecti profundo limo cum ipsis equis hausti sunt. Rex quoque in 9 periculo fuit; nam ruente saucio equo præceps ad terram datus haud multum afuit, quin iacens opprimeretur. Saluti fuit eques, 10 qui raptim ipse desiluit pavidumque regem in equum subiecit. Ipse, quum pedes æquare cursu fugientes non posset equites, ab hostibus ad casum regis concitatis confossus perit. Rex 11 circumvectus paludes per vias inviaque trepida fuga in castra tandem, iam desperantibus plerisque incolumem evasurum, pervenit. Ducenti Macedonum equites eo prœlio periere, centum 12 ferme capti; octoginta admodum ornati equi, spoliis simul armorum relatis, abducti.

Fuere, qui hoc die regem temeritatis, consulem segnitiæ **38** accusarent; nam et Philippo quiescendum fuisse, quum paucis diebus hostes, exhausto circa omni agro, ad ultimum inopiæ venturos sciret, et consulem, quum equitatum hostium levemque 2 armaturam fudisset ac prope regem ipsum cepisset, protinus ad castra hostium ducere debuisse; nec enim mansuros ita 3 perculsos hostes fuisse, debellarique momento temporis potuisse. Id dictu quam re, ut pleraque, facilius erat. Nam si omnibus 4 peditum quoque copiis congressus rex fuisset, forsitan inter tumultum, quum omnes victi metuque perculsi ex prœlio intra vallum protinus inde supervadentem munimenta victorem hostem fugerent, exui castris potuerit rex; quum vero integræ 5 copiæ peditum in castris mansissent, stationes ante portas præsidiaque disposita essent, quid, nisi ut temeritatem regis, effuse paulo ante secuti perculsos equites, imitaretur, profecisset? Neque enim ne regis quidem primum consilium, quo impetum 6 in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret,

7 si modum prosperæ pugnæ imposuisset. Eo quoque minus est mirum, tentasse eum fortunam, quod fama erat, Pleuratum Dardanosque ingentibus copiis profectos domo iam in Macedo-
8 niam transcendisse; quibus si undique circumventus copiis foret,
9 sedentem Romanum debellaturum credi poterat. Itaque secundum duas adversas equestres pugnas multo minus tutam moram in iisdem stativis fore Philippus ratus, quum abire inde et fallere abiens hostem vellet, caduceatore sub occasum solis
10 misso ad consulem, qui indutias ad sepeliendos equites peteret, frustratus hostem, secunda vigilia, multis ignibus per tota castra relictis, silenti agmine abit.

39 Corpus iam curabat consul, quum, venisse caduceatorem
2 et quid venisset, nuntiatum est. Responso tantum dato, mane postero die fore copiam conveniendi, id quod quæsitum erat, nox dieique insequentis pars ad præcipiendum iter Philippo data est. Montes, quam viam non ingressurum gravi agmine
3 Romanum sciebat, petit. Consul, prima luce caduceatore datis indutiis dimisso, haud ita multo post abisse hostem quum sensisset, iguarus, qua sequeretur, iisdem stativis frumentando
4 dies aliquot consumpsit. Stuberram deinde petit atque ex Pelagonia frumentum, quod in agris erat, convexit. Inde ad Pluinnam est progressus, nondum comperto, quam regionem
5 hostes petissent. Philippus quum primo ad Bruanium stativa habuisset, profectus inde transversis limitibus terrorem præbuit subitum hosti. Movere itaque ex Pluinna Romani et ad Os-
6 phagum flumen posuerunt castra. Rex haud procul inde et ipse vallo super ripam amnis ducto (Erigonum incolæ vocant)
7 consedit. Inde satis comperto, Eordæam petituros Romanos, ad occupandas angustias, ne superare hostes artis faucibus inclusum
8 aditum possent, præcessit. Ibi alia vallo, alia fossa, alia lapidum congerie, ut pro muro essent, alia arboribus obiectis, ut aut locus postulabat aut materia suppeditabat, propere
9 permuniit atque, ut ipse rebatur, viam suapte natura difficilem obiectis per omnes transitus operibus inexpugnabilem fecit.
10 Erant pleraque silvestria circa, incommoda phalangi maxime

Macedonum, quæ, nisi ubi prælongis hastis velut vallum ante clipeos obiecit, quod ut fiat, libero campo opus est, nullius admodum usus est. Thracas quoque rumpiæ, ingentis et ipsæ 11 longitudinis, inter obiectos undique ramos impediebant. Cre- 12 tensium una cohors non inutilis erat; sed ea quoque ipsa ut, si quis impetum faceret, in patentem vulneri equum equitemque sagittas coniicere poterat, ita adversus scuta Romana nec ad traiiciendum satis magnam vim habebat, nec aperti quicquam erat, quod peterent. Itaque id ut vanum teli genus senserunt 13 esse, saxis passim tota valle iacentibus incessebant hostem. Ea maiore cum sonitu quam vulnere ullo pulsatio scutorum parumper succedentes Romanos tenuit; deinde, iis quoque 14 spretis, partim testudine facta per adversos vadunt hostes, partim brevi circuitu quum in iugum collis evasissent, trepidos 15 ex præsidiis stationibusque Macedonas deturbant et, ut in locis impeditis difficili fuga, plerosque etiam obtruncant. Ita angu- **40** stiæ minore certamine, quam quod animis proposuerant, superatæ et in Eordæam perventum, ubi pervastatis passim agris in Elimiam se recepit. Inde impetum in Orestidem facit, et oppidum Celetrum est aggressus, in pæninsula situm; lacus 2 mœnia cingit; angustis faucibus unum ex continenti iter est. Primo situ ipso freti, clausis portis, abnuere imperium; deinde 3 postquam signa ferri ac testudine succedi ad portam obsessasque fauces agmine hostium viderunt, priusquam experirentur certamen, metu in deditionem venerunt. Ab Celetro in Das- 4 saretios processit, urbemque Pelion vi cepit. Servitia inde cum cetera præda abduxit, libera capita sine pretio dimisit, oppidumque iis reddidit, præsidio valido imposito; nam et sita 5 opportune urbs erat ad impetus in Macedoniam faciendos. Ita peragratis hostium agris, consul in loca pacata ad Apol- 6 loniam, unde orsus bellum erat, copias reduxit.

Philippum averterant Ætoli et Athamanes et Dardani et 7 tot bella repente alia ex aliis locis exorta. Adversus Darda- 8 nos, iam recipientes ex Macedonia sese, Athenagoran cum expeditis peditibus ac maiore parte equitatus misit, iussum

instare ab tergo abeuntibus et carpendo postremum agmen
9 segniores eos ad movendos domo exercitus efficere. Ætolos Damocritus prætor, qui moræ ad decernendum bellum ad Naupactum [auctor] fuerat, idem proximo concilio ad arma conciverat post famam equestris ad Ottolobum pugnæ Dardanorumque et Pleurati cum Illyriis transitum in Macedoniam,
10 ad hoc classis Romanæ adventum Oreum et super circumfusas tot Macedoniæ gentes maritimam quoque instantem obsidionem.
41 Hæ causæ Damocritum Ætolosque restituerant Romanis, et Amynandro rege Athamanum adiuncto profecti, Cercinium
2 obsedere. Clauserant portas, incertum, vi an voluntate, quia
3 regium habebant præsidium; ceterum intra paucos dies captum est Cercinium atque incensum; qui superfuerunt e magna clade,
4 liberi servique inter ceteram prædam abducti. Is timor omnes, qui circumcolunt Bœben paludem, relictis urbibus, montes
5 coegit petere. Ætoli inopia prædæ inde aversi in Perrhæbiam ire pergunt. Cyretias ibi vi capiunt fœdeque diripiunt; qui Malœam incolunt, voluntate in deditionem societatemque accepti.
6 Ex Perrhæbia Gomphos petendi Amynander auctor erat; et mminet Athamania huic urbi, videbaturque expugnari sine
7 magno certamine posse. Ætoli campos Thessaliæ opimos ad prædam petiere, sequente, quanquam non probante Amynandro nec effusas populationes Ætolorum nec castra, quo fors tulisset
8 loco, sine ullo discrimine aut cura muniendi posita. Itaque ne temeritas eorum negligentiaque sibi ac suis etiam cladis alicuius causa esset, quum campestribus locis subiicientes eos castra
9 Pharcadoni urbi videret, ipse paulo plus mille passuum inde
10 tumulum suis, quamvis levi munimento tutum, cepit. Quum Ætoli, nisi quod populabantur, vix meminisse viderentur, se in agro hostium esse, alii palati semermes vagarentur, alii in castris sine stationibus per somnum vinumque dies noctibus
11 æquarent, Philippus inopinantibus advenit. Quem quum adesse refugientes ex agris quidam pavidi nuntiassent, trepidare Damocritus ceterique duces (et erat forte meridianum tempus,
12 quo plerique graves cibo sopiti iacebant), excitare alii alios,

iubere arma capere, alios dimittere ad revocandos, qui palati per agros prædabantur; tantaque trepidatio fuit, ut sine gladiis quidam equitum exirent, loricas plerique non induerent. Ita 13 raptim educti, quum sexcentorum ægre simul equites peditesque numerum explessent, incidunt in regium equitatum numero, armis animisque præstantem. Itaque primo impetu fusi, vix 14 tentato certamine, turpi fuga repetunt castra; cæsi captique, quos equites ab agmine fugientium interclusere. Philippus **42** iam suis vallo appropinquantibus receptui cani iussit; fatigatos enim equos virosque non tam prœlio quam itineris simul longitudine, simul præpropera celeritate habebat. Itaque turmatim 2 equites, in vicem manipulos levis armaturæ aquatum ire et prandere iubet; alios in statione armatos retinet, opperiens 3 agmen peditum tardius ductum propter gravitatem armorum. Quod ubi advenit, et ipsis imperatum, ut, statutis signis 4 armisque ante se positis, raptim cibum caperent binis ternisve summum ex manipulis aquandi causa missis; interim eques cum levi armatura paratus instructusque stetit, si quid hostis moveret. Ætoli (iam enim et, quæ per agros sparsa multitudo 5 fuerat, receperant se in castra) ut defensuri munimenta, circa portas vallumque armatos disponunt, dum quietos hostes ipsi feroces ex tuto spectabant. Postquam mota signa Macedonum 6 sunt et succedere ad vallum parati atque instructi cœpere, repente omnes relictis stationibus per aversam partem castrorum ad tumulum ad castra Athamanum perfugiunt; multi in hac quoque tam trepida fuga capti cæsique sunt Ætolorum. Philippus, si satis diei superesset, non dubius, quin Atha- 7 manes quoque exui castris potuissent, die per prœlium, deinde per direptionem castrorum absumpto, sub tumulo in proxima planitie consedit, prima luce insequentis diei hostem aggressurus. Sed Ætoli eodem pavore, quo sua castra reliquerant, nocte 8 proxima dispersi fugerunt. Maximo usui fuit Amynander, quo duce Athamanes itinerum periti summis montibus per calles ignotas sequentibus eos hostibus in Ætoliam perduxerunt. Non ita multos in dispersa fuga error intulit in Macedonum 9

equites, quos prima luce Philippus, ut desertum tumulum videt, ad carpendum hostium agmen misit.

43 Per eos dies et Athenagoras regius præfectus Dardanos recipientes se in fines adeptus postremum agmen turbavit; 2 dein, postquam Dardani conversis signis direxere aciem, æqua pugna iusto prœlio erat. Ubi rursus procedere Dardani cœpissent, equite et levi armatura regii nullum [talis] auxilii genus habentes Dardanos oneratosque immobilibus armis 3 vexabant; et loca ipsa adiuvabant. Occisi perpauci sunt, plures vulnerati, captus nemo, quia non excedunt temere ordinibus suis, sed confertim et pugnant et cedunt.

4 Ita damna Romano accepta bello duabus per opportunas expeditiones coercitis gentibus restituerat Philippus, incepto forti, non prospero solum eventu. Minuit deinde ei forte oblata 5 res hostium Ætolorum numerum. Scopas, princeps gentis, ab Alexandrea magno cum pondere auri ab rege Ptolemæo missus, sex millia peditum et quingentos equites mercede conductos 6 Ægyptum vexit; nec ex iuventute Ætolorum quemquam reliquisset, ni Damocritus, nunc belli, quod instaret, nunc futuræ 7 solitudinis admonens (incertum, cura gentis, an ut adversaretur Scopæ, parum donis cultus), partem iuniorum castigando domi continuisset.

44 Hæc ea æstate ab Romanis Philippoque gesta terra; classis a Corcyra eiusdem principio æstatis cum L. Apustio legato profecta, Malea superata, circa Scyllæum agri Her- 2 mionici Attalo regi coniuncta est. Tum vero Atheniensium civitas, cui odio in Philippum per metum iam diu moderata 3 erat, id omne in auxilii præsentis spem effudit. Nec unquam ibi desunt linguæ promptæ ad plebem concitandam, quod genus quum in omnibus liberis civitatibus, tum præcipue Athenis, ubi oratio plurimum pollet, favore multitudinis alitur. 4 Rogationem extemplo tulerunt plebesque scivit, ut Philippi statuæ *et* imagines omnes nominaque earum, item maiorum eius virile ac muliebre secus omnium tollerentur delerenturque, diesque festi, sacra, sacerdotes, quæ ipsius maiorumve eius

honoris causa instituta essent, omnia profanarentur; loca quo- 5
que, in quibus positum aliquid inscriptumve honoris eius
causa fuisset, detestabilia esse, neque in iis quicquam postea
poni dedicarique placere eorum, quæ in loco puro poni dedi-
carique fas esset; sacerdotes publicos, quotiescunque pro populo 6
Atheniensi sociisque, exercitibus et classibus eorum precarentur,
toties detestari atque exsecrari Philippum, liberos eius regnumque,
terrestres navalesque copias, Macedonum genus omne nomenque.
Additum decreto, si quis quid postea, quod ad notam ignomini- 7
amque Philippi pertineret, ferret, id omne populum Atheniensem
iussurum; si quis contra ignominiam prove honore eius dixisset 8
fecissetve, qui occidisset eum, iure cæsurum. Postremo inclusum,
ut omnia, quæ adversus Pisistratidas decreta quondam erant,
eadem in Philippo servarentur.

Athenienses quidem litteris verbisque, quibus solis valent, 9
bellum adversus Philippum gerebant; Attalus Romanique, **45**
quum Piræum primo ab Hermione petissent, paucos ibi 2
morati dies oneratique æque immodicis ad honores sociorum,
atque in ira adversus hostem fuerant, Atheniensium decretis,
navigant a Piræo Andrum. Et quum in portu, quem Gaurion 3
vocant, constitissent, missis, qui tentarent oppidanorum animos,
si voluntate tradere urbem quam vim experiri mallent, postquam 4
præsidio regio arcem teneri nec se potestatis suæ esse respon-
debant, expositis copiis apparatuque omni urbium oppugnan-
darum, diversis partibus rex et legatus Romanus ad urbem
subeunt. Plus aliquanto Græcos Romana arma signaque non 5
ante visa animique militum tam prompte succedentium muros
terruere; itaque fuga extemplo in arcem facta est; urbe hostes 6
potiti. Et in arce quum biduum loci se magis quam armorum
fiducia tenuissent, tertio die pacti, ipsi præsidiumque ut cum
singulis vestimentis Delium Bœotiæ transveherentur, urbem
arcemque tradiderunt. Ea ab Romanis regi Attalo concessa; 7
prædam ornamentaque urbis ipsi avexerunt. Attalus, ne
desertam haberet insulam, et Macedonum fere omnibus et
quibusdam Andriorum, ut manerent, persuasit. Postea et ab 8

Delio, qui ex pacto transvecti eo fuerant, promissis regis, quum desiderium quoque patriæ facilius ad credendum inclinaret animos, revocati.

9 Ab Andro Cythnum traiecerunt. Ibi dies aliquot oppugnanda urbe nequicquam absumpti, et quia vix operæ 10 pretium erat, abscessere. Ad Prasias (continentis Atticæ is locus est) Issæorum viginti lembi classi Romanorum adiuncti sunt. Ii missi ad populandos Carystiorum agros; cetera classis Geræstum, nobilem Eubœæ portum, dum ab Carysto 11 Issæi redirent, tenuit. Inde omnes, velis in altum datis, mari 12 medio præter Scyrum insulam Icum pervenere. Ibi paucos dies sæviente Borea retenti, ubi prima tranquillitas data est, Sciathum traiecere, vastatam urbem direptamque nuper a 13 Philippo. Per agros palati milites frumentum, et si qua alia usui esse ad vescendum poterant, ad naves retulere; prædæ nec erat quicquam, nec meruerant Græci, cur diriperentur. 14 Inde Cassandream petentes primo ad Mendæum, maritimum civitatis eius vicum, tenuere. Inde quum superato promuntorio ad ipsa mœnia urbis circumagere classem vellent, sæva coorta tempestate, prope obruti fluctibus, dispersi, magna ex parte 15 amissis armamentis, in terram effugerunt. Omen quoque ea maritima tempestas ad rem terra gerendam fuit. Nam collectis in unum navibus expositisque copiis aggressi urbem, cum multis vulneribus repulsi (et erat validum ibi regium præsidium), irrito incepto regressi ad Canastræum Pallenes traiecere. Inde superato Toronæ promuntorio, navigantes Acanthum petiere. 16 Ibi primo ager vastatus, deinde ipsa urbs vi capta ac direpta; nec ultra progressi (iam enim et graves præda naves habebant) retro, unde venerant, Sciathum et ab Sciatho Eubœam repetunt.

46 Ibi relicta classe, decem navibus expeditis sinum Maliacum intravere ad colloquendum cum Ætolis de ratione gerendi belli. 2 Pyrrhias Ætolus princeps legationis eius fuit, quæ ad communicanda consilia Heracleam cum rege et cum Romano legato venit. 3 Petitum ex fœdere ab Attalo est, ut mille milites præstaret;

tantum enim numerum bellum gerentibus adversus Philippum debebat. Id negatum Ætolis, quod illi quoque gravati prius 4 essent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore, Philippo circa Pergamum urente sacra profanaque, abstrahere eum inde respectu rerum suarum potuissent. Ita Ætoli cum 5 spe magis, Romanis omnia pollicentibus, quam cum auxilio dimissi; Apustius cum Attalo ad classem redit.

Inde agitari de Oreo oppugnando cœptum. Valida ea 6 civitas et mœnibus et, quia ante fuerat tentata, firmo erat præsidio. Coniunxerant se iis post expugnationem Andri cum præfecto Agesimbroto viginti Rhodiæ naves, tectæ omnes. Eam classem in stationem ad Zelasium miserunt (Phthiotidis 7 super Demetriadem promuntorium est peropportune obiectum), ut, si quid inde moverent Macedonum naves, in præsidio essent. Heraclides præfectus regius classem ibi tenebat, magis per 8 occasionem, si quam negligentia hostium dedisset, quam aperta vi quicquam ausurus. Oreum diversi Romani et rex 9 Attalus oppugnabant, Romani a maritima arce, regii adversus vallem inter duas iacentem arces, qua et muro intersæpta urbs est. Et ut loca diversa, sic dispari modo etiam oppugnabant; 10 Romanus testudinibus et vineis et ariete admovendo muris, regii ballistis catapultisque et alio omni genere tormentorum tela ingerentes et pondere ingenti saxa; faciebant et cuniculos, et quicquid aliud priore oppugnatione expertum profuerat. Ceterum non plures tantum Macedones, quam ante, tuebantur 11 urbem arcesque, sed etiam præsentioribus animis, et castigationis regis in admissa culpa et simul minarum, simul promissorum in futurum memores. Itaque cum præter spem tempus ibi traheretur, plusque in obsidione et in operibus quam in oppugnatione celeri spei esset, interim et aliud agi 12 posse ratus legatus, relictis, quot satis videbantur ad opera perficienda, traiicit in proxima continentis Larisamque (non illam in Thessalia nobilem urbem, sed alteram, quam Cremasten vocant) subito adventu præter arcem cepit. Attalus quoque 13 Pteleon, nihil minus quam tale quicquam in alterius oppugna-

14 tione urbis timentibus, oppressit. Et iam quum opera in effectu erant circa Oreum, tum præsidium, quod intus erat, labore assiduo, vigiliis diurnis pariter nocturnisque et vulneri-
15 bus confectum; muri quoque pars ariete incusso subruta multis iam locis prociderat; perque apertum ruina iter nocte Romani in
16 arcem, quæ super portum est, perruperunt. Attalus luce prima, signo ex arce dato ab Romanis, et ipse urbem invasit, stratis magna ex parte muris; præsidium oppidanique in arcem alteram perfugere, unde biduo post deditio facta. Urbs regi, captiva corpora Romanis cessere.

47 Iam autumnale æquinoctium instabat, et est sinus Euboicus, quem Cœla vocant, suspectus nautis; itaque ante hiemales motus evadere inde cupientes Piræum, unde profecti
2 ad bellum erant, repetunt. Apustius, triginta navibus ibi relictis, super Maleam navigat Corcyram. Regem statum initiorum Cereris, ut sacris interesset, tenuit; secundum initia et ipse in Asiam se recepit, Agesimbroto et Rhodiis domum remissis.
3 Hæc ea æstate terra marique adversus Philippum sociosque eius ab consule et legato Romanis, adiuvantibus rege Attalo et Rhodiis, gesta.

4 Consul alter C. Aurelius ad confectum bellum quum in provinciam venisset, haud clam tulit iram adversus prætorem,
5 quod absente se rem gessisset. Misso igitur eo in Etruriam, ipse in agrum hostium legiones induxit populandoque cum
6 præda maiore quam gloria bellum gessit. L. Furius, simul quod in Etruria nihil erat rei, quod gereret, simul Gallico triumpho imminens, absente consule irato atque invidente facilius impetrari posse ratus, Romam inopinato quum venisset,
7 senatum in æde Bellonæ habuit, expositisque rebus gestis, ut
48 triumphanti sibi in urbem invehi liceret, petiit. Apud magnam partem senatus et magnitudine rerum gestarum valebat et
2 gratia; maiores natu negabant triumphum, et quod alieno exercitu rem gessisset et quod provinciam reliquisset cupiditate rapiendi per occasionem triumphi; id vero eum nullo
3 exemplo fecisse. Consulares præcipue, exspectandum fuisse con-

sulem, censebant; potuisse enim, castris prope urbem positis, 4 tutanda colonia, ita ut acie non decerneret, in adventum eius rem extrahere; quod prætor non fecisset, senatui faciendum esse, ut consulem exspectaret; ubi coram disceptantes consu- 5 lem et prætorem audissent, verius de causa existimaturos esse. Magna pars senatus nihil præter res gestas, et an in ma- 6 gistratu suisque auspiciis gessisset, censebant spectare senatum debere. Ex duabus coloniis, quæ velut claustra ad cohiben- 7 dos Gallicos tumultus oppositæ fuissent, quum una direpta et incensa esset, traiecturumque id incendium velut ex continentibus tectis in alteram tam propinquam coloniam esset, quid tandem prætori faciendum fuisse? Nam si sine consule geri 8 nihil oportuerit, aut senatum peccasse, qui exercitum prætori dederit (potuisse enim, sicut non prætoris, sed consulis exercitu rem geri voluerit, ita finire senatus consulto, ne per prætorem, sed per consulem gereretur), aut consulem, qui non, quum 9 exercitum ex Etruria transire in Galliam iussisset, ipse Arimini occurrerit, ut bello interesset, quod sine eo geri fas non esset. Non exspectare belli tempora moras et dilationes im- 10 peratorum, et pugnandum esse interdum, non quia velis, sed quia hostis cogat. Pugnam ipsam eventumque pugnæ spec- 11 tari debere. Fusos cæsosque hostes, castra capta ac direpta, coloniam liberatam obsidione, alterius coloniæ captivos recuperatos restitutosque suis, debellatum uno prœlio esse. Non 12 homines tantum ea victoria lætatos, sed diis quoque immortalibus per triduum supplicationes habitas, quod bene ac feliciter, non quod male ac temere res publica a L. Furio prætore gesta esset. Data fato etiam quodam Furiæ genti Gallica bella. Huius generis orationibus ipsius amicorumque **49** victa est præsentis gratia prætoris absentis consulis maiestas, triumphumque frequentes L. Furio decreverunt. Triumphavit 2 de Gallis in magistratu L. Furius prætor et in ærarium tulit trecenta viginti millia æris, argenti centum millia mille quingenta. Neque captivi ulli ante currum ducti, neque spolia prælata, 3

neque milites secuti; omnia præter victoriam penes consulem esse apparebat.

4 Ludi deinde a P. Cornelio Scipione, quos consul in Africa 5 voverat, magno apparatu facti. Et de agris militum eius decretum, ut, quot quisque eorum annos in Hispania aut in Africa militasset, in singulos annos bina iugera agri acciperet; 6 eum agrum decemviri assignarent. Triumviri item creati ad supplendum Venusinis colonorum numerum, quod bello Hannibalis attenuatæ vires eius coloniæ erant, C. Terentius Varro, T. Quinctius Flamininus, P. Cornelius Cn. filius Scipio. Hi colonos Venusiam adscripserunt.

7 Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui proconsul Hispaniam obtinebat, magnum hostium exercitum in agro Sedetano fudit. Quindecim millia Hispanorum eo prœlio dicuntur cæsa, signa militaria capta octo et septuaginta.

8 C. Aurelius consul quum ex provincia Romam comitiorum causa venisset, non id, quod animis præceperant, questus 9 est, non exspectatum se ab senatu neque disceptandi cum prætore consuli potestatem factam, sed ita triumphum decresse senatum, ut nullius, nisi eius, qui triumphaturus esset, eorum, 10 qui bello interfuissent, verba audiret. Maiores ideo instituisse, ut legati, tribuni, centuriones, milites denique triumpho adessent, ut *testes* rerum gestarum eius, cui tantus honos haberetur, 11 populus Romanus videret. Ecquem ex eo exercitu, qui cum Gallis pugnaverit, si non militem, lixam saltem fuisse, quem percontari posset senatus, quid veri prætor vanive afferret? 12 Comitiis deinde diem edixit, quibus creati sunt consules L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. Prætores inde facti L. Quinctius Flamininus, L. Valerius Flaccus, L. Villius Tappulus, Cn. Bæbius Tamphilus.

50 Annona quoque eo anno pervilis fuit; frumenti vim magnam ex Africa advectam ædiles curules M. Claudius Marcellus et Sex. Ælius Pætus binis æris in modios populo diviserunt. 2 Et ludos Romanos magno apparatu fecerunt; diem unum instaurarunt; signa aenea quinque ex multaticio argento in

ærario posuerunt. Plebeii ludi ab ædilibus L. Terentio Massiliota et Cn. Bæbio Tamphilo, qui prætor designatus erat, ter toti instaurati. Et ludi funebres eo anno per quatriduum in foro mortis causa *M.* Valerii Lævini a Publio et Marco filiis eius facti, et munus gladiatorium datum ab iis; paria quinque et viginti pugnarunt. M. Aurelius Cotta decemvir sacrorum mortuus; in eius locum M'. Acilius Glabrio suffectus. 3 4 5

Comitiis ædiles curules creati sunt forte ambo, qui statim occipere magistratum non possent; nam C. Cornelius Cethegus absens creatus erat, quum Hispaniam obtineret provinciam; C. Valerius Flaccus, quem præsentem creaverant, quia flamen Dialis erat, iurare in leges non poterat; magistratum autem plus quinque dies, nisi qui iurasset in leges, non licebat gerere. Petente Flacco, ut legibus solveretur, senatus decrevit, ut, si ædilis, qui pro se iuraret, arbitratu consulum daret, consules, si iis videretur, cum tribunis plebis agerent, uti ad plebem ferrent. Datus, qui iuraret pro fratre, L. Valerius Flaccus, prætor designatus; tribuni ad plebem tulerunt plebesque scivit, ut perinde esset, ac si ipse ædilis iurasset. Et de altero ædile scitum plebi est factum. Rogantibus tribunis, quos duos in Hispaniam cum imperio ad exercitus ire iuberent, ut C. Cornelius ædilis curulis ad magistratum gerendum veniret et L. Manlius Acidinus decederet de provincia multos post annos, plebes Cn. Cornelio Lentulo et L. Stertinio pro consulibus imperium esse in Hispania iussit. 6 7 8 9 10 11

LIBER XXXII.

A. u. c. 555. A. Ch. 199. Consules prætoresque quum idibus Martiis magistratum inissent, provincias sortiti sunt. L. Lentulo Italia, P. Villio Macedonia; prætoribus L. Quinctio urbana, Cn. Bæbio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia evenit. Lentulus consul novas legiones scribere iussus, Villius a P. Sulpicio exercitum accipere; in supplementum eius, quantum militum videretur, ut scriberet, ipsi permissum. Prætori Bæbio legiones, quas C. Aurelius consul habuisset, ita decretæ, ut retineret eas, donec consul novo cum exercitu succederet; in Galliam ubi is venisset, omnes milites exauctorati domum dimitterentur præter quinque millia socium; iis obtineri circa Ariminum provinciam satis esse. Prorogata imperia prætoribus prioris anni, C. Sergio, ut militibus, qui in Hispania, Sicilia, Sardinia stipendia per multos annos fecissent, agrum assignandum curaret, Q. Minucio, ut in Bruttiis idem de coniurationibus quæstiones, quas prætor cum fide curaque exercuisset, perficeret, et eos, quos sacrilegii compertos in vinculis Romam misisset, Locros mitteret ad supplicium, quæque sublata ex delubro Proserpinæ essent, reponenda cum piaculis curaret.

9 Feriæ Latinæ pontificum decreto instauratæ sunt, quod legati ab Ardea questi in senatu erant, sibi in monte Albano Latinis carnem, ut assolet, datam non esse. Ab Suessa nuntiatum est, duas portas quodque inter eas muri erat, de cælo tactum; et Formiani legati ædem Iovis, item Ostienses ædem

Iovis, et Veliterni Apollinis et Sangus ædes, et in Herculis æde capillum enatum; et ex Bruttiis ab Q. Minucio proprætore scriptum, eculeum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos tres cum ternis pedibus natos esse. A P. Sulpicio proconsule ex Macedonia litteræ allatæ, in quibus inter cetera scriptum erat, lauream in puppi navis longæ enatam. Priorum prodigiorum causa senatus censuerat, ut consules maioribus hostiis, quibus diis videretur, sacrificarent; ob hoc unum prodigium haruspices in senatum vocati, atque ex responso eorum supplicatio populo in diem unum indicta et ad omnia pulvinaria res divinæ factæ. 11 12 13 14

2 Carthaginienses eo anno argentum in stipendium impositum primum Romam advexerunt. Id quia probum non esse 2 quæstores renuntiaverant experientibusque pars quarta decocta erat, pecunia Romæ mutua sumpta intertrimentum argenti expleverunt. Petentibus deinde, ut, si iam videretur senatui, 3 obsides sibi redderentur, centum redditi obsides; de ceteris, si in fide permanerent, spes facta. Petentibus iisdem, qui 4 non reddebantur obsides, ut ab Norba, ubi parum commode essent, alio traducerentur, concessum, ut Signiam et Ferentinum transirent. Gaditanis item petentibus remissum, ne præ- 5 fectus Gades mitteretur adversus id, quod iis in fidem populi Romani venientibus cum L. Marcio Septimo convenisset. Et 6 Narniensium legatis querentibus, ad numerum sibi colonos non esse et immixtos quosdam non sui generis pro colonis se gerere, earum rerum causa tresviros creare L. Cornelius consul iussus. Creati P. et Sex. Ælii (Pætis fuit ambobus cognomen) et Cn. Cornelius Lentulus. Quod Narniensibus datum 7 erat, ut colonorum numerus augeretur, id Cosani petentes non impetraverunt.

3 Rebus, quæ Romæ agendæ erant, perfectis, consules in provincias profecti. P. Villius in Macedoniam quum venisset, 2 atrox seditio militum iam ante irritata nec satis in principio compressa excepit. Duo millia ea militum fuere, quæ ex 3 Africa post devictum Hannibalem in Siciliam, inde anno fere

4 post in Macedoniam pro voluntariis transportata erant. Id voluntate factum negabant; ab tribunis recusantes in naves impositos. Sed utcunque seu iniuncta seu suscepta foret militia, et eam exhaustam, et finem aliquem militandi fieri
5 æquum esse. Multis annis sese Italiam non vidisse; consenuisse sub armis in Sicilia, Africa, Macedonia; confectos iam
6 se labore, opere, exsangues tot acceptis vulneribus esse. Consul causam postulandæ missionis probabilem, si modeste peteretur, videri dixit; seditionis nec eam nec ullam aliam satis
7 iustam causam esse. Itaque si manere ad signa et dicto parere velint, se de missione eorum ad senatum scripturum; modestia facilius quam pertinacia, quod velint, impetraturos.

4 Thaumacos eo tempore Philippus summa vi oppugnabat aggeribus vineisque, et iam arietem muris admoturus erat;
2 ceterum incepto absistere eum coegit subitus Ætolorum adventus, qui Archidamo duce inter custodias Macedonum mœnia ingressi nec nocte nec die finem ullum erumpendi nunc in
3 stationes, nunc in opera Macedonum faciebant. Et adiuvabat eos natura ipsa loci. Namque Thaumaci a Pylis sinuque Maliaco per Lamiam eunti loco alto siti sunt in ipsis fauci-
4 bus, imminentes, quam Cœlen vocant, Thessaliæ, atque transeunti confragosa loca implicatasque flexibus vallium vias ubi ventum ad hanc urbem est, repente velut maris vasti, sic universa panditur planities, ut subiectos campos terminare
5 oculis haud facile queas; ab eo miraculo Thaumaci appellati. Nec altitudine solum tuta urbs, sed quod saxo undique abs-
6 ciso rupibus imposita est. Hæ difficultates, et quod haud satis dignum tanti laboris periculique pretium erat, ut ab-
7 sisteret incepto Philippus, effecerunt. Hiems quoque iam instabat, quum inde abscessit et in Macedoniam in hiberna copias reduxit.

5 Ibi ceteri quidem, data quanticunque quiete temporis,
2 simul animos corporaque remiserant; Philippum, quantum ab assiduis laboribus itinerum pugnarumque laxaverat animum, tanto magis intentum in universum eventum belli curæ angunt,

non hostes modo timentem, qui terra marique urgebant, sed 3 nunc sociorum, nunc etiam popularium animos, ne et illi ad spem amicitiæ Romanorum deficerent et Macedonas ipsos cupido novandi res caperet. Itaque et in Achaiam legatos 4 misit, simul qui ius iurandum (ita enim pepigerant, quotannis iuraturos in verba Philippi) exigerent, simul qui redderent Achæis Orchomenon et Heræan et Triphylian, Eleis Alipheran, 5 contendentibus nunquam eam urbem fuisse ex Triphylia, sed sibi debere restitui, quia una esset ex iis, quæ ad condendam Megalen Polin ex concilio Arcadum contributæ forent. Et 6 cum Achæis quidem per hæc societatem firmabat; *ad* Macedonum animos quum Heracliden amicum maxime invidiæ sibi esse cerneret, multis criminibus oneratum in vincla coniecit, 7 ingenti popularium gaudio. Bellum, si quando unquam ante 8 alias, tum magna cura apparavit, exercuitque in armis et Macedonas et mercenarios milites; principioque veris cum 9 Athenagora omnia externa auxilia, quodque levis armaturæ erat, in Chaoniam per Epirum ad occupandas, quæ ad Antigoneam fauces sunt (Stena vocant Græci) misit. Ipse post 10 paucis diebus graviore secutus agmine, quum situm omnem regionis adspexisset, maxime idoneum ad muniendum locum credidit esse præter amnem Aoum. Is inter montes, quorum 11 alterum Meropum, alterum Asnaum incolæ vocant, angusta valle fluit, iter exiguum super ripam præbens. Asnaum Athenagoram cum levi armatura tenere et communire iubet; ipse in Meropo posuit castra. Qua abscisæ rupes erant, statio pau- 12 corum armatorum tenebat; qua minus tuta erant, alia fossis, alia vallo, alia turribus muniebat. Magna tormentorum etiam 13 vis, ut missilibus procul arcerent hostem, idoneis locis disposita est. Tabernaculum regium pro vallo, in conspecto maxime tumulo, ut terrorem hostibus suisque spem ex fiducia faceret, positum.

Consul per Charopum Epiroten certior factus, quos saltus 6 cum exercitu insedisset rex, et ipse, quum Corcyræ hibernasset, vere primo in continentem transvectus ad hostem ducere

2 pergit. Quinque millia ferme ab regiis castris qnum abesset, loco munito relictis legionibus, ipse cum expeditis progressus
3 ad speculanda loca, postero die consilium habuit, utrum per insessum ab hoste saltum, quanquam labor ingens periculumque proponeretur, transitum tentaret an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intraverat, circumduceret
4 copias. Hoc consilium per multos dies agitanti ei nuntius venit, T. Quinctium consulem factum sortitumque provinciam
5 Macedoniam maturato itinere iam Corcyram traiecisse. Valerius Antias intrasse saltum Villium tradit, quia recto itinere nequiverit, omnibus ab rege insessis, secutum vallem, per quam
6 mediam fertur Aous amnis; ponte raptim facto in ripam, in qua erant castra regia, transgressum acie conflixisse; fusum
7 fugatumque regem, castris exutum; duodecim millia hostium eo prœlio cæsa, capta duo millia et ducentos et signa militaria centum triginta duo, equos ducentos triginta; ædem etiam Iovi in eo prœlio votam, si res prospere gesta esset.
8 Ceteri Græci Latiniqne auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile a Villio actum, integrumque bellum insequentem consulem T. Quinctium accepisse tradunt.

7 Dum hæc in Macedonia geruntur, consul alter L. Lentulus, qui Romæ substiterat, comitia censoribns creandis ha-
2 buit. Multis claris petentibns viris, creati censores P. Cor-
3 nelius Scipio Africanus et P. Ælius Pætus. Ii magna inter se concordia et senatum sine ullius nota legerunt, et [portoria] venalicium Capuæ Puteolisque, item castrum portorium, quo in loco nunc oppidum est, fruendum locarunt, colonosque eo trecentos (is enim numerus finitus ab senatu erat) adscripse-
4 runt, et sub Tifatis Capuæ agrum vendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus ex Hispania decedens, prohibitus a P. Porcio Læca tribuno plebis, ne ovans rediret, quum ab senatu impetrasset, privatus nrbem ingrediens mille ducenta pondo argenti, triginta pondo ferme auri in ærarium tulit.
5 Eodem anno Cn. Bæbius Tamphilus, qui ab C. Aurelio, consule anni prioris, provinciam Galliam acceperat, temere in-

gressus Gallorum Insubrum fines prope cum toto exercitu est circumventus; supra sex millia et septingentos milites amisit; 6 tanta ex eo bello, quod iam timeri desierat, clades accepta est. Ea res L. Lentulum consulem ab urbe excivit, qui ut 7 in provinciam venit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, prætorem multis probris increpitum provincia decedere atque abire Romam iussit. Neque ipse consul memorabile quic- 8 quam gessit, comitiorum causa Romam revocatus; quæ ipsa per M. Fulvium et M'. Curium tribunos plebis impediebantur, quod T. Quinctium Flamininum consulatum ex quæstura 9 petere non patiebantur; iam ædilitatem præturamque fastidiri, 10 nec per honorum gradus, documentum sui dantes, nobiles homines tendere ad consulatum, sed, transcendendo media, summa imis continuare. Res ex campestri certamine in senatum per- 11 venit. Patres censuerunt, qui honorem, quem sibi capere per leges liceret, peteret, in eo populo creandi, quem velit, potestatem fieri æquum esse. In auctoritate patrum fuere tribuni. 12 Creati consules Sex. Ælius Pætus et T. Quinctius Flamininus. Inde prætorum comitia habita. Creati L. Cornelius 13 Merula, M. Claudius Marcellus, M. Porcius Cato, C. Helvius, qui ædiles plebis fuerant. Ab iis ludi plebeii instaurati; et epulum Iovis fuit ludorum causa. Et ab ædilibus curulibus 14 C. Valerio Flacco, flamine Diali, et C. Cornelio Cethego ludi Romani magno apparatu facti. Ser. et C. Sulpicii Galbæ 15 pontifices eo anno mortui sunt; in eorum locum M. Æmilius Lepidus et Cn. Cornelius Scipio pontifices suffecti sunt.

Sex. Ælius Pætus, T. Quinctius Flamininus, magistratu **8** inito, senatum in Capitolio quum habuissent, decreverunt patres, A. u. c. 556. A. Ch. 198. ut provincias Macedoniam atque Italiam consules compararent inter se sortirenturve; utri eorum Macedonia evenisset, in 2 supplementum legionum tria millia militum Romanorum scriberet et trecentos equites, item sociorum Latini nominis quinque millia peditum, quingentos equites. Alteri consuli novus 3 omnis exercitus decretus. L. Lentulo, prioris anni consuli, prorogatum imperium, vetitusque aut ipse provincia decedere

prius aut veterem deducere exercitum, quam cum legionibus
4 novis consul venisset. Sortiti consules provincias; Ælio
5 Italia, Quinctio Macedonia evenit. Prætores L. Cornelius
Merula urbanam, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam,
6 C. Helvius Galliam est sortitus. Dilectus inde haberi est
cœptus; nam præter consulares exercitus prætoribus quoque
7 iussi scribere milites erant, Marcello in Siciliam quattuor
millia peditum socium et Latini nominis et trecentos equites,
Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum duo millia
8 peditum, ducentos equites, ita ut ii prætores ambo, quum
in provincias venissent, veteres dimitterent pedites equitesque.
9 Attali deinde regis legatos in senatum consules introduxerunt. Ii regem classe sua copiisque omnibus terra marique rem Romanam iuvare, quæque imperarent Romani consules, impigre atque obedienter ad eam diem fecisse quum
10 exposuissent, vereri dixerunt, ne id præstare ei per Antiochum regem ultra non liceret; vacuum namque præsidiis navalibus
11 terrestribusque regnum Attali Antiochum invasisse. Itaque Attalum orare patres conscriptos, si sua classi suaque opera uti ad Macedonicum bellum vellent, mitterent ipsi præsidium ad regnum eius tutandum; si id nollent, ipsum ad sua defen-
12 denda cum classe ac reliquis copiis redire paterentur. Senatus legatis ita responderi iussit: Quod rex Attalus classe copiisque aliis duces Romanos iuvisset, id gratum senatui esse;
13 auxilia nec ipsos missuros Attalo adversus Antiochum, socium et amicum populi Romani, nec Attali auxilia retenturos ultra,
14 quam regi commodum esset; semper populum Romanum alienis rebus arbitrio alieno usum; et principium et finem in potestate
15 ipsorum, qui ope sua velint adiutos Romanos, esse. Legatos ad Antiochum missuros, qui nuntient, Attali naviumque eius et militum opera adversus Philippum communem hostem uti
16 populum Romanum; gratum eum facturum senatui, si regno Attali abstineat belloque absistat; æquum esse, socios et amicos populi Romani reges inter se quoque ipsos pacem servare.

Consulem T. Quinctium, ita habito dilectu, ut eos fere **9** legeret, qui in Hispania aut Africa meruissent, spectatæ virtutis milites, properantem in provinciam prodigia nuntiata atque eorum procuratio Romæ tenuerunt. De cælo tacta erant 2 via publica Veiis, forum et ædes Iovis Lanuvii, Herculis ædes Ardeæ, Capuæ murus et turres et ædes, quæ alba dicitur; cælum ardere visum erat Arretii; terra Velitris trium 3 iugerum spatio caverna ingenti desederat; Suessæ Auruncæ nuntiabant agnum cum duobus capitibus natum, et Sinuessæ porcum *cum* humano capite. Eorum prodigiorum causa sup- 4 plicatio unum diem habita, et consules rebus divinis operam dederunt, placatisque diis in provincias profecti sunt, Ælius 5 cum Helvio prætore in Galliam; exercitumque ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debebat, prætori tradidit, ipse novis legionibus, quas secum adduxerat, bellum gesturus; neque memorabilis rei quicquam gessit.

[Et] T. Quinctius alter consul maturius, quam priores 6 soliti erant consules, a Brundisio quum transmisisset, Corcyram tenuit cum octo millibus peditum, equitibus octingentis. Ab 7 Corcyra in proxima Epiri quinqueremi traiecit et in castra Romana magnis itineribus contendit. Inde Villio dimisso, 8 paucos moratus dies, dum se copiæ ab Corcyra assequerentur, consilium habuit, utrum recto itinere per castra hostium vim facere conaretur an, ne tentata quidem re tanti laboris ac 9 periculi, per Dassaretios potius Lyncumque tuto circuitu Macedoniam intraret; vicissetque ea sententia, ni timuisset, ne, 10 quum a mari longius recessisset emisso e manibus hoste, si, quod antea fecerat, solitudinibus silvisque se tutari rex voluisset, sine ullo effectu æstas extraheretur. Utcunque esset igitur, 11 illo ipso tam iniquo loco aggredi hostem placuit. Sed magis fieri id placebat, quam, quomodo fieret, satis expediebant; diesque quadraginta sine ullo conatu sedentes in conspectu **10** hostium absumpserant. Inde spes data Philippo est per Epirotarum gentem tentandæ pacis; habitoque consilio delecti ad 2 eam rem agendam Pausanias prætor et Alexander magister

equitum consulem et regem, ubi in artissimas ripas Aous co-
3 gitur amnis, in colloquium adduxerunt. Summa postulatorum consulis erat: præsidia ex civitatibus rex deduceret; iis, quorum agros urbesque populatus esset, redderet res, quæ com-
4 parerent; ceterorum æquo arbitrio æstimatio fieret. Philippus aliam aliarum civitatium condicionem esse respondit; quas ipse cepisset, eas liberaturum; quæ sibi traditæ a maioribus essent, earum hereditaria ac iusta possessione non excessurum;
5 si quas quererentur belli clades eæ civitates, cum quibus bellatum foret, arbitro, quo vellent, populorum, cum quibus
6 pax utrisque fuisset, se usurum. Consul nihil ad id quidem arbitro aut iudice opus esse dicere; cui enim non apparere, ab eo, qui prior arma intulisset, iniuriam ortam? nec Philippum ab ullis bello lacessitum, priorem vim omnibus fecisse.
7 Inde quum ageretur, quæ civitates liberandæ essent, Thessalos primos omnium nominavit consul. Ad id vero adeo accensus indignatione est rex, ut exclamaret: „Quid victo gravius im-
8 perares, T. Quincti?“ atque ita se ex colloquio proripuit; et temperatum ægre est, quin missilibus, quia dirempti medio
9 amni fuerant, pugnam inter se consererent. Postero die per excursiones ab stationibus primo in planitie satis ad id pa-
10 tenti multa levia commissa prœlia sunt; deinde recipientibus se regiis in arta et confragosa loca, aviditate accensi certa-
11 minis eo quoque Romani penetravere. Pro his ordo et militaris disciplina et genus armorum erat, aptum tegendis corporibus; pro hoste loca et catapultæ ballistæque in omnibus
12 prope rupibus quasi in muro dispositæ. Multis hinc atque illinc vulneribus acceptis, quum etiam, ut in prœlio iusto, aliquot cecidissent, nox pugnæ finem fecit.

11 Quum in hoc statu res esset, pastor quidam a Charopo
2 principe Epirotarum missus deducitur ad consulem. Is se in eo saltu, qui regiis tum teneretur castris, armentum pascere solitum ait omnes montium eorum anfractus callesque nosse;
3 si secum aliquos consul mittere velit, se non iniquo nec per-
4 difficili aditu super caput hostium eos educturum. Hæc ubi

consul audivit, percontatum ad Charopum mittit, satisne credendum super tanta re agresti censeret. Charopus renuntiari iubet, ita crederet, ut suæ potius omnia quam illius potestatis essent. Quum magis vellet credere quam auderet mixtumque 5 gaudio et metu animum gereret, auctoritate motus Charopi experiri spem oblatam statuit; et ut averteret rem ab suspi- 6 cione, biduo insequenti lacessere hostem, dispositis ab omni parte copiis succedentibusque integris in locum defessorum, non destitit. Quattuor millia inde lecta peditum et trecentos 7 equites tribuno militum tradit. Equites, quoad loca patiantur, ducere iubet; ubi ad invia equiti ventum sit, in planitie aliqua locari equitatum, pedites, qua dux monstraret viam, ire; ubi, ut polliceatur, super caput hostium perventum sit, fumo 8 dare signum, nec antea clamorem tollere, quam, ab se signo recepto, pugnam cœptam arbitrari posset. Nocte itinera fieri 9 iubet (et pernox forte luna erat); interdiu cibi quietisque sumeret tempus. Ducem promissis ingentibus oneratum, si fides exstet, vinctum tamen tribuno tradit. His copiis ita 10 dimissis, eo intentius Romanus undique instat apud stationes.

12 Interim die tertio quum verticem, quem petierant, Romani cepisse ac tenere se fumo significarent, tum vero, trifariam divisis copiis, consul valle media cum militum robore succedit, cornua dextra lævaque admovet castris; nec segnius hostes obviam eunt. Et dum aviditate certaminis provecti extra 2 munitiones pugnant, haud paulo superior est Romanus miles et virtute et scientia et genere armorum; postquam, multis 3 vulneratis interfectisque, recepere se regii in loca aut munimento aut natura tuta, verterat periculum in Romanos, temere in loca iniqua nec faciles ad receptum angustias progressos; neque impunita temeritate inde recepissent sese, ni clamor 4 primum ab tergo auditus, dein pugna etiam cœpta amentes repentino terrore regios fecisset. Pars in fugam effusi sunt; 5 pars, magis quia locus fugæ deerat, quam quod animi satis esset ad pugnam, quum substitissent, ab hoste et a fronte et ab tergo urgente circumventi sunt. Deleri totus exercitus 6

7 potuit, si fugientes persecuti victores essent; sed equitem angustiæ locorumque asperitas, peditem armorum gravitas impe-
8 diit. Rex primo effuse ac sine respectu fugit; dein, quinque millium spatium progressus, quum ex iniquitate locorum, id quod erat, suspicatus esset, sequi non posse hostem, substitit in tumulo quodam, dimisitque suos per omnia iuga vallesque,
9 qui palatos in unum colligerent. Non plus duobus millibus hominum amissis, cetera omnis multitudo, velut signum aliquod secuta, in unum quum convenisset, frequenti agmine
10 petunt Thessaliam. Romani, quoad tutum fuit, insecuti cædentes spoliantesque cæsos, castra regia, etiam sine defensoribus difficili aditu, diripiunt. Atque ea nocte in suis castris
13 manserunt; postero die consul per ipsas angustias, quas inter valle se flumen insinuat, hostem sequitur.

2 Rex primo die ad Castra Pyrrhi pervenit; locus, quem ita vocant, est in Triphylia terræ Molottidis; inde postero die (ingens iter agmini, sed metus urgebat) in montes Lyncon
3 perrexit. Ipsi Epiri sunt, interiecti Macedoniæ Thessaliæque; latus, quod vergit in Thessaliam, oriens spectat, septentrio a Macedonia obiicitur. Vestiti frequentibus silvis sunt; iuga
4 summa campos patentes aquasque perennes habent. Ibi stativis rex per aliquot dies habitis fluctuatus animo est, utrum protinus in regnum se reciperet an præverti in Thessaliam
5 posset. Inclinavit sententia, ut in Thessaliam agmen demitteret, Triccamque proximis limitibus petit. Inde obvias urbes
6 raptim peragravit. Homines, qui sequi possent, sedibus excibat; oppida incendebat. Rerum suarum, quas possent, ferendarum secum dominis ius fiebat; cetera militis præda erat;
7 nec, quod ab hoste crudelius pati possent, reliqui quicquam
8 fuit, quam quæ ab sociis patiebantur. Hæc etiam facienti Philippo acerba erant, sed e terra mox futura hostium cor-
9 pora saltem eripere sociorum volebat. Ita evastata oppida sunt Phacium, Iresiæ, Euhydrium, Eretria, Palæpharsalus. Pheras quum peteret, exclusus, quia res egebat mora, si expugnare vellet, nec tempus erat, omisso incepto in Macedoniam
10 transcendit; nam etiam Ætolos appropinquare fama erat. Qui,

audito prœlio, quod circa amnem Aoum factum erat, proximis prius evastatis circa Sperchias et Macran, quam vocant, Comen, transgressi inde in Thessaliam Cymenes et Angeias primo impetu potiti sunt. A Metropoli, dum vastant agros, concursu 11 oppidanorum ad tuenda mœnia facto repulsi sunt. Callithera inde aggressi similem impetum oppidanorum pertinacius sustinuerunt, compulsisque intra mœnia, qui eruperant, con- 12 tenti ea victoria, quia spes nulla admodum expugnandi erat, abscesserunt. Teuma inde et Celathara vicos expugnant diripiuntque; Acharras per deditionem receperunt. 13 Xyniæ simili metu a cultoribus desertæ sunt. Hoc sedibus 14 suis extorre agmen in præsidium incidit, quod ad Thaumacum, quo tutior frumentatio esset, ducebatur; incondita inermisque multitudo, mixta imbelli turba, ab armatis cæsa est; Xyniæ desertæ diripiuntur. Cyphæra inde Ætoli capiunt, opportune 15 Dolopiæ imminens castellum. Hæc raptim intra paucos dies ab Ætolis gesta; nec Amynander atque Athamanes post famam 16 prosperæ pugnæ Romanorum quieverunt. Ceterum Amynander, **14** quia suo militi parum fidebat, petito a consule modico præsidio, quum Gomphos peteret, oppidum protinus nomine Phæcam, situm inter Gomphos faucesque angustas, quæ ab Athamania Thessaliam dirimunt, vi cepit. Inde Gomphos adortus est. 2 Per aliquot dies summa vi tuentes urbem, quum iam scalas ad mœnia erexisset, eo demum metu perpulit ad deditionem. Hæc traditio Gomphorum ingentem terrorem Thessalis intulit. 3 Dedidere deinceps sese, qui Argenta quique Pherinium et Timarum et Ligynas et Strymonem et Lampsum habent aliaque castella iuxta ignobilia.

Dum Athamanes Ætolique, summoto Macedonum metu, 4 in aliena victoria suam prædam faciunt, Thessaliaque ab tribus simul exercitibus, incerta, quem hostem quemve socium crederet, vastatur, consul faucibus, quas fuga hostium aperuerat, in 5 regionem Epiri transgressus, etsi probe scit, cui parti, Charopo principe excepto, Epirotæ favissent, tamen, quia ab satisfaciendi 6 quoque cura imperata enixe facere videt, ex præsenti eos potius quam ex præterito æstimat habitu, et ea ipsa facilitate veniæ

7 animos eorum in posterum conciliat. Missis deinde nuntiis Corcyram, ut onerariæ naves in sinum venirent Ambracium, ipse progressus modicis itineribus quarto die in monte Cercetio
8 posuit castra, eodem Amynandro cum suis auxiliis accito, non tam virium eius egens, quam ut duces in Thessaliam haberet. Ab eodem consilio et plerique Epirotarum voluntarii inter auxilia
15 accepti. Primam urbem Thessaliæ Phaloriam est aggressus. Duo millia Macedonum in præsidio habebat, qui primo summa vi restiterunt, quantum arma, quantum mœnia tueri poterant;
2 sed oppugnatio continua, non nocte, non die remissa, quum consul in eo verti crederet ceterorum Thessalorum animos, si primi vim Romanam non sustinuissent, vicit pertinaciam Mace-
3 donum. Capta Phaloria, legati a Metropoli et a Pirea dedentes urbes venerunt; venia eisdem petentibus datur. Phaloria
4 incensa ac direpta est. Inde Æginium petit; quem locum quum vel modico præsidio tutum ac prope inexpugnabilem vidisset, paucis in stationem proximam telis coniectis ad Gom-
5 phorum regionem agmen vertit. Degressusque in campos Thessaliæ, quum iam omnia exercitui deessent, quia Epirotarum pepercerat agris, explorato ante, utrum Leucadem an sinum
6 Ambracium onerariæ tenuissent, frumentatum Ambraciam in vicem cohortes misit; et est iter a Gomphis Ambraciam sicut
7 impeditum ac difficile, ita spatio perbrevi. Intra paucos itaque dies transvectis a mari commeatibus repleta omni rerum copia
8 sunt castra. Inde Atracem est profectus; decem ferme millia ab Larisa abest; ex Perrhæbia oriundi sunt; sita est urbs
9 super Peneum amnem. Nihil trepidavere Thessali ad primum adventum Romanorum; et Philippus sicut in Thessaliam ipse progredi non audebat, ita intra Tempe stativis positis, ut quisque locus ab hoste tentabatur, præsidia per occasiones summittebat.

16 Sub idem fere tempus, quo consul adversus Philippum
2 primum in Epiri faucibus posuit castra, et L. Quinctius frater consulis, cui classis cura maritimæque oræ imperium mandatum ab senatu erat, cum duabus quinqueremibus Corcyram transvectus,

postquam profectam inde classem audivit, nihil morandum ratus, 3 quum ad Zammam insulam assecutus esset, dimisso Livio, cui successerat, tarde inde ad Maleam, trahendis plerumque 4 remulco navibus, quæ cum commeatu sequebantur, pervenit. A Malea, iussis ceteris, quantum maxime possent maturare, 5 sequi, ipse tribus quinqueremibus expeditis Piræum præcedit, accepitque naves relictas ibi ab L. Apustio legato ad præsidium Athenarum. Eodem tempore duæ ex Asia classes profectæ, 6 una cum Attalo rege (eæ quattuor et viginti quinqueremes erant), Rhodia altera viginti navium tectarum; Agesimbrotus præerat. Hæ circa Andrum insulam classes coniunctæ Eubœam, 7 inde exiguo distantem freto, traiecerunt. Carystiorum primum 8 agros vastarunt; deinde ubi Carystus præsidio a Chalcide raptim misso firma visa est, ad Eretriam accesserunt. Eodem 9 et L. Quinctius cum iis navibus, quæ Piræi fuerant, Attali regis adventu audito venit, iussis, ut quæque ex sua classe venissent naves, Eubœam petere. Eretria summa vi oppugna- 10 batur; nam et trium iunctarum classium naves omnis generis tormenta machinasque ad urbium excidia secum portabant, et agri affatim materiæ præbebant ad nova molienda opera. Oppidani primo haud impigre tuebantur mœnia; dein fessi 11 vulneratique aliquot, quum et muri partem eversam operibus hostium cernerent, ad deditionem inclinarunt; sed præsidium 12 erat Macedonum, quos non minus quam Romanos metuebant, et Philocles regius præfectus a Chalcide nuntios mittebat, se in tempore affuturum, si sustinerent obsidionem. Hæc mixta 13 metu spes ultra, quam vellent aut quam possent, trahere eos tempus cogebat; deinde, postquam Philoclen repulsum trepidan- 14 temque refugisse Chalcidem acceperunt, oratores extemplo ad Attalum, veniam fidemque eius petentes, miserunt. Dum in 15 spem pacis intenti segnius munera belli obeunt et ea modo parte, qua murus dirutus erat, ceteris neglectis, stationes armatas opponunt, Quinctius noctu ab ea parte, quæ minime suspecta erat, impetu facto scalis urbem cepit. Oppidanorum omnis 16 multitudo cum coniugibus ac liberis in arcem confugit, deinde

17 in deditionem venit. Pecuniæ aurique et argenti haud sane multum fuit; signa *ac* tabulæ priscæ artis ornamentaque eius generis plura quam pro urbis magnitudine aut opibus ceteris

17 inventa. Carystus inde repetita, unde, priusquam e navibus copiæ exponerentur, omnis multitudo, urbe deserta, in arcem 2 confugit. Inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. Oppidanis extemplo vita ac libertas concessa est; Macedonibus treceni nummi in capita statutum pretium est, et ut armis 3 traditis abirent. Hac summa redempti inermes in Bœotiam traiecti. Navales copiæ, duabus claris urbibus Enbœæ intra dies paucos captis, circumvectæ Sunium, Atticæ terræ promuntorium, Cenchreas, Corinthiorum emporium, petierunt.

4 Consul interim omnium spe longiorem atrocioremque oppugnationem habuit, et ea, qua minimum credidisset, resistebant 5 hostes. Nam omnem laborem in muro crediderat diruendo fore; si aditum armatis in urbem patefecisset, fugam inde 6 cædemque hostium fore, qualis captis urbibus fieri solet; ceterum postquam, parte muri arietibus decussa, per ipsas ruinas transcenderunt in urbem armati, illud principium velut novi 7 atque integri laboris fuit. Nam Macedones, qui in præsidio erant et multi et delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis 8 potius et virtute quam mœnibus urbem tuerentur, conferti, pluribus introrsus ordinibus acie firmata, quum transcendere ruinas sensissent Romanos, per impeditum ac difficilem ad 9 receptum locum expulerunt. Id consul ægre passus, nec eam ignominiam ad unius modo expugnandæ moram urbis, sed ad summam universi belli pertinere ratus, quod ex momentis 10 parvarum plerumque rerum penderet, purgato loco, qui strage semiruti muri cumulatus erat, turrem ingentis altitudinis, magnam 11 vim armatorum multiplici tabulato portantem, promovit, et cohortes in vicem sub signis, quæ cuneum Macedonum (phalangem ipsi vocant), si possent, vi perrumperent, emittebat. 12 Sed ad loci angustias, haud late patente intervallo diruti muri, 13 genus armorum pugnæque hosti aptius erat. Ubi conferti hastas ingentis longitudinis præ se Macedones obiecissent, velut

in constructam densitate clipeorum testudinem Romani pilis nequicquam emissis quum strinxissent gladios, neque congredi 14 propius neque præcidere hastas poterant, et si quam incidissent aut præfregissent, hastile fragmento ipso acuto inter spicula integrarum hastarum velut vallum explebat. Ad hoc et muri 15 pars adhuc integra utraque tuta præstabat latera, nec ex longo spatio aut cedendum aut impetus faciendus erat, quæ res turbare ordines solet. Accessit etiam fortuita res ad animos eorum 16 firmandos; nam quum turris per aggerem parum densati soli ageretur, rota una in altiorem orbitam depressa ita turrim 17 inclinavit, ut speciem ruentis hostibus trepidationemque † insanam superstantibus armatis præbuerit.

Quum parum quicquam succederet, consul minime æquo animo **18** comparationem militum generisque armorum fieri patiebatur; simul nec maturam expugnandi spem nec rationem procul a 2 mari et in evastatis belli cladibus locis hibernandi ullam cernebat. Itaque relicta obsidione, quia nullus in tota Acarnaniæ atque 3 Ætoliæ ora portus erat, qui simul et omnes onerarias, quæ commeatum exercitui portabant, caperet et tecta ad hibernandum legionibus præberet, Anticyra in Phocide, in Corinthium versa 4 sinum, ad id opportunissime sita visa, quia nec procul Thessalia hostiumque locis aberat, et ex adverso Peloponnesum 5 exiguo maris spatio divisam, ab tergo Ætoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem ac Bœotiam habebat. Phocidis primo 6 impetu Phanoteam sine certamine cepit. Anticyra haud multum oppugnando moræ præbuit. Ambrysus inde Hyampolisque 7 receptæ. Daulis, quia in tumulo excelso sita est, nec scalis nec operibus capi poterat. Lacessendo missilibus eos, qui in 8 præsidio erant, quum ad excursiones elicuissent, refugiendo in vicem sequendoque et levibus sine effectu certaminibus eo negligentiæ et contemptus adduxerunt, ut cum refugientibus in portam permixti impetum Romani facerent. Et alia ignobilia 9 castella Phocidis terrore magis quam armis in potestatem venerunt; Elatea clausit portas, nec, nisi vi cogerentur, recepturi mœnibus videbantur aut ducem aut exercitum Romanum.

19 Elateam obsidenti consuli rei maioris spes affulsit, Achæorum gentem ab societate regia in Romanam amicitiam avertendi. 2 Cycliadan, principem factionis ad Philippum trahentium res, expulerant; Aristænus, qui Romanis gentem iungi volebat, 3 prætor erat. Classis Romana cum Attalo et Rhodiis Cenchreis stabat, parabantque communi omnes consilio Corinthum oppug- 4 nare. Optimum igitur ratus est, priusquam eam rem aggrederentur, legatos ad gentem Achæorum mitti, pollicentes, si ab rege ad Romanos defecissent, Corinthum contributuros in anti- 5 quum gentis concilium. Auctore consule legati a fratre eius L. Quinctio et Attalo et Rhodiis et Atheniensibus ad Achæos 6 missi. Sicyone datum est iis concilium. Erat autem non admodum simplex habitus inter Achæos animorum. Terrebat 7 Nabis Lacedæmonius, gravis et assiduus hostis; horrebant Romana arma; Macedonum beneficiis et veteribus et recentibus obligati erant; regem ipsum suspectum habebant pro eius 8 crudelitate perfidiaque, neque ex iis, quæ tum ad tempus faceret, æstimantes, graviorem post bellum dominum futurum 9 cernebant. Neque solum, quid in senatn quisque civitatis snæ aut in communibus conciliis gentis pro sententia dicerent, 10 ignorabant; sed ne ipsis qnidem secum cogitantibus, quid vellent aut quid optarent, satis constabat. Ad homines ita incertos 11 introductis legatis potestas dicendi facta est. Romanus primum legatus, L. Calpurnius, deinde Attali regis legati, post eos 12 Rhodii disseruerunt; Philippi deinde legatis potestas dicendi facta est; postremi Athenienses, ut refellerent Macedonum dicta, auditi sunt. Ii fere atrocissime in regem, quia nulli nec plura 13 nec tam acerba passi erant, invecti sunt. Et illa quidem contio sub occasum solis, tot legatorum perpetuis orationibus

20 die absumpto, dimissa est; postero die advocatur concilium; ubi quum per præconem, sicut Græcis mos est, suadendi, si quis vellet, potestas a magistratibus facta esset nec quisquam 2 prodiret, diu silentium aliorum alios intuentium fuit. Neque mirum est, quibus sua sponte volutantibus res inter se repugnantes obtorpuerant quodam modo animi, eos si orationes quoque

insuper turbaverant utrinque, quæ difficilia essent, promendo admonendoque per totum diem habitæ. Tandem Aristænus, 3 prætor Achæorum, ne tacitum concilium dimitteret, „Ubi“ inquit „illa certamina animorum, Achæi, sunt, quibus in conviviis et circulis, quum de Philippo et Romanis mentio incidit, vix manibus temperatis? Nunc in concilio ad eam rem unam 4 indicto, quum legatorum utrinque verba audieritis, quum referant magistratus, quum præco ad suadendum vocet, obmutuistis! Si non cura salutis communis, ne studia quidem, quæ in hanc 5 aut in illam partem animos vestros inclinarunt, vocem cuiquam possunt exprimere? quum præsertim nemo tam hebes sit, qui 6 ignorare possit, dicendi ac suadendi, quod quisque aut velit aut optimum putet, nunc occasionem esse, priusquam quicquam decernamus; ubi semel decretum erit, omnibus id, etiam quibus ante displicuerit, pro bono atque utili fore defendendum.“ Hæc adhortatio prætoris non modo quemquam unum elicuit 7 ad suadendum, sed ne fremitum quidem aut murmur contionis tantæ ex tot populis congregatæ movit. Tum Aristænus prætor **21** rursus: „Non magis consilium vobis, principes Achæorum, deest quam lingua; sed suo quisque periculo in commune consultum non vult. Forsitan ego quoque tacerem, si privatus essem; nunc prætori video aut non dandum concilium legatis fuisse, aut non sine responso eos dimittendos esse; respondere autem, 2 nisi ex vestro decreto, qui possum? Et quoniam nemo vestrum, qui in hoc concilium advocati estis, pro sententia quicquam dicere vult aut audet, orationes legatorum hesterno die *ut* pro sententiis dictas percenseamus, perinde ac non postulaverint, 3 quæ e re sua essent, sed suaserint, quæ nobis censerent utilia esse. Romani Rhodiique et Attalus societatem amicitiamque 4 nostram petunt et in bello, quod adversus Philippum gerunt, se a nobis adiuvari æquum censent. Philippus societatis secum 5 admonet et iuris iurandi, et modo postulat, ut secum stemus, modo, ne intersimus armis, contentum ait se esse. Nulline 6 venit in mentem, cur, qui nondum socii sunt, plus petant quam socius? Non fit hoc neque modestia Philippi neque

7 impudentia Romanorum, Achæi; fortuna et dat fiduciam postulantibus et demit. Philippi præter legatum videmus nihil; Romana classis ad Cenchreas stat, urbium Eubœæ spolia præ se ferens; consulem legionesque eius, exiguo maris spatio 8 diiunctas, Phocidem ac Locridem pervagantes videmus; miramini, cur diffidenter Cleomedon, legatus Philippi, ut pro rege 9 arma caperemus adversus Romanos, modo egerit? Qui, si ex eodem fœdere ac iure iurando, cuius nobis religionem iniiciebat, rogemus eum, ut nos Philippus et ab Nabide ac Lacedæmoniis et ab Romanis defendat, non modo præsidium, quo tueatur 10 nos, sed ne quid respondeat quidem nobis, sit inventurus, non hercule magis, quam ipse Philippus priore anno, qui pollicendo se adversus Nabidem bellum gesturum quum tentasset nostram 11 iuventutem hinc in Eubœam extrahere, postquam nos neque decernere id sibi præsidium neque velle illigari Romano bello vidit, oblitus societatis eius, quam nunc iactat, vastandos 12 populandosque Nabidi ac Lacedæmoniis reliquit. Ac mihi quidem minime conveniens inter se oratio Cleomedontis visa est. Elevabat Romanum bellum, eventumque eius eundem fore, qui prioris belli, quod cum Philippo gesserint, dicebat. 13 Cur igitur nostrum ille auxilium absens petit, potius quam præsens nos, socios veteres, simul ab Nabide ac Romanis tueatur? Nos dico? Quid ita passus est Eretriam Carystumque capi? quid ita tot Thessaliæ urbes? quid ita Locridem Phocidemque? 14 quid ita nunc Elateam oppugnari patitur? Cur excessit faucibus Epiri claustrisque illis inexpugnabilibus super Aoum amnem relictoque, quem insidebat, saltu penitus in regnum abiit? Aut vi 15 aut metu aut voluntate. Si sua voluntate tot socios reliquit hostibus diripiendos, qui recusare potest, quin et socii sibi consulant? 16 si metu, nobis quoque ignoscat timentibus; si victus armis cessit, Achæi Romana arma sustinebimus, Cleomedon, quæ vos Macedones non sustinuistis? An tibi [potius] credamus, Romanos non maioribus copiis nec viribus nunc bellum gerere, quam antea gesserint, 17 potius quam res ipsas intueamur? Ætolos tum classe adiuverunt; nec duce consulari nec exercitu bellum gesserunt; sociorum

Philippi maritimæ tum urbes in terrore ac tumultu erant; mediterranea adeo tuta ab armis Romanis fuerunt, ut Philippus Ætolos nequicquam opem Romanorum implorantes depopularetur; nunc autem defuncti bello Punico Romani, quod per 18 sedecim annos velut intra viscera Italiæ toleraverunt, non præsidium Ætolis bellantibus miserunt, sed ipsi duces belli arma terra marique simul Macedoniæ intulerunt. Tertius iam 19 consul summa vi gerit bellum. Sulpicius in ipsa Macedonia congressus fudit fugavitque regem, partem opulentissimam regni eius depopulatus. Nunc Quinctius tenentem claustra 20 Epiri, natura loci, munimentis, exercitu fretum, castris exuit; fugientem in Thessaliam persecutus, præsidia regia sociasque urbes eius prope in conspectu regis ipsius expugnavit. Ne 21 sint vera, quæ Atheniensis modo legatus de crudelitate, avaritia, libidine regis disseruit; nihil ad nos pertineant, quæ in terra Attica scelera in superos inferosque deos sunt admissa, multo minus, quæ Ciani Abydenique, qui procul ab nobis ab- 22 sunt, passi sunt; nostrorum ipsi vulnerum, si vultis, obliviscamur; cædes direptionesque bonorum Messenæ in media Pelo- 23 ponneso factas, et hospitem Cyparissiæ Charitelen contra ius omne ac fas inter epulas prope ipsas occisum, et Aratum patrem filiumque Sicyonios, quum senem infelicem parentem etiam appellare solitus esset, interfectos; filii [eius] 24 uxorem libidinis causa in Macedoniam asportatam; cetera stupra virginum matronarumque oblivioni dentur; ne sit cum 25 Philippo res, cuius crudelitatis metu obmutuistis omnes (nam quæ alia tacendi advocatis in concilium causa est?); cum Antigono, mitissimo ac iustissimo rege et de nobis omnibus optime merito, existimemus disceptationem esse; num id postularet facere nos, quod fieri non posset? Pæninsula est Pelo- 26 ponnesus, angustis Isthmi faucibus continenti adhærens, nulli apertior neque opportunior quam navali bello. Si centum 27 tectæ naves et quinquaginta leviores apertæ et triginta Issæi lembi maritimam oram vastare et expositas prope in ipsis litoribus urbes cœperint oppugnare, in mediterraneas scilicet

nos urbes recipiemus, tanquam non intestino et hærente in
28 ipsis visceribus uramur bello. Quum terra Nabis et Lacedæmonii, mari classis Romana urgebunt, †unde regiam societatem et Macedonum præsidia implorem? An ipsi nostris armis ab hoste Romano tutabimur urbes, quæ oppugnabuntur? Egregie
29 enim Dymas priore bello sumus tutati. Satis exemplorum nobis clades alienæ præbent; ne quæramus, quemadmodum
30 ceteris exemplo simus. Nolite, quia ultro Romani petunt amicitiam, id quod optandum vobis ac summopere petendum
31 erat, fastidire. Metu enim videlicet compulsi et deprensi in aliena terra quia sub umbra vestri auxilii latere volunt, in societatem vestram confugiunt, ut portibus vestris recipiantur,
32 ut commeatibus utantur. Mare in potestate habent; terras, quascunque adeunt, extemplo dicionis suæ faciunt. Quod rogant, cogere possunt; quia pepercisse vobis volunt, commit-
33 tere vos, cur pereatis, non patiuntur. Nam quod Cleomedon modo tanquam mediam et tutissimam vobis viam consilii, ut quiesceretis abstineretisque armis, ostendebat, ea non media,
34 sed nulla via est. Etenim præterquam quod aut accipienda aut spernenda vobis Romana societas est, quid aliud quam nusquam gratia stabili, velut qui eventum exspectaverimus, ut fortunæ applicaremus nostra consilia, præda victoris erimus?
35 Nolite, si, quod omnibus votis petendum erat, ultro offertur, fastidire. Non, quemadmodum hodie utrumque vobis licet, sic semper liciturum est; nec sæpe nec diu eadem occasio
36 erit. Liberare vos a Philippo iam diu magis vultis quam audetis. Sine vestro labore et periculo qui vos in libertatem vindicarent, cum magnis classibus exercitibusque mare traie-
37 cerunt. Hos si socios aspernamini, vix mentis sanæ estis; sed aut socios aut hostes habeatis oportet."

22 Secundum orationem prætoris murmur ortum aliorum cum
2 assensu, aliorum inclementer assentientes increpantium; et iam non singuli tantum, sed populi universi inter se altercabantur. Tum inter magistratus gentis (damiurgos vocant; decem numero creantur) certamen nihilo segnius quam inter multitu-

dinem esse. Quinque relaturos de societate Romana se aie- 3 bant suffragiumque daturos; quinque lege cautum testabantur, ne quid, quod adversus Philippi societatem esset, aut referre magistratibus aut decernere concilio ius esset. Is quoque dies iurgiis est consumptus. Supererat unus iusti concilii dies; 4 tertio enim lex iubebat decretum fieri; in quem adeo exarsere studia, ut vix parentes ab liberis temperaverint. Pisias 5 Pellenensis erat; filium damiurgum nomine Memnonem habebat, partis eius, quæ decretum recitari perrogarique sententias prohibebat. Is diu obtestatus filium, ut consulere Achæos 6 communi saluti pateretur neu pertinacia sua gentem universam perditum iret, postquam parum proficiebant preces, iura- 7 tus se eum sua manu interempturum nec pro filio, sed pro hoste habiturum, minis pervicit, ut postero die coniungeret iis 8 se, qui referebant. Qui quum plures facti referrent, omnibus fere populis haud dubie approbantibus relationem ac præ se ferentibus, quid decreturi essent, Dymæi ac Megalopolitani et 9 quidam Argivorum, priusquam decretum fieret, consurrexerunt ac reliquerunt concilium, neque mirante ullo nec improbante. Nam Megalopolitanos avorum memoria pulsos ab Lacedæmo- 10 niis restituerat in patriam Antigonus, et Dymæis, captis nuper direptisque ab exercitu Romano, quum redimi eos, ubicunque servirent, Philippus iussisset, non libertatem modo, sed etiam patriam reddiderat; iam Argivi, præterquam quod Macedo- 11 num reges ab se oriundos credunt, privatis etiam hospitiis familiarique amicitia plerique illigati Philippo erant. Ob hæc 12 concilio, quod inclinaverat ad Romanam societatem iubendam, excesserunt, veniaque iis huius secessionis fuit et magnis et recentibus obligatis beneficiis. Ceteri populi Achæorum quum **23** sententias perrogarentur, societatem cum *Attalo* ac Rhodiis præsenti decreto confirmarunt; cum Romanis quia iniussu po- 2 puli non poterat rata esse, in id tempus, quo Romam mitti legati possent, dilata est. In præsentia tres legatos ad L. 3 Quinctium mitti placuit, et exercitum omnem Achæorum ad

Corinthum admoveri, captis Cenchreis iam urbem ipsam Quinctio oppugnante.

4 Et hi quidem e regione portæ, quæ fert Sicyonem, posuerunt castra; Romani *in* Cenchreas versam partem urbis, Attalus, traducto per Isthmum exercitu ab Lechæo, alterius maris portu, oppugnabant, primo segnius, sperantes seditionem 5 intus fore inter oppidanos ac regium præsidium; postquam uno animo omnes et Macedones tanquam communem patriam tuebantur et Corinthii ducem præsidii Androsthenen haud secus quam civem et suffragio creatum suo imperio in se 6 uti patiebantur, omnis inde spes oppugnantibus in vi et armis et operibus erat. Undique aggeres haud facili aditu ad 7 mœnia admovebantur. Aries ex ea parte, quam Romani oppugnabant, aliquantum muri diruerat; in quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis quum Macedones concurrerent, atrox prœlium inter eos ac Romanos ortum est. 8 Ac primo multitudine facile expellebantur Romani; assumptis deinde Achæorum Attalique auxiliis æquabant certamen, nec dubium erat, quin Macedonas Græcosque facile loco pulsuri 9 fuerint. Transfugarum Italicorum magna multitudo erat, pars ex Hannibalis exercitu metu pœnæ a Romanis Philippum secuta, pars navales socii relictis nuper classibus ad spem honoratioris militiæ transgressi; hos desperata salus, si Romani 10 vicissent, ad rabiem magis quam audaciam accendebat. Promuntorium est adversus Sicyonem Iunonis, quam vocant Acræam, in altum excurrens; traiectus inde Corinthum sep-11 tem fere millium passuum. Eo Philocles, regius et ipse præfectus, mille et quingentos milites per Bœotiam duxit; præsto fuere ab Corintho lembi, qui præsidium id acceptum Le-12 chæum traiicerent. Auctor erat Attalus incensis operibus omittendæ extemplo oppugnationis; pertinacius Romanus in incepto perstabat. Is quoque, ut pro omnibus portis disposita videt præsidia regia, nec facile erumpentium impetus sustineri 13 posse, in Attali sententiam concessit. Ita irrito incepto, di-

missis Achæis, reditum ad naves est. Attalus Piræum, Romani Corcyram petierunt.

24 Dum hæc ab navali exercitu geruntur, consul in Phocide ad Elateam castris positis primo colloquiis rem per principes Elatensium tentavit; postquam, nihil esse in manu sua et plures 2 validioresque esse regios quam oppidanos, respondebatur, tum simul ab omni parte operibus armisque urbem est aggressus. Ariete admoto quum, quantum inter *duas* turres muri erat, 3 prorutum cum ingenti fragore ac strepitu nudasset urbem, simul et cohors Romana per apertum recenti strage iter invasit, et ex omnibus oppidi partibus, relictis suis quisque stationi- 4 bus, in eum, qui premebatur impetu hostium, locum concurrerunt. Eodem tempore Romani et ruinas muri supervadebant 5 et scalas ad stantia mœnia inferebant; et dum in unam partem oculos animosque hostium certamen averterat, pluribus locis scalis capitur murus armatique in urbem transcenderunt. Quo tumultu audito territi hostes, relicto, quem conferti tue- 6 bantur, loco, in arcem omnes, inermi quoque sequente turba, confugerunt. Ita urbe potitur consul; qua direpta, missis in 7 arcem, qui vitam regiis, si inermes abire vellent, libertatem Elatensibus pollicerentur, fideque in hæc data, post dies paucos arcem recipit.

25 Ceterum adventu in Achaiam Philoclis, regii præfecti, non Corinthus tantum liberata obsidione, sed Argivorum quoque civitas per quosdam principes Philocli prodita est, tentatis prius animis plebis. Mos erat comitiorum die primo velut 2 ominis causa prætores pronuntiare Iovem Apollinemque et Herculem; additum lege erat, ut his Philippus rex adiiceretur. Cuius nomen post pactam cum Romanis societatem quia præ- 3 co non adiecit, fremitus primo multitudinis ortus, deinde cla- 4 mor subiicientium Philippi nomen iubentiumque legitimum honorem usurpare, donec cum ingenti assensu nomen recitatum est. Huius fiducia favoris Philocles arcessitus nocte occupat 5 collem imminentem urbi (Larisam eam arcem vocant), positoque ibi præsidio, quum lucis principio signis infestis ad

subiectum arci forum vaderet, instructa acies ex adverso oc-
6 currit. Præsidium erat Achæorum, nuper impositum, quingenti fere iuvenes delecti omnium civitatium; Ænesidemus
7 Dymæus præerat. Ad hos orator a præfecto regio missus, qui excedere urbe iuberet; neque enim pares eos oppidanis solis, qui idem, quod Macedones sentirent, nedum adiunctis Macedonibus esse, quos ne Romani quidem ad Corinthum
8 sustinuissent, primo nihil nec ducem nec ipsos movit; post paulo, ut Argivos quoque armatos ex parte altera venientes magno agmine viderunt, certam perniciem cernentes, omnem tamen casum, si pertinacior dux fuisset, videbantur subituri.
9 Ænesidemus, ne flos Achæorum iuventutis simul cum urbe amitteretur, pactus a Philocle, ut abire illis liceret, ipse, quo loco steterat armatus cum paucis clientibus, non excessit.
10 Missus a Philocle, qui quæreret, quid sibi vellet. Nihil statu moto, quum proiecto præ se clipeo staret, in præsidio creditæ urbis moriturum se armatum respondit. Tum iussu præfecti
11 a Thracibus coniecta tela interfectique omnes; et post pactam inter Achæos ac Romanos societatem duæ nobilissimæ urbes, Argi et Corinthus, in potestate regis erant.

12 Hæc ea æstate ab Romanis in Græcia terra marique
26 gesta. In Gallia nihil sane memorabile ab Sex. Ælio con-
2 sule gestum. Quum duos exercitus in provincia habuisset, unum retentum, quem dimitti oportebat, cui L. Cornelius proconsul præfuerat (ipse ei C. Helvium prætorem præfecit), al-
3 terum, quem in provinciam adduxit, totum prope annum Cremonensibus Placentinisque cogendis redire in colonias, unde belli casibus dissipati erant, consumpsit.

4 Quemadmodum Gallia præter spem quieta eo anno fuit,
5 ita circa urbem servilis prope tumultus est excitatus. Obsides Carthaginiensium Setiæ custodiebantur; cum iis, ut prin-
6 cipum liberis, magna vis servorum erat. Augebant eorum numerum, ut ab recenti Africo bello, et ab ipsis Setinis cap-
7 tiva aliquot nationis eius empta ex præda mancipia. *Ea* quum coniurationem fecissent, missis ex eo numero, primum qui in

Setino agro, deinde circa Norbam et Circeios servitia sollicitarent, satis iam omnibus præparatis, ludis, qni Setiæ propediem futuri erant, spectaculo intentum populum aggredi statuerant; Setia per cædem et repentinum tumultum capta, Norbam et 8 Circeios occupare *** servitia. Huius rei tam fœdæ indicium Romam ad L. Cornelium Lentulum prætorem urbanum delatum est. Servi duo ante lucem ad eum venerunt atque ordine omnia, quæ 9 acta futuraque erant, exposuerunt. Quibus domi custodiri iussis, 10 prætor, senatu vocato edoctoque, quæ indices afferrent, proficisci ad eam coniurationem quærendam atque opprimendam iussus, cum quinque legatis profectus obvios in agris sacra- 11 mento rogatos arma capere et sequi cogebat. Hoc tumul- 12 tuario dilectu duobus millibus ferme hominum armatis, Setiam omnibus, quo pergeret, ignaris venit. Ibi raptim principibus 13 coniurationis comprehensis, fuga servorum ex oppido facta est. Dimissis deinde per agros, qui vestigarent ***. Egregia du- 14 orum opera servorum indicum et unius liberi fuit. Ei centum millia gravis æris dari patres iusserunt, servis vicena quina millia æris et libertatem; pretium eorum ex ærario solutum est dominis. Haud ita multo post ex eiusdem coniura- 15 tionis reliquiis nuntiatum est servitia Præneste occupatura. Eo L. Cornelius prætor profectus de quingentis fere homini- 16 bus, qui in ea noxa erant, supplicium sumpsit. In timore civitas fuit, obsides captivosque Pœnorum ea moliri. Itaque 17 et Romæ vigiliæ per vicos servatæ, iussique circumire eas minores magistratus, et triumviri carceris lautumiarum intentiorem custodiam habere iussi, et circa nomen Latinum a 18 prætore litteræ missæ, ut et obsides in privato servarentur neque in publicum prodenndi facultas daretur, et captivi ne minus decem pondo compedibus vincti in nulla alia quam in carceris publici custodia essent.

27 Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream ducentum quadraginta sex pondo in Capitolio posuerunt gratiasque senatui egere, quod Antiochus legatorum Romanorum auctoritate motus finibus Attali exercitum deduxisset.

2 Eadem æstate equites ducenti et elephanti decem et tritici modium ducenta millia ab rege Masinissa ad exercitum, qui in Græcia erat, pervenerunt. Item ex Sicilia Sardiniaqne 3 magni commeatus et vestimenta exercitui missa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat, sanctus 4 et innocens, asperior tamen in fenore coercendo habitus; fugatique ex insula feneratores et sumptus, quos in cultum prætorum socii facere soliti erant, circumcisi aut sublati.

5 Sex. Ælius consul ex Gallia comitiorum causa Romam quum redisset, creavit consules C. Cornelium Cethegum et 6 Q. Minucium Rufum. Biduo post prætorum comitia habita; sex prætores illo anno primum creati, crescentibus iam pro- 7 vinciis et latius patescente imperio; creati autem hi: *L.* Manlius Vulso, C. Sempronius Tuditanus, M. Sergins Silus, M. Helvius, M. Minucius Rufus, L. Atilius; Sempronius et Hel- 8 vius ex iis ædiles plebis erant; curules ædiles Q. Minucius Thermus et Ti. Sempronius Longus. Ludi Romano eo anno quater instaurati.

28 A. u. c. 557. A. Ch. 197. C. Cornelio et Q. Minucio consulibns omnium primnm de provinciis consulum prætorumque actum. Prius de prætoribus transacta res, quæ transigi sorte poterat. Urbana Sergio, peregrina iurisdictio Minncio obtigit; Sardiniam Atilius, Siciliam Manlius, Hispanias Sempronius citeriorem, Helvius 3 ulteriorem est sortitus. Consulibus Italiam Macedoniamque sortiri parantibus L. Oppius et Q. Fulvius tribuni plebis impedimento erant, quod longinqua provincia Macedonia esset, 4 neque ulla alia res maius bello impedimentum ad eam diem fuisset, quam quod, vixdum inchoatis rebus, in ipso conatu 5 gerendi belli prior consul revocaretur. Quartum iam annum esse ab decreto Macedonico bello. Quærendo regem et exercitum eius Sulpicium maiorem partem anni absumpsisse. 6 Villium congredientem cum hoste infecta re revocatum. Quinctium rebus divinis Romæ maiorem partem anni retentum ita gessisse tamen res, ut, si aut maturius in provinciam venisset 7 aut hiems magis sera fuisset, potuerit debellare; nunc quoque

in hiberna profectum ita comparare dici bellum, ut, nisi successor impediat, perfecturus æstate proxima videatur. His 8 orationibus pervicerunt, ut consules in senatus auctoritate fore dicerent se, si idem tribuni plebis facerent. Permittentibus utrisque liberam consultationem, patres consulibus ambobus Italiam provinciam decreverunt, T. Quinctio prorogarunt im- 9 perium, donec successor ex senatus consulto venisset. Consulibus binæ legiones decretæ, et ut bellum cum Gallis Cisalpinis, qui defecissent a populo Romano, gererent. Quinctio 10 in Macedoniam supplementum decretum, sex millia peditum, trecenti equites, sociorum navalium millia tria. Præesse eidem, 11 cui præerat, classi L. Quinctius Flamininus iussus. Prætoribus in Hispanias octona millia peditum socium ac nominis Latini data et quadringeni equites, ut dimitterent veterem ex Hispaniis militem; et terminare iussi, qua ulterior citeriorve provincia servaretur. Macedoniæ legatos P. Sulpicium et P. 12 Villium, qui consules in ea provincia fuerant, adiecerunt.

29 Priusquam consules prætoresque in provincias proficiscerentur, prodigia procurari placuit, quod ædes Vulcani Summanique Romæ, et quod Fregenis murus et porta de cælo tacta erant, et Frusinone inter noctem lux orta, et Æsulæ 2 agnus biceps cum quinque pedibus natus, et Formiis duo lupi oppidum ingressi obvios aliquot laniaverant, Romæ non in urbem solum, sed in Capitolium penetraverat lupus.

C. Atinius tribunus plebis tulit, ut quinque coloniæ in 3 oram maritimam deducerentur, duæ ad ostia fluminum Vulturni Liternique, una Puteolos, una ad Castrum Salerni; his 4 Buxentum adiectum; trecenæ familiæ in singulas colonias iubebantur mitti. Triumviri deducendis iis, qui per triennium magistratum haberent, creati M. Servilius Geminus, Q. Minucius Thermus, Ti. Sempronius Longus.

Dilectu rebusque aliis divinis humanisque, quæ per ipsos 5 agenda erant, perfectis, consules ambo in Galliam profecti, Cornelius recta ad Insubres via, qui tum in armis erant 6 Cenomanis assumptis; Q. Minucius in læva Italiæ ad inferum

mare flexit iter, Genuamque exercitu ducto ab Liguribus
7 orsus bellum est. Oppida Clastidium et Litubium, utraque
Ligurum, et duæ gentis eiusdem civitates, Celeiates Cerdiciatesque, sese dediderunt; et iam omnia cis Padum præter
8 Gallorum Boios, Ilvates Ligurum sub dicione erant; quindecim oppida, hominum viginti millia esse dicebantur, quæ se dediderant. Inde in agrum Boiorum legiones duxit. Boiorum

30 exercitus haud ita multo ante traiecerat Padum, iunxeratque
2 se Insubribus et Cenomanis, quod ita acceperant, coniunctis legionibus consules rem gesturos, ut et ipsi collatas in unum
3 vires firmarent. Postquam fama accidit, alterum consulem Boiorum urere agros, seditio extemplo orta est; postulare Boii, ut laborantibus opem universi ferrent; Insubres negare
4 se sua deserturos. Ita divisæ copiæ, Boiisque in agrum suum tutandum profectis, Insubres cum Cenomanis super amnis
5 Mincii ripam consederunt. Infra eum locum duo millia et
6 consul Cornelius eidem flumini castra applicuit. Inde mittendo in vicos Cenomanorum Brixiamque, quod caput gentis erat, ut satis comperit, non ex auctoritate seniorum iuventutem in armis esse, nec publico consilio Insubrum defectioni Ceno-
7 manos sese adiunxisse, excitis ad se principibus id agere ac moliri cœpit, ut desciscerent ab Insubribus Cenomani et sublatis signis aut domos redirent aut ad Romanos transirent.
8 Et id quidem impetrari nequiit; in id fides data consuli est, ut in acie aut quiescerent aut, si qua etiam occasio fuisset,
9 adiuvarent Romanos. Hæc ita convenisse Insubres ignorabant; suberat tamen quædam suspicio animis, labare fidem sociorum. Itaque quum in aciem eduxissent, neutrum iis cornu committere ausi, ne, si dolo cessissent, rem totam in-
10 clinarent, post signa in subsidiis eos locaverunt. Consul principio pugnæ vovit ædem Sospitæ Iunoni, si eo die hostes fusi fugatique fuissent; a militibus clamor sublatus, compotem voti
11 consulem se facturos, et impetus in hostes est factus. Non tulerunt Insubres primum concursum. Quidam et a Cenomanis, terga repente in ipso certamine aggressis, tumultum anci-

pitem iniectum auctores sunt, cæsaque in medio quinque et triginta millia hostium, quinque millia et ducentos vivos captos, in iis Hamilcarem, Pœnorum imperatorem, qui belli causa 12 fuisset; signa militaria centum triginta et carpenta supra ducenta. Oppida Gallorum, quæ Insubrum defectionem secuta 13 erant, dediderunt se Romanis.

Minucius consul primo effusis populationibus peragraverat **31** fines Boiorum; deinde, ut, relictis Insubribus, ad sua tuenda receperant sese, castris se tenuit, acie dimicandum cum hoste ratus; nec Boii detrectassent pugnam, ni fama, Insubres victos, 2 allata animos fregisset. Itaque relicto duce castrisque, dissipati per vicos, sua quisque ut defenderent, rationem gerendi belli hosti mutarunt. Omissa enim spe per unam dimica- 3 tionem rei decernendæ, rursus populari agros et urere tecta vicosque expugnare cœpit. Per eosdem dies Clastidium in- 4 censum. Inde in Ligustinos Ilvates, qui soli non parebant, legiones ductæ. Ea quoque gens, ut Insubres acie victos, 5 Boios ita, ut tentare spem certaminis non auderent, territos audivit, in dicionem venit. Litteræ consulum amborum de 6 rebus in Gallia gestis prope sub idem tempus Romam allatæ. M. Sergius prætor urbanus in senatu eas, deinde ex auctoritate patrum ad populum recitavit; supplicatio in quatriduum decreta. Hiems iam eo tempore erat, et quum **32** T. Quinctius capta Elatea in Phocide ac Locride hiberna disposita haberet, Opunte seditio orta est. Factio una 2 Ætolos, qui propiores erant, altera Romanos accersebat. Ætoli priores venerunt; sed opulentior factio, exclusis Ætolis 3 missoque ad imperatorem Romanum nuntio, usque in adventum eius tenuit urbem. Arcem regium tenebat præsidium, 4 neque, ut decederent inde, aut Opuntiorum minis aut auctoritate imperatoris Romani perpelli potuerunt. Mora, cur non 5 extemplo oppugnarentur, ea fuit, quod caduceator ab rege venerat locum ac tempus petens colloquio. Id gravate regi 6 concessum est, non quin cuperet Quinctius per se partim armis, partim condicionibus confectum videri bellum; necdum 7

enim sciebat, utrum successor sibi alter ex novis consulibus mitteretur, an, quod summa vi ut tenderent, amicis et propin-
8 quis mandaverat, imperium prorogaretur; aptum autem fore colloquium credebat, ut sibi liberum esset vel ad bellum ma-
9 nenti vel ad pacem decedenti rem inclinare. In sinu Maliaco prope Nicæam litus elegere. Eo rex ab Demetriade cum
10 quinque lembis et una nave rostrata venit. Erant cum eo principes Macedonum et Achæorum exsul, vir insignis, Cycli-
11 adas. Cum imperatore Romano rex Amynander erat et Dionysodorus, Attali legatus, et Agesimbrotus, præfectus Rhodiæ classis, et Phæneas, princeps Ætolorum, et Achæi duo, Ari-
12 stænus et Xenophon. Inter hos Romanus *ad* extremum litus progressus, quum rex in proram navis in ancoris stantis pro-
13 cessisset, „Commodius“ inquit, „si in terram egrediaris, ex propinquo dicamus in vicem audiamusque.“ Quum rex facturum se id negaret, „Quem tandem“ inquit Quinctius „times?“
14 Ad hoc ille superbo et regio animo: „Neminem equidem timeo præter deos immortales; non omnium autem credo fidei, quos
15 circa te video, atque omnium minime Ætolis.“ „Istuc quidem“ ait Romanus „par omnibus periculum est, qui cum hoste ad
16 colloquium congrediuntur, si nulla fides sit.“ „Non tamen“ inquit, „T. Quincti, par perfidiæ præmium est, si fraude agatur, Philippus et Phæneas; neque enim æque difficulter Ætoli prætorem alium ac Macedones regem in meum locum
33 substituant.“ Secundum hæc silentium fuit, quum Romanus eum æquum censeret priorem dicere, qui petisset colloquium, rex eius esse priorem orationem, qui daret pacis leges, non
2 qui acciperet; tum Romanus: simplicem suam orationem esse; ea enim se dicturum, quæ ni fiant, nulla sit pacis condicio.
3 Deducenda ex omnibus Græciæ civitatibus regi præsidia esse; captivos et transfugas sociis populi Romani reddendos; restituenda Romanis ea Illyrici loca, quæ post pacem in Epiro
4 factam occupasset; Ptolemæo Ægypti regi reddendas urbes, quas post Philopatoris Ptolemæi mortem occupavisset. Suas populique Romani condiciones has esse; ceterum et socium

audiri postulata verum esse. Attali regis legatus naves cap- 5
tivosque, quæ ad Chium navali prœlio capta essent, et Nicephorium Venerisque templum, quæ spoliasset evastassetque, pro incorruptis restitui; Rhodii Peræam (regio est continentis 6 adversus insulam, vetustæ eorum dicionis) repetebant, postulabantque præsidia deduci ab Iaso et a Bargyliis et Euromensium urbe et in Hellesponto Sesto atque Abydo, et Perinthum 7 Byzantiis in antiqui formulam iuris restitui, et liberari omnia Asiæ emporia portusque. Achæi Corinthum et Argos repe- 8 tebant. Prætor Ætolorum Phæneas quum eadem fere, quæ Romani, ut Græcia decederetur, postulasset, redderenturque Ætolis urbes, quæ quondam iuris ac dicionis eorum fuissent, excepit orationem eius princeps Ætolorum Alexander, vir ut 9 inter Ætolos facundus. Iam dudum se reticere ait, non quo 10 quicquam agi putet eo colloquio, sed ne quem sociorum dicentem interpellet. Nec de pace cum fide Philippum agere nec bella vera virtute unquam gessisse. In colloquiis insi- 11 diari et captare; in bello non congredi æquo campo neque signis collatis dimicare, sed refugientem incendere ac diripere urbes et vincentium præmia victum corrumpere. At non an- 12 tiquos Macedonum reges, sed acie bellare solitos, urbibus parcere, quantum possent, quo opulentius haberent imperium. Nam, de quorum possessione dimicetur, tollentem nihil sibi 13 præter bellum relinquere, quod consilium esse? Plures priore 14 anno sociorum urbes in Thessalia evastasse Philippum quam omnes, qui unquam hostes Thessaliæ fuerint. Ipsis quoque 15 Ætolis eum plura socium quam hostem ademisse. Lysimachiam pulso prætore et præsidio Ætolorum occupasse eum; Cium, item suæ dicionis urbem, funditus evertisse ac delesse; 16 eadem fraude habere eum Thebas Phthias, Echinum, Larisam, Pharsalum.

Motus oratione Alexandri Philippus navem, ut exaudi- **34** retur, propius terram applicuit. Orsum eum dicere, in Æto- 2 los maxime, violenter Phæneas interfatus, non in verbis rem verti ait; aut bello vincendum aut melioribus parendum esse.

3 „Apparet id quidem“ inquit Philippus „etiam cæco“, iocatus in valetudinem oculorum Phæneæ; et erat dicacior natura, quam regem decet, et ne inter seria quidem risu satis tempe-
4 rans. Indignari inde cœpit, Ætolos tanquam Romanos decedi Græcia iubere, qui, quibus finibus Græcia sit, dicere non possint; ipsius enim Ætoliæ Agræos Apodotosque et Amphilochos, quæ permagna eorum pars sit, Græciam non
5 esse. „An, quod a sociis eorum non abstinuerim, iustam querelam habent, quum ipsi pro lege hunc antiquitus morem servent, ut adversus socios ipsi suos, publica tantum auctoritate dempta, iuventutem suam militare sinant et contrariæ persæpe acies in utraque parte Ætolica auxilia habeant?
6 Neque ego Cium expugnavi, sed Prusiam socium et amicum oppugnantem adiuvi, et Lysimachiam ab Thracibus vindicavi, sed quia me necessitas ad hoc bellum a custodia eius avertit,
7 Thraces habent. Et Ætolis hæc; Attalo autem Rhodiisque nihil iure debeo; non enim a me, sed ab illis principium belli
8 ortum est; Romanorum autem honoris causa Peræan Rhodiis et naves Attalo cum captivis, qui comparebunt, restituam.
9 Nam quod ad Nicephorium Venerisque templi restitutionem
10 attinet, quid restitui ea postulantibus respondeam, nisi, quo uno modo silvæ lucique cæsi restitui possunt, curam impensamque sationis me præstaturum, quoniam hæc inter se reges
11 postulare et respondere placet.“ Extrema eius oratio adversus Achæos fuit, in qua orsus ab Antigoni primum, suis deinde erga gentem eam meritis, recitari decreta eorum iussit
12 omnes divinos humanosque honores complexa, atque eis obiecit recens decretum, quo ab se descivissent, invectusque gra-
13 viter in perfidiam eorum, Argos tamen se iis redditurum dixit, de Corintho cum imperatore Romano deliberaturum esse, quæsiturumque ab eo simul, utrum iisne urbibus decedere se æquum censeat, quas ab se ipso captas iure belli habeat, an iis etiam, quas a maioribus suis accepisset.

35 Parantibus Achæis Ætolisque ad ea respondere, quum prope occasum sol esset, dilato in posterum diem colloquio,

Philippus in stationem, ex qua profectus erat, Romani sociique in castra redierunt. Quinctius postero die ad Nicæam 2 (is enim locus placuerat) ad constitutum tempus venit; Philippus nullus usquam, nec nuntius ab eo per aliquot horas veniebat, et iam desperantibus venturum repente apparuerunt naves. Atque ipse quidem, quum tam gravia et indigna im- 3 perarentur, inopem consilii diem consumpsisse deliberando aiebat; vulgo credebant, de industria rem in serum tractam, 4 ne tempus dari posset Achæis Ætolisque ad respondendum, et eam opinionem ipse affirmavit petendo, ut, summotis aliis, 5 ne tempus altercando tereretur et aliqui finis rei imponi posset, cum ipso imperatore Romano liceret sibi colloqui. Id primo 6 non acceptum, ne excludi colloquio viderentur socii; dein, 7 quum haud absisteret petere, ex omnium consilio Romanus imperator cum App. Claudio tribuno militum, ceteris summotis, ad extremum litus processit; rex cum duobus, quos pridie 8 adhibuerat, in terram est egressus. Ibi quum aliquamdiu secreto locuti essent, quæ acta Philippus ad suos retulerit, minus compertum est; Quinctius hæc retulit ad socios: Ro- 9 manis eum cedere tota Illyrici ora, perfugas remittere ac si qui sint captivi; Attalo naves et cum iis captos navales socios; 10 Rhodiis regionem, quam Peræan vocant, reddere, Iaso et Bargyliis non cessurum; Ætolis Pharsalum Larisamque red- 11 dere, Thebas non reddere; Achæis non Argis modo, sed etiam Corintho cessurum. Nulli omnium placere partium, quibus 12 cessurus aut non cessurus esset, destinatio; plus enim amitti in iis quam acquiri, nec unquam, nisi tota deduxisset Græcia 13 præsidia, causas certaminum defore.

Quum hæc toto ex concilio certatim omnes vociferarentur, **36** ad Philippum quoque procul stantem vox est perlata; itaque 2 a Quinctio petit, ut rem totam in posterum diem differret: profecto aut persuasurum se aut persuaderi sibi passurum. Litus ad Thronium colloquio destinatur. Eo mature con- 3 ventum est. Ibi Philippus primum et Quinctium et omnes, qui aderant, rogare, ne spem pacis turbare vellent; postremo petere 4

tempus, quo legatos mittere Romam ad senatum posset; aut iis condicionibus se pacem impetraturum aut, quascunque se-
5 natus dedisset leges pacis, accepturum. Id ceteris haudquaquam placebat; nec enim aliud quam moram et dilationem
6 ad colligendas vires quæri; Quinctius verum id futurum fuisse dicere, si æstas et tempus rerum gerendarum esset; nunc, hieme instante, nihil amitti dato spatio ad legatos mittendos;
7 nam neque sine auctoritate senatus ratum quicquam eorum fore, quæ cum rege ipsi pepigissent, et explorari, dum bello necessariam quietem ipsa hiems daret, senatus auctoritatem
8 posse. In hanc sententiam et ceteri sociorum principes concesserunt; indutiisque datis in duos menses, et ipsos mittere singulos legatos ad senatum edocendum, ne fraude regis ca-
9 peretur, placuit. Additum indutiarum pacto, ut regia præsidia
10 Phocide ac Locride extemplo deducerentur. Et ipse Quinctius cum sociorum legatis Amynandrum, Athamanum regem, ut speciem legationi adiiceret, et Q. Fabium (uxoris Quinctii sororis filius erat) et Q. Fulvium et App. Claudium misit.

37 Ut ventum Romam est, prius sociorum legati quam regis auditi sunt. Cetera eorum oratio conviciis regis consumpta est;
2 moverunt vero maxime senatum demonstrando maris terrarum-
3 que regionis eius situm, ut omnibus appareret, si Demetriadem in Thessalia, Chalcidem in Eubœa, Corinthum in Achaia rex
4 teneret, non posse liberam Græciam esse, et ipsum Philippum non contumeliosius quam verius compedes eas Græciæ appel-
5 lare. Legati deinde regis intromissi; quibus longiorem exorsis orationem brevis interrogatio, cessurusne iis tribus urbibus esset, sermonem incidit, quum mandati sibi de iis nominatim negarent quicquam. Sic infecta pace regii dimissi;
6 Quinctio liberum arbitrium pacis ac belli permissum. Cui ut satis apparuit, non tædere belli senatum, et ipse victoriæ quam pacis avidior neque colloquium postea Philippo dedit, neque legationem aliam, quam quæ omni Græcia decedi nuntiaret, admissurum dixit.

Philippus quum acie decernendum videret et undique ad **38** se contrahendas vires, maxime de Achaiæ urbibus, regionis ab se diversæ, et magis tamen de Argis quam de Corintho sollicitus, optimum ratus Nabidi eam Lacedæmoniorum tyranno 2 velut fiduciariam dare, ut victori sibi restitueret, si quid adversi accidisset, ipse haberet, Philocli, qui Corintho Argisque præerat, scribit, ut tyrannum ipse conveniret. Philocles, præter- 3 quam quod iam veniebat cum munere, adiicit, ad pignus futuræ regi cum tyranno amicitiæ filias suas regem Nabidis filiis matrimonio coniungere velle. Tyrannus primo negare 4 aliter urbem eam se accepturum, nisi Argivorum ipsorum decreto accersitus ad auxilium urbis esset; deinde, ut frequenti 5 contione non aspernatos modo, sed abominatos etiam nomen tyranni audivit, causam se spoliandi eos nactum ratus, tradere, ubi vellet, urbem Philocleu iussit. Nocte, ignaris omnibus, 6 acceptus in urbem est tyrannus; prima luce occupata omnia superiora loca portæque clausæ, paucis principum inter primum 7 tumultum elapsis. Eorum absentium direptæ fortunæ; præsentibus aurum atque argentum ablatum, pecuniæ imperatæ ingentes. Qui non cunctanter contulere, sine contumelia et 8 laceratione corporum dimissi; quos occulere aut retrahere aliquid suspicio fuit, in servilem modum lacerati atque extorti. Contione inde advocata rogationes promulgavit, unam de 9 tabulis novis, alteram de agro viritim dividendo, duas faces novantibus res ad plebem in optimates accendendam.

Postquam in potestate Argivorum civitas erat, nihil eius **39** memor tyrannus, a quo eam civitatem et in quam condicionem accepisset, legatos Elateam ad Quinctium et *ad* Attalum Æginæ 2 hibernantem mittit, qui nuntiarent, Argos in potestate sua esse; eo si veniret Quinctius ad colloquium, non diffidere, sibi omnia cum eo conventura. Quinctius, ut eo quoque præsidio 3 Philippum nudaret, quum annuisset se venturum, mittit ad Attalum, ut ab Ægina Sicyonem sibi occurreret; ipse ab 4 Anticyra decem quinqueremibus, quas iis forte ipsis diebus L. Quinctius frater eius adduxerat ex hibernis Corcyræ,

5 Sicyonem transmisit. Iam ibi Attalus erat; qui quum tyranno ad Romanum imperatorem, non Romano ad tyrannum eundum diceret, in sententiam suam Quinctium traduxit, ne in urbem 6 ipsam Argos iret. Haud procul urbe Mycenica vocatur; 7 in eo loco ut congrederentur, convenit. Quinctius cum fratre et tribunis militum paucis, Attalus cum regio comitatu, Nicostratus, Achæorum prætor, cum auxiliaribus paucis venit. 8 Tyrannum ibi cum omnibus copiis opperientem invenerunt. Progressus armatus cum satellitibus armatis est in medium fere interiacentis campi; inermis Quinctius cum fratre et duobus tribunis militum; inermi item regi prætor Achæorum 9 et unus ex purpuratis latus cingebant. Initium sermonis ab excusatione tyranni ortum, quod armatus ipse armatisque sæptus, quum inermes Romanum imperatorem regemque cerneret, in colloquium venisset; neque enim se illos timere 11 dixit, sed exsules Argivorum. Inde ubi de condicionibus amicitiæ cœptum agi est, Romanus duas postulare res, unam, ut bellum cum Achæis finiret, alteram, ut adversus Philippum 10 mitteret secum auxilia. Ea se missurum dixit; pro pace cum Achæis indutiæ impetratæ, donec bellum cum Philippo finiretur.

40 De Argis quoque disceptatio ab Attalo rege est mota, quum fraude Philoclis proditam urbem vi ab eo teneri argueret, 2 ille ab ipsis Argivis se defenderet accitum. Contionem rex Argivorum postulabat, ut id sciri posset; nec tyrannus abnuere; sed deductis ex urbe præsidiis liberam contionem, non immixtis Lacedæmoniis, declaraturam, quid Argivi vellent, præberi 3 debere dicebat rex; tyrannus negavit deducturum. Hæc dis-4 ceptatio sine exitu fuit. De colloquio discessum, sexcentis Cretensibus ab tyranno datis Romano, indutiisque inter Nicostratum, prætorem Achæorum, et Lacedæmoniorum tyrannum in quattuor menses factis.

5 Inde Quinctius Corinthum est profectus et ad portam cum Cretensium cohorte accessit, ut Philocli, præfecto urbis, 6 appareret, tyrannum a Philippo descisse. Philocles et ipse ad imperatorem Romanum in colloquium venit, hortantique,

ut extemplo transiret urbemque traderet, ita respondit, ut distulisse rem magis quam negasse videretur. A Corintho 7 Quinctius Anticyram traiecit; inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem misit. Attalus ab Argis Sicyonem est 8 profectus. Ibi et civitas novis honoribus veteres regis honores auxit, et rex ad id, quod sacrum Apollinis agrum grandi quondam pecunia redemerat iis, tum quoque, ne sine aliqua 9 munificentia præteriret civitatem sociam atque amicam, decem talenta argenti dono dedit et decem millia medimnum frumenti, atque ita Cenchreas ad naves rediit. Et Nabis, firmato præsidio 10 Argis, Lacedæmonem regressus, quum ipse viros spoliasset, ad feminas spoliandas uxorem Argos remisit. Ea nunc singulas 11 illustres, nunc simul plures genere inter se iunctas domum accersendo blandiendoque ac minando, non aurum modo iis, sed postremo vestem quoque mundumque omnem muliebrem ademit.

LIBER XXXIII.

Hæc per hiemem gesta; initio autem veris Quinctius, Attalo Elateam excito, Bœotorum gentem, incertis ad eam diem animis fluctuantem, dicionis suæ facere cupiens, profectus per Phocidem quinque millia ab Thebis, quod caput est Bœotiæ, posuit castra.
2 Inde postero die *cum* unius signi militibus et Attalo legationibusque, quæ frequentes undique convenerant, pergit ire ad urbem, iussis legionis hastatis (ea duo millia militum erant)
3 sequi se mille passuum intervallo distantibus. Ad medium ferme viæ Bœotorum prætor Antiphilus obvius fuit; cetera multitudo e muris adventum imperatoris Romani regisque
4 prospeculabatur. Rara arma paucique milites circa eos apparebant; hastatos sequentes procul anfractus viarum vallesque
5 interiectæ occulebant. Quum iam appropinquaret urbi, velut obviam egredientem turbam salutaret, tardius incedebat; causa
6 erat moræ, ut hastati consequerentur. Oppidani, ante lictorem turba acta, insecutum confestim agmen armatorum non ante, quam ad hospitium imperatoris ventum est, conspexere.
7 Tum, velut prodita dolo Antiphili prætoris urbe captaque, obstupuerunt omnes, et apparebat nihil liberæ consultationis concilio, quod in diem posterum indictum erat Bœotis, relictum
8 esse. Texerunt dolorem, quem et nequicquam et non sine
2 periculo ostendissent. In concilio Attalus primus verba fecit. Orsus a maiorum suorum suisque et communibus in omnem
2 Græciam et propriis in Bœotorum gentem meritis, senior iam et infirmior, quam ut contentionem dicendi sustineret, obmutuit

et concidit; et dum regem auferunt perferuntque parte membro- 3 rum captum, paulisper contio intermissa est. Aristænus inde, 4 Achæorum prætor, eo cum maiore auctoritate auditus, quod non alia, quam quæ Achæis suaserat, Bœotis suadebat. Pauca ab ipso Quinctio adiecta, fidem magis Romanam quam 5 arma aut opes extollente verbis. Rogatio inde a Platæensi 6 Dicæarcho lata recitataque *de societate* cum Romanis iungenda, nullo contra dicere audente, omnium Bœotiæ civitatum suffragiis accipitur iubeturque. Concilio dimisso, Quinctius, tantum Thebis 7 moratus, quantum Attali repens casus coegit, postquam non 8 vitæ præsens periculum vis morbi attulisse, sed membrorum debilitatem visa est, relicto eo ad curationem necessariam corporis, Elateam, unde profectus erat, redit, Bœotis quoque, 9 sicut prius Achæis, ad societatem adscitis et, quoniam tuta ea pacataque ab tergo relinquebantur, omnibus iam cogitationibus in Philippum et quod reliquum belli erat, conversis.

3 Philippus quoque primo vere, postquam legati ab Roma nihil pacati retulerant, dilectum per omnia oppida regni habere instituit in magna inopia iuniorum; absumpserant enim 2 per multas iam ætates continua bella Macedonas; ipso quoque 3 regnante et navalibus bellis adversus Rhodios Attalumque et terrestribus adversus Romanos ceciderat magnus numerus. Ita et tirones ab sedecim annis milites scribebat, et emeritis 4 quidam stipendiis, quibus modo quicquam reliqui roboris erat, ad signa revocabantur. Ita suppleto exercitu, secundum 5 vernum æquinoctium omnes copias Dium contraxit, ibique stativis positis, exercendo quotidie milite hostem opperiebatur. Et Quinc- 6 tius per eosdem ferme dies ab Elatea profectus præter Thronium et Scarpheam ad Thermopylas pervenit. Ibi concilium Ætolorum 7 Heracleam indictum *eum* tenuit, consultantium, quantis auxiliis Romanum ad bellum sequerentur. Cognitis sociorum decretis, 8 tertio die ab Heraclea Xynias prægressus, in confinio Ænianum Thessalorumque positis castris, Ætolica auxilia opperiebatur. Nihil morati Ætoli sunt; Phænea duce sexcenti pedites cum 9 equitibus quadringentis venerunt. Ne dubium esset, quid

10 exspectasset, confestim Quinctius movit castra. Transgresso in Phthioticum agrum quingenti Gortynii Cretensium, duce Cydante, et trecenti Apolloniatæ, haud dispari armatu, se coniunxere, nec ita multo post Amynander cum Athamanum peditum ducentis et mille.

11 Philippus, cognita profectione ab Elatea Romanorum, ut cui de summa rerum adesset certamen, adhortandos milites 12 ratus, multa iam sæpe memorata de maiorum virtutibus, simul de militari laude Macedonum quum disseruisset, ad ea, quæ tum maxime animos terrebant, quibusque *erigi* ad aliquam

4 spem poterant, venit. Acceptæ ad Aoum flumen in angustiis cladi ter a Macedonum phalange ad Atracem vi pulsos 2 Romanos opponebat; et illic tamen, ubi insessas fauces Epirî non tenuissent, primam culpam fuisse eorum, qui negligenter 3 custodias servassent, secundam in ipso certamine levis armaturæ mercenariorumque militum; Macedonum vero phalangem et tunc stetisse et loco æquo iustaque pugna semper mansuram invictam. 4 Decem et sex millia militum hæc fuere, robur omne virium eius regni. Ad hoc duo millia cætratorum, quos peltastas appellant, Thracumque et Illyriorum (Trallis est nomen genti) par numerus, 5 bina millia erant, et mixti ex pluribus gentibus mercede conducti auxiliares mille ferme et quingenti, et duo millia equitum. 6 Cum iis copiis rex hostem opperiebatur. Romanis ferme par numerus erat; equitum copiis tantum, quod Ætoli accesserant, superabant.

5 Quinctius ad Thebas Phthioticas castra quum movisset, spem nactus per Timonem, principem civitatis, prodi urbem, cum paucis equitum levisque armaturæ ad muros successit. 2 Ibi adeo frustrata spes est, ut non certamen modo cum erumpentibus, sed periculum quoque atrox subiret, ni castris exciti repente pedites equitesque in tempore subvenissent. 3 Et postquam nihil conceptæ temere spei succedebat, urbis 4 quidem amplius tentandæ in præsentia conatu absistit; ceterum satis gnarus, iam in Thessalia regem esse, nondum comperto, quam in regionem venisset, milites per agros dimissos vallum cædere

et parare iubet. Vallo et Macedones et Græci usi sunt, sed 5 usum nec ad commoditatem ferendi nec ad ipsius munitionis firmamentum aptaverunt; nam et maiores et magis ramosas 6 arbores cædebant, quam quas ferre cum armis miles posset, et quum castra his ante obiectis sæpsissent, facilis molitio eorum valli erat. Nam et quia rari stipites magnarum arborum 7 eminebant multique et validi rami præbebant, quod recte manu caperetur, duo aut summum tres iuvenes connixi 8 arborem unam evellebant, qua evulsa portæ instar extemplo patebat, nec in promptu erat, quod obmolirentur. Romanus 9 leves et bifurcos plerosque et trium aut, quum plurimum, quattuor ramorum vallos cædit, ut et suspensis ab tergo armis ferat plures simul apte miles; et ita densos offigunt 10 implicantque ramos, ut *neque, quis cuiusque palmæ stipes*, neque, quæ cuiusque stipitis palma sit, pervideri possit; et [adeo] 11 acuti aliusque per alium immissi rami locum ad inserendam manum non relinquunt, ut neque prehendi, quod trahatur, neque trahi, quum inter se innexi rami vinculum in vicem 12 præbeant, possit; et si evulsus forte est unus, nec loci multum aperit, et alium reponere perfacile est. **6**

Quinctius postero die, vallum secum ferente milite, 2 ut paratus omni loco castris ponendis esset, progressus modicum iter, sex ferme millia a Pheris quum consedisset, speculatum, in qua parte Thessaliæ hostis esset quidve pararet, 3 misit. Circa Larisam erat rex. Certior iam factus, Romanum ab Thebis Pheras movisse, defungi quam primum et ipse certamine cupiens ducere ad hostem pergit et quattuor millia fere a Pheris posuit castra. Inde postero die quum expediti 4 utrinque ad occupandos super urbem tumulos processissent, pari ferme intervallo ab iugo, quod capiendum erat, quum inter se conspecti essent, constiterunt, nuntios in castra 5 remissos, qui, quid sibi, quoniam præter spem hostis occurrisset, faciendum esset, consulerent, quieti opperientes. Et illo 6 quidem die nullo inito certamine in castra revocati sunt; postero die circa eosdem tumulos equestre prœlium fuit, in

quo non minimum Ætolorum opera regii fugati atque in
7 castra compulsi sunt. Magnum utris*que* impedimentum ad rem gerendam fuit ager consitus crebris arboribus hortique, ut in suburbanis locis, et coartata itinera maceriis et quibusdam
8 locis interclusa. Itaque pariter ducibus consilium fuit excedendi ea regione, et velut ex prædicto ambo Scotussam petierunt, Philippus spe frumentandi inde, Romanus, ut prægressus
9 corrumperet hosti frumenta. Per diem totum, quia colles perpetuo iugo intererant, nullo conspecta inter se loco agmina
10 ierunt. Romani *ad* Eretriam Phthiotici agri, Philippus super amnem Onchestum posuit castra.

11 Ne postero quidem die, quum Philippus ad Melambium quod vocant Scotussæi agri, Quinctius circa Thetideum Pharsaliæ terræ posuisset castra, aut hi aut illi, ubi hostis esset, satis
12 compertum habuerunt. Tertio die primo nimbus effusus, dein caligo noctis simillima Romanos metu insidiarum tenuit.

7 Philippus maturandi itineris causa post imbrem, nubibus in
2 terram demissis nihil deterritus, signa ferri iussit; sed tam densa caligo occæcaverat diem, ut neque signiferi viam nec signa milites cernerent, agmen ad incertos clamores vagum
3 velut errore nocturno turbaretur. Supergressi tumulos, qui Cynoscephalæ vocantur, relicta ibi statione firma peditum
4 equitumque, posuerunt castra. Romanus eisdem ad Thetideum castris quum se tenuisset, exploratum tamen, ubi hostis esset, decem turmas equitum et mille pedites misit, monitos, ut ab insidiis, quas dies obscurus apertis quoque locis tecturus esset,
5 præcaverent. Ubi ventum ad insessos tumulos est, pavore mutuo iniecto velut torpentes quieverunt; dein nuntiis retro in castra ad duces missis, ubi primus terror ab necopinato
6 visu consedit, non diutius certamine abstinuere. Principio a paucis procurrentibus lacessita pugna est, deinde subsidiis tuentium pulsos aucta. In qua quum haudquaquam pares Romani alios super alios nuntios ad ducem mitterent, premi sese,
7 quingenti equites et duo millia peditum, maxime Ætolorum, cum duobus tribunis militum propere missa rem inclinatam

restituerunt, versaque fortuna, Macedones laborantes opem 8 regis per nuntios implorabant. Rex, ut qui nihil minus illo die propter offusam caliginem quam prœlium exspectasset, magna parte hominum omnis generis pabulatum missa, aliquamdiu inops consilii trepidavit; deinde, postquam nuntii 9 instabant, et iam iuga montium detexerat nebula, et in conspectu erant Macedones in tumulum maxime editum inter alios compulsi, loco se magis quam armis tutantes, commit- 10 tendam rerum summam in discrimen utcunque ratus, ne partis indefensæ iactura fieret, Athenagoram, ducem mercede mili- 11 tantium, cum omnibus præter Thracas auxiliis et equitatu Macedonum ac Thessalorum mittit. Eorum adventu depulsi 12 ab iugo Romani non ante restiterunt, quam in planiorem vallem perventum est. Ne effusa detruderentur fuga, plurimum 13 in Ætolis equitibus præsidii fuit. Is longe tum optimus eques in Græcia erat; pedite inter finitimos vincebantur.

8 Lætior res quam pro successu pugnæ nuntiata, quum alii super alios recurrentes ex prœlio clamarent, fugere pavidos Romanos, invitum et cunctabundum et dicentem, temere fieri, 2 non locum sibi placere, non tempus, perpulit, ut educeret omnes copias in aciem. Idem et Romanus, magis necessitate 3 quam occasione pugnæ inductus, fecit. Dextrum cornu, elephantis ante signa instructis, in subsidiis reliquit; lævo cum omni levi armatura in hostem vadit, simul admonens, 4 cum iisdem Macedonibus pugnaturos, quos ad Epiri fauces montibus fluminibusque sæptos, victa naturali difficultate locorum, expulissent acieque expugnassent, cum iis, quos 5 P. Sulpicii prius ductu obsidentes in Eordæam aditum vicissent; fama stetisse, non viribus Macedoniæ regnum; eam quoque famam tandem evanuisse. Iam perventum ad suos in 6 ima valle stantes erat, qui adventu exercitus imperatorisque pugnam renovant impetuque facto rursus avertunt hostem. Philippus cum cætratis et cornu dextro peditum, robore 7 Macedonici exercitus, quam phalangem vocabant, prope cursu ad hostem vadit; Nicanori ex purpuratis uni, ut cum reliquis 8

9 copiis confestim sequatur, imperat. Primo, ut in iugum evasit et, iacentibus ibi paucis armis corporibusque hostium, prœlium eo loco fuisse pulsosque inde Romanos et pugnari prope
10 castra hostium vidit, ingenti gaudio est elatus; mox refugientibus suis et terrore verso, paulisper incertus, an in castra
11 reciperet copias, trepidavit; deinde ut appropinquabat hostis et, præterquam quod cædebantur aversi nec, nisi defenderentur, servari poterant, ne ipsi quidem in tuto iam receptus erat,
12 coactus, nondum assecuta parte suorum, periculum summæ rerum facere, equites levemque armaturam, qui in prœlio
13 fuerant, dextero in cornu locat, cætratos *et* Macedonum phalangem hastis positis, quarum longitudo impedimento erat,
14 gladiis rem gerere iubet. Simul, ne facile perrumperetur acies, dimidium de fronte demptum introrsus porrectis ordinibus duplicat, ut longa potius quam lata acies esset; simul et densari ordines iussit, ut vir viro, arma armis iungerentur.

9 Quinctius iis, qui in prœlio fuerant, inter signa et ordines
2 acceptis, tuba dat signum. Raro alias tantus clamor dicitur in principio pugnæ exortus; nam forte utraque acies simul conclamavere, nec solum qui pugnabant, sed subsidia etiam
3 quique tum maxime in prœlium veniebant. Dextero cornu rex loci plurimum auxilio, ex iugis altioribus pugnans, vincebat; sinistro, tum quum maxime appropinquante phalangis parte, quæ novissimi agminis fuerat, sine ullo ordine trepidabatur;
4 media acies, quæ propior dextrum cornn erat, stabat spectaculo
5 velut nihil ad se pertinentis pugnæ intenta. Phalanx, quæ venerat agmen magis quam acies aptiorque itineri quam
6 pugnæ, vixdum in iugum evaserat. In hos incompositos Quinctius, quanquam pedem referentes in dextro cornn suos cernebat, elephantis prius in hostem actis, impetum facit, ratus
7 partem profligatam cetera tracturam. Non dubia res fuit; extemplo terga vertere Macedones, terrore primo bestiarum
8 aversi. Et ceteri quidem hos pulsos sequebantur; unus e tribunis militum, ex tempore capto consilio, cum viginti signorum militibus, relicta ea parte suorum, quæ haud dubie vincebat,

brevi circuitu dextrum cornu hostium aversum invadit. Nullam 9 aciem ab tergo adortus non turbasset; ceterum ad communem omnium in tali re trepidationem accessit, quod phalanx Macedonum, 10 gravis atque immobilis, nec circumagere se poterat, nec hoc, qui a fronte, paulo ante pedem referentes, tunc ultro territis instabant, patiebantur. Ad hoc loco etiam premebantur, quia 11 iugum, ex quo pugnaverant, dum per proclive pulsos insequuntur, tradiderant hosti ad terga sua circumducto. Paulisper in medio cæsi, deinde omissis plerique armis capessunt fugam. Philippus cum paucis peditum equitumque primo tumulum **10** altiorem inter ceteros cepit, *ut* specularetur, quæ in læva parte suorum fortuna esset; deinde, postquam fugam effusam anim- 2 advertit et omnia circa iuga signis atque armis fulgere, tum et ipse acie excessit. Quinctius quum institisset ceden- 3 tibus, repente, quia erigentes hastas Macedonas conspexerat, quidnam pararent, incertus, paulisper novitate rei constituit signa; deinde, ut accepit hunc morem esse Macedonum 4 tradentium sese, parcere victis in animo habebat; ceterum 5 ab ignaris militibus, omissam ab hoste pugnam et quid imperator vellet, impetus in eos est factus, et, primis cæsis, ceteri in fugam dissipati sunt. Rex effuso cursu Tempe petit. Ibi ad 6 Gonnos diem unum substitit ad excipiendos, si qui prœlio superessent. Romani victores in castra hostium spe prædæ *irrumpunt*; ea magna iam *ex parte* direpta ab Ætolis inveniunt. Cæsa eo die octo millia hostium, *quinque* capta; ex victoribus 7 septingenti ferme ceciderunt. Si Valerio qui credat, omnium 8 rerum immodice numerum augenti, quadraginta millia hostium eo die sunt cæsa; capta (ibi modestius mendacium est) quinque millia septingenti, signa militaria ducenta undequinquaginta. Claudius quoque duo et triginta millia hostium cæsa 9 scribit, capta quattuor millia et trecentos. Nos non minimo 10 potissimum numero credidimus, sed Polybium secuti sumus, non incertum auctorem quum omnium Romanarum rerum, tum præcipue in Græcia gestarum.

Philippus, collectis ex fuga, qui variis casibus pugnæ **11**

dissipati vestigia eius secuti fuerant, missisque Larisam ad commentarios regios comburendos, ne in hostium venirent 2 potestatem, in Macedoniam concessit. Quinctius, captivis prædaque venundatis, partim militi concessis, Larisam est profectus, hauddum satis gnarus, quam regionem petisset rex 3 quidve pararet. Caduceator eo regius venit, specie, ut indutiæ essent, donec tollerentur ad sepulturam, qui in acie cecidissent, re vera ad petendam veniam legatis mittendis. Utrumque ab 4 Romano impetratum. Adiecta etiam illa vox, bono animo esse regem ut iuberet; quæ maxime Ætolos offendit, iam 5 tumentes querentesque mutatum victoria imperatorem; ante pugnam omnia magna parvaque communicare cum sociis solitum; nunc omnium expertes consiliorum esse; suo ipsum 6 arbitrio cuncta agere; cum Philippo iam gratiæ privatæ locum quærere, ut dura atque aspera belli Ætoli exhauserint, pacis 7 gratiam et fructum Romanus in se vertat. Et haud dubie decesserat iis aliquantum honoris; sed cur negligerentur, ignorabant. Donis regis imminere credebant invicti ab ea cupiditate 8 animi virum; sed et succensebat non immerito Ætolis ob insatiabilem aviditatem prædæ et arrogantiam eorum, victoriæ gloriam 9 in se rapientium, quæ vanitate sua omnium aures offendebat, et Philippo sublato, fractis opibus Macedonici regni, Ætolos 10 habendos Græciæ dominos cernebat. Ob eas causas multa sedulo, ut viliores levioresque apud omnes essent et viderentur, faciebat.

12 Indutiæ quindecim dierum datæ hosti erant et cum ipso rege constitutum colloquium; cuius prinsquam tempus veniret, 2 in consilium advocavit socios. Retulit, quas leges pacis placeret dici. Amynander Athamanum rex paucis sententiam absolvit; ita componendam pacem esse, ut Græcia etiam absentibus Romanis satis potens tuendæ simul pacis libertatisque 3 esset. Ætolorum asperior oratio fuit, qui pauca præfati, recte atque ordine imperatorem Romanum facere, quod, quos belli socios habuisset, cum iis communicaret pacis consilia, falli 4 aiunt eum tota re, si aut Romanis pacem aut Græciæ libertatem

satis firmam se credat relicturum, nisi Philippo aut occiso aut regno pulso; quæ utraque proclivia esse, si fortuna uti vellet. Ad hæc Quinctius negare Ætolos aut moris Romanorum me- 5 morem aut sibi ipsis convenientem sententiam dixisse. Et 6 illos prioribus omnibus conciliis colloquiisque de condicionibus pacis semper, *non* ut ad internecionem bellaretur, disseruisse, et Romanos, præter vetustissimum morem victis parcendi, 7 præcipuum clementiæ documentum dedisse pace Hannibali et Carthaginiensibus data. Omittere se Carthaginienses; cum 8 Philippo ipso quoties ventum in colloquium? nec unquam, ut cederet regno, actum esse. An quia victus prœlio foret, inexpiabile bellum factum? Cum armato hoste infestis animis 9 concurri debere; adversus victos mitissimum quemque animum maximum habere. Libertati Græciæ videri graves Macedonum 10 reges; si regnum gensque tollatur, Thracas, Illyrios, Gallos deinde, gentes feras et indomitas, in Macedoniam se et in Græciam effusuras. Ne proxima quæque amoliendo maioribus 11 gravioribusque aditum ad se facerent. Interfanti deinde Phæ- 12 neæ, prætori Ætolorum, testificantique, si elapsus eo tempore Philippus foret, mox gravius eum rebellaturum, „Desistite tumultuari“ inquit, „ubi consultandum est. Non iis condicio- 13 nibus illigabitur rex, ut movere bellum possit.“

13 Hoc dimisso concilio, postero die rex ad fauces, quæ ferunt in Tempe (is datus erat locus colloquio) venit; tertio 2 die datur ei Romanorum ac sociorum frequens concilium. Ibi 3 Philippus perquam prudenter, iis, sine quibus pax impetrari non poterat, sua potius voluntate omissis, quam altercando extorquerentur, quæ priore colloquio aut imperata a Romanis 4 aut postulata ab sociis essent, omnia se concedere, de ceteris senatui permissurum dixit. Quanquam vel inimicissimis om- 5 nibus præclusisse vocem videbatur, Phæneas tamen Ætolus, cunctis tacentibus, „Quid? Nobis“ inquit, „Philippe, reddisne 6 tandem Pharsalum et Larisam Cremasten et Echinum et Thebas Phthias?“ Quum Philippus nihil morari diceret, quo minus 7 reciperent, disceptatio inter imperatorem Romanum et Ætolos

8 orta est de Thebis; nam eas populi Romani iure belli factas esse Quinctius dicebat, quod integris rebus, exercitu ab se admoto, vocati in amicitiam, quum potestas libera desciscendi ab rege esset, regiam societatem Romanæ præposuissent; 9 Phæneas et pro societate belli, quæ ante bellum habuissent, 10 restitui Ætolis æquum censebat, et ita in fœdere primo cautum esse, ut belli præda rerum, quæ ferri agique possent, Romanos, 11 ager urbesque captæ Ætolos sequerentur. „Vos" inquit „ipsi" Quinctius „societatis istius leges rupistis, quo tempore relictis 12 nobis cum Philippo pacem fecistis. Quæ si maneret, captarum tamen urbium illa lex foret; Thessaliæ civitates sua voluntate 13 in dicionem nostram venerunt." Hæc cum omnium sociorum assensu dicta Ætolis non *in* præsentia modo gravia auditu, sed mox etiam belli causa magnarumque ex eo cladium iis 14 fuerunt. Cum Philippo ita convenit, ut Demetrium filium et quosdam ex amicorum numero obsides et ducenta talenta daret, de ceteris Romam mitteret legatos; ad eam rem quat-15 tuor mensum indutiæ essent; si pax non impetrata ab senatu foret, obsides pecuniamque reddi Philippo receptum est. Causa Romano imperatori non alia maior fuisse dicitur maturandæ pacis, quam quod Antiochum bellum transitumque in Europam moliri constabat.

14 Eodem tempore atque, ut quidam tradidere, eodem die ad Corinthum Achæi ducem regium Androsthenem iusto prœlio 2 fuderunt. Eam urbem pro arce habiturus Philippus adversus Græciæ civitates, et principes inde evocatos per speciem colloquendi, quantum equitum dare Corinthii ad bellum possent, 3 retinuerat pro obsidibus, et præter quingentos Macedonas mixtosque ex omni genere auxiliorum octingentos, quot iam 4 antè ibi fuerant, mille Macedonum eo miserat et mille octingentos Illyrios, Thracasque et Cretenses, qui in utraque 5 parte militabant, octingentos. His additi Bœoti Thessalique et Acarnanes mille, scutati omnes, et *centum ex* ipsorum Corinthiorum iuventute, impleta ut essent sex millia armatorum, 6 fiduciam Androstheni fecerunt acie decernendi. Nicostratus,

prætor Achæorum, Sicyone erat cum duobus millibus peditum, centum equitibus; sed imparem se et numero et genere militum cernens mœnibus non excedebat. Regiæ copiæ peditum equi- 7 tumque vagæ Pellenensem et Phliasium et Cleonæum agrum depopulabantur; postremo, exprobrantes metum hosti, in fines 8 Sicyoniorum transcendebant; navibus etiam circumvecti omnem oram Achaiæ vastabant. Quum id effusius hostes et, ut fit 9 ab nimia fiducia, negligentius etiam facerent, Nicostratus spem nactus necopinantes eos aggrediendi, circa finitimas civitates 10 nuntium occultum mittit, quo die et quot ex quaque civitate armati ad Apelaurum (Stymphaliæ terræ is locus est) convenirent. Omnibus ad diem edictam paratis, profectus inde 11 extemplo per Phliasiorum fines nocte Cleonas, insciis omnibus, quid pararet, pervenit; erant autem cum eo quinque millia 12 peditum, ex quibus armaturæ levis**, et trecenti equites. Cum iis copiis, dimissis, qui specularentur, quam in partem hostes effunderent sese, opperiebatur. Androsthenes omnium ignarus **15** Corintho profectus ad Nemeam (amnis est Corinthium *et* Sicyonium interfluens agrum) castra locat. Ibi partem dimi- 2 diam exercitus, divisam trifariam, et omnes equites discurrere ad depopulandos simul Pellenensem Sicyoniumque agros et Phliasium iubet. Hæc tria diversa agmina discessere. Quod 3 ubi Cleonas ad Nicostratum perlatum est, extemplo validam mercenariorum manum præmissam ad occupandum saltum, per quem transitus in Corinthium est agrum, ante signa equi- 4 tibus, ut prægrederentur, locatis, ipse confestim agmine duplici sequitur. Parte una mercenarii milites ibant cum levi arma- 5 tura, altera clipeati; id in illarum gentium exercitibus robur erat. Iam haud procul castris aberant pedites equitesque et 6 Thracum quidam in vagos palatosque per agros hostes impetum fecerant, quum repens terror castris infertur. Trepi- 7 dare dux, ut qui hostes nusquam nisi raros in collibus ante Sicyonem, non audentes agmen demittere in campos, vidisset, ab Cleonis quidem accessuros nunquam credidisset. Revocari 8 tuba iubet vagos a castris dilapsos; ipse, raptim capere arma

iussis militibus, infrequenti agmine porta egressus super flumen
9 instruit aciem. Ceteræ copiæ vix colligi atque instrui quum
10 potuissent, primum hostium impetum non tulerunt; Macedones
et maxime omnium frequentes ad signa fuerant et diu an-
11 cipitem victoriæ spem fecerunt; postremo fuga ceterorum
nudati, quum duæ iam acies hostium ex diverso, levis arma-
tura ab latere, clipeati cætratique a fronte urgerent, et ipsi
12 re inclinata primo retulere pedem, deinde impulsi terga ver-
tunt, et plerique abiectis armis, nulla spe castrorum tenen-
13 dorum relicta, Corinthum petierunt. Nicostratus, mercenariis
militibus ad hos persequendos, equitibus Thracumque auxiliis
in populatores agri Sicyonii missis, magnam utrobique cædem
14 edidit, maiorem prope quam in prœlio ipso. Ex iis quoque,
qui Pellenen Phliuntaque depopulati erant, incompositi partim
omniumque ignari ad castra revertentes in hostium stationes
15 tanquam in suas illati sunt, partim ex discursu id, quod erat,
suspicati ita se in fugam passim sparserunt, ut ab ipsis agre-
16 stibus errantes circumvenirentur. Ceciderunt eo die mille et
quingenti, capti trecenti; Achaia omnis magno liberata metu.

16 Priusquam dimicaretur ad Cynoscephalas, L. Quinctius
Corcyram excitis Arcananum principibus, quæ sola Græciæ
gentium in societate Macedonum manserat, initium quoddam
2 ibi motus fecit. Duæ autem maxime causæ eos tenuerant
in amicitia regis, una fides insita genti, altera metus odiumque
3 Ætolorum. Concilium Leucadem indictum est. Eo neque
cuncti convenere Acarnanum populi nec iis, qui convenerant,
idem placuit; sed duo principes et magistratus pervicerunt, ut
4 privatum decretum Romanæ societatis fieret. Id omnes, qui
afuerant, ægre passi; et in hoc fremitu gentis a Philippo
missi duo principes Acarnanum, Androcles et Echedemus, non
ad tollendum modo decretum Romanæ societatis valuerunt,
5 sed etiam, ut Archelaus et Bianor, principes gentis ambo, quod
auctores eius sententiæ fuissent, proditionis in concilio damna-
rentur, et Zeuxidæ prætori, quod de ea re retulisset, imperium
6 abrogaretur. Rem temerariam, sed eventu prosperam damnati

fecerunt. Suadentibus namque amicis, cederent tempori et Corcyram ad Romanos abirent, statuerunt offerre se multitu- 7 dini et aut eo ipso lenire iras aut pati, quod casus tulisset. Quum se frequenti concilio intulissent, primo murmur ac fre- 8 mitus admirantium, silentium mox a verecundia simul pristinæ dignitatis ac misericordia præsentis fortunæ ortum est. Po- 9 testate quoque dicendi facta, principio suppliciter, procedente autem oratione, ubi ad crimina diluenda ventum est, cum tanta fiducia, quantam innocentia dabat, disseruerunt; postremo ultro 10 aliquid etiam queri et castigare iniquitatem simul in se crudelitatemque ausi ita affecerunt animos, ut omnia, quæ in eos decreta erant, frequentes tollerent, neque eo minus redeundum in socie- 11 tatem Philippi abnuendamque Romanorum amicitiam censerent.

17 Leucade hæc sunt decreta. Id caput Acarnaniæ erat, eoque in concilium omnes populi conveniebant. Itaque quum 2 hæc repentina mutatio Corcyram ad legatum Flamininum perlata esset, extemplo cum classe profectus Leucadem ad Heræum, quod vocant, naves applicuit. Inde cum omni genere 3 tormentorum machinarumque, quibus expugnantur urbes, ad muros accessit, ad primum terrorem ratus inclinari animos posse. Postquam pacati nihil ostendebatur, tum vineas tur- 4 resque erigere et arietem admovere muris cœpit. Acar- 5 nania universa inter Ætoliam atque Epirum posita solem occidentem et mare Siculum spectat. Leucadia nunc in- 6 sula est, vadoso freto, quod perfossum manu est, ab Acarnania divisa; tum pæninsula erat, occidentis regione artis faucibus cohærens Acarnaniæ; quingentos ferme passus longæ 7 eæ fauces erant, latæ haud amplius centum et viginti. In iis angustiis Leucas posita est, colli applicata verso in orientem et Acarnaniam; ima urbis plana sunt, iacentia ad mare, 8 quo Leucadia ab Acarnania dividitur. Inde terra marique expugnabilis est; nam et vada sunt stagno similiora quam mari et campus terrenus omnis operique facilis. Itaque 9 multis simul locis aut subruti aut ariete decussi ruebant muri; sed quam urbs ipsa opportuna oppugnantibus erat, tam in-

10 expugnabiles hostium animi. Die ac nocte intenti reficere quassata muri, obstruere, quæ patefacta ruinis erant, prœlia impigre inire et armis magis muros quam se ipsos mœnibus
11 tutari; diutiusque spe Romanorum obsidionem eam extraxissent, ni exsules quidam Italici generis Leucade habitantes ab
12 arce milites accepissent. Eos tamen ex superiore loco magno cum tumultu decurrentes, acie in foro instructa, iusto prœlio
13 aliquamdiu Leucadii sustinuerunt. Interim et scalis capta multis locis mœnia et per stragem lapidum ac ruinas tran-
14 scensum in urbem, iamque ipse legatus magno agmine circumvenerat pugnantes. Tum pars in medio cæsi, pars armis
15 abiectis dediderunt sese victori. Et post dies paucos, audito prœlio, quo ad Cynoscephalas pugnatum erat, omnes Acarnaniæ populi in dicionem legati venerunt.

18 Iisdem diebus, omnia simul inclinante fortuna, Rhodii quoque ad vindicandam a Philippo continentis regionem (Pe-
2 ræam vocant), possessam a maioribus suis, Pausistratum prætorem cum octingentis Achæis peditibus, mille et octingentis fere armatis ex vario genere auxiliorum collectis, miserunt;
3 Galli et Pisuetæ et Nisuetæ et Tamiani et Arei ex Africa
4 et Laodiceni ex Asia erant. Cum iis copiis Pausistratus Tendeba in Stratonicensi agro, locum peropportunum, ignaris
5 regiis, qui Theræ erant, occupavit. In tempore et ad *id* ipsum excitum auxilium, mille Achæi pedites cum centum equitibus
6 supervenerunt; Theoxenus iis præerat. Dinocrates, regius præfectus, recuperandi castelli causa primo castra ad ipsa Tendeba movet, inde ad alterum castellum item Stratonicensis
7 agri (Astragon vocant); omnibusque [ex] præsidiis, quæ multifariam disiecta erant, devocatis et ab ipsa Stratonicea Thessalorum auxiliaribus, ad Alabanda, ubi hostes erant, ducere
8 pergit. Nec Rhodii pugnam detrectaverunt. Ita castris in
9 propinquo locatis extemplo in aciem descensum est. Dinocrates quingentos Macedonas dextro cornu, lævo Agrianas locat; in medium accipit contractos ex castellorum (Cares maxime erant) præsidiis; equites cornibus circumdat et Cre-

tensium auxiliares Thracumqne. Rhodii Achæos milites, 10 lectam peditum manum, habuere medios; mixta ex plu- 11 ribns gentibus auxilia, equites levisqne armaturæ quod erat, cornibus circumiectnm. Eo die steterunt tantum 12 acies utraque super ripam, ([qui] tenui tum aqua interfluebat torrens,) paucisque telis emissis in castra receperunt sese. Postero die eodem ordine instructi maius ali- 13 quanto prœlium quam pro numero edidere pugnantium; neque enim plus terna millia peditum fuere et centeni ferme equites; ceterum non numero tantum nec armorum genere, sed animis 14 quoque paribus et æqua spe pugnarunt. Achæi primi, tor- 15 rente superato, in Agrianas impetum fecerunt; deinde tota prope cursu transgressa amnem acies est. Diu anceps pugna stetit. 16 Numero Achæi, mille ipsi, quadringentos loco pepulere; inclinato deinde lævo cornu, in dextrum omnes connisi. Mace- 17 dones, usque dum ordines et veluti stipata phalanx constabat, moveri nequiverunt; postquam, lævo latere nudato, circumagere 18 hastas in venientem ex transverso hostem conati sunt, turbati extemplo tumultum primo inter se fecerunt, terga deinde vertunt, postremo abiectis armis in præcipitem fugam effunduntur, Bargylias petentes [fugerunt]. Eodem et Dinocrates perfugit. 19 Rhodii, quantum diei superfuit, secuti, receperunt sese in castra. Satis constat, si confestim victores Stratoniceam petissent, recipi eam urbem sine certamine potuisse. Prætermissa eius 20 rei occasio est, dum in castellis vicisque recipiendis Perææ tempus teritur. Interim animi eorum, qui Stratoniceam præ- 21 sidio obtinebant, confirmati sunt; mox et Dinocrates cum iis, quæ prœlio superfuerant, copiis intravit muros. Neqnicquam 22 inde obsessa oppugnataqne urbs est, nec recipi nisi aliquanto post per Antiochum potuit. Hæc in Thessalia, hæc in Achaia, hæc in Asia per eosdem dies ferme gesta.

19 Philippus quum audisset Dardanos transgressos fines ab contemptu concussi tum regni superiora Macedoniæ evastare, quanquam toto prope orbe terrarum, undique se suosque 2 exigente fortuna, urgebatur, tamen morte tristius ratus Mace- 3

doniæ etiam possessione pelli, dilectu raptim per urbes Macedonum habito, cum sex millibus peditum et quingentis equi-
4 tibus circa Stobos Pæoniæ improviso hostes oppressit. Magna multitudo hominum in prœlio, maior cupidine prædandi palata per agros cæsa est. Quibus fuga in expedito fuit, ne tentato
5 quidem casu pugnæ in fines suos redierunt. Ea una expeditione non pro reliquo statu fortunæ facta refectis suorum animis, Thessalonicam sese recepit.

6 Non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne simul et cum Philippo foret bellandum, quam opportune iam Antiocho ex Syria movente bellum Philippus est supera-
7 tus; nam præterquam quod facilius cum singulis, quam si in unum ambo simul contulissent vires, bellatum est, Hispania quoque sub idem tempus magno tumultu ad bellum consur-
8 rexit. Antiochus quum priore æstate, omnibus, quæ in Cœle Syria sunt, civitatibus ex Ptolemæi dicione in suam potestatem redactis, in hiberna Antiocheam concessisset, nihilo quie-
9 tiora ea ipsis æstivis habuit. Omnibus enim regni viribus connixus quum ingentes copias terrestres maritimasque comparasset, principio veris, præmissis terra cum exercitu filiis duobus, Ardye ac Mithridate, iussisque Sardibus se opperiri,
10 ipse cum classe centum tectarum navium, ad hoc levioribus
11 navigiis cercurisque ac lembis ducentis, proficiscitur, simul per omnem oram Ciliciæ Lyciæque et Cariæ tentaturus urbes, quæ in dicione Ptolemæi essent, simul Philippum (necdum enim debellatum erat) exercitu navibusque adiuturus.

20 Multa egregie Rhodii pro fide erga populum Romanum proque universo nomine Græcorum terra marique ausi sunt,
2 nihil magnificentius, quam quod ea tempestate, non territi tanta mole imminentis belli, legatos ad regem miserunt, ne Chelidonias (promuntorium Ciliciæ est, inclitum fœdere antiquo Atheniensium cum regibus Persarum) superaret; si eo fine
3 non contineret classem copiasque suas, se obviam ituros, non ab odio ullo, sed ne coniungi eum Philippo paterentur et
4 impedimento esse Romanis liberantibus Græciam. Coracesium

eo tempore Antiochus operibus oppugnabat, Zephyrio et Solis et Aphrodisiade et Coryco et, superato Anemurio (promuntorium id quoque Ciliciæ est), Selinunte recepto. Omnibus 5 his aliisque eius oræ castellis aut metu aut voluntate sine certamine in dicionem acceptis, Coracesium præter spem clausis portis tenebat eum. Ibi legati Rhodiorum auditi; et quan- 6 quam ea legatio erat, quæ accendere regium animum posset, temperavit iræ et legatos se Rhodum missurum respondit iisque mandaturum, ut renovarent vetusta iura cum ea civitate 7 sua maiorumque suorum et vetarent eos pertimescere adventum regis, nihil aut iis aut sociis eorum noxiæ futurum fraudive; nam Romanorum amicitiam se non violaturum, argumento et 8 suam recentem ad eos legationem esse et senatus honorifica in se decreta responsaque. Tum forte legati redierant ab 9 Roma, comiter auditi dimissique, ut tempus postulabat, incerto adhuc adversus Philippum eventu belli. Quum hæc legati 10 regis in contione Rhodiorum agerent, nuntius venit, debellatum ad Cynoscephalas esse. Hoc nuntio accepto, Rhodii, dempto metu a Philippo, omiserunt consilium obviam eundi classe Antiocho; illam alteram curam non omiserunt tuendæ liber- 11 tatis civitatum sociarum Ptolemæi, quibus bellum ab Antiocho imminebat. Nam alias auxiliis iuverunt, alias providendo ac 12 præmonendo conatus hostis, causaque libertatis fuerunt Cauniis, Myndiis, Halicarnassensibus Samiisque. Non operæ est per- 13 sequi, ut quæque acta in his locis sint, quum ad ea, quæ propria Romani belli sunt, vix sufficiam.

Eodem tempore Attalus rex, æger ab Thebis Pergamum **21** advectus, moritur altero et septuagesimo anno, quum quattuor et quadraginta annos regnasset. Huic viro præter divitias 2 nihil ad spem regni fortuna dederat. Iis simul prudenter, simul magnifice utendo effecit, primum ut sibi, deinde ut aliis non indignus videretur regno. Victis deinde prœlio uno Gallis, 3 quæ tum gens recenti adventu terribilior Asiæ erat, regium adscivit nomen, cuius magnitudini semper animum æquavit. Summa iustitia suos rexit; unicam fidem sociis præstitit; comis 4

5 uxori ac liberis, quos *quattuor* superstites habuit, mitis ac munificus amicis fuit; regnum adeo stabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam stirpem possessio eius descenderit.

6 Quum hic status rerum in Asia Græciaque et Macedonia esset, vixdum terminato cum Philippo bello, pace certe nondum perpetrata, ingens in Hispania ulteriore coor-
7 tum est bellum. M. Helvius eam provinciam obtinebat. Is litteris senatum certiorem fecit, Culcham et Luxinium
8 regulos in armis esse; cum Culcha decem et septem oppida, cum Luxinio validas urbes Carmonem et Baldonem, in maritima ora Malacinos Sexetanosque et Bæturiam omnem; et quæ nondum animos nudaverant, ad finitimorum
9 motus consurrectura. His litteris a M. Sergio prætore, cuius iurisdictio inter cives et peregrinos erat, recitatis, decreverunt patres, ut, comitiis prætorum perfectis, cui prætori provincia Hispania obvenisset, is primo quoque tempore de bello Hispaniæ ad senatum referret.

22 Sub idem tempus consules Romam venerunt. Quibus in æde Bellonæ senatum habentibus postulantibusque triumphum
2 ob res prospere bello gestas, C. Atinius Labeo et C. Afranius tribuni plebis, ut separatim de triumpho agerent consules, postularunt; communem se relationem de ea re fieri non
3 passuros, ne par honos in dispari merito esset. Quum Q. Minucius utrique Italiam provinciam obtigisse diceret, communi
4 animo consilioque se et collegam res gessisse, et C. Cornelius adiiceret, Boios adversus se transgredientes Padum, ut Insubribus Cenomanisque auxilio essent, depopulante vicos eorum
5 atque agros collega, ad sua tuenda aversos esse, tribuni res tantas bello gessisse C. Cornelium fateri, ut non magis de triumpho eius quam de honore diis immortalibus habendo
6 dubitari possit; non tamen nec illum nec quemquam alium civem tantum gratia atque opibus valuisse, ut, quum sibi meritum triumphum impetrasset, collegæ eundem honorem
7 immeritum impudenter petenti daret. Q. Minucium in Liguribus levia prœlia, vix digna dictu, fecisse, in Gallia magnum nu-

merum militum amisisse; nominabant etiam tribunos militum, 8
T. Iuventium, Cn. Ligurium legionis quartæ; adversa pugna
cum multis aliis viris fortibus, civibus ac sociis, cecidisse.
Oppidorum paucorum ac vicorum falsas et in tempus simulatas 9
sine ullo pignore deditiones factas esse. Hæ inter consules 10
tribunosque altercationes biduum tenuerunt, victique perseverantia tribunorum consules separatim retulerunt. C. Cornelio **23**
omnium consensu decretus triumphus; et Placentini Cremonensesque addiderunt favorem consuli, gratias agentes 2
commemorantesque, obsidione sese ab eo liberatos, plerique
etiam, quum apud hostes essent, servitute exemptos. Q. Mi- 3
nucius, tentata tantum relatione, quum adversum omnem senatum
videret, in monte Albano se triumphaturum et iure imperii
consularis et multorum clarorum virorum exemplo dixit. C. 4
Cornelius de Insubribus Cenomanisque in magistratu triumphavit. Multa signa militaria tulit, multa Gallica spolia captivis carpentis transvexit; multi nobiles Galli ante currum 5
ducti, inter quos quidam Hamilcarem ducem Pœnorum fuisse
auctores sunt; ceterum magis in se convertit oculos Cremo- 6
nensium Placentinorumque colonorum turba, pileatorum currum sequentium. Æris tulit in triumpho ducenta triginta 7
septem millia quingentos, argenti bigati undeoctoginta millia;
septuageni æris militibus divisi, duplex equiti centurionique.
Q. Minucius consul de Liguribus Boiisque Gallis in monte 8
Albano triumphavit. Is triumphus ut loco et fama rerum
gestarum, et quod sumptum non erogatum ex ærario omnes
sciebant, inhonoratior fuit, ita signis carpentisque et spoliis
ferme æquabat. Pecuniæ etiam prope par summa fuit; æris 9
tralata ducenta quinquaginta quattuor millia, argenti bigati
quinquaginta tria millia et ducenti; militibus centurionibusque
et equitibus idem in singulos datum, quod dederat collega.

Secundum triumphum consularia comitia habita. Creati **24**
consules L. Furius Purpurio et M. Claudius Marcellus. Præ- 2
tores postero die facti Q. Fabius Buteo, Ti. Sempronius

Longus, Q. Minucius Thermus, M'. Acilius Glabrio, L. Apustius Fullo, C. Lælius.

3 Exitu ferme anni litteræ a T. Quinctio venerunt, se signis collatis cum rege Philippo in Thessalia pugnasse, hostium 4 exercitum fusum fugatumque. Hæ litteræ prius iu senatu a *M.* Sergio prætore, deinde ex auctoritate patrum in contione sunt recitatæ, et ob res prospere gestas in dies quinque suppli- 5 cationes decretæ. Brevi post legati et ab T. Quinctio et ab rege Philippo venerunt. Macedoues deducti extra urbem in villam publicam, ibique eis locus et lautia præbita; et ad 6 ædem Bellonæ senatus est datus. Ibi haud multa verba facta, quum Macedones, quodcunque seuatus censuisset, id regem 7 facturum esse dicereut. Decem legati more maiorum, quorum ex consilio T. Quiuctius imperator leges pacis Philippo daret, decreti; adiectumque, ut in eo numero legatorum P. Sulpicius et P. Villius essent, qui consules provinciam Macedoniam obtinuissent.

8 Cosanis † eo die postulantibus, ut sibi colonorum numerus 9 augeretur, mille adscribi iussi, dum ne quis in eo uumero esset, qui post P. Cornelium et Ti. Sempronium consules

25 hostis fuisset. Ludi Romani eo auno iu circo scenaque ab ædilibus curulibus P. Cornelio Scipione et Cn. Manlio Vulsone et magnificeutius quam alias facti et lætius propter res bello 2 bene gestas spectati, totique ter instaurati. Plebeii septies instaurati; M'. Acilius Glabrio et C. Lælius eos ludos fecerunt; 3 et de argeuto multaticio tria signa aenea, Cererem Liberumque et Liberam, posuerunt.

4 L. Furius et M. Claudius Marcellus, cousulatu inito, quum A. u. c. 558. A. Ch. 196. de provinciis ageretur et Italiam utrique proviuciam senatus decerneret, ut Macedoniam cum Italia sortirentur, tendebant. 5 Marcellus, provinciæ cupidior, pacem simulatam ac fallacem dicendo et rebellaturum, si exercitus inde deportatus esset, 6 regem, dubios seuteutiæ patres fecerat; et forsitan obtinuisset consul, ui Q. Marcius Ralla et C. Atinius Labeo tribuni plebis se intercessuros dixissent, ni prius ipsi ad plebem tulissent,

vellent iuberentne cum rege Philippo pacem esse. Ea rogatio 7 in Capitolio ad plebem lata est; omnes quinque et triginta tribus „uti rogas" iusserunt. Et quo magis pacem ratam 8 esse in Macedonia vulgo lætarentur, tristis ex Hispania allatus nuntius effecit vulgatæque litteræ, C. Sempronium Tuditanum 9 proconsulem in citeriore Hispania prœlio victum, exercitum eius fusum fugatumque, multos illustres viros in acie cecidisse, Tuditanum cum gravi vulnere relatum ex prœlio haud ita multo post exspirasse. Consulibus ambobus Italia provincia 10 cum iis legionibus, quas superiores consules habuissent, decreta, et ut quattuor legiones novas scriberent, duas urbanas, duas, quæ, quo senatus censuisset, mitterentur; et T. Quinctius 11 Flamininus [cum duabus legionibus] provinciam eodem exercitu obtinere iussus; imperium ei prorogatum satis iam ante videri esse. Prætores deinde provincias sortiti, L. Apustius **26** Fullo urbanam iurisdictionem, M'. Acilius Glabrio inter cives et peregrinos, Q. Fabius Buteo Hispaniam ulteriorem, 2 Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Lælius Siciliam, Ti. Sempronius Longus Sardiniam. Q. Fabio Buteoni et Q. Minucio, 3 quibus Hispaniæ provinciæ evenerant, consules legiones singulas ex quattuor ab se scriptis, quas videretur, ut darent, decretum est, et socium ac Latini nominis quaterna millia peditum, 4 trecenos equites; iique primo quoque tempore in provincias ire iussi. Bellum in Hispania quinto post anno motum est, 5 quam simul cum Punico bello fuerat finitum.

Priusquam aut hi prætores ad bellum prope novum, quia 6 tum primum suo nomine sine ullo Punico exercitu aut duce ad arma ierant, proficiscerentur, aut ipsi consules ab urbe moverent, procurare, ut assolet, prodigia, quæ nuntiabantur, iussi. P. Villius eques Romanus in Sabinos proficiscens fulmine ipse 7 equusque exanimati fuerant; ædes Feroniæ in Capenati de 8 cælo tacta erat; ad Monetæ duarum hastarum spicula arserant; lupus Esquilina porta ingressus, frequentissima parte nrbis, 9 quum in forum decurrisset, Tusco vico atque inde Cermalo

per portam Capenam prope intactus evaserat. Hæc prodigia maioribus hostiis sunt procurata.

27 Iisdem diebus Cn. Cornelius Blasio, qui ante C. Sempronium Tnditanum citeriorem Hispaniam obtinuerat, ovans ex senatus 2 consulto urbem est ingressus. Tulit præ se auri mille et quingenta quindecim pondo, argenti viginti millia, signati 3 denarium triginta quattuor millia et quingentos. L. Stertinius ex ulteriore Hispania, ne tentata quidem triumphi spe, 4 quinquaginta millia pondo argenti in ærarium intulit, et de manubiis duos fornices in foro boario ante Fortunæ ædem et matris Matutæ, unum in maximo circo fecit, et his fornicibus signa aurata imposuit. Hæc per hiemem ferme acta.

5 Hibernabat eo tempore Elateæ T. Quinctius, a quo quum multa socii peterent, Bœoti petierunt impetraveruntque, ut, qui suæ gentis militassent apud Philippum, sibi restituerentnr. 6 Id a Quinctio facile impetratum, non quia satis dignos eos credebat, sed quia, Antiocho rege iam suspecto, favor 7 conciliandus nomini Romano apnd civitates erat. Restitutis iis, confestim apparuit, quam nulla inita apud Bœotos gratia esset; nam ad Philippum legatos gratias agentes ei pro redditis hominibus, perinde atque ipsis, et non Quinctio et Romanis 8 id datum esset, miserunt; et comitiis proximis Bœotarchen ob nullam aliam causam Brachyllem quendam, quam qnod præfectns Bœotorum apud regem militantium fuisset, fecerunt, 9 præteritis Zeuxippo et Pisistrato aliisque, qui Romanæ 10 societatis auctores fuerant. Id ægre et in præsentia hi passi et in futurum etiam metum ceperunt; quum ad portas prope 11 sedente exercitu Romano ea fierent, quidnam se futurum esse profectis in Italiam Romanis, Philippo ex propinquo socios 28 adiuvante et infesto iis, qui partis adversæ fuissent. Dum Romana arma in propinquo haberent, tollere Brachyllem, 2 principem fautorum regis, statuerunt; et tempore ad eam rem capto, quum in publico epulatus reverteretur domum temulentus 3 prosequentibus mollibus viris, qui ioci causa convivio celebri interfuerant, ab sex armatis, quorum tres Italici, tres Ætoli erant,

circumventus occiditur. Fuga comitum et quiritatio facta et tumultus per totam urbem discurrentium cum luminibus; percussores proxima porta evaserunt. Luce prima contio frequens velut ex 4 ante indicto aut voce præconis convocata in theatro erat. Palam 5 ab suo comitatu et obscenis illis viris fremebant interfectum; animis autem Zeuxippum auctorem destinabant cædis. In 6 præsentia placuit comprehendi eos, qui simul fuissent, quæstionemque ex iis haberi. Qui dum quæruntur, Zeuxippus 7 constanti animo avertendi ab se criminis causa in contionem progressus, errare ait homines, qui tam atrocem cædem pertinere ad illos semiviros crederent, multaque in eam partem proba- 8 biliter argumentatur, quibus fidem apud quosdam fecit, nunquam, si sibi conscius esset, oblaturum se multitudini mentionemve eius cædis nullo lacessente facturum fuisse; alii non 9 dubitare, impudenter obviam crimini eundo suspicionem averti. Torti post paulo insontes, quum scirent ipsi nihil, opinione omnium pro indicio Zeuxippum et Pisistratum nominaverunt, nullo adiecto, cur scire quicquam viderentur, argumento. Zeuxippus tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit 10 Tanagram, suam magis conscientiam quam indicium hominum nullius rei consciorum metuens; Pisistratus spretis indicibus 11 Thebis mansit. Servus erat Zeuxippi, totius internuntius et minister rei, quem indicem Pisistratus timens eo ipso timore ad indicium protraxit. Litteras ad Zeuxippum mittit, ut servum conscium tolleret; non tam idoneum ad celandam rem 12 eum videri sibi, quam ad agendam fuerit. Has qui tulerat 13 litteras, iussus Zeuxippo dare quam primum, quia non statim conveniendi eius copia fuit, illi ipsi servo, quem ex omnibus domino fidissimum credebat, tradit, et adiicit, a Pisistrato de re magno opere pertinente ad Zeuxippum esse. Conscientia 14 ictus, quum extemplo traditurum eas affirmasset, aperit, perlectisque litteris pavidus Thebas refugit et ad magistratus indicium defert. Et Zeuxippus quidem fuga servi motus Anthedonem, tutiorem exsilio locum ratus, concessit; de 15

Pisistrato aliisque quæstiones tormentis habitæ et sumptum supplicium est.

29 Efferavit ea cædes Thebanos Bœotosque omnes ad exsecrabile odium Romanorum, credentes, non sine consilio imperatoris Romani Zeuxippum, principem gentis, id facinus conscisse. Ad rebellandum neque vires neque ducem habebant; 2 proximum bello quod erat, in latrocinium versi alios in hospitiis, alios vagos per hiberna milites, ad varios commeantes usus, 3 excipiebant. Quidam in ipsis itineribus ad notas latebras ab insidiantibus, pars in deserta per fraudem deversoria deducti 4 opprimebantur; postremo non tantum ab odio, sed etiam aviditate prædæ facinora fiebant, quia negotiandi ferme causa argentum in zonis habentes in commeatibus erant. 5 Quum primo pauci, deinde in dies plures desiderarentur, infamis esse Bœotia omnis cœpit et timidius quam in hostico egredi 6 castris miles. Tum Quinctius legatos ad quærendum de latrociniis per civitates mittit. Plurimæ cædes circa Copaidem paludem inventæ; ibi ex limo eruta extractaque ex stagno cadavera saxis aut amphoris, ut pondere traherentur in profundum, annexa; multa facinora Acræphiæ et Coroneæ facta 7 inveniebantur. Quinctius primo noxios tradi sibi iussit et pro quingentis militibus (tot enim interempti erant) quingenta 8 talenta Bœotos conferre. Quorum neutrum quum fieret, verbis tantum civitates excusarent, nihil publico consilio factum esse, missis Athenas et in Achaiam legatis, qui testarentur 9 socios, iusto pioque se bello persecuturum Bœotos, et cum parte copiarum App. Claudio Acræphiam ire iusso, ipse cum parte Coroneam circumsidit, vastatis prius agris, qua ab Elatea 10 duo diversa agmina iere. Hac perculsi clade Bœoti, quum omnia terrore ac fuga completa essent, legatos mittunt. Qui quum in castra non admitterentur, Achæi Athenienses que 11 supervenerunt. Plus auctoritatis Achæi habuerunt deprecantes, quia, ni impetrassent pacem Bœotis, bellum simul gerere 12 decreverant. Per Achæos et Bœotis copia adeundi alloquendique Romanum facta est, iussisque tradere noxios et multæ

nomine triginta conferre talenta pax data, et ab oppugnatione recessum.

30 Paucos post dies decem legati ab Roma venerunt, quorum ex consilio pax data Philippo in has leges est, ut omnes 2 Græcorum civitates, quæ in Europa quæque in Asia essent, libertatem ac suas haberent leges; quæ earum sub dicione Philippi fuissent, præsidia ex iis Philippus deduceret, vacuasque traderet Romanis ante Isthmiorum tempus; deduceret et ex 3 iis, quæ in Asia essent, Euromo Pedasisque et Bargyliis et Iaso et Myrina et Abydo et Thaso et Perintho; eas quoque enim placere liberas esse; de Cianorum libertate Quinctium 4 Prusiæ, Bithynorum regi, scribere, quid senatui et decem legatis placuisset; captivos transfugasque reddere Philippum Romanis, 5 et naves omnes tectas tradere præter quinque et regiam unam inhabilis prope magnitudinis, quam sedecim versus remorum agebant; ne plus quinque millia armatorum haberet neve 6 elephantum ullum; bellum extra Macedoniæ fines ne iniussu senatus gereret; mille talentum daret populo Romano, 7 dimidium præsens, dimidium pensionibus decem annorum. Valerius Antias quaternum millium pondo argenti vectigal 8 in decem annos impositum regi tradit; Claudius in annos triginta quaterna millia pondo et ducena, *in* præsens viginti millia pondo. Idem nominatim adiectum scribit, ne cum 9 Eumene Attali filio (novus is tum rex erat) bellum gereret. In hæc obsides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. 10 Adiicit Antias Valerius, Attalo absenti Æginam insulam elephantosque dono datos, et Rhodiis Stratoniceam Cariæque 11 alias urbes, quas Philippus tenuisset; Atheniensibus insulas datas Lemnum, Imbrum, Delum, Scyrum.

31 Omnibus Græciæ civitatibus hanc pacem approbantibus, soli Ætoli decretum decem legatorum clam mussantes carpebant; litteras inanes vana specie libertatis adumbratas esse; cur enim 2 alias Romanis tradi urbes, nec nominari eas, alias nominari et sine traditione liberas iuberi esse, nisi quod, quæ in Asia 3 sint, liberentur, longinquitate ipsa tutiores, quæ in Græcia

sint, ne nominatæ quidem intercipiantur, Corinthns et Chalcis
4 et Oreus cum Eretria et Demetriade? Nec tota ex vano
criminatio erat. Dubitabatur enim de Corintho et Chalcide
et Demetriade, quia in senatus consulto, quo missi decem
legati ab urbe erant, ceteræ Græciæ atque Asiæ urbes haud
5 dubie liberabantur, de iis tribus urbibus legati, quod tempora
rei publicæ postulassent, id e re publica fideque sua facere
6 ac statuere iussi erant. Antiochus rex erat, quem transgressurnm in Europam, quum primum ei vires suæ satis placuissent,
non dubitabant; ei tam opportunas ad occupandum patere urbes
7 nolebant. Ab Elatea profectus Quinctius Anticyram cum decem
legatis, inde Corinthum traiecit. Ibi consilia de libertate
Græciæ dies prope totos in concilio decem legatorum agitabantur.
8 Identidem Quinctius, liberandam omnem Græciam, si Ætolorum
linguas retnndere, si veram caritatem ac maiestatem apud omnes
9 nominis Romani vellent esse, si fidem facere, ad liberandam
Græciam, non ad transferendum a Philippo ad se imperinm
10 sese mare traiecisse. Nihil contra ea de libertate urbium alii
dicebant; ceterum ipsis tutius esse manere paulisper sub tutela
præsidii Romani quam pro Philippo Antiochum dominum
11 accipere. Postremo ita decretum est: Corinthus redderetur
Achæis, ut in Acrocorintho tamen præsidium esset; Chalcidem
ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho decessisset.

32 Isthmiorum statum ludicrum aderat, semper quidem et
alias frequens quum propter spectaculi studium insitum genti,
qno certamina omnis generis artium viriumque et pernicitatis
2 visuntur, tum quia propter opportunitatem loci, per duo diversa
maria omnium rerum usus ministrantis humano generi, concilium
3 Asiæ Græciæque is mercatus erat; tum vero non ad solitos
modo usus nndique convenerant, sed exspectatione erecti, qui
deinde status futurus Græciæ, quæ sua fortuna esset. Alii
alia non taciti solum opinabantur, sed sermonibus etiam
ferebant Romanos facturos; vix cuiquam persuadebatur, Græcia
4 omni cessuros. Ad spectaculum consederant, et præco cum
tubicine, ut mos est, in mediam aream, unde sollemni carmine

ludicrum indici solet, processit et, tuba silentio facto, ita prouuntiat: „Senatus Romanus et T. Quinctius imperator, 5 Philippo rege Macedonibusque devictis, liberos, immunes, suis legibus esse iubet Corinthios, Phocenses Locrensesque omnes et insulam Eubœam et Magnetas, Thessalos, Perrhæbos, Achæos Phthiotas." Percensuerat omnes gentes, quæ sub dicione 6 Philippi regis fuerant. Audita voce præconis, maius gaudium fuit, quam quod universum homines acciperent. Vix satis 7 credere se quisque audisse, et alii alios intueri mirabundi velut ad somni vanam speciem; quod ad quemque pertinebat, suarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant. Revocatus præco, quum unusquisque non audire modo, sed 8 videre libertatis suæ nuntium averet, iterum pronuntiavit eadem. Tum ab certo iam gaudio tantus cum clamore plausus est 9 ortus totiesque repetitus, ut facile appareret, nihil omnium bonorum multitudini gratius quam libertatem esse. Ludicrum 10 deinde ita raptim peractum est, ut nullius nec animi nec oculi spectaculo intenti essent; adeo unum gaudium præoccupaverat omnium aliarum sensum voluptatium. Ludis vero dimissis, cursu **33** prope omnes tendere ad imperatorem Romanum, ut, ruente 2 turba in unum adire, contingere dextram cupientium, coronas lemniscosque iacientium, haud procul periculo fuerit; sed erat 3 trium ferme et triginta annorum, et quum robur iuventæ, tum gaudium ex tam insigni gloriæ fructu vires suppeditabat. Nec præsens tantummodo effusa est lætitia, sed per multos 4 dies gratis et cogitationibus et sermonibus renovata: esse 5 aliquam in terris gentem, quæ sua impensa, suo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum, nec hoc finitimis 6 aut propinquæ vicinitatis hominibus aut terris continentibus iunctis præstet, sed maria traiiciat, ne quod toto orbe terrarum 7 iniustum imperium sit, ubique ius, fas, lex potentissima sint. Una voce præconis liberatas omnes Græciæ atque Asiæ urbes; hoc spe concipere audacis animi fuisse, ad effectum adducere 8 et virtutis et fortunæ ingentis.

Secundum Isthmia Quinctius et decem legati legationes **34**

2 regum gentiumque audivere. Primi omnium regis Antiochi vocati legati sunt. Iis eadem fere, quæ Romæ egerant, verba 3 sine fide rerum iactantibus, nihil iam perplexe, ut ante, quum dubiæ res incolumi Philippo erant, sed aperte denuntiatum, ut excederet Asiæ urbibus, quæ Philippi aut Ptolemæi regum fuissent, abstineret liberis civitatibus neu quam lacesseret armis; et in pace et in libertate esse debere omnes ubique 4 Græcas urbes. Ante omnia denuntiatum, ne in Europam aut 5 ipse transiret aut copias traiiceret. Dimissis regis legatis, conventus civitatum gentiumque est haberi cœptus; eoque maturius peragebatur, quod decreta decem legatorum *in* civitates 6 nominatim pronuntiabantur. Orestis (Macedonum ea gens est), quod primi ab rege defecissent, suæ leges redditæ. Magnetes 7 et Perrhæbi et Dolopes liberi quoque pronuntiati. Thessalorum genti præter libertatem concessam Achæi Phthiotæ dati, Thebis Phthioticis et Pharsalo excepta. Ætolos de Pharsalo et Leucade postulantes, ut ex fœdere sibi restituerentur, ad 8 senatum reiecerunt. Phocenses Locrensesque, sicut ante fuerant, 9 adiecta decreti auctoritate iis contribuerunt. Corinthus et Triphylia et Heræa (Peloponnesi et ipsa urbs est) reddita 10 Achæis. Oreum et Eretriam decem legati Eumeni regi, Attali filio, dabant, dissentiente Quinctio; ea una res in arbitrium senatus reiecta est; senatus libertatem iis civitatibus 11 dedit, Carysto adiecta. Pleurato Lychnidus et Parthini dati; Illyriorum utraque gens sub dicione Philippi fuerant. Amynandrum tenere iusserunt castella, quæ per belli tempus Philippo capta ademisset.

35 Dimisso conventu decem legati, partiti munia inter se, ad liberandas suæ quisque regionis civitates discesserunt, 2 P. Lentulus Bargylias, L. Stertinius Hephæstiam et Thasum et Thraciæ urbes, P. Villius et L. Terentius ad regem Antiochum, 3 Cn. Cornelius ad Philippum. Qui de minoribus rebus editis mandatis, percontatus, si consilium non utile solum, sed etiam 4 salutare admittere auribus posset, quum rex gratias quoque se acturum diceret, si quid, quod in rem suam esset, ex-

promeret, magno opere ei suasit, quoniam pacem impetrasset, 5 ad societatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos, ne, si quid Antiochus moveret, exspectasse et temporum 6 opportunitates captasse ad rebellandum videri posset. Ad Tempe 7 Thessalica Philippus est conventus. Qui quum se missurum 8 extemplo legatos respondisset, Cornelius Thermopylas, ubi frequens Græciæ statis diebus esse solet conventus (Pylaicum appellant), venit. Ætolos præcipue monuit, ut constanter et 9 fideliter in amicitia populi Romani permanerent. Ætolorum 10 principes alii leniter questi sunt, quod non idem erga suam gentem Romanorum animus esset post victoriam, qui in bello fuisset, alii ferocius incusarunt, exprobraruntque, non modo 11 vinci sine Ætolis Philippum, sed ne transire quidem in Græciam Romanos potuisse. Adversus ea respondere, ne in 12 altercationem excederet res, quum supersedisset Romanus, omnia eos æqua impetraturos, si Romam misissent, dixit. Itaque ex auctoritate eius decreti legati sunt. Hunc finem bellum cum Philippo habuit.

36 Quum hæc in Græcia Macedoniaque et Asia gererentur, Etruriam infestam prope coniuratio servorum fecit. Ad 2 quærendam opprimendamque eam M'. Acilius Glabrio prætor, cui inter cives peregrinosque iurisdictio obtigerat, cum una ex duabus legione urbana est missus. Alios**, *alios* iam congregatos 3 pugnando vicit; ex his multi occisi, multi capti; alios verberatos crucibus affixit, qui principes coniurationis fuerant; alios dominis restituit.

Consules in provincias profecti sunt. Marcellum Boiorum 4 ingressum fines, fatigato per diem totum milite via facienda castra in tumulo quodam ponentem Corolamus quidam, regulus Boiorum, cum magna manu adortus ad tria millia hominum occidit; et illustres viri aliquot in illo tumultuario prœlio 5 ceciderunt, inter quos præfecti socium T. Sempronius Gracchus et M. Iunius Silanus, et tribuni militum de legione secunda M. Ogulnius et P. Claudius. Castra tamen ab Romanis impigre 6 permunita retentaque, quum hostes prospera pugna elati

7 nequicquam oppugnassent. Stativis deinde iisdem per dies aliquot sese tenuit, dum et saucios curaret et *ex* tanto terrore 8 animos militum reficeret. Boii, ut est gens minime ad moræ tædium ferendum patiens, in castella sua vicosque passim 9 dilapsi sunt. Marcellus Pado confestim traiecto in agrum Comensem, ubi Insubres, Comensibus ad arma excitis, castra habebant, legiones ducit. Galli, feroces Boiorum ante dies paucos pugna, in ipso itinere prœlium committunt; et primo 10 adeo acriter invaserunt, ut antesignanos impulerint. Quod ubi Marcellus animadvertit, veritus, ne moti semel pellerentur, cohortem Marsorum quum opposuisset, equitum Latinorum 11 omnes turmas in hostem emisit. Quorum quum primus secundusque impetus retudisset inferentem se ferociter hostem, confirmata et reliqua acies Romana restitit primo, deinde 12 signa acriter intulit; nec ultra sustinuere certamen Galli, 13 quin terga verterent atque effuse fugerent. In eo prœlio supra quadraginta millia hominum cæsa Valerius Antias scribit, octoginta septem signa militaria capta et carpenta septingenta triginta duo, et aureos torques multos, ex quibus unum magni ponderis Claudius in Capitolio Iovi donum in 14 æde positum scribit. Castra eo die Gallorum expugnata direptaque, et Comum oppidum post dies paucos captum; 15 castella inde duodetriginta ad consulem defecerunt. Id quoque inter scriptores ambigitur, utrum in Boios prius an Insubres consul exercitum duxerit, adversamque prospera pugna oblitteraverit, an victoria ad Comum parta deformata clade in Boiis accepta sit.

37 Sub hæc tam varia fortuna gesta L. Furius Purpurio, 2 alter consul, per tribum Sapiniam in Boios venit. Iam castro Mutilo appropinquabat, quum veritus, ne intercluderetur simul a Boiis Liguribusque, exercitum eadem via, qua adduxerat, reduxit, et magno circuitu per aperta eoque tuta loca ad 3 collegam pervenit. Inde iunctis exercitibus primum Boiorum agrum usque ad Felsinam oppidum populantes peragraverunt. 4 Ea urbs ceteraque circa castella et Boii fere omnes præter

iuventutem, quæ prædandi causa in armis erat (tunc in devias silvas recesserat), in deditionem venerunt. In Ligures 5 inde traductus exercitus. Boii negligentius coactum agmen Romanorum, quia ipsi procul abesse viderentur, improviso aggressuros se rati per occultos saltus secuti sunt. Quos 6 non adepti, Pado repente navibus traiecto, Lævos Libuosque quum pervastassent, redeuntes inde per Ligurum extremos fines cum agresti præda in agmen incidunt Romanum. Prœlium celerius acriusque commissum, quam si tempore 7 locoque ad certamen destinato, præparatis animis concurrissent. Ibi, quantam vim ad stimulandos animos ira haberet, apparuit; 8 nam ita cædis magis quam victoriæ avidi pugnarunt Romani, ut vix nuntium cladis hosti relinquerent. Ob has res gestas, 9 consulum litteris Romam allatis, supplicatio in triduum decreta est. Brevi post Marcellus consul Romam venit, triumphusque ei magno consensu patrum est decretus. Triumphavit in 10 magistratu de Insubribus Comensibusque; Boiorum triumphi spem collegæ reliquit, quia ipsi proprie adversa pugna in ea gente evenerat, cum collega secunda. Multa spolia hostium 11 captivis carpentis transvecta, multa militaria signa; æris lata trecenta viginti millia, argenti bigati ducenta triginta quattuor millia; in pedites singulos dati octogeni æris, triplex equiti 12 centurionique.

Eodem anno Antiochus rex, quum hibernasset Ephesi, **38** omnes Asiæ civitates in antiquam imperii formulam redigere est conatus. Et ceteras quidem, aut quia locis planis positæ 2 erant aut quia parum mœnibus armisque ac iuventuti fidebant, haud difficulter videbat iugum accepturas; Zmyrna et Lampsacus 3 libertatem usurpabant, periculumque erat, ne, si concessum iis foret, quod intenderent, Zmyrnam in Æolide Ioniaque, Lampsacum in Hellesponto aliæ urbes sequerentur. Igitur et ipse ab Epheso 4 ad Zmyrnam obsidendam misit, et quæ Abydi copiæ erant, præsidio tantum modico relicto, duci ad Lampsacum oppugnandam iussit. Nec vi tantum terrebat, sed per legatos leniter alloquendo 5 castigandoque temeritatem ac pertinaciam spem conabatur facere,

6 brevi, quod peterent, habitnros, sed quum satis et ipsis et omnibus aliis appareret, ab rege impetratam eos libertatem,
7 non per occasionem raptam habere. Adversus quæ respondebatur, nihil neque mirari neque succensere Antiochum debere, si spem libertatis differri non satis æquo animo paterentur.
8 Ipse iuitio veris navibus ab Epheso profectus Hellespontum petit; terrestres copias traiici *ab* Abydo Chersonesum iussit.
9 Quum ad Madytum, Chersonesi urbem, terrestri navalem exercitum iunxisset, qnia clanserant portas, circumdedit mœnia armatis; et iam opera admoventi deditio facta est. Idem metus Sestum incolentes aliasque Chersonesi urbes in deditio-
10 nem dedit. Lysimachiam inde omnibus simul navalibus terrestribusque copiis venit. Quam quum desertam ac stratam prope omnem rninis invenisset (ceperant autem direptamqne
11 incenderant Thraces paucis ante annis), cupido eum restituendi
12 nobilem urbem et loco sitam opportuno cepit. Itaque omnia simul est aggressns, et tecta murosque restituere, et partim redimere servientes Lysimachenses, partim fuga sparsos per
13 Hellespontum Chersonesumqne conquirere et contrahere, partim novos colonos, spe commodorum proposita, adscribere et omni
14 modo freqnentare. Simul, ut Thracum snmmoveretur metus, ipse parte dimidia terrestrium copiarum ad depopulanda proxima Thraciæ est profectus; partem navalesque omnes socios reliquit in operibus reficiendæ urbis.

39 Sub hoc tempns et L. Cornelius, missus ab senatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolemæumque reges certamina,
2 Selymbriæ substitit, et decem legatorum P. Lentulus a Bargyliis, P. Villius et L. Terentins ab Thaso Lysimachiam petierunt. Eodem et ab Selymbria L. Cornelius et ex Thracia paucos
3 post dies Antiochus convenerunt. Primus congressus cum legatis et deinceps invitatio benigna et hospitalis fuit; ut de mandatis statuqne præsenti Asiæ agi cœptum est, animi
4 exasperati sunt. Romani omnia acta eius, ex quo tempore ab Syria classem solvisset, displicere senatui non dissimulabant, restituique et Ptolemæo omnes civitates, quæ dicionis eius fuissent,

æquum censebant; nam quod ad eas civitates attineret, quas 5 a Philippo possessas Antiochus per occasionem, averso Philippo in Romanum bellum, intercepisset, id vero ferendum non esse, 6 Romanos per tot annos terra marique tanta pericula ac labores exhausisse, Antiochum belli præmia habere. Sed ut in Asiam 7 adventus eius dissimulari ab Romanis tanquam nihil ad eos pertinens potuerit, quod iam etiam in Europam omnibus navalibus terrestribusque copiis transierit, quantum a bello aperte Romanis indicto abesse? Illum quidem, etiamsi in Italiam traiiciat, 8 negaturum; Romanos autem non exspectaturos, ut id posset facere. Adversus ea Antiochus mirari se dixit, Romanos tam **40** diligenter inquirere, quid regi Antiocho faciundum aut quousque terra marique progrediundum fuerit, ipsos non cogitare, Asiam 2 nihil ad se pertinere, nec magis illis inquirendum esse, quid Antiochus in Asia, quam Antiocho, quid in Italia populus Romanus faciat. Quod ad Ptolemæum attineat, cui ademptas 3 civitates querantur, sibi cum Ptolemæo et amicitiam esse, et id agere, ut brevi etiam affinitas iungatur. Ne ex Philippi 4 quidem adversa fortuna spolia ulla se petisse aut adversus Romanos in Europam traiecisse; sed qua Lysimachi quondam regnum fuerit, quo victo omnia, quæ illius fuissent, iure belli Seleuci facta sint, existimare suæ dicionis esse. Occupatis 5 maioribus suis rerum aliarum cura, primo quædam ex iis Ptolemæum, inde et Philippum usurpanda aliena possessionis causa tenuisse. Chersonesus quidem et proxima Thraciæ, 6 quæ circa Lysimachiam sint, quem dubitare, quin Lysimachi fuerint? Ad ea recipienda in antiquum ius venisse, et Lysimachiam deletam Thracum impetu de integro condere, ut Seleucus filius eam sedem regni habeat.

His disceptationibus per dies aliquot habitis, rumor sine **41** ullo satis certo auctore allatus de morte Ptolemæi regis, ut nullus exitus imponeretur sermonibus, effecit. Nam et dissi- 2 mulabat pars utraque se audisse, et L. Cornelius, cui legatio ad duos reges, Antiochum Ptolemæumque, mandata erat, spatium modici temporis ad conveniendum Ptolemæum petebat,

3 ut, priusquam moveretur aliquid in nova possessione regni, præveniret in Ægyptum, et Antiochus suam fore Ægyptum, 4 si tum occupasset, censebat. Itaque dimissis Romanis, relictoque Seleuco filio cum terrestribus copiis ad restituendam, ut 5 instituerat, Lysimachiam, ipse omni classe navigat Ephesum, legatis ad Quinctium missis, qui ad fidem faciendam, nihil novaturum regem, de societate agerent. Oram Asiæ legens pervenit in Lyciam; Patarisque cognito, vivere Ptolemæum, navigandi quidem in Ægyptum omissum consilium est; 6 Cyprum nihilo minus petens, quum Chelidoniarum promuntorium superasset, paulisper seditione remigum est retentus in Pamphylia 7 circa Eurymedontem amnem. Inde profectum eum ad capita, quæ vocant, Sari fluminis fœda tempestas adorta prope cum omni classe demersit. Multæ fractæ, multæ eiectæ naves; 8 multæ ita haustæ mari, ut nemo in terram enaverit. Magna vis hominum ibi interiit, non remigum modo militumque 9 ignotæ turbæ, sed etiam insignium regis amicorum. Collectis reliquiis naufragii, quum res non in eo essent, ut Cyprum tentaret, minus opulento agmine, quam profectus erat, Seleuciam rediit. Ibi subduci navibus iussis (iam enim et hiems instabat) ipse in hiberna Antiochiam concessit. In hoc statu regum erant res.

42 Romæ eo primum anno triumviri epulones facti C. Licinius Lucullus tribunus plebis, qui legem de creandis iis tulerat, et P. Manlius et P. Porcius Læca; iis triumviris, item ut pontificibus, 2 lege datum est togæ prætextæ habendæ ius. Sed magnum certamen cum omnibus sacerdotibus eo anno fuit quæstoribus 3 urbanis, Q. Fabio Labeoni et L. Aurelio. Pecunia opus erat, quod ultimam pensionem pecuniæ in bellum collatæ persolvi 4 placuerat privatis; quæstores ab auguribus pontificibusque, quod stipendium per bellum non contulissent, petebant. Ab sacerdotibus tribuni plebis nequicquam appellati, omniumque 5 annorum, per quos non dederant, exactum est. Eodem anno duo mortui pontifices, novique in eorum locum suffecti, M. Marcellus consul in locum C. Sempronii Tuditani, qui

prætor in Hispania decesserat, et L. Valerius Flaccus in locum M. Cornelii Cethegi. Et Q. Fabius Maximus augur 6 mortuus est admodum adolescens, priusquam ullum magistratum caperet; nec eo anno augur in eius locum est suffectus.

Comitia inde consularia habita a M. Marcello consule. 7 Creati consules L. Valerius Flaccus et M. Porcius Cato. Prætores inde facti Cn. Manlius Vulso, App. Claudius Nero, P. Porcius Læca, C. Fabricius *Luscinus*, *C. Atinius* Labeo, P. Manlius.

Eo anno ædiles curules, M. Fulvius Nobilior et C. Flaminius, 8 tritici decies centena millia binis æris populo descripserunt. Id C. Flaminii honoris causa ipsius patrisque advexerant Siculi Romam; Flaminius gratiam eius communicaverat cum 9 collega. Ludi Romani et apparati magnifice sunt et ter toti instaurati. Ædiles plebis, Cn. Domitius Ahenobarbus 10 et C. Scribonius Curio, [maximus] multos pecuarios ad populi iudicium adduxerunt. Tres ex his condemnati sunt; ex eorum multaticia pecunia ædem in insula Fauni fecerunt. Ludi plebeii per biduum instaurati, et epulum fuit ludorum 11 causa.

L. Valerius Flaccus et M. Porcius Cato consules idibus **43** Martiis, quo die magistratum inierunt, de provinciis quum ad A. u. c. 559. A. Ch. 195. senatum retulissent, patres censuerunt, quoniam in Hispania 2 tantum glisceret bellum, ut iam consulari et duce et exercitu opus esset, placere, consules Hispaniam citeriorem Italiamque provincias aut comparare inter se aut sortiri; utri Hispania 3 provincia evenisset, eum duas legiones et quindecim millia socium Latini nominis et octingentos equites secum portare et naves longas viginti ducere; alter consul duas scriberet 4 legiones; iis Galliam obtineri provinciam satis esse, fractis proximo anno Insubrum Boiorumque animis. Cato Hispaniam, 5 Valerius Italiam est sortitus. Prætores deinde provincias sortiti, C. Fabricius Luscinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, Cn. Manlius Vulso Siciliam, App. Claudius Nero Hispaniam

ulteriorem, P. Porcins Læca Pisas, ut ab tergo Liguribus esset; P. Manlius in Hispaniam citeriorem adiutor consuli datus.
6 T. Quinctio, suspectis non solum Antiocho et Ætolis, sed iam etiam Nabide, Lacedæmoniorum tyranno, prorogatum in annum imperium est, duas legiones ut haberet; in eas si quid supplementi opus esset, consules scribere et mittere in
7 Macedoniam iussi. App. Claudio, præter legionem, qnam Q. Fabius habuerat, duo millia *peditum* et ducentos equites
8 novos ut scriberet, permissum. Par numerus peditum equitumque novorum et P. Manlio in citeriorem Hispaniam decretus, et legio eadem, quæ fuerat sub Q. Minucio prætore, data.
9 Et P. Porcio Læcæ [ad Etruriam] circa Pisas decem millia peditum et quingenti equites ex Gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Ti. Sempronio Longo.

44 Provinciis ita distributis, consules, priusquam ab nrbe proficiscerentur, ver sacrum ex decreto pontificum iussi facere,
2 quod A. Cornelius Mammula prætor voverat de senatns sententia populique iussu Cn. Servilio, C. Flaminio consulibus.
3 Annis post uno et viginti factum est quam votum. Per eosdem dies C. Claudius App. filius Pulcher augur in Q. Fabii Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus inauguratusqne est.

4 Mirantibus iam vulgo hominibus, quod Hispania movisset, bellum negligi, litteræ a Q. Minucio allatæ sunt, se ad Turdam oppidum cum Budare et Bæsadine, imperatoribus Hispanis, signis collatis prospere pugnasse; duodecim millia hostium cæsa, Budarem imperatorem captum, ceteros fusos
5 fugatosque. His litteris lectis, minus terroris ab Hispanis erat, unde ingens bellum exspectatum fuerat; omnes curæ, utique post adventum decem legatorum, in Antiochum regem conversæ.
6 Hi, expositis prius, quæ cnm Philippo acta essent et quibus legibus data pax, non minorem belli molem instare ab Antiocho
7 docnerunt. Ingenti classe, egregio terrestri exercitu in Europam eum traiecisse et, nisi avertisset vana spes, ex vaniore rumore orta, Ægypti invadendæ, mox bello Græciam arsuram fuisse;

neque enim ne Ætolos quidem quieturos, quum ingenio inquietam, tum iratam Romanis gentem. Hærere et aliud 8 in visceribus Græciæ ingens malum, Nabim, nunc Lacedæmoniorum, mox, si liceat, universæ Græciæ futurum tyrannum, avaritia et crudelitate omnes fama celebratos tyrannos æquantem; cui si Argos velut arcem Peloponneso 9 impositam tenere liceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus, nequicquam liberatam a Philippo Græciam fore, pro rege, si nihil aliud, longinquo vicinum tyrannum dominum habituram. Hæc quum ab tam gravibus auctoribus, [tum] **45** qui omnia per se ipsos explorata afferrent, audirentur, maior 2 res, quod ad Antiochum attineret, maturanda magis, quoniam rex quacunque de causa in Syriam concessisset, de tyranno consultatio visa est. Quum diu disceptatum esset, utrum 3 satis iam causæ videretur, cur decerneretur bellum, an permitterent T. Quinctio, quod ad Nabim Lacedæmonium attineret, faceret, quod e re publica censeret esse, permiserunt, eam rem esse rati, quæ maturata dilatave non ita magni 4 momenti ad summam rem publicam esset; magis id animad- 5 vertendum esse, quid Hannibal et Carthaginienses, si cum Antiocho bellum motum foret, acturi essent.

Adversæ Hannibali factionis homines principibus Romanis, 6 hospitibus quisque suis, identidem scribebant, nuntios litterasque ab Hannibale ad Antiochum missas et ab rege ad eum clam legatos venisse; ut feras quasdam nulla mitescere arte, sic 7 immitem et implacabilem eius viri animum esse; marcescere otii situ queri civitatem et inertia sopiri nec sine armorum sonitu excitari posse. Hæc probabilia memoria prioris belli 8 per unum illum non magis gesti quam moti faciebat. Irritaverat etiam recenti facto multorum potentium animos. Iudicum ordo Carthagine ea tempestate dominabatur, eo **46** maxime, quod iidem perpetui iudices erant. Res, fama 2 vitaque omnium in illorum potestate erat. Qui unum eius ordinis offendisset, omnes adversos habebat, nec accusator apud infensos iudices deerat. Horum in tam impotenti regno 3

(neque enim civiliter nimiis opibus utebantur) prætor factus
4 Hannibal vocari ad se quæstorem iussit. Quæstor id pro nihilo habuit; nam et adversæ factionis erat et, quia ex quæstura in iudices, potentissimum ordinem, referebatur, iam
5 pro futuris mox opibus animos gerebat. Enimvero indignum id ratus Hannibal viatorem ad prendendum quæstorem misit, subductumque in contionem non ipsum magis quam ordinem iudicum, præ quorum superbia atque opibus nec leges quic-
6 quam essent nec magistratus, accusavit. Et ut secundis auribus accipi orationem animadvertit, et infimorum quoque libertati gravem esse superbiam eorum, legem extemplo
7 promulgavit pertulitque, ut in singulos annos iudices legerentur, neu quis biennium continuum iudex esset. Ceterum quantam eo facto ad plebem inierat gratiam, tantum magnæ partis
8 principum offenderat animos. Adiecit et aliud, quo bono publico sibi proprias simultates irritavit. Vectigalia publica partim negligentia dilabebantur, partim prædæ ac divisui
9 principum quibusdam et magistratibus erant, et pecunia, quæ in stipendium Romanis suo quoque anno penderetur, deerat,
47 tributumque grave privatis imminere videbatur. Hannibal postquam, vectigalia quanta terrestria maritimaque essent et in quas res erogarentur, animadvertit, et quid eorum ordinarii rei
2 publicæ usus consumerent, quantum peculatus averteret, omnibus residuis pecuniis exactis, tributo privatis remisso, satis locupletem rem publicam fore ad vectigal præstandum Romanis pronuntiavit
3 in contione, et præstitit promissum. Tum vero ii, quos paverat per aliquot annos publicus peculatus, velut bonis ereptis, non furtorum manubiis extortis, infensi et irati Romanos in Hannibalem, et ipsos causam odii quærentes, instigabant.
4 Ita diu repugnante P. Scipione Africano, qui parum ex dignitate populi Romani esse ducebat subscribere odiis accusatorum Hannibalis et factionibus Carthaginiensium inserere
5 publicam auctoritatem nec satis habere bello vicisse Hannibalem, nisi velut accusatores calumniam in eum iurarent ac nomen
6 deferrent, tandem pervicerunt, ut legati Carthaginem mitterentur,

qui ad senatum eorum arguerent Hannibalem cum Antiocho rege consilia belli faciendi inire. Legati tres missi, Cn. Ser- 7 vilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo. Qui quum Carthaginem venissent, ex consilio inimicorum Hannibalis quærentibus causam adventus dici iusserunt, venisse se ad 8 controversias, quæ cum Masinissa rege Numidarum Carthaginiensibus essent, dirimendas. Id creditum vulgo; unum Hannibalem, 9 se peti ab Romanis, non fallebat, et ita pacem Carthaginiensibus datam esse, ut inexpiabile bellum adversus se unum maneret. Itaque cedere tempori et fortunæ statuit; et præparatis iam 10 ante omnibus ad fugam, obversatus eo die in foro avertendæ suspicionis causa, primis tenebris vestitu forensi ad portam cum duobus comitibus ignaris consilii est egressus. Quum 48 equi, quo in loco iusserat, præsto fuissent, nocte Byzacium (ita regionem quandam agri vocant) transgressus, postero die ad mare inter Achollam et Thapsum ad suam turrem pervenit. Ibi eum parata instructaque remigio excepit navis. Ita Africa 2 Hannibal excessit, sæpius patriæ quam suum eventum miseratus. Eodem die in Cercinam insulam traiecit; ubi quum in portu 3 naves aliquot Phœnicum onerarias cum mercibus invenisset, et ad egressum eum e nave concursus salutantium esset factus, percontantibus legatum se Tyrum missum dici iussit. Veritus 4 tamen, ne qua earum navis nocte profecta Thapsum aut Hadrumetum nuntiaret se Cercinæ visum, sacrificio apparari iusso, magistros navium mercatoresque invitari iussit, et vela 5 cum antennis ex navibus corrogari, ut umbraclum (media æstas forte erat) cenantibus in litore fieret. Quanto res et 6 tempus patiebatur, apparatu celebratæ eius diei epulæ sunt; multoque vino in serum noctis convivium productum. Hannibal, 7 quum primum fallendi eos, qui in portu erant, tempus habuit, navem solvit. Ceteri sopiti quum postero die tandem ex somno 8 pleni crapulæ surrexissent, ad id, quod serum erat, aliquot horas referendis in naves collocandis*que* et aptandis armamentis absumpserunt. Carthagine [et] multitudinis assuetæ domum 9 Hannibalis frequentare concursus ad vestibulum ædium est factus.

10 Ut non comparere eum vulgatum est, in forum turba convenit principem civitatis quærentium; et alii fugam conscisse, id quod 11 erat, alii fraude Romanorum interfectum, idque magis vulgo, fremebant, variosque vultus cerneres ut in civitate aliorum alias partes foventium et factionibus discordi; visum deinde

49 Cercinæ eum tandem allatum est. Et Romani legati quum in senatu exposuissent, compertum patribus Romanis esse, et Philippum regem ante ab Hannibale maxime accensum bellum 2 populo Romano fecisse, et nunc litteras nuntiosque ab eo ad Antiochum et Ætolos missos, consiliaque inita impellendæ ad defectionem Carthaginis, nec alio eum quam ad Antiochum regem profectum; haud quieturum eum, antequam bellum 3 toto orbe terrarum concisset; id ei non debere impune esse, si satisfacere Carthaginienses populo Romano vellent, nihil eorum sua voluntate nec publico consilio factum esse, 4 Carthaginienses responderunt, quicquid æquum censuissent Romani, facturos esse.

5 Hannibal prospero cursu Tyrum pervenit, exceptusque a conditoribus Carthaginis, ut ab altera patria vir tam clarus, omni genere honorum, paucos moratus dies Antiochiam navigat. 6 Ibi profectum iam regem in Asiam quum audisset, filiumque eius sollemne ludorum ad Daphnen celebrantem convenisset, comiter ab eo exceptus nullam moram navigandi fecit. 7 Ephesi regem est consecutus, fluctuantem adhuc animo incertumque de Romano bello; sed haud parvum momentum ad animum eius moliendum adventus Hannibalis fecit. 8 Ætolorum quoque eodem tempore alienati ab societate Romana animi sunt; quorum legatos Pharsalum et Leucadem et quasdam alias civitates ex primo fœdere repetentes senatus ad T. Quinctium reiecit.

LIBER XXXIV.

Inter bellorum magnorum aut vixdum finitorum aut imminentium curas intercessit res parva dictu, sed quæ studiis in magnum certamen excesserit. M. Fundanius et L. Valerius tribuni 2 plebi ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda. Tulerat 3 eam M. Oppius tribunus plebis Q. Fabio, Ti. Sempronio consulibus, in medio ardore Punici belli, ne qua mulier plus semunciam auri haberet nec vestimento versicolori uteretur, neu iuncto vehiculo in urbe oppidove aut propius inde mille passus, nisi sacrorum publicorum causa, veheretur. M. et P. 4 Iunii Bruti tribuni plebis legem Oppiam tuebantur nec eam se abrogari passuros aiebant. Ad suadendum dissuadendumque multi nobiles prodibant; Capitolium turba hominum faventium adversantiumque legi complebatur. Matronæ nulla nec auctoritate 5 nec verecundia nec imperio virorum contineri limine poterant; omnes vias urbis aditusque in forum obsidebant, viros descendentes ad forum orantes, ut, florente re publica, crescente in dies privata omnium fortuna, matronis quoque pristinum ornatum reddi paterentur. Augebatur hæc frequentia mulierum 6 in dies; nam etiam ex oppidis conciliabulisque conveniebant. Iam et consules prætoresque et alios magistratus adire et rogare 7 audebant; ceterum minime exorabilem alterum utique consulem, M. Porcium Catonem, habebant, qui pro lege, quæ abrogabatur, ita disseruit.

2 „Si in sua quisque nostrum matre familiæ, Quirites, ius et maiestatem viri retinere instituisset, minus cum universis 2 feminis negotii haberemus; nunc domi victa libertas nostra impotentia muliebri hic quoque in foro obteritur et calcatur, 3 et quia singulas non domuimus, universas horremus. Equidem fabulam et fictam rem ducebam esse, virorum omne genus in aliqua insula coniuratione muliebri ab stirpe sublatum esse; 4 ab nullo genere non summum periculum est, si cœtus et concilia et secretas consultationes esse sinas. Atque ego vix statuere apud animum meum possum, utrum peior ipsa res an peiore 5 exemplo agatur; quorum alterum ad nos consules reliquosque magistratus, alterum ad vos, Quirites, magis pertinet. Nam utrum e re publica sit necne id, quod ad vos fertur, vestra 6 existimatio est, qui in suffragium ituri estis; hæc consternatio muliebris, sive sua sponte sive auctoribus vobis, M. Fundani et L. Valeri, facta est, haud dubie ad culpam magistratuum pertinens, nescio, vobis, tribuni, an consulibus magis sit 7 deformis; vobis, si feminas ad concitandas tribunicias seditiones iam adduxistis; nobis, si, ut plebis quondam, sic nunc mulierum 8 secessione leges accipiendæ sunt. Equidem non sine rubore quodam paulo ante per medium agmen mulierum in forum perveni. Quod nisi me verecundia singularum magis maiestatis et pudoris quam universarum tenuisset, ne compellatæ a consule 9 viderentur, dixissem: „Qui hic mos est in publicum procurrendi et obsidendi vias et viros alienos appellandi? Istud ipsum 10 suos quæque domi rogare non potuistis? An blandiores in publico quam in privato et alienis quam vestris estis? Quanquam ne domi quidem vos, si sui iuris finibus matronas contineret pudor, quæ leges hic rogarentur abrogarenturve, 11 curare decuit." Maiores nostri nullam, ne privatam quidem rem agere feminas sine tutore auctore voluerunt; in manu esse parentium, fratrum, virorum; nos, si diis placet, iam etiam rem publicam capessere eas patimur et foro quoque et con-12 tionibus et comitiis immisceri. Quid enim nunc aliud per vias et compita faciunt, quam rogationem tribunorum plebi suadent,

[aliam] legem abrogandam censent? Date frenos impotenti 13 naturæ et indomito animali, et sperate, ipsas modum licentiæ facturas. Nisi vos facietis, minimum hoc eorum est, quæ 14 iniquo animo feminæ sibi aut moribus aut legibus iniuncta patiuntur. Omnium rerum libertatem, immo licentiam, si vere dicere volumus, desiderant. Quid enim, si hoc expugnaverint, non tentabunt? Recensete animo muliebria iura, quibus 3 licentiam earum alligaverint maiores vestri, per quæ *eas* subiecerint viris; quibus omnibus constrictas vix tamen continere potestis. Quid? si carpere singula et extorquere 2 et æquari ad extremum viris patiemini, tolerabiles vobis eas fore creditis? Extemplo, simul pares esse cœperint, superiores erunt. At hercule, ne quid novum in eas rogetur, recusant; 3 non ius, sed iniuriam deprecantur. Immo ut, quam accepistis, 4 iussistis suffragiis vestris legem, quam usu tot annorum et experiendo comprobastis, hanc ut abrogetis, id est, ut unam tollendo legem ceteras infirmetis. Nulla lex satis commoda 5 omnibus est; id modo quæritur, si maiori parti et in summam prodest. Si, quod cuique privatim officiet ius, id destruet ac demolietur, quid attinebit universos rogare leges, quas mox abrogare, in quos latæ sunt, possint? Volo tamen audire, 6 quid sit, propter quod matronæ consternatæ procucurrerint in publicum ac vix foro se et contione abstineant. Ut captivi 7 ab Hannibale redimantur parentes, viri, liberi, fratres earum? Procul abest, absitque semper, talis fortuna rei publicæ; sed tamen quum fuit, negastis hoc piis precibus earum. At 8 non pietas nec sollicitudo pro suis, sed religio congregavit eas; matrem Idæam a Pessinunte ex Phrygia venientem accepturæ sunt. Quid honestum dictu saltem seditioni prætenditur muliebri? „Ut auro et purpura fulgeamus" inquit; „ut carpentis festis 9 profestisque diebus, velut triumphantes de lege victa et abrogata et captis et ereptis suffragiis vestris, per urbem vectemur; ne ullus modus sumptibus, ne luxuriæ sit." Sæpe me querentem 4 de feminarum, sæpe de virorum, nec de privatorum modo, sed etiam magistratuum sumptibus audistis, diversisque duobus 2

vitiis, avaritia et luxuria, civitatem laborare, quæ pestes 3 omnia magna imperia everterunt. Hæc ego, quo melior lætiorque in dies fortuna rei publicæ est, imperiumque crescit et iam in Græciam Asiamque transcendimus, omnibus libidinum illecebris repletas, et regias etiam attrectamus gazas, eo plus horreo, ne illæ magis res nos ceperint, quam nos illas. 4 Infesta, mihi credite, signa ab Syracusis illata sunt huic urbi. Iam nimis multos audio Corinthi et Athenarum ornamenta laudantes mirantesque, et antefixa fictilia deorum Romanorum ridentes. 5 Ego hos malo propitios deos; et ita spero futuros, si in suis 6 manere sedibus patiemur. Patrum nostrorum memoria per legatum Cineam Pyrrhus non virorum modo, sed etiam mulierum animos donis tentavit. Nondum lex Oppia ad coercendam luxuriam 7 muliebrem lata erat; tamen nulla accepit. Quam causam fuisse censetis? Eadem fuit, quæ maioribus nostris nihil de hac re 8 lege sanciendi; nulla erat luxuria, quæ coerceretur. Sicut ante morbos necesse est cognitos esse quam remedia eorum, sic cupiditates prius natæ sunt quam leges, quæ iis modum facerent. 9 Quid legem Liciniam excitavit de quingentis iugeribus nisi ingens cupido agros continuandi? Quid legem Cinciam de donis et muneribus, nisi quia vectigalis iam et stipendiaria 10 plebs esse senatui cœperat? Itaque minime mirum est, nec Oppiam nec aliam ullam tum legem desideratam esse, quæ modum sumptibus mulierum faceret, quum aurum et purpuram 11 data et oblata ultro non accipiebant. Si nunc cum illis donis Cineas urbem circumiret, stantes in publico invenisset, quæ acciperent. Atque ego nonnullarum cupiditatium ne causam qui-12 dem aut rationem iuire possum. Nam ut, quod alii liceat, tibi non licere, aliquid fortasse naturalis aut pudoris aut indignationis habeat, sic, æquato omnium cultu, quid unaquæque vestrum 13 veretur ne in se conspiciatur? Pessimus quidem pudor est vel parsimoniæ vel paupertatis; sed utrumque lex vobis demit, 14 quum id, quod habere non licet, non habetis. „Hanc“ inquit „ipsam exæquationem non fero“ illa locuples. „Cur non insignis auro et purpura conspicior? Cur paupertas aliarum

sub hac legis specie latet, ut, quod habere non possunt, habituræ, si liceret, fuisse videantur?" Vultis hoc certamen 15 uxoribus vestris iniicere, Quirites, ut divites id habere velint, quod nulla alia possit, pauperes, ne ob hoc ipsum contemnantur, supra vires se extendant? Ne *eas* simul pudere, quod non 16 oportet, cœperit, quod oportet, non pudebit. Quæ de suo poterit, parabit; quæ non poterit, virum rogabit. Miserum illum 17 virum, et qui exoratus et qui non exoratus erit, quum, quod ipse non dederit, datum ab alio videbit. Nunc vulgo alienos 18 viros rogant, et quod maius est, legem et suffragia rogant, et a quibusdam impetrant. Adversus te et rem tuam et liberos tuos exorabilis es. Simul lex modum sumptibus uxoris tuæ facere desierit, tu nunquam facies. Nolite eodem 19 loco existimare futuram rem, quo fuit, antequam lex de hoc ferretur. Et hominem improbum non accusari tutius est 20 quam absolvi, et luxuria non mota tolerabilior esset, quam erit nunc, ipsis vinculis, sicut feræ bestiæ, irritata, deinde emissa. Ego nullo modo abrogandam legem Oppiam censeo; vos quod 21 faxitis, deos omnes fortunare velim."

Post hæc tribuni quoque plebi, qui se intercessuros **5** professi erant, quum pauca in eandem sententiam adiecissent, tum L. Valerius pro rogatione ab se promulgata ita disseruit: „Si privati tantummodo ad suadendum dissuadendumque id, quod ab nobis rogatur, processissent, ego quoque, quum satis dictum pro utraque parte existimarem, tacitus suffragia vestra exspectassem; nunc quum vir gravissimus, consul M. Porcius, 2 non auctoritate solum, quæ tacita satis momenti habuisset, sed oratione etiam longa et accurata insectatus sit rogationem nostram, necesse est paucis respondere. Qui tamen plura 3 verba in castigandis matronis quam in rogatione nostra dissuadenda consumpsit, et quidem ut in dubio poneret, utrum id, quod reprenderet, matronæ sua sponte an nobis auctoribus fecissent. Rem defendam, non nos, in quos iecit magis hoc 4 consul verbo tenus, quam ut re insimularet. Cœtum et 5 seditionem et interdum secessionem muliebrem appellavit,

quod matronæ in publico vos rogassent, nt legem in se latam per bellum temporibus duris in pace et florenti ac
6 beata re publica abrogaretis. Verba magna, quæ rei augendæ causa conquirantur, et hæc et alia esse scio; et M. Catonem oratorem non solum gravem, sed interdum etiam trucem esse,
7 scimus omnes, quum ingenio sit mitis. Nam quid tandem novi matronæ fecerunt, quod frequentes in causa ad se pertinente in publicum processerunt? Nunquam ante hoc tempus in publico apparuerunt? Tuas adversus te Origines revolvam.
8 Accipe, quoties id fecerint, et quidem semper bono publico. Iam a principio, regnante Romulo, quum, Capitolio ab Sabinis capto, medio in foro signis collatis dimicaretur, nonne intercursu
9 matronarum inter acies duas prœlium sedatum est? Quid? regibus exactis, quum Coriolano Marcio duce legiones Volscorum castra ad quintum lapidem posuissent, nonne id agmen, quo obruta hæc urbs esset, matronæ averterunt? Iam [urbe] capta a Gallis quo redempta urbs est? Nempe aurum matronæ
10 consensu omnium in publicum contulerunt. Proximo bello, ne antiqua repetam, nonne et, quum pecunia opus fuit, viduarum pecuniæ adiuverunt ærarium, et, quum dii quoque novi ad opem ferendam dubiis rebus accerserentur, matronæ universæ ad mare profectæ sunt ad matrem Idæam accipiendam?
11 Dissimiles, inquis, causæ sunt. Nec mihi causas æquare pro-
12 positum est; nihil novi factum purgare satis est. Ceterum quod in rebus ad omnes pariter, viros, feminas, pertinentibus fecisse eas nemo miratus est, in causa proprie ad ipsas
13 pertinente miramur fecisse? Quid autem fecerunt? Superbas, mediusfidius, aures habemus, si, quum domini servorum non fastidiant preces, nos rogari ab honestis feminis indignamur.

6 Venio nunc ad id, de quo agitur. In quo duplex consulis oratio fuit; nam et legem ullam omnino abrogari est indignatus et eam præcipue legem, quæ luxuriæ muliebris coercendæ causa
2 lata esset. Et illa communis pro legibus visa consularis oratio est, et hæc adversus luxuriam severissimis moribus
3 conveniebat; itaque periculum est, nisi, quid in utraque re vani

sit, docuerimus, ne quis error vobis offundatur. Ego enim 4 quemadmodum ex iis legibus, quæ non in tempus aliquod, sed perpetuæ utilitatis causa in æternum latæ sunt, nullam abrogari debere fateor, nisi quam aut usus coarguit aut status aliquis rei publicæ inutilem fecit, sic, quas tempora aliqua 5 desiderarunt leges, mortales, ut ita dicam, et temporibus ipsis mutabiles esse video. Quæ in pace lata sunt, plerumque 6 bellum abrogat, quæ in bello, pax, ut in navis administratione alia in secunda, alia in adversa tempestate usui sunt. Hæc 7 quum ita natura distincta sint, ex utro tandem genere ea lex esse videtur, quam abrogamus? quam vetus? Regia lex, simul cum ipsa urbe nata, aut, quod secundum est, ab 8 decemviris ad condenda iura creatis in duodecim tabulis scripta, sine qua quum maiores nostri non existimarint decus matronale servari posse, nobis quoque verendum sit, ne cum ea pudorem sanctitatemque feminarum abrogemus. Quis igitur 9 nescit, novam istam legem esse, Q. Fabio et Ti. Sempronio consulibus viginti ante annis latam? sine qua quum per tot annos matronæ optimis moribus vixerint, quod tandem, ne abrogata ea effundantur ad luxuriam, periculum est? Nam si 10 ista lex *aut antiqua* aut ideo lata esset, ut finiret libidinem muliebrem, verendum foret, ne abrogata incitaret; cur sit autem lata, ipsum indicabit tempus. Hannibal in Italia erat, victor ad Cannas; 11 iam Tarentum, iam Arpos, iam Capuam habebat; ad urbem Romam admoturus exercitum videbatur; defecerant socii; non 12 milites in supplementum, non socios navales ad classem tuendam, non pecuniam in ærario habebamus; servi, quibus arma darentur, ita ut pretium pro iis bello perfecto dominis solveretur, emebantur; in eandem diem pecuniæ frumentum et cetera, quæ belli usus 13 postulabant, præbenda publicani se conducturos professi erant; servos ad remum, numero ex censu constituto, cum stipendio nostro dabamus; aurum et argentum omne, ab senatoribus eius 14 rei initio orto, in publicum conferebamus; viduæ et pupilli pecunias suas in ærarium deferebant; cautum erat, quo ne plus auri et argenti facti, quo ne plus signati argenti et æris

15 domi haberemus. Tali tempore in luxuria et ornatu matronæ occupatæ erant, ut ad eam coercendam [Oppia] lex desiderata sit, quum, quia Cereris sacrificium lugentibus omnibus matronis intermissum erat, senatus finiri luctum triginta diebus iussit?
16 Cui non apparet, inopiam et miseriam civitatis, [et] quia omnium privatorum pecuniæ in usum publicum vertendæ erant, istam legem scripsisse, tam diu mansuram, quam diu causa
17 scribendæ legis mansisset? Nam si, quæ tunc temporis causa decrevit senatus aut populus iussit, in perpetuum servari oportet, cur pecunias reddimus privatis? cur publica præsenti pecunia
18 locamus? cur servi, qui militent, non emuntur? cur privati
7 non damus remiges, sicut tunc dedimus? Omnes alii ordines, omnes homines mutationem in meliorem statum rei publicæ sentient; ad coniuges tantum nostras pacis et tranquillitatis
2 publicæ fructus non perveniet? Purpura viri utemur, prætextati in magistratibus, in sacerdotiis; liberi nostri prætextis purpura togis utentur; magistratibus in coloniis municipiisque, hic Romæ infimo generi, magistris vicorum togæ prætextæ habendæ
3 ius permittemus, nec ut vivi [solum] habeant tantum insigne, sed etiam ut cum eo crementur mortui; feminis dumtaxat purpuræ usu interdicemus? Et, quum tibi viro liceat purpura in vestem stragulam uti, matrem familiæ tuam purpureum amiculum habere non sines, et equus tuus speciosius instratus erit quam
4 uxor vestita? Sed in purpura, quæ teritur, absumitur, iniustam quidem, sed aliquam tamen causam tenacitatis video; in auro vero, in quo præter manupretium nihil intertrimenti fit, quæ malignitas est? Præsidium potius in eo est et ad privatos
5 et ad publicos usus, sicut experti estis. Nullam æmulationem inter se singularum, quoniam nulla haberet, esse aiebat. At hercule universis dolor et indignatio est, quum sociorum Latini nominis uxoribus vident ea concessa ornamenta, quæ sibi adempta
6 sint, quum insignes eas esse auro et purpura, quum illas vehi per urbem, se pedibus sequi, tanquam in illarum civitatibus,
7 non in sua imperium sit. Virorum hoc animos vulnerare posset; quid muliercularum censetis, quas etiam parva movent?

Non magistratus nec sacerdotia nec triumphi nec insignia nec 8 dona aut spolia bellica iis contingere possunt; munditiæ et 9 ornatus et cultus, hæc feminarum insignia sunt, his gaudent et gloriantur, hunc mundum muliebrem appellarunt maiores nostri. Quid aliud in luctu quam purpuram atque aurum 10 deponunt? quid, quum eluxerunt, sumunt? quid in gratulationibus supplicationibusque nisi excellentiorem ornatum adiiciunt? Sci- 11 licet, si legem Oppiam abrogaritis, non vestri arbitrii erit, si quid eius vetare volueritis, quod nunc lex vetat; minus filiæ, uxores, sorores etiam quibusdam in manu erunt. Nunquam 12 salvis suis exuitur servitus muliebris, et ipsæ libertatem, quam viduitas et orbitas facit, detestantur. In vestro arbitrio suum 13 ornatum quam in legis malunt esse; et vos in manu et tutela, non in servitio debetis habere eas, et malle patres vos aut viros quam dominos dici. Invidiosis nominibus utebatur modo 14 consul, seditionem muliebrem et secessionem appellando. Id enim periculum est, ne Sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut Aventinum capiant! Patiendum huic infirmitati est, 15 quodcunque vos censueritis. Quo plus potestis, eo moderatius imperio uti debetis."

8 Hæc quum contra legem proque lege dicta essent, aliquanto maior frequentia mulierum postero die sese in publicum effudit, unoque agmine omnes Brutorum ianuas 2 obsederunt, qui collegarum rogationi intercedebant, nec ante abstiterunt, quam remissa intercessio ab tribunis est. Nulla 3 deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. Viginti annis post abrogata est quam lata.

M. Porcius consul, postquam abrogata lex Oppia est, 4 extemplo viginti quinque navibus longis, quarum quinque sociorum erant, ad Lunæ portum profectus est, eodem exercitu convenire iusso, et edicto per oram maritimam misso navibus 5 omnis generis contractis, ab Luna proficiscens edixit, ut ad portum Pyrenæi sequerentur; inde se frequenti classe ad hostes iturum. Prætervecti Ligustinos montes sinumque Gallicum ad 6 diem, quam dixerat, convenerunt. Inde Rhodam ventum, et

præsidium Hispanorum, quod in castello erat, vi deiectum.
7 Ab Rhoda secundo vento Emporias perventum; ibi copiæ
9 omnes præter socios navales in terram expositæ. Iam tunc
Emporiæ duo oppida erant muro divisa. Unum Græci habebant,
2 a Phocæa, unde et Massilienses, oriundi, alterum Hispani; sed
Græcum oppidum in mare expositum totum orbem muri minus
quadringentos passus patentem habebat; Hispanis retractior
a mari trium millium passuum in circuitu murus erat.
3 Tertium genus Romani coloni ab divo Cæsare post devictos
Pompeii liberos adiecti. Nunc in corpus unum confusi omnes,
Hispanis prius, postremo et Græcis in civitatem Romanam
4 adscitis. Miraretur, qui tum cerneret aperto mari ab altera
parte, ab altera Hispanis, tam feræ et bellicosæ genti, obiectos,
quæ res eos tutaretur. Disciplina erat custos infirmitatis, quam
5 inter validiores optime timor continet. Partem muri versam
in agros egregie munitam habebant, una tantum in eam
regionem porta imposita, cuius assiduus custos semper aliquis ex
6 magistratibus erat. Nocte pars tertia civium in muris excubabat;
neque moris tantum aut legis causa, sed quanta si hostis ad portas
7 esset, et servabant vigilias et circumibant cura. Hispanum neminem
in urbem recipiebant; ne ipsi quidem temere urbe excedebant.
8 Ad mare patebat omnibus exitus; porta ad Hispanorum oppidum
versa nunquam nisi frequentes, pars tertia fere, cuius proxima
9 nocte vigiliæ in muris fuerant, egrediebantur. Causa exeundi
hæc erat: commercio eorum Hispani, inprudentes maris, gaudebant,
mercarique et ipsi ea, quæ externa navibus inveherentur,
et agrorum exigere fructus volebant. Huius mutui usus desi-
10 derium, ut Hispana urbs Græcis pateret, faciebat. Erant etiam
eo tutiores, quod sub umbra Romanæ amicitiæ latebant, quam
sicut minoribus viribus quam Massilienses, pari colebant fide.
Tum quoque consulem exercitumque comiter ac benigne acceperunt.
11 Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret, ubi et quantæ
hostium copiæ essent, ut ne mora quidem segnis esset, omne
12 id tempus exercendis militibus consumpsit. Id erat forte tempus
anni, ut frumentum in areis Hispani haberent; itaque

redemptoribus vetitis frumentum parare ac Romam dimissis, „Bellum“ inquit „se ipsum alet.“ Profectns ab Emporiis 13 agros hostium nrit vastatque; omnia fuga et terrore complet.

Eodem tempore M. Helvio decedenti ex ulteriore Hispania **10** cum præsidio sex millium, dato ab App. Claudio prætore, Celtiberi agmine ingenti ad oppidum Iliturgi occurrunt. Viginti millia 2 armatorum fuisse Valerius scribit, duodecim millia ex iis cæsa, oppidum Iliturgi receptum et puberes omnes interfectos. Inde 3 ad castra Catonis Helvius pervenit et, quia tuta iam ab hostibus regio erat, præsidio in ulteriorem Hispaniam remisso, Romam est profectus, et ob rem feliciter gestam ovans urbem est ingressus. Argenti infecti tulit in ærarium decem quattuor 4 millia pondo septingenta triginta duo et signati bigatorum septendecim millia viginti tres et Oscensis argenti centum nndeviginti millia quadringentos undequadraginta. Causa 5 triumphi negandi senatui fuit, qnod alieno auspicio et in aliena provincia pugnasset. Ceterum biennio post redierat, quum, provincia successori Q. Minucio tradita, annum insequentem retentus ibi longo et gravi fuisset morbo. Itaque 6 duobus modo mensibus ante Helvius ovans nrbem est ingressus, quam successor eius Q. Minncius triumpharet. Hic quoque 7 tulit argenti pondo triginta quattuor millia octingenta et bigatorum septuaginta tria millia et Oscensis argenti ducenta septuaginta octo millia.

In Hispania interim consul haud procul Emporiis castra **11** habebat. Eo legati tres ab Ilergetum regulo Bilistage, in 2 quibus nnus filius eius erat, venerunt, querentes castella sua oppugnari, nec spem ullam esse resistendi, nisi præsidium Romanus misisset; tria millia militum satis esse, nec hostes, 3 si tanta manus venisset, mansuros. Ad ea consul, moveri quidem se vel periculo eorum vel metu, dicere; sed sibi 4 nequaquam tantnm copiarum esse, nt, quum magna vis hostium haud procul absit et, quam mox signis collatis dimicandum sit, in dies exspectet, dividendo exercitum minnere tuto vires possit. Legati ubi hæc audiverunt, flentes ad genua 5

consulis provolvuntur; orant, ne se in rebus tam trepidis
6 deserat; quo enim se, repulsos ab Romanis, ituros? Nullos
7 se socios, nihil usquam in terris aliud spei habere. Potuisse
se extra id periculum esse, si decedere fide, si coniurare cum
ceteris voluissent. Nullis minis, nullis terriculis se motos,
8 sperantes satis opis et auxilii sibi in Romanis esse. Id si
nullum sit, si sibi a consule negetur, deos hominesque se
testes facere, invitos et coactos se, ne eadem, quæ Saguntini
passi sint, patiantur, defecturos et cum ceteris potius Hispanis
12 quam solos perituros esse. Et illo quidem die sic sine responso
dimissi. Consulem nocte, quæ insecuta est, anceps cura agitare;
2 nolle deserere socios, nolle minuere exercitum, quod aut moram
sibi ad dimicandum aut in dimicando periculum afferre posset.
3 Stat sententia non minuere copias, ne quid interim hostes
inferant ignominiæ; sociis spem pro re ostentandam censet:
4 sæpe vana pro veris, maxime in bello, valuisse, et credentem
se aliquid auxilii habere, perinde atque haberet, ipsa fiducia
5 et sperando atque audendo servatum. Postero die legatis
respondit, quanquam vereatur, ne suas vires, aliis eas commodando, minuat, tamen se illorum temporis ac periculi magis
6 quam sui rationem habere. Denuntiari militum parti tertiæ
ex omnibus cohortibus iubet, ut cibum, quem in naves imponant,
7 mature coquant, navesque in diem tertium expediri iussit. Duos
ex legatis Bilistagi atque Ilergetibus nuntiare ea iubet; filium
8 reguli comiter habendo et muneribus apud se retinet. Legati
non ante profecti, quam impositos in naves milites viderunt.
Id pro haud dubio iam nuntiantes non suos modo, sed etiam
13 hostes fama Romani auxilii adventantis impleverunt. Consul,
ubi satis, quod in speciem fuit, ostentatum est, revocari ex
navibus milites iubet.

2 Ipse, quum iam id tempus anni appeteret, quo geri res
possent, castra [hiberna] tria millia passuum ab Emporiis posuit.
Inde per occasiones nunc hac parte, nunc illa, modico præsidio
castris relicto, prædatum milites in hostium agros ducebat;
3 nocte ferme proficiscebantur, ut et quam longissime a castris

procederent et inopinantes opprimerent. Et exercebat ea res novos milites, et hostium magna vis excipiebatur; nec iam egredi extra munimenta castellorum audebant. Ubi satis ad 4 *hunc* modum et suorum et hostium animos est expertus, convocari tribunos præfectosque et equites omnes et centuriones iussit. „Tempus“ inquit, „quod sæpe optastis, venit, quo 5 vobis potestas fieret virtutem vestram ostendendi. Adhuc prædonum magis quam bellantium militastis more; nunc iusta 6 pugna hostes cum hostibus conseretis manum; non agros inde populari, sed urbium opes exhaurire licebit. Patres nostri, 7 quum *in* Hispania Carthaginiensium et imperatores [ibi] et exercitus essent, ipsi nullum in ea militem haberent, tamen addi hoc in fœdere voluerunt, ut imperii sui Hiberus fluvius esset finis. Nunc quum duo prætores, quum consul, quum 8 tres exercitus Romani Hispaniam obtineant, Carthaginiensium decem iam prope annis nemo in his provinciis sit, imperium nobis citra Hiberum amissum est. Hoc armis et 9 virtute recuperetis oportet, et nationem rebellantem magis temere quam constanter bellantem iugum, quo se exuit, accipere rursus cogatis.“ In hunc modum maxime adhortatus 10 pronuntiat se nocte ad castra hostium ducturum. Ita ad corpora curanda dimissi. Nocte media, quum auspicio operam dedisset, **14** profectus, ut locum, quem vellet, priusquam hostes sentirent, caperet, præter castra hostium circumducit et prima luce, acie instructa, sub ipsum vallum tres cohortes mittit. Mirantes barbari 2 ab tergo apparuisse Romanum, discurrere *et* ipsi ad arma. Interim consul apud suos „Nusquam nisi in virtute spes est, 3 milites“ inquit; „et ego sedulo, ne esset, feci. Inter castra 4 nostra et nos medii hostes et ab tergo hostium ager est. Quod pulcherrimum, idem tutissimum est, in virtute spem positam habere.“ Sub hæc cohortes recipi iubet, ut barbaros simulatione fugæ eliceret. Id, quod crediderat, evenit. Per- 5 timuisse et cedere rati Romanos porta erumpunt et, quantum inter castra sua et aciem hostium relictum erat loci, armatis complent. Dum trepidant acie instruenda, consul, iam paratis 6

ordinatisque omnibus, incompositos aggreditur. Equites primos ab utroque cornu in pugnam induxit; sed in dextro extemplo
7 pnlsi, cedentesque trepidi etiam pediti terrorem intulere. Quod ubi consul vidit, duas cohortes delectas ab dextro latere hostium circumduci iubet et ab tergo se ostendere, priusquam concurrerent
8 peditum acies. Is terror obiectus hosti rem metu Romanorum eqnitum inclinatam æquavit; tamen adeo turbati erant dextræ alæ pedites equitesque, ut quosdam consul manu ipse reprenderit et
9 aversos in hostem verterit. Ita et, quamdiu missilibus pugnatum est, anceps pugna erat, et iam ab dextera parte, unde terror
10 et fuga cœperat, ægre Romanus restabat, ab sinistro cornu et a fronte urgebantur barbari et cohortes a tergo instantes
• 11 pavidi respiciebant. Ut emissis soliferreis phalaricisque gladios strinxerunt, tum velut redintegrata est pugna; non cæcis ictibus procul ex improviso vulnerabantur, sed pede collato
15 tota in virtute ac viribus spes erat. Fessos iam suos consul, ex secunda acie subsidiariis cohortibus in pugnam inductis,
2 accendit. Nova acies facta. Integri recentibus telis fatigatos adorti hostes primum acri impetu velut cuneo perculerunt, deinde dissipatos in fugam averterunt; effuso per agros
3 cursu castra repetebantur. Ubi omnia fuga completa vidit Cato, ipse ad secundam legionem, quæ in subsidio posita erat, equo revehitur, et signa proferri plenoque gradu ad castra hostium
4 oppugnanda succedere iubet. Si quis extra ordinem avidius procnrrit, et ipse interequitans sparo percutit, et tribunos
5 centurionesque castigare iubet. Iam castra oppugnabantur, saxisque et sudibns et omni genere telorum summovebantur a vallo Romani. Ubi recens admota legio est, tum et oppugnantibus animus crevit, et infensius hostes pro vallo
6 pugnabant. Consul omnia oculis perlustrat, ut, qua minima vi resistatur, ea parte irrumpat. Ad sinistram portam infrequentes videt; eo secundæ legionis principes hastatosque inducit.
7 Non sustinuit impetum eorum statio, quæ portæ apposita erat; et ceteri, postquam intra vallum hostem vident, ipsi castris
8 exuti signa armaque abiiciunt. Cæduntur in portis, suomet

ipsi agmine in arto hærentes. Secundani terga hostium cædunt, ceteri castra diripiunt. Valerius Antias supra quadraginta 9 millia hostium cæsa eo die scribit; Cato ipse, haud sane detrectator laudum suarum, multos cæsos ait, numerum non adscribit.

16 Tria eo die laudabilia fecisse putatur, unum, quod circumducto exercitu, procul navibus suis castrisque, ubi spem *nusquam* nisi in virtute haberent, inter medios hostes prœlium commisit; alterum, quod cohortes ab tergo hostibus obiecit; 2 tertium, quod secundam legionem, ceteris omnibus effusis ad sequendos hostes, pleno gradu sub signis compositam instructamque subire ad portam castrorum iussit. Nihil deinde a 3 victoria cessatum. Quum, receptui signo dato, suos spoliis onustos in castra reduxisset, paucis horis noctis ad quietem datis, ad prædandum in agros duxit. Effusius, ut sparsis 4 hostibus fuga, prædati sunt. Quæ res non minus quam pugna pridie adversa Emporitanos Hispanos accolasque eorum in deditionem compulit. Multi et aliarum civitatium, qui Em- 5 porias perfugerant, dediderunt se, quos omnes appellatos benigne vinoque et cibo curatos domos dimisit. Confestim 6 inde castra movit, et, quacunque incedebat agmen, legati dedentium civitates suas occurrebant, et, quum Tarraconem venit, iam omnis cis Hiberum Hispania perdomita erat, capti- 7 vique et Romani et socium ac Latini nominis, variis casibus in Hispania oppressi, donum consuli a barbaris reducebantur. Fama deinde vulgatur, consulem in Turdetaniam exercitum 8 ducturum, et ad devios montanos, profectum etiam, falso perlatum est. Ad hunc vanum et sine auctore ullo rumorem 9 Bergistanorum civitatis septem castella defecerunt. Eos educto exercitu consul sine memorando prœlio in potestatem redegit. Haud ita multo post eidem, regresso Tarraconem 10 consule, priusquam inde quoquam procederet, defecerunt. Iterum subacti; sed non eadem venia victis fuit. Sub corona veniere omnes, ne sæpius pacem sollicitarent.

17 Interim P. Manlius prætor, exercitu vetere a Q. Minucio, cui successerat, accepto, adiuncto et App. Claudii Neronis ex ulteriore Hispania vetere item exercitu, in Turdetaniam pro-
2 ficiscitur. Omnium Hispanorum maxime imbelles habentur Turdetani; freti tamen multitudine sua obviam ierunt agmini
3 Romano. Eques immissus turbavit extemplo aciem eorum. Pedestre prœlium nullius ferme certaminis fuit; milites veteres,
4 periti hostium bellique, haud dubiam pugnam fecerunt. Nec tamen ea pugna debellatum est; decem millia Celtiberum mercede Turduli conducunt, alienisqne armis parant bellum.
5 Consul interim rebellione Bergistanorum ictus, ceteras quoque civitates ratus per occasionem idem facturas, arma
6 omnibus cis Hiberum Hispanis adimit, quam rem adeo ægre passi *sunt*, ut multi mortem sibimet ipsi consciscerent, ferox genus,
7 nullam vitam rati sine armis esse. Quod ubi consuli nuntiatum est, senatores omnium civitatium ad se vocari iussit, atque iis „Non nostra" inquit „magis quam vestra refert, vos non
8 rebellare, si quidem id maiore Hispanorum malo quam exercitus Romani labore semper adhuc factnm est. Id ut ne fiat, uno modo arbitror caveri posse, si effectum erit, ne possitis rebellare.
9 Volo id quam mollissima via consequi. Vos quoque in ea re consilio me adiuvate; nullum libentius sequar, quam quod
10 vosmet ipsi attuleritis." Tacentibus spatium se ad deliberandum
11 dierum paucorum dare dixit. Quum revocati secundo quoque concilio tacuissent, uno die muris omnium dirutis, ad eos, qui nondum parebant, profectus, ut in quamque regionem venerat. omnes, qui circa incolebant, populos in deditionem accepit.
12 Segesticam tantum, gravem atque opulentam civitatem, vineis
18 et pluteis cepit. Eo maiorem habebat difficultatem in subigendis hostibus, quam qui primi venerant in Hispaniam, quod ad illos tædio imperii Carthaginiensium Hispani deficiebant,
2 huic ex usurpata libertate in servitutem velut asserendi erant; et ita mota omnia accepit, ut alii in armis essent, alii obsidione ad defectionem cogerentur nec, nisi in tempore subventum
3 foret, ultra sustentaturi fuerint. Sed in consule ea vis animi

atque ingenii fuit, ut omnia maxima minimaque per se adiret atque ageret, nec cogitaret modo imperaretque, quæ in rem essent, sed pleraque ipse per se transigeret, nec in quemquam 4 omnium gravius severiusque quam in semet ipsum imperium exerceret, parsimonia et vigiliis et labore cum ultimis militum 5 certaret, nec quicquam in exercitu suo præcipui præter honorem atque imperium haberet.

19 Difficilius bellum in Turdetania prætori P. Manlio Celtiberi mercede exciti ab hostibus, sicut ante dictum est, faciebant; itaque eo consul accersitus litteris prætoris legiones duxit. Ubi eo venit, castra separatim Celtiberi et Turdetani 2 habebant. Cum Turdetanis extemplo levia prœlia, incursantes in stationes eorum, Romani facere, semperque victores ex quamvis temere cœpto certamine abire. Ad Celtiberos in 3 colloquium tribunos militum ire consul atque iis trium condicionum electionem ferre iubet, primam, si transire ad Romanos 4 velint et duplex stipendium accipere, quam quantum a Turdetanis pepigissent; alteram, si domos abire, publica fide accepta, 5 nihil eam rem noxiæ futuram, quod hostibus se Romanorum iunxissent; tertiam, si utique bellum placeat, diem locumque 6 constituant, ubi secum armis decernant. A Celtiberis dies ad 7 consultandum petita. Concilium immixtis Turdetanis habitum magno cum tumultu; eo minus decerni quicquam potuit. Quum incerta bellum an pax cum Celtiberis essent, commeatus 8 tamen haud secus quam in pace ex agris castellisque hostium Romani portabant, deni sæpe munimenta eorum, velut communi pacto commercio, privatis indutiis ingredientes. Consul ubi 9 hostes ad pugnam elicere nequit, primum prædatum sub signis aliquot expeditas cohortes in agrum integræ regionis ducit; deinde audito, Saguntiæ Celtiberum omnes sarcinas impedi- 10 mentaque relicta, eo pergit ducere ad oppugnandum. Postquam 11 nulla moventur re, persoluto stipendio non suis modo, sed etiam prætoris militibus, relictoque omni exercitu in castris prætoris, ipse cum septem cohortibus ad Hiberum est regressus.

20 Ea tam exigua manu oppida aliquot cepit. Defecere ad eum

2 Sedetani, Ausetani, Snessetani. Lacetanos, deviam et silvestrem gentem, quum insita feritas continebat in armis, tum conscientia, dum consul exercitusque Turdulo bello esset occupatus, 3 depopulatorum subitis incursionibus sociorum. Igitur ad oppidum eorum oppugnandum consul ducit non Romanas modo cohortes, sed iuventutem etiam merito infensorum iis 4 sociorum. Oppidum longum, in latitudinem haudquaquam tantundem patens habebant. Quadringentos inde ferme passus 5 constituit signa. Ibi delectarum cohortium stationem relinquens, præcepit iis, ne se ex eo loco ante moverent, quam ipse ad eos venisset; ceteras copias ad ulteriorem partem urbis circumducit. Maximum ex omnibus auxiliis numerum Suessetanæ inventutis habebat; eos ad murum oppugnandum subire iubet. 6 Quorum ubi arma signaque Lacetani cognovere, memores, quam sæpe in agro eorum impune persultassent, quoties ipsos signis collatis fudissent fugassentque, patefacta repente porta 7 universi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, nedum impetum Suessetani tulerunt. Quod postquam, sicut futurum 8 ratus erat, consul fieri etiam vidit, equo citato subter murum hostium ad cohortes avehitur, atque eas arreptas, effusis omnibus ad sequendos Suessetanos, qua silentium ac solitudo 9 erat, in urbem inducit, priusque omnia cepit, quam se reciperent Lacetani. Mox ipsos nihil præter arma habentes in

21 deditionem accepit. Confestim inde victor ad Vergium castrum ducit. Receptaculum id maxime prædonum erat, et inde incur-2 siones in agros pacatos provinciæ eius fiebant. Transfugit inde ad consulem princeps Vergestanus, et purgare se ac populares cœpit: non esse in manu ipsis rem publicam; prædones receptos totum suæ potestatis id castrum fecisse. 3 Consul eum domum redire, conficta aliqua probabili, cur 4 afuisset, causa, iussit; quum se muros subisse cerneret intentosque prædones ad tuenda mœnia esse, tum uti cum suæ 5 factionis hominibus meminisset arcem occupare. Id, uti præceperat, factum; repente anceps terror, hinc muros adscendentibus Romanis, illinc arce capta, barbaros circumvasit. Huius

potitus loci consul eos, qui arcem tenuerant, liberos esse cum cognatis suaque habere iussit, Vergestanos ceteros quæstori 6 ut venderet imperavit, de prædonibus supplicium sumpsit. Pacata provincia, vectigalia magna instituit ex ferrariis argen- 7 tariisque, quibus tum institutis locupletior in dies provincia fuit. Ob has res gestas in Hispania supplicationem in triduum 8 patres decreverunt.

Eadem æstate alter consul L. Valerius Flaccus in Gallia **22** cum Boiorum manu propter Litanam silvam signis collatis secundo prœlio conflixit. Octo millia Gallorum cæsa traduntur; 2 ceteri omisso bello in vicos suos atque agros dilapsi. Consul 3 reliquum æstatis circa Padum Placentiæ et Cremonæ exercitum habuit, restituitque, quæ in iis oppidis bello diruta fuerant.

Quum hic status rerum in Italia Hispaniaque esset, T. 4 Quinctio, in Græcia ita hibernis actis, ut, exceptis Ætolis, quibus nec pro spe victoriæ præmia contigerant nec diu quies placere poterat, universa Græcia simul pacis libertatisque perfruens bonis egregie statu suo gauderet, nec magis in bello 5 virtutem Romani ducis quam in victoria temperantiam iustitiamque et moderationem miraretur, senatus consultum, quo bellum adversus Nabim Lacedæmonium decretum erat, affertur. Quo lecto, Quinctius conventum Corinthum omnium sociarum 6 civitatium legationibus in diem certam edicit; ad quam ubi frequentes undique principes convenerunt, ita uti ne Ætoli quidem abessent, tali oratione est usus: „Bellum adversus 7 Philippum non magis communi animo consilioque Romani et Græci gesserunt, quam utrique suas causas belli habuerunt. Nam et Romanorum amicitiam nunc Carthaginienses hostes 8 eorum iuvando, nunc hic sociis nostris oppugnandis violaverat, et in vos talis fuit, ut nobis, etiamsi nostrarum oblivisceremur 9 iniuriarum, vestræ iniuriæ satis digna causa belli fuerit. Hodierna consultatio tota ex vobis pendet. Refero enim ad 10 vos, utrum Argos, sicut scitis ipsi, ab Nabide occupatos pati velitis sub dicione eius esse, an æquum censeatis nobilissimam 11 vetustissimamque civitatem, in media Græcia sitam, repeti in

libertatem et eodem statu, quo ceteras urbes Peloponnesi et
12 Græciæ, esse. Hæc consultatio, ut videtis, tota de re pertinente ad vos est; Romanos nihil contingit, nisi quatenus liberatæ Græciæ unius civitatis servitus non plenam nec integram
13 gloriam esse sinit. Ceterum si vos nec cura eius civitatis nec exemplum nec periculum movet, ne serpat latius contagio eius mali, nos æqui bonique facimus. De hac re vos consulo,
23 staturus eo, quod plures censueritis." Post orationem Romani
2 imperatoris percenseri aliorum sententiæ cœptæ sunt. Quum legatus Atheniensium, quantum poterat, gratiis agendis Romanorum in Græciam merita extulisset, imploratos adversus
3 Philippum tulisse opem, non rogatos ultro adversus tyrannum Nabim offerre auxilium, indignatusque esset, hæc tanta merita
4 sermonibus tamen aliquorum carpi, futura calumniantium, quum fateri potius præteritorum gratiam deberent, apparebat incessi
5 Ætolos. Igitur Alexander, princeps gentis, invectus primum in Athenienses, libertatis quondam duces et auctores, assen-
6 tationis propriæ gratia communem causam prodentes, questus deinde Achæos, Philippi quondam milites, ad postremum, inclinata fortuna eius, transfugas, et Corinthum recepisse et id
7 agere, ut Argos habeant, Ætolos, primos hostes Philippi, semper socios Romanorum, pactos in fœdere, suas urbes agrosque fore devicto Philippo, fraudari Echino et Pharsalo,
8 insimulavit fraudis Romanos, quod, vano titulo libertatis ostentato, Chalcidem et Demetriadem præsidiis tenerent, qui Philippo, cunctanti deducere inde præsidia, obiicere semper soliti sint,
9 nunquam, donec Demetrias Chalcisque et Corinthus tenerentur,
10 liberam Græciam fore, postremo quia manendi in Græcia retinendique exercitus Argos et Nabim causam facerent.
11 Deportarent legiones in Italiam; Ætolos polliceri, aut condicionibus et voluntate sua Nabim præsidium Argis deducturum, aut vi atque armis coacturos in potestate consentientis Græciæ
24 esse. Hæc vaniloquentia primum Aristænum prætorem Achæo-
2 rum excitavit. „Ne istuc" inquit „Iuppiter optimus maximus sirit Iunoque regina, cuius in tutela Argi sunt, ut illa civitas

inter tyrannum Lacedæmonium et latrones Ætolos præmium sit posita in eo discrimine, ut miserius a vobis recipiatur, quam ab illo capta est. Mare interiectum ab istis prædonibus 3 non tuetur nos, T. Quincti; quid, si in media Peloponneso arcem sibi fecerint, futurum nobis est? Linguam tantum Græcorum habent, sicut speciem hominum; moribus ritibusque 4 efferatioribus quam ulli barbari, immo quam immanes beluæ vivunt. Itaque vos rogamus, Romani, ut et ab Nabide Argos recuperetis et ita res Græciæ constituatis, ut ab latrocinio quoque Ætolorum satis pacata hæc relinquatis." Romanus, 5 cunctis undique increpantibus Ætolos, responsurum se fuisse iis dixit, nisi ita infensos omnes in eos videret, ut sedandi potius quam irritandi essent. Contentum itaque opinione ea, 6 quæ de Romanis Ætolisque esset, referre se dixit, quid de Nabidis bello placeret, nisi redderet Achæis Argos. Quum 7 omnes bellum decrcssent, auxilia ut pro viribus suis quæque civitates mitterent, est hortatus. Ad Ætolos legatum etiam misit, magis ut nudaret animos, id quod evenit, quam spe, impetrari posse. Tribunis militum, ut exercitum ab Elatea **25** arcesserent, imperavit. Per eosdem dies et Antiochi legatis, 2 de societate agentibus, respondit, nihil se absentibus decem legatis sententiæ habere; Romam eundum ad senatum iis esse.

Ipse copias adductas ab Elatea ducere Argos pergit; 3 atque ei circa Cleonas Aristænus prætor cum decem millibus Achæorum, equitibus mille occurrit, et haud procul inde iunctis exercitibus posuerunt castra. Postero die in campum Argi- 4 vorum descenderunt, et quattuor ferme millia ab Argis locum castris capiunt. Præfectus præsidii Laconum erat Pythagoras, 5 gener idem tyranni et uxoris eius frater, qui sub adventum Romanorum et utrasque arces (nam duas habent Argi) et loca alia, quæ aut opportuna aut suspecta erant, validis præsidiis firmavit. Sed inter hæc agenda pavorem iniectum ad- 6 ventu Romanorum dissimulare haudquaquam poterat; et ad externum terrorem intestina etiam seditio accessit. Damocles 7 erat Argivus, adolescens maioris animi quam consilii, qui

primo, iure iurando interposito, de præsidio expellendo cum idoneis collocutus, dum vires adiicere coniurationi studet, 8 incautior fidei æstimator fuit. Colloquentem eum cum suis satelles a præfecto missus quum accerseret, sensit, proditum consilium esse, hortatusque *est* coniuratos, qui aderant, ut potius, 9 quam extorti morerentur, arma secum caperent. Atque ita cum paucis in forum pergit ire, clamitans, ut, qui salvam rem publicam 10 vellent, auctorem et ducem se libertatis sequerentur. Haud sane movit quemquam, quia nihil usquam spei propinquæ, 11 nedum satis firmi præsidii cernebant. Hæc vociferantem eum Lacedæmonii circumventum cum suis interfecerunt. Comprensi 12 deinde quidam et alii. Ex iis occisi plures, pauci in custodiam coniecti; *multi* proxima nocte funibus per murum demissi, ad Romanos

26 perfugerunt. Quinctius, affirmantibus iis, si ad portas exercitus Romanus fuisset, non sine effectu futurum eum motum fuisse, 2 et, si propius castra admoverentur, non quieturos Argivos, misit expeditos pedites equitesque, qui circa Cylarabim (gymnasium 3 id est minus trecentos passus ab urbe) cum erumpentibus a porta Lacedæmoniis prœlium commiserunt atque eos haud magno certamine compulerunt in urbem; et castra eo ipso loco, 4 ubi pugnatum erat, imperator Romanus posuit. Diem inde unum in speculis fuit, si quid novi motus oreretur; postquam oppressam metu civitatem vidit, advocat consilium de oppugnandis 5 Argis. Omnium principum Græciæ præter Aristænum eadem sententia erat, quum causa belli non alia esset, inde potissimum 6 ordiendum bellum. Quinctio id nequaquam placebat, et Aristænum contra omnium consensum disserentem cum haud dubia appro- 7 batione audivit; et ipse adiecit: quum pro Argivis adversus tyrannum bellum susceptum sit, quid minus conveniens esse 8 quam, omisso hoste, Argos oppugnari? se vero caput belli Lacedæmonem et tyrannum petiturum. Et dimisso consilio frumentatum expeditas cohortes misit. Quod maturi erat circa, demessum et convectum est; viride, ne hostes mox 9 haberent, protritum et corruptum. Castra deinde movit, et Parthenio superato monte præter Tegeam, tertio die ad Caryas

posuit castra. Ibi, priusquam hostium intraret agrum, sociorum auxilia exspectavit. Venerunt Macedones a Philippo mille et 10 quingenti et Thessalorum equites quadringenti; nec iam auxilia, quorum affatim erat, sed commeatus finitimis urbibus imperati morabantur Romanum. Navales quoque magnæ copiæ conve- 11 niebant; iam ab Leucade L. Quinctius quadraginta navibus venerat, iam Rhodiæ duodeviginti tectæ naves, iam Eumenes rex circa Cycladas insulas erat cum decem tectis navibus, triginta lembis mixtisque aliis minoris formæ navigiis. Ipsorum 12 quoque Lacedæmoniorum exsules permulti, tyrannorum iniuria pulsi. spe recuperandæ patriæ in castra Romana convenerunt; multi autem erant, iam per aliquot ætates, ex quo tyranui 13 tenebant Lacedæmonem, alii ab aliis expulsi. Princeps erat 14 exsulum Agesipolis, cuius iure gentis regnum Lacedæmone erat, pulsus infans ab Lycurgo tyranno post mortem Cleomenis, qui primus tyrannus Lacedæmone fuit.

Quum terra marique tantum belli circumstaret tyrannum, **27** et prope nulla spes esset vires suas hostiumque æstimanti, non tamen omisit bellum, sed et a Creta mille delectos iuventutis 2 eorum excivit, quum mille iam haberet, et tria millia mercenariorum militum, decem millia popularium cum castellanis agrestibus in armis habuit, et fossa valloque urbem communivit; 3 et ne quid intestini motus oreretur, metu et acerbitate pœnarum tenebat animos, quoniam, ut salvum vellent tyrannum, sperare non poterat. Quum suspectos quosdam civium haberet, eductis 4 in campum omnibus copiis (Dromon ipsi vocant), positis armis 5 ad contionem vocari iubet Lacedæmonios atque eorum contioni satellites armatos circumdedit; et pauca præfatus, cur sibi 6 omnia timenti caventique ignoscendum in tali tempore foret, et ipsorum referre, si quos suspectos status præsens rerum faceret, prohiberi potius, ne quid moliri possint, quam puniri molientes; itaque quosdam se in custodia habiturum, donec ea, 7 quæ instet, tempestas prætereat; hostibus repulsis (a quibus, si modo proditio intestina satis caveatur, minus periculi esse) extemplo eos emissurum, — sub hæc citari nomina octoginta 8

10*

ferme principum iuventutis iussit, atque eos, ut quisque ad nomen responderat, in custodiam tradidit; nocte insequenti
9 omnes interfecti. Ilotarum deinde quidam (hi sunt iam inde antiquitus castellani, agreste genus), transfugere voluisse insimulati, per omnes vicos sub verberibus acti necantur. Hoc terrore obstupuerant multitudinis animi ab omni conatu
10 novorum consiliorum. Intra munitiones copias continebat, nec parem se ratus, si dimicare acie vellet, et urbem relinquere tam suspensis et incertis omnium animis metuens.

28 Quinctius, satis iam omnibus paratis, profectus ab stativis die altero ad Sellasiam super Œnunta fluvium pervenit, quo in loco Antigonus Macedonum rex cum Cleomene Lacedæmoniorum
2 tyranno signis collatis dimicasse dicebatur. Inde quum audisset descensum difficilis et artæ viæ esse, brevi per montes circuitu præmissis, qui munirent viam, lato satis et patenti limite ad Eurotam amnem, sub ipsis prope fluentem mœnibus, pervenit.
3 Ubi castra metantes Romanos Quinctiumque ipsum cum equitibus atque expeditis prægressum auxiliares tyranni adorti in terrorem ac tumultum coniecerunt, nihil tale exspectantes, quia nemo iis obvius toto itinere fuerat ac veluti pacato
4 agro transierant. Aliquamdiu peditibus equites, equitibus pedites vocantibus, quum in se cuique minimum fiduciæ
5 esset, trepidatum est; tandem signa legionum supervenerunt, et, quum primi agminis cohortes inductæ in prœlium essent, qui modo terrori fuerant, trepidantes in urbem compulsi sunt.
6 Romani quum tantum a muro recessissent, ut extra ictum teli essent, acie directa paulisper steterunt; postquam nemo
7 hostium contra exibat, redierunt in castra. Postero die Quinctius prope flumen præter urbem sub ipsas Menelai montis radices ducere copias instructas pergit; primæ legionariæ cohortes ibant; levis armatura et equites agmen
8 cogebant. Nabis intra murum instructos paratosque sub signis habebat mercenarios milites, in quibus omnis fiducia erat, ut
9 ab tergo hostem aggrederetur. Postquam extremum agmen præteriit, tum ab oppido eodem, quo pridie eruperant, tumultu
10 pluribus simul locis erumpunt. App. Claudius agmen cogebat;

qui ad id, quod futurum erat, ne inopinatum accideret, præparatis suorum animis, signa extemplo convertit totumque in hostem agmen circumegit. Itaque, velut rectæ acies concurrissent, 11 iustum aliquamdiu prœlium fuit; tandem Nabidis milites in fugam inclinarunt, quæ minus trepida fuisset, ni Achæi, locorum prudentes, institissent. Ii et cædem ingentem ediderunt et dispersos passim fuga plerosque armis exuerunt. Quinctius prope Amyclas posuit castra; inde quum perpopulatus 12 omnia circumiecta urbi frequentis et amœni agri loca esset, nullo iam hostium portam excedente, castra movit ad fluvium Eurotam. Inde vallem Taygeto subiectam agrosque ad mare pertinentes evastat.

29 Eodem fere tempore L. Quinctius maritimæ oræ oppida partim voluntate, partim metu aut vi recepit. Certior deinde 2 factus, Gytheum oppidum omnium maritimarum rerum Lacedæmoniis receptaculum esse, nec procul a mari castra Romana abesse, omnibus id copiis aggredi constituit. Erat eo tempore 3 valida urbs, et multitudine civium incolarumque et omni bellico apparatu instructa. In tempore Quinctio, rem haud facilem 4 aggredienti, rex Eumenes et classis Rhodiorum supervenerunt. Ingens multitudo navalium sociorum e tribus contracta 5 classibus intra paucos dies omnia, quæ ad oppugnationem urbis terra marique munitæ faciunda opera erant, effecit. Iam testudinibus admotis murus subruebatur, iam arietibus 6 quatiebatur. Itaque una crebris ictibus eversa est turris, quodque circa muri erat, casu eius prostratum; et Romani 7 simul a portu, unde aditus planior erat, ut distenderent ab apertiore loco hostes, simul per patefactum ruina iter irrumpere conabantur, nec multum afuit, quin, qua intenderant, penetrarent; 8 sed tardavit impetum eorum spes obiecta dedendæ urbis, mox deinde eadem turbata. Dexagoridas et Gorgopas pari imperio præerant urbi. Dexagoridas miserat ad legatum Romanum, 9 traditurum se urbem; et quum ad eam rem tempus et ratio convenisset, a Gorgopa proditor interficitur, intentiusque ab 10 uno urbs defendebatur; et difficilior facta oppugnatio erat,

ni T. Quinctius cum quattuor millibus delectorum militum
11 supervenisset. Is quum supercilio haud procul distantis tumuli ab urbe instructam aciem ostendisset, et ex altera parte
12 L. Quinctius ab operibus suis terra marique instaret, tum vero desperatio Gorgopan quoque coegit id consilii, quod in
13 altero morte vindicaverat, capere, et pactus, ut abducere inde milites, quos præsidii causa habebat, liceret, tradidit Quinctio
14 urbem. Priusquam Gytheum traderetur, Pythagoras, præfectus Argis relictus, tradita custodia urbis Timocrati Pellenensi, cum mille mercenariis militibus et duobus millibus Argivorum Lacedæmonem ad Nabim venit.

30 Nabis sicut primo adventu Romanæ classis et traditione oppidorum maritimæ oræ conterritus erat, sic parva spe quum
2 acquievisset, Gytheo ab suis retento, postquam id quoque traditum Romanis audivit esse *et*, quum ab terra, omnibus circa hostibus, nihil spei esset, a mari quoque toto se inter-
3 clusum, cedendum fortunæ ratus, caduceatorem primum in castra misit ad explorandum, si paterentur legatos ad se mitti.
4 Qua impetrata re, Pythagoras ad imperatorem venit nullis cum aliis mandatis, quam ut tyranno colloqui cum imperatore liceret.
5 Consilio advocato, quum omnes dandum colloquium censuissent,
6 dies locusque constituitur. In mediæ regionis tumulos, modicis copiis sequentibus, quum venissent, relictis ibi in statione
7 conspecta utrinque cohortibus, Nabis cum delectis custodibus corporis, Quinctius cum fratre et Eumene rege et Sosila Rhodio et Aristæno, Achæorum prætore, tribunisque militum

31 paucis descendit. Ibi permisso, [ut] seu dicere prius seu audire mallet, ita cœpit tyrannus: „Si ipse per me, T. Quincti vosque qui adestis, causam excogitare, cur mihi aut indixissetis bellum aut inferretis, possem, tacitus eventum fortunæ meæ
2 exspectassem; nunc imperare animo nequivi, quin, priusquam
3 perirem, cur periturus essem, scirem. Et hercules, si tales essetis, quales esse Carthaginienses fama est, apud quos nihil societatis fides sancti haberet, in me quoque vobis quid
4 faceretis minus pensi esse, non mirarer; nunc quum vos

intueor, Romanos esse video, qui rerum divinarum fœdera, humanarum fidem socialem sanctissimam habeatis; quum me 5 ipse respexi, eum *me* esse spero, cui et publice, sicut ceteris Lacedæmoniis, vobiscum vetustissimum fœdus sit, et meo nomine privatim amicitia ac societas, nuper Philippi bello renovata. At enim ego eam violavi et everti, quod Argivorum 6 civitatem teneo. Quomodo hoc tuear? re an tempore? Res 7 mihi duplicem defensionem præbet; nam et ipsis vocantibus ac tradentibus urbem eam accepi, non occupavi, et accepi, quum Philippi partium, non in vestra societate esset. Tempus autem eo me liberat, quod, quum iam Argos haberem, 8 societas mihi vobiscum convenit, et, ut vobis mitterem ad bellum auxilia, non, ut Argis præsidium deducerem, pepigistis. At 9 hercule in ea controversia, quæ de Argis est, superior sum et æquitate rei, quod non vestram urbem, sed hostium, quod volentem, non vi coactam accepi, et vestra confessione, quod 10 in condicionibus societatis Argos mihi reliquistis; ceterum 11 nomen tyranni et facta me premunt, quod servos ad libertatem voco, quod in agros inopem plebem deduco. De nomine hoc 12 respondere possum, me, qualiscunque sum, eundem esse, qui fui, quum tu ipse mecum, T. Quincti, societatem pepigisti. Tum 13 me regem appellari a vobis memini, nunc tyrannum vocari video. Itaque, si ego nomen imperii mutassem, mihi meæ inconstantiæ, quum vos mutetis, vobis vestræ reddenda ratio est. Quod ad multitudinem servis liberatis auctam et egentibus 14 divisum agrum attinet, possum quidem et in hoc me iure temporis tutari; iam feceram hæc, qualiacunque sunt, quum 15 societatem mecum pepigistis et auxilia in bello adversus Philippum accepistis; sed si nunc ea fecissem, non dico, 16 quid in eo vos læsissem aut vestram amicitiam violassem? sed illud, me more atque instituto maiorum fecisse. Nolite 17 ad vestras leges atque instituta exigere ea, quæ Lacedæmone fiunt. Nihil comparare singula necesse est. Vos a censu equitem, a censu peditem legitis, et paucos excellere opibus, plebem subiectam esse illis vultis; noster legum lator non 18

in paucorum manu rem publicam esse voluit, quem vos senatum appellatis, nec excellere unum aut alterum ordinem in civitate, sed per æquationem fortunæ ac dignitatis fore credidit, ut 19 multi essent, qui arma pro patria ferrent. Pluribus me ipse egisse quam pro patria sermonis brevitate fateor, et breviter peroratum esse potuit, nihil me, postquam vobiscum institui amicitiam, cur eius vos pæniteret, commisisse."

32 Ad hæc imperator Romanus: „Amicitia et societas nobis nulla tecum, sed cum Pelope, rege Lacedæmoniorum iusto ac 2 legitimo, facta est, cuius ius tyranni quoque, qui postea per vim tenuerunt Lacedæmone imperium, quia nos bella nunc Punica, nunc Gallica, nunc alia ex aliis occupaverant, usur- 3 parunt, sicut tu quoque hoc Macedonico bello fecisti. Nam quid minus conveniret quam eos, qui pro libertate Græciæ adversus Philippum gereremus bellum, cum tyranno instituere amicitiam? et tyranno, qui unquam fuit, sævissimo et violen- 4 tissimo in suos. Nobis vero, etiamsi Argos nec cepisses per fraudem nec teneres, liberantibus omnem Græciam Lacedæmon quoque vindicanda in antiquam libertatem erat atque in leges suas, quarum modo tanquam æmulus Lycurgi men- 5 tionem fecisti. An, ut ab Iaso et Bargyliis præsidia Philippi deducantur, curæ erit nobis; Argos et Lacedæmonem, duas clarissimas urbes, lumina quondam Græciæ, sub pedibus tuis relinquemus, quæ titulum nobis liberatæ Græciæ servientes 6 deforment? At enim cum Philippo Argivi senserunt. Remittimus hoc tibi, ne nostram vicem irascaris. Satis compertum habemus, duorum aut summum trium in ea re, non civitatis culpam esse, 7 tam hercule, quam in te tuoque præsidio accersendo accipien- 8 doque in arcem nihil esse publico consilio actum. Thessalos et Phocenses et Locrenses consensu omnium scimus partium Philippi fuisse; tamen cum cetera liberavimus Græcia; quid tandem censes in Argivis, qui insontes publici consilii sint, 9 facturos? Servorum ad libertatem vocatorum et egentibus hominibus agri divisi crimina tibi obiici dicebas, non quidem nec ipsa mediocria; sed quid ista sunt præ iis, quæ a te

tuisque quotidie alia supèr alia facinora eduntur? Exhibe 10 liberam contionem vel Argis vel Lacedæmone, si audire iuvat vera dominationis impotentissimæ crimina. Ut alia omnia 11 vetustiora omittam, quam cædem Argis Pythagoras iste, gener tuus, pæne in oculis meis edidit? quam tu ipse, quum iam prope in finibus Lacedæmoniorum essem? Age dum, quos in 12 contione comprehensos omnibus audientibus civibus tuis te in custodia habiturum esse pronuntiasti, iube vinctos produci, ut miseri parentes, quos falso lugent, vivere sciant. At enim, 13 ut iam ita sint hæc, quid ad vos, Romani? Hoc tu dicas liberantibus Græciam? hoc iis, qui, ut liberare possent, mare traiecerunt, terra marique gesserunt bellum? Vos tamen, inquis, 14 vestramque amicitiam ac societatem proprie non violavi. Quoties vis te id arguam fecisse? Sed nolo pluribus; summam rem complectar. Quibus igitur rebus amicitia violatur? Nempe 15 his maxime duabus, si socios meos pro hostibus habeas, si cum hostibus te coniungas. Utrumque a te factum est. Nam 16 et Messenen, uno atque eodem iure fœderis, quo et Lacedæmonem, in amicitiam nostram acceptam, socius ipse sociam nobis urbem vi atque armis cepisti, et cum Philippo hoste 17 nostro non societatem solum, sed, si diis placet, affinitatem etiam per Philoclen præfectum eius pepigisti, et, *ut* bellum ad- 18 versus nos gerens, mare circa Maleam infestum navibus piraticis fecisti et plures prope cives Romanos quam Philippus cepisti atque occidisti, tutiorque Macedoniæ ora quam promuntorium 19 Maleæ commeatus ad exercitus nostros portantibus navibus fuit. Proinde parce, sis, fidem ac iura societatis iactare, et 20 omissa populari oratione tanquam tyrannus et hostis loquere."

33 Sub hæc Aristænus nunc monere Nabim, nunc etiam orare, ut, dum liceret, dum occasio esset, sibi ac fortunis suis consuleret; referre deinde nominatim tyrannos civitatium 2 finitimarum cœpit, qui, deposito imperio restitutaque libertate suis, non tutam modo, sed etiam honoratam inter cives senectutem egissent. His dictis in vicem auditisque nox prope 3 diremit colloquium. Postero die Nabis Argis se cedere ac

deducere præsidinm, quando ita Romanis placeret, et captivos
4 et perfugas redditurum dixit; aliud si quid postularent, scriptum
5 ut ederent, petiit, ut deliberare cum amicis posset. Ita et
tyranno tempus datum ad consultandum est, et Quinctins,
6 sociorum etiam principibus adhibitis, habuit consilium. Maximæ
partis sententia erat, perseverandum in bello esse et tollendnm
tyrannum; nunquam aliter tutam libertatem Græciæ fore;
7 satius multo fuisse, non moveri bellum adversus eum quam
8 omitti motum; et ipsum, velut comprobata dominatione, firmiorem
futurnm, auctore iniusti imperii assumpto populo Romano,
et exemplo multos in aliis civitatibus ad insidiandum libertati
9 civinm suorum incitaturum. Ipsins imperatoris animus ad
pacem inclinatior erat. Videbat enim, compulso intra mœnia
hoste, nihil præter obsidionem restare, eam autem fore diuturnam;
10 non enim Gythenm, quod ipsum tamen traditum, non expugnatum
esset, sed Lacedæmonem, validissimam urbem viris
11 armisqne, oppngnaturos. Unam spem fuisse, si qua, admoventibus
exercitnm, dissensio inter ipsos ac seditio excitari
posset; qunm signa portis prope inferri cernerent, neminem se
12 movisse. Adiiciebat et cum Antiocho infidam pacem Villium
legatum inde redeuntem nuntiare; multo maioribus quam ante
terrestribns navalibusque copiis in Enropam eum transisse.
13 Si occupasset obsidio Lacedæmonis exercitum, quibus aliis
copiis adversus regem tam validum ac potentem bellum gesturos?
14 Hæc propalam dicebat; illa tacita suberat cura, ne novus
consnl Græciam provinciam sortiretur et inchoati belli victoria
34 snccessori tradenda esset. Quum adversus tendendo nihil moveret
socios, simulando, se transire in eorum sententiam, omnes in assen-
2 snm consilii sui traduxit. „Bene vertat“ inquit; „quando ita
placet, obsideamus Lacedæmonem. Illud modo ne fallat: [ceterum]
qnum res tam lenta, quam ipsi scitis, oppngnatio nrbium
sit et obsidentibns prius sæpe quam obsessis tædium afferat, iam
nnnc hoc ita proponere vos animis oportet, hibernandum circa
3 Lacedæmonis mœnia esse. Quæ mora si laborem tantum ac
periculnm haberet, ut et animis et corporibns ad sustinenda

ea parati essetis, hortarer vos; nunc impensa quoque magna 4
eget in opera, in machinationes et tormenta, quibus tanta urbs
oppugnanda est, in commeatus vobis nobisque in hiemem
expediendos. Itaque, ne ant repente trepidetis aut rem incho- 5
atam turpiter destituatis, scribeudum ante vestris civitatibus
censeo explorandumque, quid quæque animi, quid virium habeat.
Auxiliorum satis snperque habeo; sed quo plures sumus, 6
pluribus rebns egebimus. Nihil iam præter nudum solum
ager hostium habet; ad hoc hiems accedet, ad comportandum
ex longinqno difficilis.“ Hæc oratio primum animos omnium 7
ad respicienda *sua* cuique domestica mala convertit, segnitiam,
invidiam et obtrectationem domi manentium adversus militantes,
libertatem difficilem ad consensum, inopiam publicam, maligni- 8
tatem conferendi ex privato. Versis itaque snbito voluntatibus, 9
faceret, quod e re publica populi Romani sociorumque esse
crederet, imperatori permiserunt.

35 Inde Quinctius, adhibitis legatis tantum tribunisque militum,
condiciones, in quas pax cum tyranno fieret, has conscripsit:
sex mensium indutiæ ut essent Nabidi Romanisque et Eumeni 2
regi et Rhodiis; legatos extemplo mitterent Romam T. Quinctius
et Nabis, ut pax auctoritate senatus confirmaretur; ex qua 3
die scriptæ condiciones pacis editæ Nabidi forent, ea dies ut
indutiarum principium esset, et ut ex ea die intra decimum
diem ab Argis ceterisque oppidis, quæ in Argivorum agro
essent, præsidia omnia deducerentur, vacuaque et libera
traderentur Romanis, et ne quod inde mancipium regium 4
publicumve ant privatum educeretur; si qua ante educta
forent, dominis recte restituerentur; naves, quas civitatibus 5
maritimis ademisset, redderet neve ipse navem ullam præter
duos lembos, qui non plus quam sedecim remis agerentur,
haberet; perfugas et captivos omnibus sociis populi Romani 6
civitatibus redderet, et Messeniis omnia, quæ comparerent
quæque domini cognossent; exsulibus quoque Lacedæmoniis 7
liberos *et* coniuges restitueret, quæ earum viros sequi voluissent;
invita ne qua exsulis comes esset; mercenariorum militum 8

Nabidis, qui aut iu civitates suas aut ad Romanos transissent, 9 iis res suæ omnes recte redderentur; in Creta insula ne quam urbem haberet; quas habuisset, redderet Romanis; ne quam societatem cum ullo Cretensium aut quoquam alio institueret, 10 neu bellum gereret; civitatibus omnibus, quasque ipse restituisset quæque se suaque in fidem ac dicionem populi Romani tradidissent, omnia præsidia deduceret, seque ipse suosque ab iis 11 abstineret; ne quod oppidum neu quod castellum in suo alieuove agro conderet; obsides, ea ita futura, daret quinqne, quos imperatori Romano placnisset, et filium in iis suum, et talenta centum argenti in præsenti, et quinquaginta talenta in singulos anuos per annos octo.

36 Hæc conscripta, castris propius urbem motis, Lacedæmonem 2 mittuntur. Nec sane quicquam eorum satis placebat tyranno, nisi quod præter spem reducendorum exsulum mentio nulla facta erat; maxime autem omnium ea res offendebat, quod 3 et naves et maritimæ civitates ademptæ erant. Fuerat autem ei magno fructui mare, omnem oram Maleæ prædatoriis navibus infestam habenti; iuventntem prætcrea civitatium earum [ad] 4 supplementum longe optimi generis militum habebat. Has condiciones quanquam ipse in secreto volutaverat cum amicis, vulgo tamen omnes fama ferebant, vanis ut ad ceteram fidem, sic ad secreta tegenda satellitum regiorum ingeniis. 5 Non tam omnia universi quam ea, quæ ad quemque pertinerent, singuli carpebant. Qui exsulum coniuges in matrimonio habebant aut ex bonis eorum aliquid possederant, 6 tanquam amissuri, non reddituri indiguabantur. Servis liberatis a tyranuo non irrita modo futura libertas, sed multo fœdior, quam fuisset ante, servitus redeuntibns in iratorum 7 dominorum potestatem ante oculos obversabatur. Mercenarii milites et pretia militiæ casura in pace ægre ferebant, et reditum sibi nullum in civitates videbant, iufensas non tyrannis **37** magis quam satellitibus eorum. Hæc inter se primo circulos 2 serentes fremere; deinde subito ad arma discurrerunt. Quo tumultu quum per se satis irritatam multitudinem cerneret

tyrannus, contionem advocari iussit; ubi quum ea, quæ impe- 3
rarentur ab Romanis, exposuisset et graviora atque indigniora
quædam falso affinxisset, et ad singula nunc ab universis,
nunc a partibus contionis acclamaretur, interrogavit, quid se
respondere ad ea aut quid facere vellent. Prope una voce 4
omnes nihil responderi et bellum geri iusserunt; et pro se
quisque, qualia multitudo solet, bonum animum habere et
bene sperare iubentes, fortes fortunam adiuvare aiebant.
His vocibus incitatus tyrannus et Antiochum Ætolosque 5
adiuturos pronuntiat, et sibi ad obsidionem sustinendam copiarum
affatim esse. Exciderat pacis mentio ex omnium animis, et 6
in stationes non ultra quieturi discurrunt. Paucorum excursio
lacessentium et emissa iacula extemplo et Romanis dubitationem,
quin bellandum esset, exemerunt. Levia inde prœlia per quatri- 7
duum primum sine ullo satis certo eventu commissa; quinto 8
die prope iusta pugna adeo paventes in oppidum Lacedæmonii
compulsi sunt, ut quidam milites Romani terga fugientium
cædentes per intermissa, ut tunc erant, mœnia urbem intrarint.

38 Et tunc quidem Quinctius, satis eo terrore coercitis
excursionibus hostium, nihil præter ipsius oppugnationem
urbis superesse ratus, missis, qui omnes navales socios a Gytheo
accerserent, ipse interim cum tribunis militum ad visendum
urbis situm mœnia circumvehitur. Fuerat quondam sine muro 2
Sparta; tyranni nuper locis patentibus planisque obiecerant
murum; altiora loca et difficilia aditu stationibus armatorum
pro munimento obiectis tutabantur. Ubi satis omnia inspexit, 3
corona oppugnandum ratus, omnibus copiis (erant autem
Romanorum sociorumque, simul peditum equitumque, simul
terrestrium ac navalium copiarum, ad quinquaginta millia
hominum) urbem cinxit. Alii scalas, alii ignem, alii alia, 4
quibus non oppugnarent modo, sed etiam terrerent, portabant.
Iussi sublato clamore subire undique omnes, ut, qua primum
occurrerent quave opem ferrent, ad omnia simul paventes
Lacedæmonii ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, 5
trifariam divisum; partem unam a Phœbeo, alteram a

Dictynneo, tertiam ab eo loco, quem Heptagonias appellant (omnia autem hæc aperta sine muro loca sunt), aggredi iubet. 6 Quum tantus undique terror urbem circumvasisset, primo tyrannus et ad clamores repentinos et ad nuntios trepidos motus, ut quisque maxime laboraret locus, aut ipse occurrebat 7 aut aliquos mittebat; deinde, circumfuso undique pavore, ita obtorpuit, ut nec dicere, quod in rem esset, nec audire posset, nec inops modo consilii, sed vix mentis compos esset.

39 Romanos primo sustinebant in angustiis Lacedæmonii, ternæque 2 acies tempore uno locis diversis pugnabant; deinde, crescente certamine, nequaquam erat prœlium par. Missilibus enim Lacedæmonii pugnabant, a quibus se et magnitudine scuti perfacile Romanus tuebatur miles, et quod alii vani, alii leves 3 admodum ictus erant. Nam propter angustias loci confertamque turbam non modo ad emittenda cum procursu, quo plurimum concitantur tela, spatium habebant, sed ne ut de gradu quidem 4 libero ac stabili conarentur. Itaque ex adverso missa tela nulla in corporibus, rara in scutis hærebant; ab circumstantibus 5 ex superioribus locis vulnerati quidam sunt; mox progressos iam etiam ex tectis non tela modo, sed tegulæ quoque inopinantes 6 perculerunt. Sublatis deinde supra capita scutis continuatisque ita inter se, ut non modo ad cæcos ictus, sed ne ad inserendum quidem ex propinquo telum loci quicquam esset, testudine facta 7 subibant. Et primæ angustiæ paulisper, sua hostiumque refertæ turba, tenuerunt; postquam in patentiorem viam urbis paulatim urgentes hostem processere, non ultra vis eorum atque impetus 8 sustineri poterant. Quum terga vertissent Lacedæmonii et fuga effusa superiora peterent loca, Nabis quidem, ut capta urbe 9 trepidans, quanam ipse evaderet, circumspectabat; Pythagoras quum ad cetera animo officioque ducis fungebatur, tum vero unus, ne caperetur urbs, causa fuit; succendi enim ædificia 10 proxima muro iussit. Quæ quum momento temporis arsissent, ut adiuvantibus ignem, qui alias ad exstinguendum opem ferre 11 solent, ruere in Romanos tecta, nec tegularum modo fragmenta, sed etiam ambusta tigna ad armatos pervenire, et flamma late

fundi, fumus terrorem etiam maiorem quam periculum facere. Itaque et qui extra urbem erant Romanorum, tum maxime 12 impetum facientes, recessere a muro, et qui iam intraverant, ne incendio ab tergo oriente intercluderentur ab suis, receperunt sese, et Quinctius, postquam, quid rei esset, vidit, receptui canere 13 iussit. Ita iam capta prope urbe revocati in castra redierunt.

Quinctius plus ex timore hostium quam ex re ipsa spei **40** nactus, per triduum insequens territavit eos, nunc prœliis lacessendo, nunc operibus intersæpiendo quædam, ne exitus ad fugam esset. His comminationibus compulsus tyrannus 2 Pythagoram rursus oratorem misit; quem Quinctius primo aspernatus excedere castris iussit, dein suppliciter orantem advolutumque genibus tandem audivit. Prima oratio fuit 3 omnia permittentis arbitrio Romanorum; dein, cum ea velut 4 vana et sine effectu nihil proficeret, eo deducta est res, ut iis condicionibus, quæ ex scripto paucis ante diebus editæ erant, indutiæ fierent; pecuniaque et obsides accepti.

Dum oppugnatur tyrannus, Argivi, nuntiis aliis [prope] 5 super alios afferentibus tantum non iam captam Lacedæmonem esse, erecti et ipsi, simul eo, quod Pythagoras cum parte 6 validissima præsidii excesserat, contempta paucitate eorum, qui in arce erant, duce Archippo quodam præsidium expulerunt; Timocratem Pellenensem, quia clementer præfuerat, vivum fide 7 data emiserunt. Huic lætitiæ Quinctius supervenit, pace data tyranno dimissisque ab Lacedæmone Eumene et Rhodiis et L. Quinctio fratre ad classem. Læta civitas celeberrimum **41** festorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die stata propter belli mala prætermissum, in adventum Romani exercitus ducisque indixerunt, præfeceruntque ludis ipsum imperatorem. Multa erant, quæ gaudium cumularent. Reducti cives ab 2 Lacedæmone erant, quos nuper Pythagoras quosque ante Nabis abduxerat; redierant, qui post compertam a Pythagora 3 coniurationem et cæde iam cœpta effugerant; libertatem ex longo intervallo libertatisque auctores Romanos, quibus causa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant. Testata quoque

ipso Nemeorum die voce præconis libertas est Argivorum.
4 Achæis quantum restituti Argi in commune Achaiæ concilium lætitiæ afferebant, tantum serva Lacedæmon relicta et lateri
5 adhærens tyrannus non sincerum gaudium præbebant. Ætoli vero eam rem omnibus conciliis lacerare: cum Philippo non ante desitum bellari, quam omnibus excederet Græciæ urbibus;
6 tyranno relictam Lacedæmonem; regem autem legitimum, qui in Romanis fuerit castris, ceterosque nobilissimos cives in exsilio victuros; Nabidis dominationis satellitem factum popu-
7 lum Romanum. Quinctius ab Argis Elateam, unde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit.

8 Sunt, qui non ex oppido proficiscentem bellum gessisse tyrannum tradant, sed castris adversus Romana positis castra;
9 diuque cunctatum, quia Ætolorum auxilia exspectasset, coactum ad extremum acie confligere, impetu in pabulatores suos a
10 Romanis facto; eo prœlio victum castrisque exutum pacem petisse, quum cecidissent quattuordecim millia militum, capta plus quattuor millia essent.

42 Eodem fere tempore et a T. Quinctio de rebus ad Lacedæmonem gestis et a M. Porcio consule ex Hispania litteræ allatæ. Utriusque nomine in dies ternos supplicatio
2 ab senatu decreta est. L. Valerius consul, quum post fusos circa Litanam silvam Boios quietam provinciam habuisset,
3 comitiorum causa Romam rediit, et creavit consules P. Cornelium Scipionem Africanum iterum et Ti. Sempronium Longum. Horum
4 patres primo anno secundi Punici belli consules fuerant. Prætoria inde comitia habita; creati P. Cornelius Scipio et duo Cn. Cornelii, Merenda et Blasio, et Cn. Domitius Ahenobarbus
5 et Sex. Digitius et T. Iuventius Thalna. Comitiis perfectis, consul in provinciam rediit.

Novum ius eo anno a Ferentinatibus tentatum, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, cives Romani
6 essent. Puteolos Salernumque et Buxentum adscripti coloni, qui nomina dederant, et quum ob id se pro civibus Romanis ferrent, senatus iudicavit, non esse eos cives Romanos.

43 A. u. c. 560. A. Ch. 194. Principio anni, quo P. Scipio Africanus iterum et Ti. Sempronius Longus consules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam venerunt. 2 Iis extra urbem in æde Apollinis senatus datus est. Pax, quæ cum T. Quinctio convenisset, ut rata esset, petierunt impetraruntque. 3 De provinciis quum relatum esset, senatus frequens in eam sententiam ibat, ut, quoniam in Hispania et Macedonia debellatum foret, consulibus ambobus Italia provincia esset. 4 Scipio satis esse Italiæ unum consulem censebat; alteri Macedoniam decernendam esse. Bellum grave ab Antiocho imminere; iam ipsum sua sponte in Europam transgressum; 5 quid deinde facturum censerent, quum hinc Ætoli, haud dubii hostes, vocarent ad bellum, illinc Hannibal, Romanis cladibus insignis imperator, stimularet? 6 Dum de provinciis consulum disceptatur, prætores sortiti sunt. Cn. Domitio urbana iurisdictio, T. Iuventio peregrina evenit, P. Cornelio Hispania ulterior, Sex. Digitio citerior, 7 duobus Cn. Corneliis, Blasioni Sicilia, Merendæ Sardinia. 8 In Macedoniam novum exercitum transportari non placuit; eum, qui esset ibi, reduci in Italiam a Quinctio ac dimitti; item eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hispania esset; 9 consulibus ambobus Italiam provinciam esse, et duas urbanas scribere eos legiones, ut, dimissis, quos senatus censuisset, exercitibus, octo omnino Romanæ legiones essent.

44 Ver sacrum factum erat priore anno, M. Porcio et L. Valerio consulibus. 2 Id quum P. Licinius pontifex non esse recte factum collegio primum, deinde ex auctoritate collegii patribus renuntiasset, de integro faciendum arbitratu pontificum censuerunt, ludosque magnos, qui una voti essent, tanta pecunia, quanta assoleret, faciendos; 3 ver sacrum videri pecus, quod natum esset inter calendas Martias et pridie calendas Maias P. Cornelio et Ti. Sempronio consulibus.

4 Censorum inde comitia sunt habita. Creati censores Sex. Ælius Pætus et C. Cornelius Cethegus principem senatus P. Scipionem consulem, quem et priores censores legerant, legerunt. Tres omnino senatores, neminem curuli honore usum, præterierunt.

5 Gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepererunt, quod ludis Romanis ædilibus curulibus imperarunt, ut loca senatoria secernerent a populo; nam antea in promiscuo spectabant. Equitibus quoque perpaucis adempti equi, nec in ullum ordinem sævitum. Atrium Libertatis et villa publica ab iisdem refecta amplificataque.

6 Ver sacrum ludique Romani votivi, quos voverat Ser. Sulpicius Galba consul, facti. Quum spectaculo eorum occupati animi hominum essent, Q. Pleminius, qui propter multa in deos hominesque scelera Locris admissa in carcerem coniectus 7 fuerat, comparaverat homines, qui pluribus simul locis urbis nocte incendia facerent, ut in consternata nocturno tumultu 8 civitate refringi carcer posset. Ea res indicio consciornm palamfacta delataque ad senatum est. Pleminius in inferiorem demissus carcerem est necatusque.

45 Coloniæ civium Romanorum eo anno deductæ sunt Puteolos, Vulturnum, Liternum, treceni homines in singulas. 2 Item Salernum Buxentumque coloniæ civium Romanorum deductæ sunt. Deduxere triumviri Ti. Sempronius Longus, qui tum consul erat, M. Servilius, Q. Minucius Thermus. 3 Ager divisus est, qui Campanorum fuerat. Sipontum item in agrum, qui Arpinorum fuerat, coloniam civium Romanorum alii triumviri, D. Iunius Brutus, M. Bæbius Tamphilus, M. 4 Helvius deduxerunt. Tempsam item et Crotonem coloniæ civium Romanorum deductæ. Tempsanus ager de Bruttiis captus erat; Bruttii Græcos expulerant; Crotonem Græci 5 habebant. Triumviri Cn. Octavius, L. Æmilius Paulus, C. Lætorius Crotonem, Tempsam L. Cornelius Merula, Q. * *, C. Salonius deduxerunt.

6 Prodigia quoque alia visa eo anno Romæ sunt, alia nuntiata. In foro et comitio et Capitolio sanguinis guttæ visæ sunt, et terra 7 aliquoties pluvit, et caput Vulcani arsit. Nuntiatum est, Nare amni lac fluxisse; pueros ingenuos Arimini sine oculis ac naso, et in Piceno agro non pedes, non manus habentem natum. 8 Ea prodigia ex pontificum decreto procurata, et sacrificium

novendiale factum, quod Hadriani nuntiaverant in agro suo lapidibus pluvisse.

In Gallia L. Valerius Flaccus proconsul circa Mediolanium **46** cum Gallis Insubribus et Boiis, qui Dorulato duce ad concitandos Insubres Padum transgressi erant, signis collatis depugnavit; decem millia hostium sunt cæsa. Per eos dies collega eius 2 M. Porcius Cato ex Hispania triumphavit. Tulit in eo triumpho argenti infecti viginti quinque millia pondo, bigati centum viginti tria millia, Oscensis quingenta quadraginta, auri pondo mille quadringenta. Militibus ex præda divisit 3 in singulos ducenos septuagenos æris, triplex equiti.

Ti. Sempronius consul in provinciam profectus in Boiorum primum agrum legiones duxit. Boiorix tum regulus eorum 4 cum duobus fratribus, tota gente concitata ad rebellandum, castra locis apertis posuit, ut appareret dimicaturos, si hostis fines intrasset. Consul ubi, quantæ copiæ, quanta fiducia 5 esset hosti, sensit, nuntium ad collegam mittit, ut, si videretur ei, maturaret venire; se tergiversando in adventum eius rem extracturum. Quæ causa consuli cunctandi, eadem Gallis, 6 præterquam quod cunctatio hostium animos faciebat, rei maturandæ erat, ut, priusquam coniungerentur consulum copiæ, rem transigerent. Per biduum tamen nihil aliud quam 7 steterunt parati ad pugnandum, si quis contra egrederetur; tertio subiere ad vallum, castraque simul ab omni parte aggressi sunt. Consul arma extemplo capere milites iussit; 8 armatos inde paulisper continuit, ut et stolidam fiduciam hosti augeret et disponeret copias, quibus quæque portis erumperent. Duæ legiones duabus principalibus portis signa 9 efferre iussæ. Sed in ipso exitu ita conferti obstitere Galli, ut clauderent viam. Diu in angustiis pugnatum est; nec 10 dextris magis gladiisque gerebatur res, quam scutis corporibusque ipsis obnixi urgebant, Romani, ut signa foras 11 efferrent, Galli, ut aut in castra ipsi penetrarent aut exire Romanos prohiberent; nec ante in hanc aut illam partem 12 moveri acies potuerunt, quam Q. Victorius primi pili centurio

et C. Atinius tribunus militum, quartæ hic, ille secundæ legionis, rem in asperis prœliis sæpe tentatam, signa adempta 13 signiferis in hostes iniecerunt. Dum repetunt enixe signum,
47 priores secundani se porta eiecerunt. Iam hi extra vallum pugnabant, quarta legione in porta hærente, quum alius tumultus ex aversa parte castrorum est exortus. In portam 2 quæstoriam irruperant Galli, resistentesque pertinacius occiderant L. Postumium quæstorem, cui Tympano fuit cognomen, et M. Atinium et P. Sempronium præfectos socium, et ducentos 3 ferme milites. Capta ab ea parte castra erant, donec cohors extraordinaria, missa a consule ad tuendam quæstoriam portam, et eos, qui intra vallum erant, partim occidit, partim expulit 4 castris, et irrumpentibus obstitit. Eodem fere tempore et quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus porta erupit. Ita simul tria prœlia circa castra locis distantibus erant, clamoresque dissoni ad incertos suorum eventus a præsenti 5 certamine animos pugnantium avertebant. Usque ad meridiem æquis viribus ac prope pari spe pugnatum est; labor et æstus mollia et fluida corpora Gallorum et minime patientia sitis quum decedere pugna coegisset, in paucos restantes impetum Romani fecerunt, fusosque compulerunt in castra. 6 Signum inde receptui ab consule datum est; ad quod pars maior receperunt sese, pars certaminis studio et spe potiundi castris 7 hostium circa vallum morata est. Eorum paucitate contempta, Galli universi ex castris eruperunt; fusi inde Romani, quæ imperio consulis noluerant, suo pavore ac terrore castra repetunt. Ita varia hinc atque illinc nunc fuga, nunc victoria 8 fuit; Gallorum tamen ad undecim millia, Romanorum quinque millia sunt occisa. Galli recepere in intima finium sese,
48 consul Placentiam legiones duxit. Scipionem alii, coniuncto exercitu cum collega, per Boiorum Ligurumque agros populantem isse, quoad progredi silvæ paludesque passæ sint, scribunt, alii, nulla memorabili gesta re, Romam comitiorum causa rediisse.

2 Eodem hoc anno T. Quinctius Elateæ, quo in hiberna reduxerat copias, totum hiemis tempus iure dicundo consumpsit mutandisque

iis, quæ aut ipsius Philippi aut præfectorum eius licentia in civitatibus facta erant, quum suæ factionis hominum vires augendo ius ac libertatem aliorum deprimerent. Veris initio 3 Corinthum conventu edicto venit. Ibi omnium civitatinm legationes in contionis modum circumfusas est allocutus, orsus ab inita primum Romanis amicitia cum Græcorum 4 gente et imperatorum, qui ante se in Macedonia fuissent, suisque rebus gestis. Omnia cum approbatione ingenti sunt 5 audita, præterquam quum ad mentionem Nabidis ventum esset; id minime conveniens liberanti Græciam videbatur, tyrannum 6 reliquisse non suæ solum patriæ gravem, sed omnibus circa civitatibus metuendum, hærentem visceribus nobilissimæ civitatis.

49 Nec ignarus huius habitus animorum Quinctius, si sine excidio Lacedæmonis fieri potuisset, fatebatur pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuisse; nunc, quum aliter 2 quam ruina gravissima civitatis opprimi non posset, satius visum esse, tyrannum debilitatum ac totis prope viribus ad nocendum cuiqnam ademptis relinqui, quam intermori vehemen- 3 tioribus, quam quæ pati posset, remediis civitatem sinere, in ipsa vindicta libertatis perituram. Præteritorum commemora- 4 tioni subiecit, proficisci sibi in Italiam atque omnem exercitum deportare in animo esse; Demetriadis Chalcidisque præsidia 5 intra decimnm diem audituros deducta, Acrocorinthum ipsis extemplo videntibus vacuam Achæis traditurum, ut omnes 6 scirent, utrum Romanis an Ætolis mentiri mos esset, qui male commissam libertatem populo Romano sermonibus distulerint et mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. Sed illis nec, 7 quid dicerent, nec, quid facerent, quicquam unquam pensi fuisse; reliquas civitates monere, ut ex factis, non ex dictis amicos pensent, intelligantque, quibus credendum et a quibus cavendum sit. Libertate modice utantur; temperatam eam salubrem et 8 singulis et civitatibus esse, nimiam et aliis gravem et ipsis, qui habeant, effrenatam et præcipitem esse. Concordiæ in 9 civitatibus principes et ordines inter se, et in commune omnes civitates consulerent. Adversus consentientes nec regem quem-

10 quam satis validum nec tyrannum fore; discordiam et seditionem omnia opportuna insidiantibus facere, quum pars, quæ domestico certamine inferior sit, externo potius se applicet, quam civi cedat.
11 Alienis armis partam, externa fide redditam libertatem sua cura custodirent servarentque, ut populus Romanus dignis datam
50 libertatem ac munus suum bene positum sciret. Has velut parentis voces quum audirent, manare omnibus gaudio lacrimæ,
2 adeo ut ipsum quoque confunderent dicentem. Paulisper fremitus approbantium dicta fuit monentiumque aliorum alios, ut eas voces velut oraculo missas in pectora animosque
3 demitterent. Silentio deinde facto, petiit ab iis, ut cives Romanos, si qui apud eos in servitute essent, conquisitos intra duos menses mitterent ad se in Thessaliam; ne ipsis quidem honestum esse, in liberata terra liberatores eius servire.
4 Omnes acclamarunt, gratias se inter cetera etiam ob hoc agere, quod admoniti essent, ut tam pio, tam necessario officio funge-
5 rentur. Ingens numerus erat bello Punico captorum, quos Hannibal, quum ab suis non redimerentur, venundederat.
6 Multitudinis eorum argumentum sit, quod Polybius scribit, centum talentis eam rem Achæis stetisse, quum quingenos denarios pretium in capita, quod redderetur dominis, statuissent;
7 mille enim ducentos ea ratione Achaia habuit. Adiice nunc pro portione, quot veri simile sit Græciam totam habuisse.
8 Nondum conventus dimissus erat, quum respiciunt præsidium ab Acrocorintho descendens protinus duci ad portam
9 atque abire. Quorum agmen imperator secutus prosequentibus cunctis, servatorem liberatoremque acclamantibus, salutatis dimissisque iis, eadem, qua venerat, via Elateam rediit.
10 Inde cum omnibus copiis App. Claudium legatum dimittit; per Thessaliam atque Epirum ducere Oricum iubet atque
11 se ibi opperiri; inde namque in animo esse exercitum in Italiam traiicere. Et L. Quinctio fratri, legato et præfecto classis, scribit, ut onerarias ex omni Græciæ ora eodem
51 contraheret. Ipse Chalcidem profectus, deductis non a Chalcide solum, sed etiam ab Oreo atque Eretria præsidiis, conventum

ibi Euboicarum habuit civitatium, admonitosque, in quo statu 2 rerum accepisset eos et in quo relinqueret, dimisit. Demetriadem 3 inde proficiscitur; deductoque præsidio, prosequentibus cunctis, sicut Corinthi et Chalcide, pergit ire in Thessaliam, ubi non 4 liberandæ modo civitates erant, sed ex omni colluvione et confusione in aliquam tolerabilem formam redigendæ; nec 5 enim temporum modo vitiis ac violentia et licentia regia turbati erant, sed inquieto etiam ingenio gentis, nec comitia nec conventum nec concilium ullum non per seditionem ac tumultum iam inde a principio ad nostram usque ætatem traducentis. A censu maxime et senatum et iudices legit, 6 potentioremque eam partem civitatium fecit, cui salva et tranquilla omnia esse magis expediebat.

52 Ita quum percensuisset Thessaliam, per Epirum Oricum, unde erat traiecturus, venit. Ab Orico copiæ omnes Brundisium transportatæ. Inde per totam Italiam ad urbem 2 prope triumphantes, non minore agmine rerum captarum quam suo præ se acto, venerunt. Postquam Romam ventum est, 3 senatus extra urbem Quinctio ad res gestas edisserendas datus est, triumphusque meritus ab libentibus decretus. Triduum 4 triumphavit. Die primo arma, tela signaque ærea et marmorea transtulit, plura Philippo adempta, quam quæ ex civitatibus ceperat; secundo aurum argentumque factum infectumque et signatum. Infecti argenti fuit quadraginta tria millia pondo 5 et ducenta septuaginta, facti vasa multa omnis generis, cælata pleraque, quædam eximiæ artis, et ex ære multa fabrefacta; ad hoc clipea argentea decem. Signati argenti octoginta 6 quattuor millia fuere Atticorum; tetrachma vocant; quattuor fere denariorum in singulis argenti est pondus. Auri pondo fuit 7 tria millia septingenta quattuordecim et clipeum unum ex auro totum et Philippei nummi aurei quattuordecim millia quingenti quattuordecim. Tertio die coronæ aureæ, dona 8 civitatium, tralatæ centum quattuordecim; et hostiæ ductæ, et ante currum multi nobiles captivi obsidesque, inter quos 9 Demetrius, regis Philippi filius, fuit et Armenes, Nabidis tyranni

10 filius, Lacedæmonius. Ipse deinde Qninctius in urbem est invectus. Secuti currum milites freqnentes, ut exercitu omni ex 11 provincia deportato. His duceni qninquageni æris in pedites 12 divisi, duplex centurioni, triplex eqniti. Præbuerunt speciem triumpho capitibus rasis secuti, qui servitute exempti fuerant.

53 Exitu anni hnius Q. Ælius Tubero tribnnns plebis ex senatus consnlto tulit ad plebem plebesqne scivit, uti duæ Latinæ coloniæ, una in Bruttios, altera in Thurinum agrum 2 deducerentur. His deducendis triumviri creati, quibus in trienninm imperinm esset, in Bruttios Q. Nævius, M. Minucius Rufus, M. Furius Crassipes, in Thurinum agrum A. Manlius, Q. Ælius, L. Apustins. Ea bina comitia Cn. Domitius prætor urbanus in Capitolio habnit.

3 Ædes eo anno aliqnot dedicatæ snnt, una Iunonis Matutæ in foro olitorio, vota locataque qnadriennio ante a C. Cornelio consule Gallico bello; censor idem dedicavit; 4 altera Fauni; ædiles eam biennio ante ex multaticio argento faciendam locarant C. Scribonius et Cn. Domitius, qui 5 prætor urbanus eam dedicavit. Et ædem Fortunæ Primigeniæ in colle Quirinali dedicavit Q. Marcius Ralla, duumvir ad id 6 ipsum creatus; voverat eam decem annis ante Punico bello 7 P. Sempronins Sophus consul, locaverat idem censor. Et in insula Iovis ædem C. Servilius duumvir dedicavit; vota erat sex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpurione prætore, ab eodem postea consule locata. Hæc eo anno acta.

54 P. Scipio ex provincia Gallia ad consules subrogandos venit. Comitia consulum fuere, quibus creati sunt L. Cornelius 2 Merula et Q. Minucius Thermns. Postero die creati sunt prætores L. Cornelius Scipio, M. Fulvius Nobilior, C. Scribonius, M. Valerius Messalla, L. Porcius Licinus et C. Flaminius. 3 Megalesia ludos scenicos A. Atilius Serranus, L. Scribonius 4 Libo ædiles curules primi fecerunt. Horum ædilium ludos Romanos primum senatus a populo secretus spectavit, præbuitque sermones, sicut omnis novitas solet, aliis tandem, quod multo ante debuerit, tributum censentibus amplissimo ordini,

aliis demptum ex dignitate populi, quicquid maiestati patrum 5 adiectum esset, interpretantibus, et omnia discrimina talia, quibus ordines discernerentnr, et concordiæ et libertatis æquæ minuendæ esse; ad quingentesimum *quinquagesimum* octavum 6 annum in promiscuo spectatum esse; quid repente factum, cur immisceri sibi in cavea patres plebem nollent, cur dives pauperem consessorem fastidiret? Novam, superbam libidinem, 7 ab nullius ante gentis senatu neque desideratam neque institutam. Postremo ipsum quoque Africanum, quod consul 8 auctor eius rei fuisset, pænituisse ferunt. Adeo nihil motum ex antiquo probabile est; veteribus, nisi quæ usus evidenter arguit, stari malunt.

Principio anni, quo L. Cornelius, Q. Minucius consules **55** fuerunt, terræ motus ita crebri nuntiabantur, ut non rei tantum A. u. c. 561. A. Ch. 193. ipsius, sed feriarum quoque ob id indictarum homines tæderet; nam neque senatus haberi neque res publica administrari 2 poterat, sacrificando expiandoque occupatis consulibus. Postremo 3 decemviris adire libros iussis, ex responso eorum supplicatio per triduum fuit. Coronati ad omnia pulvinaria supplicaverunt; 4 edictumque est, ut omnes, qui ex una familia essent, supplicarent pariter. Item ex auctoritate senatus consules edixerunt, ne quis, quo die, terræ motu nuntiato, feriæ indictæ essent, eo die alium terræ motum nuntiaret. Provincias deinde consules 5 prius, tum prætores sortiti. Cornelio Gallia, Minucio Ligures evenerunt; sortiti prætores C. Scribonius urbanam, M. Valerius 6 peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius Hispaniam citeriorem, M. Fulvius Hispaniam ulteriorem. Nihil eo anno belli exspectantibus consulibus **56** litteræ M. Cincii (præfectus is Pisis erat) allatæ, Ligurum 2 viginti millia armatorum, coniuratione per omnia conciliabula universæ gentis facta, Lunensem primum agrum depopulatos, Pisanum deinde finem transgressos omnem oram maris peragrasse. Itaque Minucius consul, cui Ligures provincia evenerat, ex 3 auctoritate patrum in rostra escendit et edixit, ut legiones 4 duæ urbanæ, quæ superiore anno conscriptæ essent, post diem

decimnm Arretii adessent; in earum locum se duas legiones
5 nrbanas scripturum. Item sociis et Latino nomini, magistratibus
legatisque eorum, qui milites dare debebant, edixit, ut in
6 Capitolio se adirent. Iis quindecim millia peditum et quingentos
7 equites, pro numero cuiusque iuniorum, descripsit; et inde ex
Capitolio protinus ire ad portam et, nt maturaretur res,
8 proficisci ad dilectum iussit. Fulvio Flaminioque terna millia
Romanorum peditum, centeni equites in supplementum et
qnina millia socium Latini nominis et duceni equites decreti,
mandatnmque prætoribus, ut veteres dimitterent milites, quum
9 in provinciam venissent. Quum milites, qui in legionibus
nrbanis erant, frequentes tribunos plebei adissent, nti causas
cognoscerent eorum, quibus aut emerita stipendia ant morbus
cansæ essent, quo minus militarent, eam rem litteræ Ti. Sempronii
10 discusserunt, in quibus scriptum erat, Ligurum decem millia in
agrum Placentinum venisse et eum usque ad ipsa coloniæ mœnia
et Padi ripas cum cædibus et incendiis perpopulatos esse;
11 Boiorum quoque gentem ad rebellionem spectare. Ob eas
res tumultum esse decrevit senatus; tribunos plebei non placere
causas militares cognoscere, quo minns ad edictum conveniretur.
12 Adiecerunt etiam, ut socii nominis Latini, qui in exercitu
P. Cornelii, Ti. Sempronii fuissent et dimissi ab iis consulibus
essent, ut, ad quam diem L. Cornelius consul edixisset et in
13 quem locum edixisset Etruriæ, convenirent, et uti L. Cornelius
consul in provinciam proficiscens in oppidis agrisque, qna
iturus esset, si quos ei videretur, milites scriberet armaretque
et duceret secum, dimittendique ei, qnos eorum quandoque
vellet, ius esset.

57 Postquam consules dilectu habito profecti in provincias
sunt, tum T. Quinctius postulavit, ut de iis, quæ cum decem
legatis ipse statuisset, senatus audiret eaque, si videretur,
2 auctoritate sua confirmaret; id eos facilius facturos, si
legatorum verba, qui ex universa Græcia et magna parte
3 Asiæ quique ab regibus venissent, audissent. Eæ legationes
a C. Scribonio prætore urbano in senatum introductæ snnt,

benigneque omnibus responsum. Cum Antiocho quia longior 4 disceptatio erat, decem legatis, quorum pars aut in Asia aut Lysimachiæ apud regem fuerant, delegata est. T. Quinctio 5 mandatum, ut adhibitis iis legatorum regis verba audiret responderetque iis, quæ ex dignitate atque utilitate populi Romani responderi possent. Menippus et Hegesianax prin- 6 cipes regiæ legationis erant. Ex iis Menippus ignorare se dixit, quidnam perplexi sua legatio haberet, quum simpliciter ad amicitiam petendam iungendamque societatem venissent. Esse autem tria genera fœderum, quibus inter se paciscerentur 7 amicitias civitates regesque: unum, quum bello victis dicerentur leges; ubi enim omnia ei, qui armis plus posset, dedita essent, quæ ex iis habere victos, quibus multari eos velit, ipsius ius atque arbitrium esse; alterum, quum pares bello æquo fœdere 8 in pacem atque amicitiam venirent; tunc enim repeti reddique per conventionem res et, si quarum turbata bello possessio sit, eas aut ex formula iuris antiqui aut ex partis utriusque commodo componi; tertium esse genus, quum, qui nunquam 9 hostes fuerint, ad amicitiam sociali fœdere inter se iungendam coeant; eos neque dicere neque accipere leges; id enim victoris et victi esse. Ex eo genere quum Antiochus esset, 10 mirari se, quod Romani æquum censeant leges ei dicere, quas Asiæ urbium liberas et immunes, quas stipendiarias esse velint; quas intrare præsidia regia regemque vetent. Cum Philippo enim hoste pacem, non cum Antiocho amico 11 societatis fœdus ita sanciendum esse. Ad ea Quinctius: 58 „Quoniam vobis distincte agere libet et genera iungendarum amicitiarum enumerare, ego quoque duas condiciones ponam, extra quas nullam esse regi nuntietis amicitiæ cum populo Romano iungendæ, unam, si nos nihil, quod ad urbes Asiæ 2 attinet, curare velit, ut et ipse omni Europa abstineat; al- 3 teram, si se ille Asiæ finibus non contineat et in Europam transcendat, ut et Romanis ius sit Asiæ civitatium amicitias et tueri, quas habeant, et novas complecti.“ Enimvero id 4 auditu etiam dicere indignum esse Hegesianax, Thraciæ et

5 Chersonesi urbibus arceri Antiochnm, *quum*, quæ Seleucus proavus eius, Lysimacho rege bello victo et in acie cæso, per summum decus parta reliquerit, pari cum laude eadem, ab Thracibns possessa, partim armis receperit Antiochus, partim deserta, sicut ipsam Lysimachiam, et revocatis cultoribus frequentaverit et, quæ strata ruinis atque incendiis erant,
6 ingentibus impensis ædificaverit. Quid igitur simile esse, ex ea possessione, ita parta, ita recuperata, deduci Antiochum, et Romanos abstinere Asia, quæ nunquam eorum fuerit?
7 Amicitiam Romanorum expetere Antiochum, sed quæ impe-
8 trata gloriæ sibi, non pudori sit. Ad hæc Quinctius „Quando quidem“ inquit „honesta pensamus, sicut aut sola aut prima certe pensari decet principi orbis terrarum populo et
9 tanto regi, utrum tandem videtur honestius, liberas velle omnes, quæ ubique sunt, Græciæ urbes, an servas et vectigales
10 facere? Si sibi Antiochus pulchrum esse censet, quas urbes proavus belli iure habuerit, avus paterque nunquam usurpa-
11 verint pro suis, eas repetere in servitutem, et populus Romanns susceptum patrocinium libertatis Græcorum non deserere
12 fidei constantiæque suæ ducit esse. Sicut a Philippo Græciam liberavit, ita et ab Antiocho Asiæ urbes, quæ Graii nominis sint,
13 liberare in animo habet. Neque enim in Æolidem Ioniamque coloniæ in servitutem regiam missæ sunt, sed stirpis augendæ causa gentisque vetustissimæ per orbem terrarum pro-
59 pagandæ.“ Quum hæsitaret Hegesianax nec infitiari posset, honestiorem causam libertatis quam servitutis prætexi titulo, „Quin mittimus ambages?“ inquit P. Sulpicius, qui maximus
2 natu ex decem legatis erat. „Alteram ex duabus condicionibus, quæ modo diserte a Quinctio latæ sunt, legite, aut
3 snpersedete de amicitia agere.“ „Nos vero“ inquit Menippus „nec volumus nec possumus pacisci quicquam, quo regnum Antiochi minuatur.“

4 Postero die Quinctius legationes universas Græciæ Asiæque qnum in senatum introduxisset, ut scirent, quali animo populus Romanus, qualique Antiochus erga civitates Græciæ

essent, postulata et regis et sua exposuit; renuntiarent civitatibus 5 suis, populum Romanum, qua virtute quaque fide libertatem eorum a Philippo vindicaverit, eadem ab Antiocho, nisi decedat Europa, vindicaturum. Tum Menippus deprecari et 6 Quinctium et patres instituit, ne festinarent decernere, quo decreto turbaturi orbem terrarum essent; tempus et sibi sume- 7 rent et regi ad cogitandum darent; cogitaturum, quum renuntiatæ condiciones essent, et impetraturum aliquid aut pacis causa concessurum. Ita integra dilata res est. Legatos mitti 8 ad regem eosdem, qui Lysimachiæ apud eum fuerant, placuit, P. Sulpicium, P. Villium, P. Ælium.

Vixdum hi profecti erant, quum a Carthagine legati, bellum **60** haud dubie parare Antiochum Hannibale ministro, attulerunt, inieceruntque curam, ne simul et Punicum excitaretur bellum. Hannibal patria profugus pervenerat ad Antiochum, sicut ante 2 dictum est, et erat apud regem in magno honore, nulla alia arte, nisi quod volutanti diu consilia de Romano bello nemo aptior super tali re particeps esse sermonis poterat. Sententia 3 eius una atque eadem semper erat, ut in Italia bellum gereretur; Italiam et commeatus et militem præbituram externo hosti; si nihil ibi moveatur, liceatque populo Romano viribus 4 et copiis Italiæ extra Italiam bellum gerere, neque regem neque gentem ullam parem Romanis esse. Sibi centum tectas 5 naves et decem millia peditum, mille equites deposcebat; ea se classe primum Africam petiturum. Magno opere confidere, et Carthaginienses ad rebellandum ab se compelli posse; si 6 illi cunctentur, se aliqua parte Italiæ excitaturum Romanis bellum. Regem cum ceteris omnibus transire in Europam debere et in aliqua parte Græciæ copias continere, neque traiicientem et, quod in speciem famamque belli satis sit, paratum traiicere. In hanc sententiam quum adduxisset regem, **61** præparandos sibi ad id popularium animos ratus, litteras, ne quo casu interceptæ palamfacerent conata, scribere non est ausus; Aristonem quendam Tyrium nanctus Ephesi, expertus- 2 que sollertiam levioribus ministeriis, partim donis, partim spe

præmiorum oneratum, quibus etiam ipse rex annuerat,
3 Carthaginem cum mandatis mittit. Edit nomina eorum, quibus conventis opus esset; instruit etiam secretis notis, per
4 quas haud dubie agnoscerent sua mandata esse. Hunc Aristonem Carthagine obversantem non prius amici quam
5 inimici Hannibalis, qua de causa venisset, cognoverunt. Et primo in circulis conviviisque celebrata sermonibus res est;
6 deinde in senatu quidam nihil actum esse dicere exsilio Hannibalis, si absens quoque novas moliri res et sollicitando
7 animos hominum turbare statum civitatis posset; Aristonem quendam, Tyrium advenam, instructum mandatis ab Hannibale et rege Antiocho venisse; certos homines quotidie cum eo secreta colloquia serere, et in occulto coqui, quod mox in
8 omnium perniciem erupturum esset. Conclamavere omnes, vocari Aristonem debere, et quæri, quid venisset, et, nisi expromeret, cum legatis Romam mitti; satis pro temeritate
9 unius hominis suppliciorum pensum esse; privatos suo periculo peccaturos; rem publicam non extra noxam modo, sed etiam
10 extra famam noxæ conservandam esse. Vocatus Aristo purgare sese et firmissimo propugnaculo uti, quod litterarum
11 nihil ad quemquam attulisset; ceterum nec causam adventus satis expediebat et in eo maxime hæsitabat, quod cum Barcinæ solum factionis hominibus collocutum eum arguebant.
12 Orta inde altercatio est, aliis pro speculatore comprehendi iam et custodiri iubentibus, aliis negantibus tumultuandi causam esse; mali rem exempli esse de nihilo hospites
13 corripi; idem Carthaginiensibus et Tyri et in aliis emporiis,
14 quo frequenter commeent, eventurum. Dilata eo die res est. Aristo Punico ingenio inter Pœnos usus tabellas conscriptas celeberrimo loco super sedem quotidianam magistratuum prima vespera suspendit, ipse de tertia vigilia navem conscendit et
15 profugit. Postero die quum sufetes ad ius dicendum consedissent, conspectæ tabellæ demptæque et lectæ. Scriptum erat, Aristonem privatim ad neminem, publice ad seniores
16 (ita senatum vocabant) mandata habuisse. Publicato crimine,

minus intenta de paucis quæstio erat; mitti tamen legatos Romam, qui rem ad consules et ad senatum deferrent, placuit, simul qui de iniuriis Masinissæ quererentur. Masinissa post- **62** quam et infames Carthaginienses et inter se ipsos discordes *sensit*, principibus propter colloquia Aristonis senatui, senatu propter indicium eiusdem Aristonis populo suspecto, locum 2 iniuriæ esse ratus agrum maritimum eorum et depopulatus est et quasdam urbes vectigales Carthaginiensium sibi coegit stipendium pendere. Emporia vocant eam regionem; ora est 3 minoris Syrtis, et agri uberis; una civitas eius Leptis; ea singula in dies talenta vectigal Carthaginiensibus dedit. Hanc tum regionem et totam infestam Masinissa et ex 4 quadam parte dubiæ possessionis, sui regni an Carthaginiensium esset, effecerat; et quia simul ad purganda crimina et questum 5 de se Romam eos ituros comperit, qui et illa onerarent suspicionibus et de iure vectigalium disceptarent, legatos et ipse Romam mittit. Auditi de Tyrio advena primum 6 Carthaginienses curam iniecere patribus, ne cum Antiocho simul et Pœnis bellandum esset. Maxime ea suspicio crimen 7 urgebat, quod, quem comprensum Romam mitti placuisset, nec ipsum nec navem eius custodissent. De agro deinde cum 8 regis legatis disceptari cœptum. Carthaginienses iure finium causam tutabantur, quod intra eos terminos esset, quibus 9 P. Scipio victor agrum, qui iuris esset Carthaginiensium, finisset, et confessione regis, qui, quum Aphthirem, profugum 10 ex regno suo, cum parte Numidarum vagantem circa Cyrenas persequeretur, precario ab se iter per eum ipsum agrum tanquam haud dubie Carthaginiensium iuris petisset. Numidæ 11 et de terminatione Scipionis mentiri eos arguebant, et, si quis veram originem iuris exigere vellet, quem proprium agrum Carthaginiensium in Africa esse? Advenis, quantum secto 12 bovis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad urbem communiendam precario datum; quicquid Byrsam, sedem suam, excesserint, vi atque iniuria partum habere. Neque eum, de 13 quo agitur, probare eos posse *se* non modo semper, ex quo

cœperint, sed ne diu quidem possedisse. Per opportunitates nunc illos, nunc reges Numidarum usurpasse ius, semperque penes eum possessionem fuisse, qui plus armis potuisset. 14 Cuius condicionis res fuerit, priusquam hostes Romanis Carthaginienses, socius atque amicus rex Numidarum esset, eius sinerent esse, nec se interponerent, quo minus, qui posset, 15 teneret. Responderi legatis utriusque partis placuit, missuros se in Africam, qui inter populum Carthaginiensem et regem 16 in re præsenti disceptarent. Missi P. Scipio Africanus et C. Cornelius Cethegus et M. Minucius Rufus, audita inspectaque 17 re, omnia suspensa, neutro inclinatis sententiis, reliquere. Id utrum sua sponte fecerint, an quia mandatum ita fuerit, non tam certum est, quam videtur tempori aptum fuisse, integro 18 certamine eos relinqui; nam ni ita esset, unus Scipio vel notitia rei vel auctoritate, ita de utrisque meritus, finire nutu disceptationem potuisset.

LIBER XXXV.

Principio anni, quo hæc gesta sunt, Sex. Digitius prætor in Hispania citeriore cum civitatibus iis, quæ post profectionem M. Catonis permultæ rebellaverant, crebra magis quam digna dictu prœlia fecit, et adeo pleraque adversa, ut vix dimidium militum, quam quod acceperat, successori tradiderit. Nec dubium est, quin omnis Hispania sublatura animos fuerit, ni alter prætor P. Cornelius Cn. filius Scipio trans Hiberum multa secunda prœlia fecisset, quo terrore non minus quinquaginta oppida ad eum defecerunt. Prætor hæc gesserat Scipio; idem pro prætore Lusitanos, pervastata ulteriore provincia cum ingenti præda domum redeuntes, in ipso itinere aggressus ab hora tertia diei ad octavam incerto eventu pugnavit, numero militum impar, superior aliis; nam et acie frequenti armatis adversus longum et impeditum turba pecorum agmen et recenti milite adversus fessos longo itinere concurrerat. Tertia namque vigilia exierant hostes; huic nocturno itineri tres diurnæ horæ accesserant, nec ulla quiete data laborem viæ prœlium exceperat. Itaque principio pugnæ vigoris aliquid in corporibus animisque fuit, et turbaverant primo Romanos; deinde æquata paulisper pugna est. In hoc discrimine ludos Iovi, si fudisset cecidissetque hostes, proprætor vovit. Tandem gradum acrius intulere Romani cessitque Lusitanus, deinde prorsus terga dedit; et quum institissent fugientibus victores, ad duodecim millia hostium sunt cæsa, capti quingenti qua-

draginta, omnes fere equites; et signa militaria capta centum triginta quattuor. De exercitu Romano septuaginta et tres amissi. 11 Pugnatum haud procul Ilipa urbe est; eo victorem opulentum præda exercitum P. Cornelius reduxit. Ea omnis ante urbem 12 exposita est, potestasque dominis suas res cognoscendi facta [est]; cetera vendenda quæstori data; quod inde refectum est, militi divisum.

2 Nondum ab Roma profectus erat C. Flaminius prætor, 2 quum hæc in Hispania gerebantur. Itaque adversæ quam secundæ res per ipsum amicosque eius magis sermonibus 3 celebrabantur; et tentaverat, quoniam bellum ingens in provincia exarsisset, et exiguas reliquias exercitus ab Sex. Digitio atque eas ipsas plenas pavoris ac fugæ accepturus esset, ut sibi unam 4 ex urbanis legionibus decernerent, ad quam quum militem ab se ipso scriptum ex senatus consulto adiecisset, eligeret ex omni 5 numero sex millia et quingentos pedites, equites trecentos; ea se legione (nam in Sex. Digitii exercitu haud multum spei esse) 6 rem gesturum. Seniores negare, ad rumores a privatis temere in gratiam magistratuum confictos senatus consulta facienda esse; nisi quod aut prætores ex provinciis scriberent aut legati 7 renuntiarent, nihil ratum haberi debere; si tumultus in Hispania esset, placere tumultuarios milites extra Italiam scribi a prætore. Mens ea senatus fuit, ut in Hispania tumultuarii milites legerentur. 8 Valerius Antias etiam in Siciliam navigasse dilectus causa C. Flaminium scribit, et ex Sicilia Hispaniam petentem, tempestate in Africam delatum, vagos milites de exercitu 9 P. Africani sacramento rogasse; his duarum provinciarum dilectibus tertium in Hispania adiecisse.

3 Nec in Italia segnius Ligurum bellum crescebat. Pisas iam quadraginta millibus hominum, affluente quotidie multitudine 2 ad famam belli spemque prædæ, circumsedebant. Minucius consul Arretium die, quam dixerat ad conveniendum militibus, venit. Inde quadrato agmine ad Pisas duxit, et quum hostes non plus mille passuum ab oppido trans fluvium movissent castra, consul urbem haud dubie servatam adventu suo est

ingressus. Postero die et ipse trans fluvium quingentos fere 3 passus ab hoste posuit castra. Inde levibus prœliis a populationibus agrum sociorum tutabatur; in aciem exire non audebat 4 novo milite et ex multis generibus hominum collecto necdum noto satis inter se, ut fidere alii aliis possent. Ligures multitudine 5 freti et in aciem exibant, parati de summa rerum decernere, et abundantes militum numero passim multas manus per extrema finium ad prædandum emittebant, et quum coacta vis magna 6 pecorum prædæque esset, paratum erat præsidium, per quod in castella eorum vicosque ageretur.

Quum bellum Ligustinum ad Pisas constitisset, consul **4** alter, L. Cornelius Merula, per extremos Ligurum fines exercitum in agrum Boiorum induxit, ubi longe alia belli ratio quam cum Liguribus erat. Consul in aciem exibat, 2 hostes pugnam detrectabant; prædatumque, ubi nemo obviam exiret, discurrebant Romani; Boii diripi sua impune quam tuendo ea conserere certamen malebant. Postquam omnia 3 ferro ignique satis evastata erant, consul agro hostium excessit et ad Mutinam agmine incauto, ut inter pacatos, ducebat. Boii ut egressum e finibus suis hostem sensere, sequebantur 4 silenti agmine, locum insidiis quærentes. Nocte prætergressi castra Romana saltum, qua transeundum erat Romanis, insederunt. Id quum parum occulte fecissent, consul, qui multa nocte solitus 5 erat movere castra, ne nox terrorem in tumultuario prœlio augeret, lucem exspectavit et, quum luce moveret, tamen turmam equitum exploratum misit. Postquam relatum est, quantæ 6 copiæ et in quo loco essent, totius agminis sarcinas in medium coniici iussit, et triarios vallum circumiicere; cetero exercitu instructo ad hostem accessit. Idem et Galli fecerunt, postquam 7 apertas esse insidias et recto ac iusto prœlio, ubi vera vinceret virtus, dimicandum viderunt. Hora secunda ferme concursum est. **5** Sinistra sociorum ala et extraordinarii prima in acie pugnabant; præerant duo consulares legati, M. Marcellus et Ti. Sempronius, prioris anni consul. Novus consul nunc ad prima signa erat, 2 nunc legiones continebat in subsidiis, ne certaminis studio prius

3 procurrerent, quam datum signum esset. Equites earum extra aciem in locum patentem Q. et P. Minucios tribunos militum educere iussit, unde, quum signum dedisset, impetum ex aperto 4 facerent. Hæc agenti nuntius venit a Ti. Sempronio Longo, 5 non sustinere extraordinarios impetum Gallorum; et cæsos permultos esse et, qui supersint, partim labore, partim metu remisisse ardorem pugnæ; legionem alteram ex duabus, si videretur, summitteret, priusquam ignominia acciperetur. 6 Secunda missa est legio, et extraordinarii recepti. Tum redintegrata est pugna, quum et recens miles et frequens ordinibus legio successisset. Et sinistra ala ex prœlio subducta 7 est, dextra in primam aciem subiit. Sol ingenti ardore torrebat minime patientia æstus Gallorum corpora; densis tamen ordinibus nunc alii in alios, nunc in scuta incumbentes sustinebant impetus 8 Romanorum. Quod ubi animadvertit consul, ad perturbandos ordines eorum C. Livium Salinatorem, qui præerat alariis equitibus, quam concitatissimos equos immittere iubet, et 9 legionarios equites in subsidiis esse. Hæc procella equestris primo confudit et turbavit, deinde dissipavit aciem Gallorum, 10 non tamen ut terga darent. Obstabant duces, hastilibus cædentes terga trepidantium et redire in ordines cogentes; sed interequi- 11 tantes alarii non patiebantur. Consul obtestabatur milites, ut paululum anniterentur; victoriam in manibus esse; dum perturbatos et trepidantes viderent, instarent; si restitui ordines sissent, integro rursus eos prœlio et dubio dimicaturos. 12 Inferre vexillarios iussit signa; omnes connisi tandem averterunt hostem. Postquam terga dabant et in fugam passim effundebantur, 13 tum ad persequendos eos legionarii equites immissi. Quattuordecim millia Boiorum eo die sunt cæsa; vivi capti mille nonaginta duo, equites septingenti viginti unus, tres duces eorum, signa militaria ducenta duodecim, carpenta sexaginta tria. 14 Nec Romanis incruenta victoria fuit; supra quinque millia militum, ipsorum aut sociorum, amissa, centuriones tres et viginti, præfecti socium quattuor, et M. Genucius et Q. et M. Marcii tribuni militum secundæ legionis.

Eodem fere tempore duorum consulum litteræ allatæ sunt, **6** L. Cornelii de prœlio ad Mutinam cum Boiis facto et Q. Minucii a Pisis: comitia suæ sortis esse; ceterum adeo suspensa omnia 2 in Liguribus se haberè, ut abscedi inde sine pernicie sociorum et damno rei publicæ non posset; si ita videretur patribus, 3 mitterent ad collegam, ut is, qui profligatum bellum haberet, ad comitia Romam rediret; si id facere gravaretur, quod non 4 suæ sortis id negotium esset, se quidem facturum, quodcunque senatus censuisset; sed etiam atque etiam viderent, ne magis e re publica esset interregnum iniri, quam ab se in eo statu relinqui provinciam. Senatus C. Scribonio negotium dedit, 5 ut duos legatos ex ordine senatorio mitteret ad L. Cornelium consulem, qui litteras collegæ ad senatum missas deferrent ad eum et nuntiarent, senatum, ni is ad magistratus subrogandos 6 Romam veniret, potius quam Q. Minucium a bello integro avocaret, interregnum iniri passurum. Missi legati renuntiarunt, 7 L. Cornelium ad magistratus subrogandos Romam venturum. De litteris L. Cornelii, quas scripserat secundum prœlium cum 8 Boiis factum, disceptatio in senatu fuit, quia privatim plerisque senatoribus legatus M. Claudius scripserat, fortunæ populi 9 Romani et militum virtuti gratiam habendam, quod res bene gesta esset; consulis opera et militum aliquantum amissum et hostium exercitum, cuius delendi oblata fortuna fuerit, non deletum. Milites eo plures perisse, quod tardius ex subsidiis, qui 10 laborantibus opem ferrent, successissent; hostes e manibus emissos, quod equitibus legionariis et tardius datum signum esset et persequi fugientes non licuisset. De ea re nihil **7** temere decerni placuit; ad frequentiores consultatio dilata est; instabat enim cura alia, quod civitas fenore laborabat et quod, 2 quum multis fenebribus legibus constricta avaritia esset, via fraudis inita erat, ut in socios, qui non tenerentur iis legibus, nomina transcriberent; ita libero fenore obruebant debitores. Cuius coercendi quum ratio quæreretur, diem finiri placuit 3 Feralia, quæ proxime fuissent, ut, qui post eam diem socii civibus Romanis credidissent pecunias, profiterentur, et ex ea

die pecuniæ creditæ, quibus debitor vellet legibus, ius creditori
4 diceretur. Deinde postquam professionibus detecta est magnitudo æris alieni per hanc fraudem contracti, M. Sempronius tribunus
5 plebis ex auctoritate patrum plebem rogavit plebesque scivit, ut cum sociis ac nomine Latino creditæ pecuniæ ius idem, quod cum civibus Romanis, esset.

6 Hæc in Italia domi militiæque acta. In Hispania nequa-
7 quam tantum belli fuit, quantum auxerat fama. C. Flaminius in citeriore Hispania oppidum Inluciam in Oretanis cepit, deinde in hibernacula milites deduxit; et per hiemem prœlia aliquot nulla memoria digna adversus latronum magis quam hostium excursiones, vario tamen eventu nec sine militum iactura sunt
8 facta. Maiores gestæ res a M. Fulvio. Is apud Toletum oppidum cum Vaccæis Vettonibusque et Celtiberis signis collatis dimicavit; exercitum earum gentium fudit fugavitque; regem Hilernum vivum cepit.

8 Quum hæc in Hispania gerebantur, comitiorum iam appetebat dies; itaque L. Cornelius consul, relicto ad exercitum
2 M. Claudio legato, Romam venit. Is in senatu quum de rebus ab se gestis disseruisset, quoque statu provincia esset, questus
3 est cum patribus conscriptis, quod, tanto bello una secunda pugna tam feliciter perfecto, non esset habitus diis immortalibus honos; postulavit deinde, ut supplicationem simul triumphumque
4 decernerent. Prius tamen, quam relatio fieret, Q. Metellus, qui consul dictatorque fuerat, litteras eodem tempore dixit et consulis L. Cornelii ad senatum et M. Marcelli ad magnam
5 partem senatorum allatas esse inter se pugnantes, eoque dilatam esse consultationem, ut præsentibus auctoribus earum litterarum disceptaretur. Itaque exspectasse sese, ut consul, qui sciret ab legato suo adversus se scriptum aliquid, quum
6 ipsi veniendum esset, deduceret eum secum Romam, quum etiam verius esset, Ti. Sempronio imperium habenti tradi
7 exercitum, quam legato; nunc videri esse amotum de industria, ne ea, quæ scripsisset, præsens diceret, *et* aut argueret coram aut, si quid vani afferret, argui posset, donec ad liquidum

veritas explorata esset. Itaque nihil eorum, quæ postularet 8 consul, decernendum in præsentia censere. Quum pergeret 9 nihilo segnius referre, ut supplicatio decerneretur triumphantique sibi urbem invehi liceret, M. et C. Titinii tribuni plebis se intercessuros, si de ea re fieret senatus consultum, dixerunt.

Censores erant priore anno creati Sex. Ælius Pætus et **9** C. Cornelius Cethegus. Cornelius lustrum condidit. Censa 2 sunt civium capita centum quadraginta tria millia septuaginta quattuor. Aquæ ingentes eo anno fuerunt, et Tiberis loca plana urbis inundavit; circa portam Flumentanam etiam 3 collapsa quædam ruinis sunt. Et porta Cælimontana fulmine icta est murusque circa multis locis de cælo tactus; et 4 Ariciæ et Lanuvii et in Aventino lapidibus pluvit; et a Capua nuntiatum est, examen vesparum ingens in forum advolasse et in Martis æde consedisse; eas collectas cum cura et igni crematas esse. Horum prodigiorum causa decemviri libros 5 adire iussi et novendiale sacrum factum et supplicatio indicta est atque urbs lustrata. Iisdem diebus ædiculam Victoriæ 6 Virginis prope ædem Victoriæ M. Porcius Cato dedicavit biennio post, quam vovit.

Eodem anno coloniam Latinam in castrum Frentinum 7 triumviri deduxerunt A. Manlius Vulso, L. Apustius Fullo, Q. Ælius Tubero, cuius lege deducebatur. Tria millia peditum iere, trecenti equites, numerus exiguus pro copia agri. Dari 8 potuere tricena iugera in pedites, sexagena in equites; Apustio auctore tertia pars agri dempta est, quo postea, si vellent, novos colonos adscribere possent; vicena iugera pedites, quadragena equites acceperunt.

In exitu iam annus erat, et ambitio magis quam unquam **10** alias exarserat consularibus comitiis. Multi et potentes petebant 2 patricii plebeiique, P. Cornelius Cn. filius Scipio, qui ex Hispania provincia nuper decesserat magnis rebus gestis, et L. Quinctius Flamininus, qui classi in Græcia præfuerat, et Cn. Manlius Vulso; hi patricii, plebeii autem C. Lælius, 3 Cn. Domitius, C. Livius Salinator, M'. Acilius. Sed omnium 4

ocnli in Quinctium Corneliumqne coniecti; nam et in unum locum petebant, ambo patricii, et rei militaris gloria recens
5 utrumque commendabat. Ceterum ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clarissimi ætatis suæ imperatores. Maior gloria in P. Scipione, et quo maior, eo propior invidiam; Quinctii recentior, ut qui eo anno triumphasset.
6 Accedebat, quod alter decimum iam prope annum assiduus in oculis hominum fuerat, quæ res minus verendos magnos homines ipsa satietate facit; consul iterum post devictum
7 Hannibalem censorque fuerat; in Quinctio nova et recentia omnia ad gratiam erant; nihil nec petierat a populo post
8 triumphnm nec adeptus erat. Pro fratre germano, non patrueli se petere aiebat, pro legato et participe administrandi belli;
9 se terra, fratrem mari rem gessisse. His obtinuit, ut præferretur candidato, quem Africanus frater ducebat, quem Cornelia gens, Cornelio consule comitia habente, quem tantum præiudicium senatus, virum e civitate optimum iudicatum, qui matrem
10 Idæam Pessinunte venientem in urbem acciperet. L. Quinctius et Cn. Domitius Ahenobarbus consules facti; adeo ne in plebeio quidem consule, quum pro C. Lælio niteretur, Africanus
11 valuit. Postero die prætores creati L. Scribonius Libo, M. Fulvius Centumalus, A. Atilius Serranus, M. Bæbius Tamphilus, L. Valerius Tappo, Q. Salonius Sarra. Ædilitas insignis eo
12 anno fuit M. Æmilii Lepidi et L. Æmilii Pauli. Multos pecuarios damnarunt; ex ea pecunia clipea inaurata in fastigio Iovis ædis posuerunt. Porticum unam extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adiecto, alteram a porta Fontinali ad Martis aram, qua in campum iter esset, perduxerunt.

11 Diu nihil in Liguribus dignum memoria gestum erat; ex-
2 tremo eius anni bis in magnnm periculum res adducta est. Nam et castra consulis oppugnata ægre sunt defensa, et non ita mnlto post per saltum angustum quum duceretur agmen Romanum,
3 ipsas fauces exercitus Ligurum insedit. Qua qunm exitns non pateret, converso agmine redire instituit consul. Et ab tergo fauces saltus occnpatæ a parte hostium erant, Caudinæque

cladis memoria non animis modo, sed prope oculis obversabatur.
Numidas octingentos ferme equites inter auxilia habebat. 4
Eorum præfectus consuli pollicetur, se parte, utra vellet, cum
suis erupturum; tantum uti diceret, utra pars frequentior vicis
esset; in eos se impetum facturum et nihil prius quam 5
flammam tectis iniecturum, ut is pavor cogeret Ligures
excedere saltu, quem obsiderent, et discurrere ad opem ferendam
suis. Collaudatum eum consul spe præmiorum onerat. Nu- 6
midæ equos conscendunt et obequitare stationibus hostium,
neminem lacessentes, cœperunt. Nihil primo adspectu con- 7
temptius; equi hominesque paululi et graciles, discinctus et
inermis eques, præterquam quod iacula secum portat, equi 8
sine frenis, deformis ipse cursus rigida cervice et extento
capite currentium. Hunc contemptum de industria augentes
labi ex equis et per ludibrium spectaculo esse. Itaque qui 9
primo intenti paratique, si lacesserentur, in stationibus fuerant,
iam inermes sedentesque pars maxima spectabant. Numidæ 10
adequitare, dein refugere, sed propius saltum paulatim evehi,
velut quos impotentes regendi equi invitos efferrent; postremo
subditis calcaribus inter medias stationes hostium erupere, et 11
in agrum latiorem evecti omnia propinqua viæ tecta incendunt.
Proximo deinde vico inferunt ignem, ferro flammaque omnia
pervastant. Fumus primo conspectus, deinde clamor trepidantium 12
in vicis auditus, postremo seniores puerique refugientes tumultum
in castris fecerunt. Itaque sine consilio, sine imperio pro se 13
quisque currere ad sua tutanda, momentoque temporis castra
relicta erant, et obsidione liberatus consul, quo intenderat,
pervenit.

12 Sed neque Boii neque Hispani, cum quibus eo anno
bellatum erat, tam inimici infesti*que* erant Romanis quam
Ætolorum gens. Ii post deportatos ex Græcia exercitus 2
primo in spe fuerant, et Antiochum in vacuam Europæ
possessionem venturum, nec Philippum aut Nabim quieturos.
Ubi nihil usquam moveri viderunt, agitandum aliquid miscendum- 3
que rati, ne cunctando senescerent consilia, concilium Naupactum

4 indixerunt. Ibi Thoas prætor eorum conquestus iniurias Romanorum statumque Ætoliæ, quod omnium Græciæ gentium civitatiumque inhonoratissimi post eam victoriam essent, cuius 5 causa ipsi fuissent, legatos censuit circa reges mittendos, qui non solum tentarent animos eorum, sed suis quemque stimulis 6 moverent ad Romanum bellum. Damocritus ad Nabim, Nicander ad Philippum, Dicæarchus, frater prætoris, ad 7 Antiochum est missus. Tyranno Lacedæmonio Damocritus, ademptis maritimis civitatibus enervatam tyrannidem, dicere; inde militem, inde naves navalesque socios habuisse. Inclusum suis prope muris Achæos videre dominantes in Peloponneso. 8 Nunquam habiturum recuperandi sua occasionem, si eam, quæ tum esset, prætermisisset. Nullum exercitum Romanum in Græcia esse, nec [propter] Gytheum aut maritimos alios Laconas dignam causam existimaturos Romanos, cur legiones 9 rursus in Græciam transmittant. Hæc ad incitandum animum tyranni dicebantur, ut, quum Antiochus in Græciam traiecisset, conscientia violatæ per sociorum iniurias Romanæ amicitiæ 10 coniungeret se cum Antiocho. Et Philippum Nicander haud dissimili oratione incitabat; erat etiam maior orationi materia, quo ex altiore fastigio rex quam tyrannus detractus erat, 11 quoque plures ademptæ res. Ad hoc vetusta regum Macedoniæ fama peragratusque orbis terrarum victoriis eius gentis referebatur; et tutum vel incepto vel eventu se consilium 12 afferre; nam neque, ut ante se moveat Philippus, quam 13 Antiochus cum exercitu transierit in Græciam, suadere, et, qui sine Antiocho adversus Romanos Ætolosque tam diu sustinuerit bellum, ei, adiuncto Antiocho, sociis Ætolis, qui tum graviores hostes quam Romani fuerint, quibus tandem 14 viribus resistere Romanos posse? Adiiciebat de duce Hannibale, nato adversus Romanos hoste, qui plures et duces et milites eorum occidisset, quam quot superessent. Hæc Philippo 15 Nicander; alia Dicæarchus Antiocho; et omnium primum prædam de Philippo Romanorum esse dicere, victoriam Ætolorum; et aditum in Græciam Romanis nullos alios quam

Ætolos dedisse, et ad vincendum vires eosdem præbuisse; deinde, quantas peditum equitumque copias præbituri Antiocho 16 ad bellum essent, quæ loca terrestribus copiis, quos portus maritimis. Tum de Philippo et Nabide libero mendacio 17 abutebatur; paratum utrumque ad rebellandum esse, et primam quamque occasionem recuperandi ea, quæ bello amisissent, arrepturos. Ita per totum simul orbem terrarum Ætoli 18 Romanis concitabant bellum. [Et] reges tamen aut non moti aut tardius moti sunt; Nabis extemplo circa omnes vicos mari- **13** timos dimisit ad seditiones in iis miscendas, et alios principum donis ad suam causam perduxit, alios pertinaciter in societate Romana manentes occidit. Achæis omnium maritimorum 2 Laconum tuendorum a T. Quinctio cura mandata erat. Itaque extemplo et ad tyrannum legatos miserunt, qui 3 admonerent fœderis eum Romani denuntiarentque, ne pacem, quam tantopere petisset, turbaret, et auxilia ad Gytheum, quod iam oppugnabatur ab tyranno, et Romam, qui ea nuntiarent, legatos miserunt.

Antiochus rex, ea hieme Raphiæ in Phœnice Ptolemæo 4 regi Ægypti filia in matrimonium data, quum Antiochiam se recepisset, per Ciliciam, Tauro monte superato, extremo iam hiemis Ephesum pervenit. Inde principio veris, Antiocho 5 filio misso in Syriam ad custodiam ultimarum partium regni, ne quid absente se ab tergo moveretur, ipse cum omnibus terrestribus copiis ad Pisidas, qui circa Selgam incolunt, oppugnandos est profectus. Eo tempore legati Romani 6 P. Sulpicius et P. Villius, qui ad Antiochum, sicut ante dictum est, missi erant, iussi prius Eumenem adire, Elæam venere; inde Pergamum (ibi regia Eumenis fuit) escenderunt. Cupidus 7 belli adversus Antiochum Eumenes erat, gravem, si pax esset, accolam tanto potentiorem regem credens; eundem, si motum bellum esset, non magis parem Romanis fore, quam Philippus fuisset, et aut funditus sublatum iri, aut, si pax victo daretur, 8 multa illi detracta sibi accessura, ut facile deinde se ab eo sine ullo auxilio Romano tueri posset; etiamsi quid adversi 9

casurum foret, satius esse Romanis sociis quamcunque fortunam subire, quam solum aut imperium pati Antiochi aut abnuentem 10 vi atque armis cogi. Ob hæc, quantum auctoritate, quantum consilio valebat, incitabat Romanos ad bellum.

14 Sulpicius æger Pergami substitit; Villius quum Pisidiæ 2 bello occupatum esse regem audisset, Ephesum profectus, dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, ut cum Hannibale, qui 3 tum ibi forte erat, sæpe congrederetur, ut animum eius tentaret et, si qua posset, metum demeret, periculi quicquam ei ab 4 Romanis esse. Iis colloquiis aliud quidem actum nihil est; secutum tamen sua sponte est, velut consilio petitum esset, ut vilior ob ea regi Hannibal et suspectior ad omnia fieret.

5 Claudius, secutus Græcos Acilianos libros, P. Africanum in ea fuisse legatione tradit, eumque Ephesi collocutum cum 6 Hannibale, et sermonem unum etiam refert. Quærenti Africano, quem fuisse maximum imperatorem Hannibal 7 crederet, respondisse, Alexandrum Macedonum regem, quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset, quodque ultimas oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset. 8 Quærenti deinde, quem secundum poneret, Pyrrhum dixisse; 9 castra metari primum docuisse; ad hoc neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse; artem etiam conciliandi sibi homines eam habuisse, ut Italicæ gentes regis externi quam populi Romani, tam diu principis in ea terra, imperium 10 esse mallent. Exsequenti, quem tertium duceret, haud dubie semet ipsum dixisse. Tum risum obortum Scipioni, et 11 subiecisse: „Quidnam tu diceres, si me vicisses?“ „Tum vero me“ inquit „et ante Alexandrum et ante Pyrrhum et 12 ante alios omnes imperatores esse.“ Et perplexum Punico astu responsum et improvisum assentationis genus Scipionem movisse, quod e grege se imperatorum velut inæstimabilem secrevisset.

15 Villius ab Epheso Apameam processit. Eo et Antiochus, 2 audito legatorum Romanorum adventu, occurrit. Apameæ congressis disceptatio eadem ferme fuit, quæ Romæ inter

Quinctium et legatos regis fuerat. Mors nuntiata Antiochi, filii regis, quem missum paulo ante dixeram in Syriam, diremit colloqnia. Magnus luctus in regia fuit magnumque 3 eius iuvenis desiderium; id enim iam specimen sui dederat, ut, si vita longior contigisset, magni iustique regis in eo indolem fuisse appareret. Quo carior acceptiorque omnibus 4 erat, eo mors eius suspectior fuit, gravem successorem eum instare senectuti suæ patrem credentem per spadones quosdam, talium ministeriis facinorum acceptos regibus, veneno sustulisse. Eam quoque causam clandestino facinori adiiciebant, quod 5 Seleuco filio Lysimachiam dedisset, Antiocho quam similem daret sedem, ut procul ab se honore eum quoque ablegaret, non habuisset. Magni tamen luctus species per aliquot dies 6 regiam tenuit; legatusque Romanus, ne alieno tempore incommodus obversaretur, Pergamum concessit, rex Ephesum, omisso, quod inchoaverat, bello, rediit. Ibi per luctum regia clausa cum 7 Minnione quodam, qui princeps amicorum eius erat, secreta consilia agitavit. Minnio, ignarus omnium externorum viresque 8 æstimans regis ex rebus in Syria aut Asia gestis, non causa modo superiorem esse Antiochum, quod nihil æqui postularent Romani, sed bello quoque superaturum credebat. Fugienti 9 regi disceptationem cum legatis, seu iam experto eam minus prosperam seu mærore recenti coufuso, professus Minnio, se, quæ pro causa essent, dicturum, persuasit, ut a Pergamo accerserentur legati. Iam convaluerat Sulpicius; itaque ambo **16** Ephesum venerunt. Rex a Minnione excusatus et absente eo agi res cœpta est. Ibi præparata oratione Minnio „Specioso 2 titulo" inquit „uti vos, Romani, Græcarum civitatium liberandarum video; sed facta vestra orationi non conveniunt, et aliud Antiocho iuris statuitis, alio ipsi utimini. Qui enim 3 magis Zmyrnæi Lampsacenique Græci sunt qnam Neapolitani et Regini et Tarentini, a quibus stipendium, a quibus naves ex fœdere exigitis? Cur Syracusas atque in alias Siciliæ 4 Græcas urbes prætorem quotannis cum imperio et virgis et securibus mittitis? Nihil aliud profecto dicatis, quam armis

5 superatis vos iis has leges imposuisse. Eandem de Zmyrna et Lampsaco civitatibusque, quæ Ioniæ aut Æolidis sunt, 6 causam ab Antiocho accipite. Bello superatas a maioribus et stipendiarias ac vectigales factas in antiquum ius repetit. Itaque ad hæc ei responderi velim, si ex æquo disceptatur 7 et non belli causa quæritur." Ad ea Sulpicius „Fecit verecunde" inquit „Antiochus, qui, si alia pro causa eius non erant, 8 quæ dicerentur, quemlibet ista quam se dicere maluit. Quid enim simile habet civitatium earum, quas comparasti, causa? Ab Reginis et Neapolitanis et Tarentinis, ex quo in nostram venerunt potestatem, uno et perpetuo tenore iuris semper usurpato, nunquam intermisso, quæ ex fœdere debent, exigimus. 9 Potesne tandem dicere, ut ii populi non per se, non per alium 10 quemquam fœdus mutaverunt, sic Asiæ civitates, ut semel venerint in maiorum Antiochi potestatem, in perpetua possessione regni vestri permansisse, et non alias earum in Philippi, alias in Ptolemæi fuisse potestate, alias per multos annos nullo 11 ambigente libertatem usurpasse? Nam si, quod aliquando servierunt, temporum iniquitate pressi, ius post tot sæcula 12 asserendi eos in servitutem faciet, quid abest, quin actum nobis nihil sit, quod a Philippo liberavimus Græciam, et repetant posteri eius Corinthum, Chalcidem, Demetriadem et 13 Thessalorum totam gentem? Sed quid ego causam civitatium ago, quam ipsis agentibus et nos et regem ipsum cognoscere

17 æquius est?" Vocari deinde civitatium legationes iussit, præparatas iam ante et instructas ab Eumene, qui, quantumcunque virium Antiocho decessisset, suo id accessurum regno 2 ducebat. Admissi plures, dum suas quisque nunc querelas, nunc postulationes inserit et æqua iniquis miscent, ex disceptatione altercationem fecerunt. Itaque nec remissa ulla re nec impetrata, æque, ac venerant, omnium incerti legati Romam redierunt.

3 Rex, dimissis iis, consilium de bello Romano habuit. Ibi alius alio ferocius, quia, quo quisque asperius adversus 4 Romanos locutus esset, eo spes gratiæ maior erat, alius

superbiam postulatorum increpare, tanquam Nabidi victo, sic Antiocho, maximo Asiæ regum, imponentium leges; quan- 5 quam Nabidi tamen dominationem in patria sua, et patria Lacedæmone, remissam, Antiocho si Zmyrna et Lampsacus 6 imperata faciant, indignum videri. Alii, parvas et vix dictu 7 dignas belli causas tanto regi eas civitates esse, sed initium semper a parvis iniusta imperandi fieri; nisi crederent Persas, quum aquam terramque ab Lacedæmoniis petierint, gleba terræ et haustu aquæ eguisse. Per similem tentationem 8 *a* Romanis de duabus civitatibus agi; sed alias civitates, simul duas iugum exuisse vidissent, ad liberatorem populum defecturas. Si non libertas servitute potior sit, tamen omni præsenti statu 9 spem cuique novandi res suas blandiorem esse.

Alexander Acarnan in consilio erat, Philippi qnondam **18** amicus, nuper relicto eo secutus opulentiorem regiam Antiochi; et, tanquam peritus Græciæ nec ignarus Romanorum, in eum 2 gradum amicitiæ regis, ut consiliis quoque arcanis interesset, acceptus erat. Is, tanquam non, utrnm bellandum esset necne, 3 consuleretur, sed, ubi et qna ratione bellum gereretur, victoriam se haud dubiam proponere animo affirmabat, si in Europam transisset rex et in aliqua Græciæ parte sedem bello cepisset. Iam primum Ætolos, qui umbilicum Græciæ incolerent, in 4 armis enm inventurum, antesignanos ad asperrima quæque belli paratos. In duobus velut cornibus Græciæ Nabim a 5 Peloponneso concitaturum omnia, repetentem Argivorum urbem, repetentem maritimas civitates, quibus eum depulsum Romani Lacedæmonis muris inclusissent, a Macedonia Philippum, nbi 6 primum bellicum cani audisset, arma capturum. Nosse se spiritus eius, nosse animum; scire, ferarum modo, quæ claustris aut vinculis teneantur, ingentes iam diu iras eum in pectore volvere; meminisse etiam se, quoties in bello precari omnes 7 deos solitns sit, nt Antiochum sibi darent adiutorem; cuius voti si compos nunc fiat, nullam moram rebellandi facturum. Tantum non cunctandum nec cessandum esse; in eo enim 8 victoriam verti, si et loca opportuna et socii præoccuparentur.

Hannibalem quoque sine mora mittendum in Africam esse

19 ad distringendos Romanos. Hannibal non adhibitus est in consilium, propter colloquia cum Villio suspectus regi et in nullo postea honore habitus. Primo eam contumeliam tacitus 2 tulit; deinde melius esse ratus et percontari causam repentinæ alienationis et purgare se, tempore apto quæsita simpliciter 3 iracundiæ causa auditaque, „Pater Hamilcar" inquit, „Antioche, parvum admodum me, quum sacrificaret, altaribus admotum iure 4 iurando adegit, nunquam amicum fore populi Romani. Sub hoc sacramento sex et triginta annos militavi; hoc me in pace patria mea expulit; hoc patria extorrem in tuam regiam adduxit; hoc duce, si tu spem meam destitueris, ubicunque vires, ubi arma esse sciam, veniam, toto orbe terrarum quærens 5 aliquos Romanis hostes. Itaque si quibus tuorum meis criminibus apud te crescere libet, aliam materiam crescendi 6 ex me quærant. Odi odioque sum Romanis; id me verum dicere, pater Hamilcar et dii testes sunt. Proinde quum de bello Romano cogitabis, inter primos amicos Hannibalem habeto; si qua res te ad pacem compellet, in id consilium alium, cum 7 quo deliberes, quærito." Non movit modo talis oratio regem, sed etiam reconciliavit Hannibali. Ex consilio ita discessum est, ut bellum gereretur.

20 A. u. c. 562. A. Ch. 192. Romæ destinabant quidem sermonibus hostem Antiochum, sed nihildum ad id bellum præter animos parabant. Consulibus 2 ambobus Italia provincia decreta est, ita ut inter se compararent 3 sortirenturve, uter comitiis eius anni præesset; ad utrum ea non pertineret cura, ut paratus esset, si quo eum extra Italiam 4 opus esset ducere legiones. Huic consuli permissum, ut duas legiones scriberet novas et socium nominis Latini viginti 5 millia et equites octingentos. Alteri consuli duæ legiones decretæ, quas L. Cornelius consul superioris anni habuisset, et socium ac Latini nominis ex eodem exercitu quindecim 6 millia et equites quingenti. Q. Minucio cum exercitu, quem in Liguribus habebat, prorogatum imperium; additum, in supplementum ut quattuor millia peditum Romanorum scribe-

rentur et centum quinquaginta equites, et sociis eodem quinque millia peditum imperarentur, ducenti quinquaginta equites. Cn. 7 Domitio extra Italiam, quo senatus censuisset, provincia evenit, L. Quinctio Gallia et comitia habenda. Prætores deinde 8 provincias sortiti, M. Fulvius Centumalus urbanam, L. Scribonius Libo peregrinam, L. Valerius Tappo Siciliam, Q. Salonius Sarra Sardiniam, M. Bæbius Tamphilus Hispaniam citeriorem, A. Atilius Serranus ulteriorem; sed his duobus pri- 9 mum senatus consulto, deinde plebis etiam scito permutatæ provinciæ sunt; Atilio classis et Macedonia, Bæbio Bruttii 10 decreti. Flaminio Fulvioque in Hispaniis prorogatum imperium. Atilio[1]) in Bruttios duæ legiones decretæ, quæ priore anno ur- 11 banæ fuissent, et ut sociis eodem millia peditum quindecim imperarentur et quingenti equites. Bæbius Tamphilus triginta 12 naves quinqueremes facere iussus et ex navalibus veteres deducere, si quæ utiles essent, et scribere navales socios; et consulibus imperatum, ut ei duo millia socium ac Latini nominis et mille pedites darent Romanos. Hi duo prætores et 13 duo exercitus, terrestris navalisque, adversus Nabim aperte iam oppugnantem socios populi Romani dicebantur parari; ceterum legati ad Antiochum missi exspectabantur, et priusquam 14 ii redissent, vetuerat Cn. Domitium consulem senatus discedere ab urbe. Prætoribus Fulvio et Scribonio, quibus, ut ius dicerent **21** Romæ, provincia erat, negotium datum, ut præter eam classem, cui Bæbius præfuturus erat, centum quinqueremes pararent.

Priusquam consul prætoresque in provincias proficiscerentur, 2 supplicatio fuit prodigiorum causa. Capram sex hædos uno 3 fetu edidisse ex Piceno nuntiatum est, et Arretii puerum natum unimanum, Amiterni terra pluvisse, Formiis portam 4 murumque de cælo tacta et, quod maxime terrebat, consulis Cn. Domitii bovem locutum: „Roma, cave tibi.“ Ceterorum 5 prodigiorum causa supplicatum est; bovem cum cura servari alique haruspices iusserunt. Tiberis infestiore, quam priore *anno*, impetu illatus urbi duos pontes, ædificia multa, maxime

[1]) Atilii et Bæbii nomina hic et c. 21, 1 Livius permutavit.

6 circa Flumentanam portam, evertit. Saxum ingens, sive imbribus seu motu terræ leniore, quam ut alioqui sentiretur, labefactatum, in vicum Iugarium ex Capitolio procidit et multos oppressit. In agris passim inundatis pecua ablata, villarum strages facta est.

7 Priusquam L. Quinctius consul in provinciam perveniret, Q. Minucius in agro Pisano cum Liguribus signis collatis pugnavit; novem millia hostium occidit, ceteros fusos fugatos-
8 que in castra compulit. Ea usque in noctem magno certa-
9 mine oppugnata defensaque sunt. Nocte clam profecti Ligures; prima luce vacua castra Romanus invasit; prædæ minus inventum est, quod subinde spolia agrorum capta domos
10 mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hostibus dedit. Ex agro Pisano in Ligures profectus castella vicosque eorum
11 igni ferroque pervastavit. Ibi præda Etrusca, quæ missa a populatoribus fuerat, repletus est miles Romanus.

22 Sub idem tempus legati ab regibus Romam reverterunt.
2 Qui quum nihil, quod satis maturam causam belli haberet, nisi adversus Lacedæmonium tyrannum attulissent, quem et Achæi legati nuntiabant contra fœdus maritimam oram Laconum oppugnare, Atilius prætor cum classe missus in Græ-
3 ciam est ad tuendos socios. Consules, quando nihil ab Antiocho instaret, proficisci ambo in provincias placuit. Domitius ab Arimino, qua proximum fuit, Quinctius per Ligures
4 in Boios venit. Duo consulum agmina diversa late agrum hostium pervastarunt. Primo equites eorum pauci cum præfectis, deinde universus senatus, postremo, in quibus aut fortuna aliqua aut dignitas erat, ad mille quingenti ad consules transfugerunt.

5 Et in utraque Hispania eo anno res prospere gestæ; nam et C. Flaminius oppidum Licabrum munitum opulentumque vineis expugnavit et nobilem regulum Conribilonem vivum
6 cepit, et M. Fulvius proconsul cum duobus exercitibus hostium duo secunda prœlia fecit, oppida duo Hispanorum, Vescellam Helonemque, et castella multa expugnavit; alia vo-

luntate ad eum defecerunt. Tum in Oretanos progressus et 7 ibi duobus potitus oppidis, Noliba et Cusibi, ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parva urbs erat, sed loco mu- 8 nito. Eam quum oppugnaret, Vettonum magnus exercitus Toletanis subsidio venit. Cum iis signis collatis prospere pugnavit et, fusis Vettonibus, operibus Toletum cepit.

Ceterum eo tempore minus ea bella, quæ gerebantur, curæ **23** patribus erant quam exspectatio nondum cœpti cum Antiocho belli. Nam etsi per legatos identidem omnia explorabantur, 2 tamen rumores temere sine ullis auctoribus orti multa falsa veris miscebant; inter quæ allatum erat, quum in Ætoliam 3 venisset Antiochus, extemplo classem eum in Siciliam missurum. Itaque senatus, etsi prætorem Atilium cum classe mi- 4 serat in Græciam, tamen, quia non copiis modo, sed etiam 5 auctoritate opus erat ad tenendos sociorum animos, T. Quinctium et Cn. Octavium et Cn. Servilium et P. Villium legatos in Græciam misit, et, ut M. Bæbius ex Bruttiis ad Tarentum et Brundisium promoveret legiones, decrevit, ut inde, si res 6 posceret, in Macedoniam traiiceret; et ut M. Fulvius prætor classem navium viginti mitteret ad tuendam Siciliæ oram, et ut cum imperio esset, qui classem eam duceret (duxit L. 7 Oppius Salinator, qui priore anno ædilis plebei fuerat); et ut idem prætor L. Valerio collegæ scriberet, periculum esse, ne 8 classis regis Antiochi ex Ætolia in Siciliam traiiceret; itaque placere senatui, ad eum exercitum, quem haberet, tumultuariorum militum ad duodecim millia et quadringentos equites scriberet, quibus oram maritimam provinciæ, qua vergeret in Græciam, tueri posset. Eum dilectum prætor non ex Sicilia 9 ipsa tantum, sed ex circumiacentibus insulis habuit, oppidaque omnia maritima, quæ in Græciam versa erant, præsidiis firmavit. Addidit alimenta rumoribus adventus Attali, 10 Eumenis fratris, qui nuntiavit, Antiochum regem Hellespontum cum exercitu transisse, et Ætolos ita se parare, ut sub adventum eius in armis essent. Et Eumeni absenti et præsenti 11 Attalo gratiæ actæ, et ædes liberæ, locus, lautia decreta et

munera data, equi duo, bina equestria arma et vasa argentea centum pondo et aurea viginti pondo.

24 Quum alii atque alii nuntii bellum instare afferrent, ad rem pertinere visum est, consules primo quoque tempore creari. 2 Itaque senatus consultum factum est, ut M. Fulvius prætor litteras extemplo ad consulem mitteret, quibus certior fieret, senatui placere, provincia exercituque tradito legatis Romam 3 reverti eum et ex itinere præmittere edictum, quo comitia consulibus creandis ediceret. Paruit iis litteris consul, et 4 præmisso edicto Romam venit. Eo quoque anno magna ambitio fuit, quod patricii tres in unum locum petierunt, P. Cornelius Cn. filius Scipio, qui priore anno repulsam tulerat, et L. 5 Cornelius Scipio et Cn. Manlius Vulso. P. Scipioni, ut dilatum viro tali, non negatum honorem appareret, consulatus datus est. Additur ei de plebe collega M'. Acilius Glabrio. 6 Postero die prætores creati L. Æmilius Paulus, M. Æmilius Lepidus, M. Iunius Brutus, A. Cornelius Mammula, C. Livius et L. Oppius; utrique eorum Salinator cognomen erat; Oppius is erat, qui classem viginti navium in Siciliam duxerat. 7 Interim dum novi magistratus sortirentur provincias, M. Bæbius a Brundisio cum omnibus copiis transire in Epirum est 8 iussus et circa Apolloniam copias continere, et M. Fulvio prætori urbano negotium datum est, ut quinqueremes novas quinquaginta faceret.

25 Et populus quidem Romanus ita se ad omnes conatus 2 Antiochi præparabat; Nabis iam non differebat bellum, sed summa vi Gytheum oppugnabat et, infensus Achæis, quod 3 miserant obsessis præsidium, agros eorum vastabat. Achæi, non antea ausi capessere bellum, quam ab Roma revertissent 4 legati, ut, quid senatui placeret, scirent, post reditum legatorum et Sicyonem concilium edixerunt et legatos ad T. Quinctium 5 miserunt, qui consilium ab eo peterent. In concilio omnium ad bellum extemplo capessendum inclinatæ sententiæ erant; litteræ T. Quinctii cunctationem iniecerunt, quibus auctor erat 6 prætorem classemque Romanam exspectandi. Quum princi-

pum alii in sententia permanerent, alii utendum eius, quem ipsi consuluissent, consilio censerent, multitudo Philopœmenis sententiam exspectabat. Prætor is tum erat et omnes eo 7 tempore et prudentia et auctoritate anteibat. Is præfatus, bene comparatum apud Ætolos esse, ne prætor, quum de bello consuluisset, ipse sententiam diceret, statuere quam primum ipsos, quid vellent, iussit; prætorem decreta eorum cum 8 fide et cura exsecuturum annisurumque, ut, quantum in consilio humano positum esset, nec pacis eos pæniteret nec belli. Plus ea oratio momenti ad incitandos ad bellum ha- 9 buit, quam si aperte suadendo cupiditatem res gerendi ostendisset. Itaque ingenti consensu bellum decretum est, tempus 10 et ratio administrandi eius libera prætori permissa. Philo- 11 pœmen, præterquam quod ita Quinctio placeret, et ipse existimabat classem Romanam exspectandam, quæ a mari Gytheum tueri posset; sed metuens, ne dilationem res non 12 pateretur, et non Gytheum solum, sed præsidium quoque missum ad tuendam urbem amitteretur, naves Achæorum deduxit.

Comparaverat et tyrannus modicam classem ad prohibenda, si qua obsessis mari summitterentur, præsidia, tres tectas naves et lembos pristesque, tradita vetere classe ex fœdere Romanis. Harum novarum navium agilitatem ut 2 experiretur, simul ut omnia satis apta ad certamen essent, provectos in altum quotidie remigem militemque simulacris navalis pugnæ exercebat, in eo ratus verti spem obsidionis, si præsidia maritima interclusisset. Prætor Achæorum sicut 3 terrestrium certaminum arte quemvis clarorum imperatorum vel usu vel ingenio æquabat, ita rudis in re navali erat, Ar- 4 cas, mediterraneus homo, externorum etiam omnium, nisi quod in Creta præfectus auxiliorum militaverat, ignarus. Navis erat quadriremis vetus, capta annis octoginta ante, 5 quum Crateri uxorem Nicæam a Naupacto Corinthum veheret. Huius fama motus (fuerat enim nobile in classe regia 6 quondam navigium), deduci ab Ægio, putrem iam admodum et vetustate dilabentem, iussit. Hac tum prætoria nave præ- 7

26

cedente classem, quum in ea Patrensis Tiso, præfectus classis,
8 veheretur, occurrerunt a Gytheo Laconum naves; et primo statim incursu ad novam et firmam navem vetus, quæ per se ipsa omnibus compagibus aquam acciperet, divulsa est,
9 captique omnes, qui in nave erant. Cetera classis, prætoria nave amissa, quantum quæque remis valuit, fugerunt; ipse Philopœmen in levi speculatoria nave fugit, nec ante fugæ
10 finem, quam Patras ventum est, fecit. Nihil ea res animum militaris viri et multos experti casus imminuit; quin contra, si in re navali, cuius esset ignarus, offendisset, eo plus in ea, quorum usu calleret, spei nactus, breve id tyranno gaudium se effecturum affirmabat.

27 Nabis quum prospera re elatus, tum spem etiam haud dubiam nactus, nihil iam a mari periculi fore, et terrestres
2 aditus claudere opportune positis præsidiis voluit. Tertia parte copiarum ab obsidione Gythei abducta ad Pleias posuit
3 castra; imminet is locus et Leucis et Acriis, qua videbantur hostes exercitum admoturi. Quum ibi stativa essent, et pauci tabernacula haberent, multitudo alia casas ex arundine textas
4 fronde, quæ umbram modo præberet, texissent, priusquam in conspectum hostis veniret Philopœmen, necopinantem eum
5 improviso genere belli aggredi statuit. Navigia parva in stationem occultam agri Argivi contraxit; in ea expeditos milites, cætratos plerosque, cum fundis et iaculis et alio levi
6 genere armaturæ imposuit. Inde litora legens, quum ad propinquum castris hostium promuntorium venisset, egressus callibus notis nocte Pleias pervenit et, sopitis vigilibus, ut in nullo propinquo metu, ignem casis ab omni parte castrorum
7 iniecit. Multi prius incendio absumpti sunt, quam hostium adventum sentirent, et, qui senserant, nullam opem ferre po-
8 tuerunt. Ferro flammaque omnia absumpta; perpauci ex tam ancipiti peste ad Gytheum in maiora castra perfugerunt.
9 Ita perculsis hostibus, Philopœmen protinus ad depopulandam Tripolim Laconici agri, qui proximus finem Megalopolitarum
10 est, duxit; et magna vi pecorum hominumque inde abrepta,

priusquam a Gytheo tyrannus præsidium agris mitteret, discessit. Inde Tegeam exercitu contracto, concilioque eodem 11 et Achæis et sociis indicto, in quo et Epirotarum et Acarnanum fuere principes, statuit, quoniam satis et suorum a 12 pudore maritimæ ignominiæ restituti animi et hostium conterriti essent, ad Lacedæmonem ducere, eo modo uno ratus ab obsidione Gythei hostem abduci posse. Ad Caryas primum in hostium terra posuit castra. Eo ipso die Gytheum 13 expugnatum est. Cuius rei ignarus Philopœmen castra ad Barbosthenem (mons est decem millia passuum ab Lacedæmone) promovit. Et Nabis, recepto Gytheo cum expedito 14 exercitu inde profectus, quum præter Lacedæmonem raptim duxisset, Pyrrhi, quæ vocant, Castra occupavit, quem peti locum ab Achæis non dubitabat. Inde hostibus occurrit. Obtinebant autem longo agmine propter angustias viæ prope 15 quinque millia passuum; cogebatur agmen ab equitibus et maxima parte auxiliorum, quod existimabat Philopœmen tyrannum mercenariis militibus, quibus plurimum fideret, ab tergo suos aggressurum. Duæ res simul inopinatæ percule- 16 runt eum, una præoccupatus, quem petebat, locus, altera, quod primo agmini occurrisse hostem cernebat, ubi, quum per loca confragosa iter esset, sine levis armaturæ præsidio signa ferri non videbat posse. Erat autem Philopœmen præcipuæ 28 in ducendo agmine locisque capiendis sollertiæ atque usus, nec belli tantum temporibus, sed etiam in pace ad id maxime animum exercuerat. Ubi iter quopiam faceret et ad difficilem trans- 2 itu saltum venisset, contemplatus ab omni parte loci naturam, quum solus iret, secum ipse agitabat animo, quum comites haberet, ab iis quærebat, si hostis eo loco apparuisset, quid, 3 si a fronte, quid, si ab latere hoc aut illo, quid, si ab tergo adoriretur, capiendum consilii foret; posse instructos recta acie, posse inconditum agmen et tantummodo aptum viæ occurrere. Quem locum ipse capturus esset, cogitando aut quærendo ex- 4 sequebatur, aut quot armatis aut quo genere armorum (plurimum enim interesse) usurus; quo impedimenta, quo sarcinas,

5 quo turbam inermem reiiceret; quanto ea aut quali præsidio custodiret; et utrum pergere, qua cœpisset ire, via an eam, 6 qua venisset, repetere melius esset; castris quoque quem locum caperet, quantum munimento amplecteretur loci, qua opportuna aquatio, qua pabuli lignorumque copia esset; qua postero die castra moventi tutum maxime iter, quæ forma 7 agminis foret. His curis cogitationibusque ita ab ineunte ætate animum agitaverat, ut nulla ei nova in tali re cogi- 8 tatio esset. Et tum omnium primum agmen constituit; dein Cretenses auxiliares et quos Tarentinos vocabant equites, binos secum trahentes equos, ad prima signa misit, et iussis equitibus subsequi, super torrentem, unde aquari possent, ru- 9 pem occupavit. Eo impedimenta omnia et calonum turbam collectam armatis circumdedit, et pro natura loci castra communivit; tabernacula statuere in aspretis et inæquabili solo 10 difficile erat. Hostes quingentos passus aberant. Ex eodem rivo utrique cum præsidio levis armaturæ aquati sunt; et priusquam, qualia propinquis castris solent, contraheretur 11 certamen, nox intervenit; postero die apparebat pugnandum pro aquatoribus circa rivum esse. Nocte in valle a conspectu hostium aversa, quantam multitudinem locus occulere poterat,

29 condidit cætratorum. Luce orta Cretensium levis armatura et Tarentini equites super torrentem prœlium commiserunt; Telemnastus Cretensis popularibus suis, equitibus Lycortas 2 Megalopolitanus præerat. [Cretenses] et hostium auxiliares, equitumque idem genus, Tarentini, præsidio aquatoribus erant. Aliquamdiu dubium prœlium fuit, ut eodem ex parte utraque 3 hominum genere et armis paribus; procedente certamine et numero vicere tyranni auxiliares, et quia ita præceptum a Philopœmene præfectis erat, ut, modico edito prœlio, in fugam inclinarent hostemque ad locum insidiarum pertraherent. Effuse secuti fugientes per convallem, plerique et vulnerati et 4 interfecti sunt, priusquam occultum hostem viderent. Cætrati ita, quantum latitudo vallis patiebatur, instructi sederant, ut 5 facile per intervalla ordinum fugientes suos acciperent. Con-

surgunt deinde ipsi integri, recentes, instructi; in hostes inordinatos, effusos, labore etiam et vulneribus fessos impetum faciunt. Nec dubia victoria fuit; extemplo terga dedit ty- 6 ranni miles et haud paulo concitatiore cursu, quam secutus erat, fugiens ad castra est compulsus. Multi cæsi captique in 7 ea fuga sunt, et in castris quoque foret trepidatum, ni Philopœmen receptui cani iussisset, loca magis confragosa et, quacunque temere processisset, iniqua quam hostem metuens.

Inde et ex fortuna pugnæ et ex ingenio ducis coniectans, 8 in quo tum is pavore esset, unum de auxiliaribus specie transfugæ mittit ad eum, qui pro comperto afferret, Achæos 9 statuisse postero die ad Eurotan amnem, qui prope ipsis affluit mœnibus, progredi, ut intercluderent iter, ne aut tyrannus, quum vellet, receptum ad urbem haberet, aut commeatus ab 10 urbe in castra portarentur, simul et tentaturos, si quorum animi sollicitari ad defectionem a tyranno possent. Non tam 11 fidem dictis perfuga fecit, quam perculso metu relinquendi castra causam probabilem præbuit. Postero die Pythagoram 12 cum auxiliaribus et equitatu stationem agere pro vallo iussit; ipse tanquam in aciem cum robore exercitus egressus signa ocius ferri ad urbem iussit. Philopœmen postquam citatum **30** agmen per angustam et proclivem viam duci raptim vidit, equitatum omnem et Cretensium auxiliares in stationem hostium, quæ pro castris erat, emittit. Illi ubi hostes adesse 2 et a suis se desertos viderunt, primo in castra recipere se conati sunt; deinde, postquam instructa acies tota Achæorum 3 admovebatur, metu, ne cum ipsis castris caperentur, sequi suorum agmen aliquantum prægressum insistunt. Extemplo cætrati 4 Achæorum in castra impetum faciunt et diripiunt; ceteri ad persequendos hostes ire pergunt. Erat iter tale, per quod vix tranquillum ab hostili metu agmen expediri posset. Ut vero 5 ad postremos prœlium ortum est clamorque terribilis ab tergo paventium ad prima signa est perlatus, pro se quisque armis abiectis in circumiectas itineri silvas diffugiunt, momentoque 6 temporis strage armorum sæpta via est, maxime hastis, quæ

pleræque adversæ cadentes velut vallo obiecto iter impedie-
7 bant. Philopœmen, utcunque possent, instare et persequi auxiliaribus iussis (utique enim equitibus haud facilem futuram fugam), ipse gravius agmen via patentiore ad Eurotan amnem
8 deduxit. Ibi castris sub occasum solis positis, levem armaturam, quam ad persequendum reliquerat hostem, opperiebatur. Qui ubi prima vigilia venerunt, nuntiantes tyrannum cum paucis ad urbem penetrasse, ceteram multitudinem inermem
9 toto sparsam vagari saltu, corpora curare eos iubet. Ipse ex cetera copia militum, qui, quia priores in castra venerant, refecti et cibo sumpto et modica quiete erant, delectos, nihil præter gladios secum ferentes, extemplo educit, et duarum portarum itineribus, quæ Pharas quæque Barbosthenem ferunt, eos instruxit, qua ex fuga recepturos sese hostes credebat.
10 Nec eum opinio fefellit; nam Lacedæmonii, quoad lucis superfuit quicquam, deviis callibus medio saltu recipiebant se. Primo vespere, ut lumina in castris hostium conspexere, e re-
11 gione eorum occultis semitis se tenuerunt; ubi ea sunt prægressi, iam tutum rati in patentes vias descenderunt. Ibi excepti ab insidente hoste passim ita multi cæsi captique sunt,
12 ut vix quarta pars de toto exercitu evaserit. Philopœmen, incluso tyranno in urbem, insequentes dies prope triginta vastandis agris Laconum absumpsit, debilitatisque ac prope
13 fractis tyranni viribus domum rediit, æquantibus eum gloria rerum Achæis imperatori Romano et, quod ad Laconicum bellum attineret, præferentibus etiam.

31 Dum inter Achæos et tyrannum bellum erat, legati Romanorum circumiere sociorum urbes, solliciti, ne Ætoli
2 partis alicuius animos ad Antiochum avertissent. Minimum operæ in Achæis adeundis consumpserunt, quos, quia Nabidi infesti erant, ad cetera quoque satis fidos censebant esse.
3 Athenas primum, inde Chalcidem, inde in Thessaliam iere, allocutique concilio frequenti Thessalos Demetriadem iter flexere.
4 Eo Magnetum concilium indictum est. Accuratior ibi habenda oratio fuit, quod pars principum alienati a Romanis totique

Antiochi et Ætolorum erant, quia, quum reddi obsidem filium 5 Philippo allatum esset stipendiumque impositum remitti, inter cetera vana allatum erat, Demetriadem quoque ei reddituros Romanos esse. Id ne fieret, Eurylochus, princeps Magnetum, 6 factionisque eius quidam omnia novari Ætolorum Antiochique adventu malebant. Adversus eos ita disserendum erat, ne 7 timorem vanum iis demendo spes incisa Philippum abalienaret, in quo plus ad omnia momenti quam in Magnetibus esset. Illa tantum commemorata, quum totam Græciam beneficio 8 libertatis obnoxiam Romanis esse, tum eam civitatem præcipue; ibi enim non præsidium modo Macedonum fuisse, sed regiam 9 exædificatam, ut præsens semper in oculis habendus esset dominus; ceterum nequicquam ea facta, si Ætoli Antiochum 10 in Philippi regiam adducerent, et novus et incognitus pro vetere et experto habendus rex esset. Magnetarchen summum 11 magistratum vocant. Is tum Eurylochus erat, ac potestate ea fretus negavit dissimulandum sibi et Magnetibus esse, quæ fama vulgata de reddenda Demetriade Philippo foret; id ne fieret, omnia et conanda et audenda Magnetibus esse. 12 Et inter dicendi contentionem inconsultius evectus proiecit, tum quoque specie liberam Demetriadem esse, re vera omnia ad nutum Romanorum fieri. Sub hanc vocem fremitus 13 variantis multitudinis fuit partim assensu, partim indignatione, dicere id ausum eum; Quinctius quidem adeo exarsit ira, ut manus ad cælum tendens deos testes ingrati ac perfidi animi Magnetum invocaret. Hac voce perterritis omnibus, Zeno, ex 14 principibus unus, magnæ quum ob eleganter actam vitam auctoritatis, tum quod semper Romanorum haud dubie partis fuerat, ab Quinctio legatisque aliis flens petit, ne unius 15 amentiam civitati assignarent; suo quemque periculo furere; Magnetas non libertatem modo, sed omnia, quæ hominibus sancta caraque sint, T. Quinctio et populo Romano debere; nihil 16 quemquam ab diis immortalibus precari posse, quod non Magnetes ab illis haberent, et in corpora sua citius per furorem sævituros, quam ut Romanam amicitiam violarent.

32 Huius orationem subsecutæ multitudinis preces sunt; Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam atque inde protinus
2 in Ætoliam profugit. Iam enim, et id magis in dies, Ætoli defectionem nudabant, eoque ipso tempore forte Thoas, princeps gentis, quem miserant ad Antiochum, redierat, indeque
3 Menippum secum adduxerat regis legatum. Qui, priusquam concilium iis daretur, impleverant omnium aures terrestres
4 navalesque copias commemorando; ingentem vim peditum equitumque venire; ex India elephantos accitos; ante omnia, quo maxime credebant moveri multitudinis animos, tantum
5 advehi auri, ut ipsos emere Romanos posset. Apparebat, quid ea oratio in concilio motura esset; nam et venisse eos, et
6 quæ agerent, omnia legatis Romanis deferebantur; et quanquam prope abscisa res erat, tamen non ab re esse Quinctio visum est, sociorum aliquos legatos interesse ei concilio, qui admonerent Romanæ societatis Ætolos, qui vocem liberam mittere adversus
7 regis legatum auderent. Athenienses maxime in eam rem idonei visi sunt et propter civitatis dignitatem et vetustam societatem cum Ætolis. Ab iis Quinctius petiit, ut legatos
8 ad Panætolicum concilium mitterent. Thoas primus in eo concilio renuntiavit legationem; Menippus post eum intromissus, optimum fuisse omnibus, qui Græciam Asiamque incolerent, ait, integris rebus Philippi potuisse intervenire
9 Antiochum; sua quemque habiturum fuisse, neque omnia sub
10 nutum dicionemque Romanam perventura. „Nunc quoque“ inquit, „si modo vos, quæ inchoastis, consilia constanter perducitis ad exitum, poterit, diis iuvantibus et Ætolis sociis, Antiochus quamvis inclinatas Græciæ res restituere in pristinam
11 dignitatem; ea autem in libertate posita est, quæ suis stat
12 viribus, non ex alieno arbitrio pendet.“ Athenienses, quibus primis post regiam legationem dicendi, quæ vellent, potestas facta est, mentione omni regis prætermissa, Romanæ societatis Ætolos meritorumque in universam Græciam T. Quinctii
13 admonuerunt; ne temere eam nimia celeritate consiliorum everterent; consilia calida et audacia prima specie læta,

tractatu dura, eventu tristia esse. Legatos Romanos, et in iis T. Quinctium, haud procul inde abesse; dum integra omnia 14 essent, verbis potius de iis, quæ ambigerentur, disceptarent, quam Asiam Europamque ad funestum armarent bellum. Multitudo avida novandi res Antiochi tota erat, et ne **33** admittendos quidem in concilium Romanos censebant; principum maxime seniores auctoritate obtinuerunt, ut daretur iis concilium. Hoc decretum Athenienses quum retulissent, eundum in **2** Ætoliam Quinctio visum est; aut enim moturum aliquid, aut 3 omnes homines testes fore, penes Ætolos culpam belli esse, Romanos iusta ac prope necessaria sumpturos arma. Postquam 4 ventum est eo, Quinctius in concilio, orsus a principio societatis Ætolorum cum Romanis et quoties ab iis fides mota fœderis esset, pauca de iure civitatium, de quibus ambigeretur, disseruit: si quid tamen æqui se habere arbitrarentur, quanto esse satius 5 Romam mittere legatos, seu disceptare seu rogare senatum mallent, quam populum Romanum cum Antiocho, lanistis 6 Ætolis, non sine magno motu generis humani et pernicie Græciæ dimicare? Nec ullos prius cladem eius belli sensuros, quam qui movissent. Hæc nequicquam velut vaticinatus 7 Romanus. Thoas deinde ceterique factionis eiusdem cum assensu omnium auditi pervicerunt, ut ne dilato quidem 8 concilio et absentibus Romanis decretum fieret, quo accerseretur Antiochus ad liberandam Græciam disceptandumque inter Ætolos et Romanos. Huic tam superbo decreto addidit 9 propriam contumeliam Damocritus prætor eorum; nam quum id ipsum decretum posceret eum Quinctius, non veritus maiestatem viri, aliud in præsentia, quod magis instaret, 10 prævertendum sibi esse dixit; decretum responsumque in Italia brevi, castris super ripam Tiberis positis, daturum. Tantus furor illo tempore gentem Ætolorum, tantus magistratus 11 eorum cepit.

Quinctius legatique Corinthum redierunt. Inde, ut quæque **34** de Antiocho**[1]) nihil per se ipsi moti et sedentes exspectare

[1]) Excidit aliquid, fortasse in hanc formam: fama allata erat, Ætoli excipiebant, et ne

2 adventum viderentur regis, concilium quidem universæ gentis post dimissos Romanos non habuerunt, per apocletos autem (ita vocant sanctius consilium; ex delectis constat viris) id agitabant, quonam modo in Græcia res novarentur.
3 Inter omnes constabat, in civitatibus principes et optimum quemque Romanæ societatis esse et præsenti statu gaudere, multitudinem et quorum res non ex sententia ipsorum essent,
4 omnia novari velle. Ætoli consilium † uno die spei quoque non audacis modo, sed etiam impudentis ceperunt, Demetriadem,
5 Chalcidem, Lacedæmonem occupandi. Singuli in singulas principes missi sunt, Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedæmonem,
6 Diocles Demetriadem. Hunc exsul Eurylochus, de cuius fuga causaque fugæ ante dictum est, quia reditus in patriam nulla
7 erat alia spes, adiuvit. Litteris Eurylochi admoniti propinqui amicique et qui eiusdem factionis erant, liberos et coniugem eius cum sordida veste, tenentes velamenta supplicum, *in* contionem frequentem accierunt, singulos universosque obtestantes, ne insontem, indemnatum consenescere in exsilio sinerent.
8 Et simplices homines misericordia et improbos seditiososque immiscendi res tumultu Ætolico spes movit, et pro se quisque
9 revocari iubebant. His præparatis, Diocles cum omni equitatu (et erat tum præfectus equitum) specie reducentis exsulem hospitem profectus, die ac nocte ingens iter emensus, quum millia sex ab urbe abesset, prima luce tribus electis turmis,
10 cetera multitudine equitum subsequi iussa, præcessit. Postquam portæ appropinquabat, desilire omnes ex equis iussit et loris ducere equos, itineris maxime modo solutis ordinibus, ut
11 comitatus magis præfecti videretur quam præsidium. Ibi una ex turmis ad portam relicta, ne excludi subsequens equitatus posset, media urbe ac per forum manu Eurylochum tenens,
12 multis occurrentibus gratulantibusque, domum deduxit. Mox equitum plena urbs erat, et loca opportuna occupabantur; tum in domos missi, qui principes adversæ factionis interficerent. Ita Demetrias Ætolorum facta est.

35 Lacedæmone non urbi vis afferenda, sed tyrannus dolo

capiendus erat, quem spoliatum maritimis oppidis ab Romanis, 2 tunc intra mœnia etiam Lacedæmonis ab Achæis compulsum qui occupasset occidere, eum totius gratiam rei apud Lacedæmonios laturum. Causam mittendi ad eum habuerunt, 3 quod fatigabat precibus, ut auxilia sibi, quum illis auctoribus rebellasset, mitterentur. Mille pedites Alexameno dati sunt 4 et triginta delecti ex iuventute equites. Iis a prætore Damocrito in consilio arcano gentis, de quo ante dictum est, denuntiatur, ne se ad bellum Achaicum aut rem ullam, quam 5 sua quisque opinione præcipere posset, crederent missos esse; quicquid Alexamenum res monuisset subiti consilii capere, ad id, quamvis inopinatum, temerarium, audax, obedienter exsequendum parati essent, ac pro eo acciperent, tanquam ad id unum agendum missos ab domo se scirent. Cum his ita præ- 6 paratis Alexamenus ad tyrannum venit, quem adveniens extemplo spei implevit; Antiochum iam transisse in Europam, 7 mox in Græcia fore, terras, maria armis, viris completurum; non cum Philippo rem esse credituros Romanos; numerum iniri peditum equitumque ac navium non posse; elephantorum aciem conspectu ipso debellaturam; Ætolos toto suo exercitu 8 paratos esse venire Lacedæmonem, quum res poscat, sed frequentes armatos ostendere advenienti regi voluisse; Nabidi 9 quoque ipsi faciendum esse, ut, quas haberet copias, non sineret sub tectis marcescere otio, sed educeret et in armis decurrere cogeret, simul animos acueret et corpora exerceret; consuetudine leviorem laborem fore, et comitate ac benignitate 10 ducis etiam non iniucundum fieri posse. Educi inde frequenter ante urbem in campum ad Eurotan amnem cœpere. Satellites 11 tyranni in media fere acie consistebant; tyrannus cum tribus summum equitibus, inter quos plerumque Alexamenus erat, ante signa vectabatur, cornua extrema invisens; in dextro 12 cornu Ætoli erant, et qui ante auxiliares tyranni fuerant et qui venerant mille cum Alexameno. Fecerat sibi morem 13 Alexamenus nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi monendique eum, quæ in rem esse videbantur, nunc in dextrum 14

cornu ad suos equitandi, mox inde, velut imperato, quod res
15 poposcisset, recipiendi se ad tyrannum. Sed quèm diem
patrando facinori statuerat, eo paulisper cum tyranno vectatus
quum ad suos concessisset, tum equitibus ab domo secum
16 missis „Agenda" inquit „res est, iuvenes, audendaque, quam
me duce impigre exsequi iussi estis. Parate animos dextras*que*,
17 ne quis in eo, quod me viderit facientem, cesset. Qui cunctatus
fuerit et suum consilium meo interponet, sciat sibi reditum ad
penates non esse." Horror cunctos cepit, et meminerant,
18 cum quibus mandatis exissent. Tyrannus ab lævo cornu veniebat.
Ponere hastas equites Alexamenus iubet et se intueri; colligit
et ipse animum confusum tantæ cogitatione rei. Postquam
appropinquabat, impetum facit et transfixo equo tyrannum
19 deturbat; iacentem equites confodiunt. Multis frustra in
loricam ictibus datis, tandem in nudum corpus vulnera pervenerunt,
et priusquam a media acie succurreretur, exspiravit.

36 Alexamenus cum omnibus Ætolis citato gradu ad regiam
2 occupandam pergit. Corporis custodes, quum in oculis res
3 gereretur, pavor primo cepit; deinde, postquam abire Ætolorum
agmen videre, concurrunt ad relictum tyranni corpus, et spectatorum
turba ex custodibus vitæ mortisque ultoribus facta est.
4 Nec movisset se quisquam, si extemplo positis armis vocata
in contionem multitudo fuisset et oratio habita tempori conveniens,
frequentes inde retenti in armis Ætoli sine iniuria
5 cuiusquam; sed, ut oportuit in consilio fraude cœpto, omnia
in maturandam perniciem eorum, qui fecerant, sunt acta.
6 Dux, regia inclusus, diem ac noctem in scrutandis thesauris
tyranni absumpsit; Ætoli velut capta urbe, quam liberasse
7 videri volebant, in prædam versi. Simul indignitas rei, simul
contemptus animos Lacedæmoniis ad coeundum fecit. Alii
dicere, exturbandos Ætolos et libertatem, quum restitui
videretur, interceptam repetendam; alii, ut caput agendæ rei
8 esset, regii generis aliquem in speciem assumendum. Laconicus
eius stirpis erat puer admodum, eductus cum liberis tyranni.
Eum in equum imponunt, et armis arreptis Ætolos vagos

per urbem cædunt; tum regiam invadunt; ibi Alexamenum 9 cum paucis resistentem obtruncant. Ætoli circa Chalciœcon (Minervæ æreum est templum) congregati cæduntur; pauci, 10 armis abiectis, pars Tegeam, pars Megalen Polin perfugiunt; ibi comprensi a magistratibus sub corona venierunt. Philopœmen **37** audita cæde tyranni profectus Lacedæmonem, quum omnia turbata metu invenisset, evocatis principibus et oratione habita, qualis 2 habenda Alexameno fuerat, societati Achæorum Lacedæmonios adiunxit, eo etiam facilius, quod forte ad idem tempus A. Atilius 3 cum quattuor et viginti quinqueremibus ad Gytheum accessit.

Iisdem diebus circa Chalcidem Thoas per Euthymidam 4 principem, pulsum opibus eorum, qui Romanæ societatis erant, post T. Quinctii legatorumque adventum, et Herodorum, Cianum 5 mercatorem, sed potentem Chalcide propter divitias, præparatis ad proditionem iis, qui Euthymidæ factionis erant, nequaquam eandem fortunam, qua Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit. Euthymidas ab Athenis (eum domicilio delegerat locum) 6 Thebas primum, hinc Salganea processit, Herodorus ad Thronium. Inde haud procul in Maliaco sinu duo millia peditum Thoas, 7 ducentos equites, onerarias leves ad triginta habebat. Eas cum sexcentis peditibus Herodorus traiicere in insulam Atalanten iussus, ut inde, quum pedestres copias appropinquare iam 8 Aulidi atque Euripo sensisset, Chalcidem traiiceret; ipse 9 ceteras copias, nocturnis maxime itineribus, quanta poterat celeritate, Chalcidem ducebat. Micythio et Xenoclides, penes **38** quos tum summa rerum, pulso Euthymida, Chalcide erat, seu ipsi per se suspicati seu indicata re, primo pavidi nihil usquam spei nisi in fuga ponebant; deinde postquam resedit terror et 2 prodi et deseri non patriam modo, sed etiam Romanorum societatem cernebant, consilio tali animum adiecerunt. Sacrum 3 anniversarium eo forte tempore Eretriæ Amarynthidis Dianæ erat, quod non popularium modo, sed Carystiorum etiam cœtu celebratur. Eo miserunt, qui orarent Eretrienses Carystiosque, 4 ut et suarum fortunarum in eadem insula geniti misererentur

et Romanam societatem respicerent; ne sinerent Ætolorum
5 Chalcidem fieri; Eubœam habituros, si Chalcidem habuissent;
graves fuisse Macedonas dominos; multo minns tolerabiles
6 futnros Ætolos. Romanorum maxime respectus civitates movit,
et virtutem nuper in bello et in victoria iustitiam benignitatemque
expertas. Itaque, quod roboris in iuventute erat, utraque civitas
7 armavit misitque. Iis tuenda mœnia Chalcidis oppidani quum
tradidissent, ipsi omnibus copiis transgressi Euripum ad Salganea
8 posuerunt castra. Inde caduceator primum, deinde legati ad
Ætolos missi percontatum, quo suo dicto factove socii atque
9 amici venirent ad se oppugnandos. Respondit Thoas, dux
Ætolorum, non ad oppugnandos, sed ad liberandos ab Romanis
10 venire sese; splendidiore nunc eos catena, sed multo graviore
vinctos esse, quam quum præsidium Macedonum in arce
habuissent. Se vero negare Chalcidenses aut servire ulli aut
11 præsidio cuiusquam egere. Ita digressi ex colloquio legati ad
suos; Thoas et Ætoli, ut qui spem omnem in eo, ut improviso
12 opprimerent, habuissent, ad iustum bellum oppugnationemque
urbis mari ac terra munitæ haudquaquam pares, domum rediere.
13 Euthymidas postquam castra popularium ad Salganea esse
profectosque Ætolos audivit, et ipse a Thebis Athenas rediit,
14 et Herodorus, quum per aliquot dies intentus ab Atalante
signum nequicquam exspectasset, missa speculatoria nave, ut,
quid moræ esset, sciret, postquam rem omissam ab sociis vidit,
Thronium, unde venerat, repetit.

39 Quinctius quoque, his auditis, ab Corintho veniens navibus,
2 in Chalcidis Euripo Eumeni regi occurrit. Placuit quingentos
milites præsidii causa relinqui Chalcide ab Eumene rege,
3 ipsum Athenas ire. Quinctius, quo profectus erat, Demetriadem
contendit, ratus Chalcidem liberatam momenti aliquid apud
4 Magnetas ad repetendam societatem Romanam facturam; et
ut præsidii aliquid esset suæ partis hominibus, Eunomo,
prætori Thessalorum, scripsit, ut armaret iuventutem, et
Villium ad Demetriadem præmisit ad tentandos animos, non
aliter, nisi pars aliqua inclinaret ad respectum pristinæ

societatis, rem aggressurus. Villius quinqueremi nave ad 5 ostium portus est invectus. Eo multitudo omnis Magnetum quum se effudisset, quæsivit Villius, utrum ad amicos an ad hostes sese venisse mallent. Respondit Magnetarches Eurylochus, 6 ad amicos venisse eum; sed abstineret portu et sineret Magnetas in concordia et libertate esse nec per colloquii speciem multitudinem sollicitaret. Altercatio inde, non sermo fuit, 7 quum Romanus ut ingratos increparet Magnetas imminentesque prædiceret clades, multitudo obstreperet nunc senatum, nunc Quinctium accusando. Ita irrito incepto Villius ad Quinctium sese recepit. At Quinctius, nuntio ad prætorem misso, ut reduceret 8 domum copias, ipse navibus Corinthum rediit.

40 Abstulere me velut de spatio Græciæ res immixtæ Romanis, non quia ipsas operæ pretium esset perscribere, sed quia causæ cum Antiocho fuerunt belli. Consulibus designatis (inde 2 namque deverteram), L. Quinctius et Cn. Domitius consules in provincias profecti sunt, Quinctius in Ligures, Domitius adversus Boios. Boii quieverunt, atque etiam senatus eorum 3 cum liberis et præfecti cum equitatu (summa omnium mille et quingenti) consuli dediderunt se. Ab altero consule ager 4 Ligurum late est vastatus castellaque aliquot capta; unde non præda modo omnis generis cum captivis parta, sed recepti quoque aliquot cives sociique, qui in hostium potestate fuerant. Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta est ex 5 senatus consulto plebique scito. Tria millia et septingenti pedites ierunt, trecenti equites; triumviri deduxerunt eos Q. 6 Nævius, M. Minucius, M. Furius Crassipes; quina dena iugera agri data in singulos pedites sunt, duplex equitibus. Bruttiorum proxime fuerat ager; Bruttii ceperant de Græcis. Romæ per idem tempus duo maximi fuerunt terrores, diutinus 7 alter, sed segnior: terra dies duodequadraginta movit. Per totidem dies feriæ in sollicitudine ac metu fuere; in triduum eius rei causa supplicatio habita est. Ille non pavor vanus, 8 sed vera multorum clades fuit: incendio a foro boario orto

diem noctemque ædificia in Tiberim versa arsere, tabernæque omnes cum magni pretii mercibus conflagraverunt.

41 Iam fere in exitu annus erat, et in dies magis et fama de 2 bello Antiochi et cura patribus crescebat. Itaque de provinciis designatorum magistratuum, quo intentiores essent omnes, 3 agitari cœptum est. Decrevere, ut consulibus Italia et quo senatus censuisset (eam esse bellum adversus Antiochum 4 regem omnes sciebant) provinciæ essent; cuius ea sors esset, quattuor millia peditum civium Romanorum et trecenti equites, sex millia socium Latini nominis cum quadringentis equitibus 5 sunt decreta. Eorum dilectum habere L. Quinctius consul iussus, ne quid moraretur, quo minus consul novus, quo 6 senatus censuisset, extemplo proficisci posset. Item de provinciis prætorum decretum est, prima ut sors duplex, urbanaque et inter cives ac peregrinos iurisdictio esset, secunda Bruttii, tertia classis, ut navigaret, quo senatus censuisset, quarta Sicilia, quinta Sardinia, sexta Hispania 7 ulterior. Imperatum præterea L. Quinctio consuli est, ut duas legiones civium Romanorum novas conscriberet et socium ac Latini nominis viginti millia peditum et octingentos equites. Eum exercitum prætori, cui Bruttii provincia evenisset, decreverunt.

8 Ædes duæ Iovi eo anno in Capitolio dedicatæ sunt. Voverat L. Furius Purpurio prætor Gallico bello unam, 9 alteram consul; dedicavit Q. Marcius Ralla duumvir. Iudicia in feneratores eo anno multa severe sunt facta, accusantibus privatos ædilibus curulibus M. Tuccio et P. Iunio Bruto. 10 De multa damnatorum quadrigæ inauratæ in Capitolio positæ, et in cella Iovis supra fastigium ædiculæ duodecim clipea inaurata; et iidem porticum extra portam Trigeminam inter lignarios fecerunt.

42 Intentis in apparatum novi belli Romanis ne ab Antiocho 2 quidem cessabatur. Tres eum civitates tenebant, Zmyrna et Alexandrea Troas et Lampsacus, quas neque vi expugnare ad eam diem poterat neque condicionibus in amicitiam

pellicere neque ab tergo relinquere, traiiciens ipse in Europam, volebat. Tenuit eum et de Hannibale deliberatio; 3 et primo naves apertæ, quas cnm eo missurus in Africam fuerat, moratæ sunt; deinde, an omnino mittendus esset, 4 consultatio mota est, maxime a Thoante Ætolo, qui omnibus in Græcia tumultu completis Demetriadem afferebat in potestate esse, et quibns mendaciis de rege, multiplicando 5 verbis copias eius, erexerat multorum in Græcia animos, iisdem et regis spem inflabat; omnium votis eum aecersi; concursum ad litora futurum, unde classem regiam prospexissent. 6 Hic idem ausus de Hannibale est movere sententiam prope iam certam regis; nam neque dimittendam partem navium a classe 7 regia censebat, neque, si mittendæ naves forent, minus quemquam ei classi quam Hannibalem præficiendum. Exsulem illum et 8 Pœnum esse, cui mille in dies nova consilia vel fortuna sua vel ingenium possit facere; et ipsam eam gloriam belli, qua 9 velut dote Hannibal eoncilietur, nimiam in præfecto regio esse. Regem conspiei, regem unum ducem, unum imperatorem videri debere. Si classem, si exercitum amittat Hannibal, idem 10 damni fore, ac si per alium dueem amittantur; si quid prospere eveniat, Hannibalis eam, non Antiochi gloriam fore. Si vero universo bello vineendi Romanos fortuna detur, quam 11 spem esse sub rege victurum Hannibalem, uni subiectum, qui patriam prope non tulerit? Non ita se a iuventa cum 12 gessisse, spe animoque complexum orbis terrarum imperium, ut in senectute dominnm laturus videatur. Nihil opus esse 13 regi duce Hannibale; comite et consiliario eodem ad bellum uti posse. Modicum fructum ex ingenio tali neque gravem neque 14 inutilem fore; si summa petantur, et dantem et accipientem prægravatura. Nulla ingenia tam prona ad invidiam sunt **43** quam eorum, qui genus ac fortunam suam animis non æquant, quia virtutem ut bonum alienum oderunt. Extemplo eonsilium 2 mittendi Hannibalis, quod unum in principio belli utiliter cogitatum erat, abiectum est. Demetriadis maxime defectione ab Romanis ad Ætolos elatus non ultra differre profectionem

3 in Græciam constituit. Priusquam solveret naves, Ilium a mari escendit, ut Minervæ sacrificaret. Inde ad classem regressus proficiscitur quadraginta tectis navibus, apertis sexaginta; et ducentæ onerariæ cum omnis generis commeatu 4 bellicoque alio apparatu sequebantur. Imbrum primo insulam tenuit; inde Sciathum traiecit, ubi collectis in alto, quæ dissipatæ erant, navibus, ad Pteleum primum continentis venit. 5 Ibi Eurylochus ei Magnetarches principesque Magnetum ab Demetriade occurrerunt, quorum frequentia lætus die postero in portum urbis navibus est invectus; copias haud procul inde 6 exposuit. Decem millia peditum fuere et quingenti equites; sex elephanti, vix ad Græciam nudam occupandam satis copiarum, nedum ad sustinendum Romanum bellum.

7 Ætoli, postquam Demetriadem venisse Antiochum allatum est, concilio indicto decretum, quo accerserent eum, fecerunt. 8 Iam profectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos sciebat, 9 Phalara in sinum Maliacum processerat. Inde, decreto accepto, Lamiam venit, exceptus ingenti favore multitudinis cum plausibus clamoribusque et quibus aliis lætitia effusa significatur vulgi.

44 In concilium ut ventum est, ægre a Phænea prætore principibusque aliis introductus, facto silentio, rex dicere orsus. 2 Prima eius oratio fuit excusantis, quod tanto minoribus spe atque 3 opinione omnium copiis venisset. Id suæ impensæ erga eos voluntatis maximum debere indicium esse, quod nec paratus satis ulla re et tempore ad navigandum immaturo vocantibus legatis eorum haud gravate obsecutus esset, credidissetque, quum se vidissent Ætoli, omnia vel in se uno posita præsidia 4 existimaturos esse. Ceterum eorum quoque se, quorum exspectatio destituta in præsentia videatur, spem abunde 5 expleturum; nam simul primum anni tempus navigabile præbuisset mare, omnem se Græciam armis, viris, equis, 6 omnem oram maritimam classibus completurum; nec impensæ nec labori nec periculo parsurum, donec, depulso cervicibus eorum imperio Romano, liberam vere Græciam atque in ea 7 principes Ætolos fecisset. Cum exercitibus commeatus quoque

omnis generis ex Asia venturos; in præsentia curæ esse Ætolis debere, ut copia frumenti suis et annona tolerabilis rerum aliarum suppeditetur. In hanc sententiam rex cum **45** magno omnium assensu locutus discessit. Post discessum 2 regis inter duos principes Ætolorum, Phæneam et Thoantem, contentio fuit. Phæneas reconciliatore pacis et disceptatore 3 de iis, quæ in controversia cum populo Romano essent, utendum potius Antiocho censebat quam duce belli; adventum 4 eius et maiestatem ad verecundiam faciendam Romanis vim maiorem habituram quam arma; multa homines, ne bellare necesse sit, voluntate remittere, quæ bello et armis cogi non possint. Thoas negare paci studere Phæneam, sed discutere 5 apparatum belli velle, ut tædio et impetus relanguescat regis et Romani tempus ad comparandum habeant. Nihil enim 6 æqui ab Romanis impetrari posse, toties legationibus missis Romam, toties cum ipso Quinctio disceptando satis expertum esse, nec, nisi abscisa omni spe, auxilium Antiochi imploraturos fuisse. Quo celerius spe omnium oblato, non esse elanguescendum, 7 sed orandum potius regem, ut, quoniam, qnod maximum fuerit, ipse vindex Græciæ venerit, copias quoque terrestres navalesque accersat. Armatum regem aliquid impetraturum; inermem non 8 pro Ætolis modo, sed ne pro se quidem ipso momenti ullius futurum apud Romanos. Hæc vicit sententia, imperatoremque 9 regem appellandum censuerunt, et triginta principes, cum quibus, si qua vellet, consultaret, delegerunt.

Ita dimisso concilio, multitudo omnis in suas civitates **46** dilapsa est; rex postero die cum apocletis eorum, unde bellum ordiretur, consultabat. Optimnm visum est Chalcidem, frustra 2 ab Ætolis nuper tentatam, primum aggredi; et celeritate magis in eam rem quam magno conatu et apparatu opus esse. Itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriade secuti erant, 3 profectus per Phocidem est, et alio itinere principes Ætoli, iuniorum paucis evocatis, ad Chæroneam occurrerunt, et decem constratis navibus secuti sunt. Rex, ad Salganea castris positis, 4 navibus ipse cum principibus Ætolorum Euripum traiecit, et

quum haud procul portu egressus esset, magistratus quoque
5 Chalcidensium et principes ante portam processerunt. Pauci
utrinque ad colloquium congressi sunt. Ætoli magnopere
suadere, ut salva Romanorum amicitia regem quoque assumerent
6 socium atque amicum; neque enim eum inferendi belli, sed
liberandæ Græciæ causa in Europam traiecisse, et re liberandæ,
7 non verbis et simulatione, quod fecissent Romani. Nihil autem
utilius Græciæ civitatibus esse quam utramque complecti
amicitiam; ita enim ab utriusque iniuria tutas alterius semper
8 præsidio et fiducia fore. Nam si non recepissent regem,
viderent, quid patiendum iis extemplo foret, quum Romanorum
procul auxilium, hostis Antiochus, cui resistere suis viribus
9 non possent, ante portas esset. Ad hæc Micythio, unus ex
principibus, mirari se dixit, ad quos liberandos Antiochus,
10 relicto regno suo, in Europam traiecisset; nullam enim civitatem
se in Græcia nosse, quæ aut præsidium habeat aut stipendium
Romanis pendat aut fœdere iniquo alligata, quas nolit, leges
11 patiatur. Itaque Chalcidenses neque vindice libertatis ullo
egere, quum liberi sint, neque præsidio, quum pacem eiusdem
12 populi Romani beneficio et libertatem habeant. Amicitiam
regis non aspernari nec ipsorum Ætolorum. Id primum eos
13 pro amicis facturos, si insula excedant atque abeant; nam
ipsis certum esse non modo non recipere mœnibus, sed ne
societatem quidem ullam pacisci nisi ex auctoritate Romanorum.

47 Hæc renuntiata regi ad naves, ubi restiterat, quum essent,
in præsentia (neque enim iis venerat copiis, ut vi agere
2 quicquam posset) reverti Demetriadem placuit. Ibi, quoniam
primum vanum inceptum evasisset, consultare cum Ætolis rex,
quid deinde fieret. Placuit *Bœotos*, Achæos, Amynandrum regem
3 Athamanum tentare. Bœotorum gentem aversam ab Romanis
iam inde a Brachyllæ morte, et quæ secuta eam fuerant,
4 censebant; Achæorum Philopœmenem principem æmulatione
gloriæ in bello Laconum infestum invisumque esse Quinctio
5 credebant. Amynander uxorem Apamam, filiam Alexandri
cuiusdam Megalopolitani, habebat, qui se oriundum a magno

Alexandro ferens filiis duobus Philippum atque Alexandrum et filiæ Apamam nomina imposuerat; quam regiis inclusam 6 nuptiis maior e fratribus Philippus secutus in Athamaniam fuerat. Hunc forte ingenio vanum Ætoli et Antiochus im- 7 pulerant in spem Macedoniæ regni, quod is vere regum stirpis esset, si Amynandrum Athamanesque Antiocho coniunxisset; et ea vanitas promissorum non apud Philippum modo, sed 8 etiam apud Amynandrum valuit.

In Achaia legatis Antiochi Ætolorumque coram T. Quinctio **48** Ægii datum est concilium. Antiochi legatus prior quam Ætoli 2 est auditus. Is, ut plerique, quos opes regiæ alunt, vaniloquus maria terrasque inani sonitu verborum complevit. Equitum 3 innumerabilem vim traiici Hellesponto in Europam, partim loricatos, quos cataphractos vocant, partim sagittis ex equo utentes et, a quo nihil satis tecti sit, averso refugientes equo certius figentes. His equestribus copiis quanquam vel totius 4 Europæ exercitus in unum coacti obrui possent, adiiciebat multiplices copias peditum, et nominibus quoque gentium vix 5 fando auditis terrebat, Dahas, Medos Elymæosque et Cadusios appellans. Navalium vero copiarum, quas nulli portus capere 6 in Græcia possent, dextrum cornu Sidonios et Tyrios, sinistrum Aradios et ex Pamphylia Sidetas tenere, quas gentes nullæ unquam nec arte nec virtute navali æquassent. Iam pecuniam, 7 iam alios belli apparatus referre supervacaneum esse; scire ipsos, abundasse auro semper regna Asiæ. Itaque non cum Philippo nec Hannibale rem futuram Romanis, principe altero unius civitatis, altero Macedoniæ tantum regni finibus incluso, sed cum magno Asiæ totius partisque Europæ rege. Eum 8 tamen, quanquam ab ultimis orientis terminis ad liberandam Græciam veniat, nihil postulare ab Achæis, in quo fides eorum adversus Romanos, priores socios atque amicos, lædatur; non 9 enim, ut secum adversus eos arma capiant, sed ut neutri parti sese coniungant, petere; pacem utrique parti, quod medios deceat amicos, optent, bello se non interponant. Idem ferme 10 et Ætolorum legatus Archidamus petiit, ut, quæ facillima et

tutissima esset, quietem præstarent, spectatoresque belli fortunarum alienarum eventum sine ullo discrimine rerum suarum opperirentur.
11 Provectus deinde est intemperantia linguæ in maledicta nunc com-
12 muniter Romanorum, nunc proprie ipsius Quinctii, ingratos appellans et exprobrans non victoriam modo de Philippo virtute Ætolorum partam, sed etiam salutem, ipsumque et
13 exercitum sua opera servatos. Quo enim illum unquam imperatoris functum officio esse? Auspicantem immolantemque et vota nuncupantem sacrificuli vatis modo in acie vidisse,
49 quum ipse corpus suum pro eo telis hostium obiiceret. Ad ea Quinctius, coram quibus magis, quam apud quos verba
2 faceret, dicere Archidamum rationem habuisse; Achæos enim probe scire, Ætolorum omnem ferociam in verbis, non in factis esse, et in conciliis magis contionibusque quam in acie
3 apparere. Itaque parvi Achæorum existimationem, quibus notos esse se scirent, fecisse; legatis regis et per eos absenti
4 regi eum se iactasse. Quod si quis antea ignorasset, quæ res Antiochum et Ætolos coniunxisset, ex legatorum sermone potuisse apparere, mentiendo in vicem iactandoque vires, quas non haberent, inflasse vana spe atque inflatos esse,
5 „dum hi ab se victum Philippum, sua virtute protectos Romanos et, quæ modo audiebatis, narrant, vos ceterasque civitates et gentes suam sectam esse secuturos, rex contra peditum equitumque nubes iactat et consternit maria classibus
6 suis. Est autem res simillima cenæ Chalcidensis hospitis mei, hominis et boni et sciti convivatoris, apud quem solstitiali tempore comiter accepti quum miraremur, unde illi eo tempore
7 anni tam multa et varia venatio, homo non, qua isti sunt, gloriosus, renidens condimentis ait varietatem illam et speciem
8 ferinæ carnis ex mansueto sue factam.“ Hoc dici apte in copias regis, quæ paulo ante iactatæ sint, posse; varia enim genera armorum et multa nomina gentium inauditarum, Dahas et Medos et Cadusios et Elymæos, Syros omnes esse, haud paulo mancipiorum melius propter servilia ingenia quam
9 militum genus. „Et utinam subiicere vestris oculis, Achæi,

possem concursationem regis magni ab Demetriade nunc Lamiam in concilium Ætolorum, nunc Chalcidem; videretis 10 vix duarum male plenarum legiuncularum instar in castris regis; videretis regem nunc mendicantem prope frumentum ab Ætolis, quod militi admetiatur, nunc mutuas pecunias fenore in stipendium 11 quærentem, nunc ad portas Chalcidis stantem et mox, inde exclusum, nihil aliud quam Aulide atque Euripo spectatis, in Ætoliam redeuntem. Male crediderunt et Antiochus Ætolis et Ætoli regiæ vanitati; quo minus vos decipi debetis, 12 sed expertæ potius spectatæque Romanorum fidei credere. Nam quod optimum esse dicunt, non interponi vos bello, 13 nihil immo tam alienum rebus vestris est; quippe sine gratia, sine dignitate præmium victoris eritis.“ Nec absurde adversus **50** utrosque respondisse visus est, et facile erat orationem apud faventes æquis auribus accipi. Nulla enim nec disceptatio 2 nec dubitatio fuit, quin omnes eosdem genti Achæorum hostes et amicos, quos populus Romanus censuisset, iudicarent, bellumque et Antiocho et Ætolis nuntiari iuberent. Auxilia 3 etiam, quo censuit Quinctius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piræum extemplo miserunt. Erat enim haud 4 procul seditione Athenis res, trahentibus ad Antiochum quibusdam spe largitionum venalem pretio multitudinem, donec ab iis, qui Romanæ partis erant, Quinctius est accitus et, accusante Leonte quodam, Apollodorus auctor defectionis damnatus atque in exsilium est eiectus.

Et ab Achæis quidem cum tristi responso legatio ad 5 regem rediit; Bœoti nihil certi responderunt; quum Antiochus in Bœotiam venisset, tum, quid sibi faciundum esset, se deliberaturos esse.

Antiochus quum ad Chalcidis præsidium et Achæos et Eume- 6 nem regem misisse audisset, maturandum ratus, ut et prævenirent sui et venientes, si possent, exciperent, Menippum cum tribus ferme 7 millibus militum et cum omni classe Polyxenidan mittit; ipse paucos post dies sex millia suorum militum et ex ea copia,

quæ Lamiæ repente colligi potuit, non ita multos Ætolos ducit.
8 Achæi quingenti *et* ab Eumene rege modicum auxilium missum, duce Xenoclide Chalcidensi, nondum obsessis itineribus tuto
9 transgressi Euripum, Chalcidem pervenerunt. Romani milites, quingenti ferme et ipsi, quum iam Menippus castra ante Salganea ad Hermæum, qua transitus ex Bœotia in Eubœam insulam est,
10 haberet, venerunt. Micythio erat cum iis, legatus ab Chalcide
11 ad Quinctium ad id ipsum præsidium petendum missus. Qui postquam ab hostibus obsessas fauces vidit, omisso ad Aulidem itinere, Delium convertit, [ut] inde in Eubœam transmissurus.

51 Templum est Apollinis Delium, imminens mari; quinque millia passuum ab Tanagra abest; minus quattuor millium inde in
2 proxima Eubœæ est mari traiectus. Ubi et in fano lucoque ea religione et eo iure sancto, quo sunt templa, quæ asyla Græci appellant, et nondum aut indicto bello aut ita commisso,
3 ut strictos gladios aut sanguinem usquam factum audissent, quum per magnum otium milites alii ad spectaculum templi lucique versi, alii in litore inermes vagarentur, magna pars
4 per agros lignatum pabulatumque dilapsa esset, repente Menippus palatos passim aggressus †cos cecidit, ad quinquaginta vivos cepit; perpauci effugerunt, in quibus Micythio,
5 parva oneraria nave exceptus. Ea res Quinctio Romanisque sicut iactura militum molesta, ita ad ius inferendi Antiocho
6 belli adiecisse aliquantum videbatur. Antiochus, admoto ad Aulidem exercitu, quum rursus oratores partim ex suis, partim Ætolos Chalcidem misisset, qui eadem illa, quæ nuper, cum minis gravioribus agerent, nequicquam contra Micythione et Xenoclide tendentibus, facile tenuit, ut portæ sibi aperirentur.
7 Qui Romanæ partis erant, sub adventum regis urbe excesserunt. Achæorum et Eumenis milites Salganea tenebant, et in Euripo castellum Romani milites pauci custodiæ causa loci
8 communiebant. Salganea Menippus, rex ipse castellum Euripi oppugnare est adortus. Priores Achæi et Eumenis milites pacti, ut sine fraude liceret abire, præsidio excesserunt; pertinacius

Romani Euripum tuebantur. Hi quoque tamen, quum terra 9 marique obsiderentur et iam machinas tormentaque apportari viderent, non tulere obsidionem. Quum id, quod caput erat, 10 Eubœæ teneret rex, ne ceteræ quidem insulæ eius urbes imperium abnuerunt; magnoque principio sibi orsus bellum videbatur, quod tanta insula et tot opportunæ urbes in suam dicionem venissent.